تصوير أبو عبد الرحمن الكردي

کوردو باکوری کوردستان لە سەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان

محەمەد رەسوڵ هاوار

بەرگی سێیەم

2007

وەزارەتی ڕۆشنبیری
بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی
زنجیرە (٥١٠)

کورد و باکوری کوردستان

لە سەرەتایی مێژووەوە هەتا شەڕی دوهەمی جیهان

بەرگی سێهەم

نووسینی
محەمەد ڕەسول هاوار

چاپی دووەم

سلێمانی ٢٠٠٧

کوردو باکوری کوردستان
لە سەرەتایی مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان

نوسینی: محەمەد رەسوڵ هاوار

نەخشەسازی کۆمپیوتەر: مەهدی ئەحمەد

نەخشەسسازی بەرگ: دیاری جەمال

سەرپەرشتیاری چاپ: کەنعان خەلیل

چاپی یەکەم ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك

چاپ: چاپخانەی کارۆ - سلێمانی ۲۰۰۷

تیراژ : (۱۰۰۰) دانە

ژمارەی سپاردنی (۵۷۹)ی ساڵی ۲۰۰۷ ی وەزارەتی رۆشنبیری پێدراوە

ناونیشان

بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

سلێمانی- گردی ئەندازیاران: ۱۰۵ کۆڵانی: ۳٤ ژمارەی خانوو: ۱۰

ژمارەی تەلەفۆن: ۳۱۸۰۹۹٤

ناوەڕۆکی بەرگی سێهەم

پێشەکی

لەگەڵ ئەوەشدا لەهەردوو بەرگەکەی پێشوودا بۆ هەریەکەیان پێشەکیەکم پێشکەشکردووە بەخوێنەرانی بەرێز، بەڵام بەپێویستم زانی لەم بەرگەی دواییشدا پێشەکی‌یەك بخەمە بەرچاو.

لەهەرسێ بەرگەکەدا باسی زنجیرەیەك شۆڕش‌و رووداوو بەسەرهات‌و راپەڕین کراوە کە بەداخەوە ئەو شۆڕش‌و راپەڕینە یەك بەدوای یەکانە هەموویان کپ‌و خامۆش کراون‌و هەموو جارێك کورد لەئەنجامیا تووشی زیانێکی زۆری ماڵی‌و گیانی‌و ماڵ کاولی بووەو لەهیچیانا سوود لەڕووداوەکانی بەرلەخۆی وەرنەگیراوە.

مامۆستای مێژوونووسی گەورەی کورد ئەمین زەکی بەگ لەهەموو کەس زۆرتر هەستی بەوە کردووە کە کورد دەرس‌و پەندی لەڕووداوو بەسەرهاتەکان وەرنەگرتووەو لەلاپەڕە (٢٤٤)ی کتێبە بەنرخەکەیدا (مێژووی کوردو کوردستان)، هەروەکو لەباسی دووهەمی بەشی سێهەمی ئەم بەرگەدا ئاماژەمان بۆ کردووە بەدورودرێژ باسی هۆی سەرنەکەوتنی شۆڕشەکانی کردووە بەشێوەیەکی گشتی‌و هی شۆڕشەکانی باکووری کوردستان بەتایبەتی‌و منیش پوختەی بۆچوونەکانی ئەوم لەوەرگێراوە عەرەبیەکەی ئەو کتێبەوە کردوە بەکوردی‌و ئەمین زەکی بەگ داخ‌و خەفەتی خۆی هەڵڕشتووە بەرامبەر بەو کەم‌و کوورییانەی لەشۆڕشەکانی کوردا بەدی کرابون‌و هەروەکو مێژوونوسوو زانایەکی دووربین ئەوەی خستۆتە بەرچاو کە کلیلی سەرکەوتنی بزوتنەوەی نەتەوایەتیی کورد بریتییە لە

سەرکەوتنی خەبات و شۆڕشی کورد لەباکوری کوردستانداو بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستە پیرۆزە پێویستە لەسەر کورد ئەو ڕاستیە بخاتە پێش چاو.

کاربەدەستانی ڕژێمی تورك هەر لەدوای تەواوبوونی شەڕی جیهانی کە زۆربەی میللەتان مافی ڕەوای خۆیان دەسگیربوو، ئەوانەی لەژێر باڵی عوسمانیدا بوون یەك لەدوای یەك لەتورکیا جیابوونەوەو تەنها مایەوە سەر کورد کە بەداخەوە نەخۆی بەشێوەیەکی ڕاست و دروست کەوتە خۆی بۆ دەسگیربوونی مافەڕەواکانی و نەبارودۆخی ناوچەکەو نە هەڵوێستی دەوڵەتان لەوەدا بوو ببێت بەلایەنگری کورد وەکو لەبەرگی دوهەم و سێهەمدا دێتە بەرچاوو حکومەتی تورك لەئەنجامی ئەمەدا نەخشەی توانەوەو لەناوبردنی کوردی کێشاو توانی گەلێك یاسای ناڕەوا دەربکات دژی کوردو بۆ قەدەغەکردنی زمانی کوردی و ڕێگەگرتن لەبلاوبوونەوەو پەرەپێدانی ڕۆشنبیری لەناوچە کوردنشینەکاناو شان بەشانی ئەمە ئەوپەڕی جەوروستەمی بەکارهێنا بۆ سەرگرتنی نەخشەکانی و بۆ ماوەی (٦٠-٧٠)ساڵ هەرچی لەتوانایدا بوو دژی کورد کردی و بەهەزارانی لەسێدارەداو سەدان هەزار خێزانی لەخاکی نیشتمانی خۆی دوورخستەوەو پەرەوازەی کردن و هەرچی بۆنی ناوی کوردو کوردایەتی لێ بهاتایە بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە لەناوی دەبرد، بەلام لەگەڵ ئەو هەموو تەقەلاو ئەو هەموو نەخشانەی بۆ لەناوبردنی کوردو توانەوەی کورد کێشابووی بەهاوکاریی ئەو دەوڵەتە سەرمایەدارو ئیمپریالیزمانەی حکومەتی تورکیان کردبوو بەکوتەکی دەستی خۆیان بۆ بەکارهێنانی لەناوچەکەدا، ئەو هەموو تەقەلایانە هەمووی بێ سوود بووەو کورد لەباکوری کوردستانا کۆڵی نەداو ئامادە بوە جار لەدوای جار تاقمێك لەتێکۆشەران و خەباتکەرانی ڕووبەڕووی ئەو ڕژێمە فاشستە بوونەتەوەو ئامادەیە تا بەمافی خۆی نەگات کۆڵنەدات.

لەڕاستیدا ڕژێمی تورك لەكۆنەوە تەنها بەوە وازی نەهێناوە مافی كورد لەباكووری كوردستانا پێشێل بكاتو ووشەی كوردو كوردستان لەهیچ چاپەمەنییەكی ناو ولاتیا ڕێگەی پێ نەدرێت ناویان بهێنرێت, بەڵكو هەوڵێكی هەمیشەیی داوە كورد لەبەشەكانی تری كوردستاندا بەمافی نەتەوایەتی خۆی نەگات كە نموونەی ئەمە لەشۆڕشەكانی شێخ مەحمودی قارەمانو سمكۆی شكاكو كۆماری كوردستان لەمهاباد بەسەرۆكایەتی قازی محمدی شەهیددا دەردەكەوێت, بۆیە لەم سەدەی بیستو یەكەمەدا پێویستە كورد هەنگاوێكی تازە بنێت بۆ پووچەڵكردنی نەخشەكانی ڕژێمی فاشستو بۆ گەیشتنی بەو قۆناغە پیرۆزە لام وایە ئیتر كاتی ئەوە هاتووە بەشێوەیەكی زانیاریانە نەخشەی چۆنیەتی گەیشتن بەمافە ڕەواكانی بكێشرێتو میللەتانی تری وەكو كورد لەژێر چەپۆكی داگیركەران ڕزگاریان بوە هەر هەمان ڕێبازیان گرتۆتەبەرو هەوڵێكی زۆریان داوە كۆنگرەیەكی نیشتمانی پێك بێننو كوردیش هەروەكو ئەو میللەتە ڕزگاربووانە ئیمڕۆ لەهەموو كاتێك زۆرتر پێویستی بەپێكهێنانی كۆنگرەی كوردستانی هەیە كە بتوانێت نوێنەرانی هەموو بەشەكانی كوردستانی تیادا بەشدار ببنو یەكێك لەئەركە گرنگو سەرەكییەكانی ئەو كۆنگرەیەش بریتیە لەدەسنیشانكردنی ستراتیژییەكی زانیاریانە بۆ خەباتی هەموو بەشەكانی كوردستانو لاشم وایە دوژمنانی كورد لەبەرئەوەیە خۆیانو نۆكەرو وابەستەكانیان كە هەندێكیان لەژێر پەردەی كوردایەتیدا دژی پێكهێنانی ئەو كۆنگرەی كوردستانیە دەوەستن, بەڵام خەیاڵی دوژمن خاوەو كورد واز لەمافە ڕەواكانی خۆی ناهێنێت تانەگات بەئامانج.

لەندەن —هاوار

بەشی یەکەم

شۆڕشی ئارارات (ئاگریداغ)

پێشەکی:

لەدوای شکانی شۆڕشی پیران و ئەو کارەساتەی بەسەر کوردا هات, حکومەتی تورکی فاشستی لەدڕندەیەتیی خۆی نەکەوت و لەجاران زۆرتر کەوتە سەر سەودای لەناوبردنی کورد بۆ ئێجگاری و دەستیکرد بەبەجێهێنانی ئەو نەخشەیەی لەمێژبوو ئامادەی کردبوو بەنیازی ئەوەی جارێکیتر کورد لەباکووری کوردستانا لەتوانایدا نەبێ هیچ جۆرە بزوتنەوەو جموجولێك بکات بۆ داواکردنی مافی کوردو بۆ ئەو مەبەستە وەکو لەدوا باسی شۆڕشی پیراندا باسکراوە دەستیکرد بەلەسێدارەدان و زیندانکردن و کاولکردنی ماڵودێهاتی کوردو گواستنەوەی بەکۆمەڵ بۆ شوێنە دوورەکانی دوورلەکوردستان بۆ توانەوەیان لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا.

بەرامبەر بەو هەڵوێستەی حکومەتی تورکیا تێکۆشەران و سیاسەتمەداران و ڕۆشنبیرانی کورد کەوتنە خۆیان و بڕیاریاندا دەست بەشۆڕشێکی جەماوەری بکەن بۆ بەرەنگاربونەوەی ئەو نەخشەیەی بۆ لەناوبردنی کورد کێشرابوو, لەهاوینەهەواری (بحمدون) یەکەم کۆبونەوە بەسرا کە لەو کۆبونەوەیەدا بڕیاردرا ڕێکخراوو کۆمەڵەکانی کورد کە هەبوون هەمویان هەڵوەشێنرێتەوەو لەهەموویان کۆمەڵێکی یەکگرتوو پێك

بێت بەناوی (خویبون)ەوەو کۆمەڵی خۆیبون بڕیاریدا یەکێك لەناوچەکانی کورد هەڵبژێرێت کە بکرێت بەبنکەی ئەو شۆڕشەو بۆ ئەو مەبەستە ناوچەی ئارارات (ئاگریداغ) هەڵبژێرراو (احسان نوری پاشا) کرا بەسەرکردەی ئەو هێزانـــەی لەئاگریداغـــدا بڕیـــاردرا دەســـت بەشـــۆڕش بکرێـــت تیایـــاو بەرمزامەنـدێتی (خویبـون)، احسـان نـوری پاشا دەستیکرد بەهەڵبـژاردنی کاربەدەستانی ناوچەی شۆڕش‌و دانانی سەرکردەکانی هێزەکان‌و بۆ ئەو مەبەستە (ئیبراهیم پاشای هسکی) کە هەندێ لەسەرچاوەکان بە •برۆ) یا بە •ئیـبراهیم هسـکی تیللـی) ناویـان بـردووە کـرا بەلێپرسـراوی بـەڕێوەبردنی کاروبـاری ڕۆژانـەی ناوچـەکانی شـۆڕش، کـە ئـەو ئیـبراهیم پاشایە تـا دوا هەناسـەی وەك شۆڕشـگێڕێکی دلێـری کۆڵنـەدەر لـەپێناوی ئـەم شۆڕشـەدا خەباتی کرد.

لەباسـەکانی شۆڕشـی ئاگریداغـدا کـە کـراوە بـە ۱۳) بـاس بـەپێی ئـەو سەرچاوانەی دەستگیرمان بوەو لەشۆڕشەکە دواون هەوڵئـەدەین تـا کۆتـایی هێنـان بەشۆڕشـەکە هـەموی بخەینـە پـێش چـاوی خوێنـدەوارانی بـەڕێزو لەناوەڕۆکی ئەم بەرگەدا (فهرست) ئەو سیازدە باسە دەبینرێت.

باسی یەکەم:

هەڵوێست لەباکوری کوردستانا بەشێوەیەکی گشتیو لەناوچەی ئاراراتدا بەشێوەیەکی تایبەتی

لەبـەرگی دوهەمـدا لـەکۆتایی باسـی شۆڕشـی پیرانـدا باسـی تـاوانی تورکـەکان کـرا دژی دانیشـتوانی ناوچـەکانی شـۆڕشو کـار بەوەشـەوە نەوەسـتا بـەڵکو تورکـە دڕنـدەکان دەسـتیانکرد بەکوشـتنو سـزادانو ئاوارەکردنو ڕاگوێزانی کورد بەکۆمەڵ بۆ ناوچە تورك نشینەکان بەنیازی توانەوەیان لەپۆتەی تورکداو ژمارەیەکی زۆری ڕۆشنبیرانی کورد لەوانەش کـە بەشـدارییان لەشۆڕشـی پیرانـدا نـەکردبوو لەلایـەن کاربەدەسـتانی حکومەتـەوە ڕاونـرانو ناچـارکران وڵات بـەجێ بـێڵنو ڕووبکەنـە وڵاتـانی بێگانە بۆ ئەوەی لەوێوە نەخشەی ڕاپەڕینو شۆڕشێك ئامادەبکەن دژی ئەو حکومەتـە دڕندەیـەی بەشـێکی زۆری لەناوچـەکانی کـورد کـاولکردبوو، وەلەجیاتی ئەو کوردانەی بەکۆمەڵ گوێزرابوونەوە بۆ شوێنە دوورەکان ئەو تورکانـەی لەناوچـەی (کوسـوفو)دا بـون پـەلکێش کـرانو لـەخاکی کـورددا نیشتەجێ کران.

بەداخەوە هەروەکو لەزۆر شوێنی تریشدا بەرلەمە باسمانکردووە, کورد لەدوای تەواوبوونی شەڕی جیهانی بەدواوە گەلێك ڕاپەڕین و شۆڕشی بچڕبچڕی کردووەو ئەگەر لەشوێنێکدا شۆڕش بەرپاکرابێت کوردی ناوچەکانی‌تر لێی بێدەنگ بون و بەبیریانا نەهاتبوو کە دوای سەرکەوتنی حکومەت بەسەرشۆڕشی ئەو ناوچەیەدا نۆرەش دێتە سەر ناوچەکانی‌تر, کە ئەم ڕاستیە لەبێدەنگ بوونی کوردی ناوچەکانی ئاراراتدا زۆرباش بەدی دەکرێت کەچۆن ساتێك شۆڕشی پیران دەستی پێکرد لەناوچەکانی ئاراراتدا هیچ جۆرە جموجوولێکی کورد ڕووی نەدا بۆ ئەوەی باری شۆڕشگێڕانی پیران سووك بکرێت, بەڵکو شۆڕشی ئاگری داغ کاتێك ڕوویدا کە حکومەتی تورك دەستی خۆی لەشۆڕشگێڕانی پیران وەشاندبوو, خۆی بەهێزکردبوو, کارێکی واشی کردبوو لەو شۆڕشەدا هەڵوێستێکی وای هێنابوە پێشەوە کورد لەناو خۆیدا دووبەرەکی‌یەکی ناخۆش و خراپی تیادا پەیدا بوبوو کە بریتی بوو لەکولاندنەوەی کۆنە برینەکانی ناکۆکی نێوان سونی و علوی کەکاتی خۆی بەهۆی سوارەی حمیدیەوە پەیدا بوبوو, ساتێکیش کورد لەدەرەوەی وڵات بیری لەپێکهێنانی شۆڕشێکی‌تر کردەوە بۆ پارێزگاریکردن لەخۆی و لەخاکی نیشتمانی خۆی, باروودۆخی ئەو ڕۆژانەو هەڵوێستی دەوڵەتان گەیشتبووە قۆناغێك کە کورد بەئاسانی نەیدەتوانی شۆڕشێکی‌وا بەرپا بکات کە بتوانێت دوژمن ناچاربکات واز لەو نەخشە جەهەنەمییەی خۆی بێنێت کە بۆ نەمان و لەناوبردنی کورد دەمێك بوو نەخشەی کێشابوو بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر کۆڵی نەداو شۆڕشی ئاگریداغ هەڵگیرسا ئەگەرچی بەداخەوە سەرەنجامی ئەمیش وەکو هی شۆڕشەکانی‌تر وابوو, باشترین سەرچاوەیەك کەباسی ڕەفتارو دڕندەیەتی تورك و هەڵوێستی کاربەدەستانی

تـوركی كردبێـت بەرامبـەر بـەكورد بريتييـە لەسـەرنجی چەند نووسـەرێكی بێگانـە كـە (سـريا بـدرخان) لەپاشـكۆی كتێبەكەيـدا سەرچـاوە/ ٧٩ ئـەو سـەرنجانەی بلاوكردۆتـەوەو ئێمـەش لێرەدا سـەرنجی ئـەو نووسـەرانە وەردەگێڕين بۆ كوردی بۆئەوەی خوێنەری بەڕێز باشتر ئاگاداری دڕندەيـەتی توركە كماليەكان بێتو باشتر لەمەڵە زلەكانی ميللەتەكەی خۆی تیٚ بگات.

لەلاپـەڕە(٦٩)ی كتێبەكـەی سورە يابدرخانـدا سەرچاوە/٧٩ ئـەو باسـەی بلاوكردۆتـەوە كـە لەلايـەن (Harry.a.framk) لـە ٢ی نـوڤمبری ١٩٢٧دا بـلاوی كردۆتـەوە دەربـارەی سياسـەتی حكومـەتی توركيـا بەرامبـەر بـە كـورد كـە وتوويەتی:

((لەم ڕۆژانەدا لەو گەشتەی بۆ توركيام كردبوو گەڕامەوە, بەلاٌم بەداخەوە گەشـتەكەم تـەواو نـەكردبوو چـونكە كاربەدەسـتانی تـورك ڕێگـەی ئـەوەيان لێگرتم بچم بۆ (ئەرزروم).

لەكاتێكـدا بـەر لەئيسـتە بـەناو (٦٠)ولأتـدا گـەڕابووم لـەهيچ لايـەكيان ڕێگەی هاتوچۆم لیٚ نەگيرابوو ساتێك هـۆی ئـەو ڕێگرتنـەم لەكاربەدەسـتانی تورك پرسی هۆی چيە ڕێگە بەبێگانە نادرێت بچێتە ئەو ناوچانە لەوەرامدا بەئاشكرا پیٚيان ووتم نەك هـەر لـەتۆ بـەڵكو ڕێگـە بـەهيچ بێگانەيـەكی تـريش نادرێت بچێتە ئەو ناوچانە.

ساتێك ويستم بچم بۆ (خربوط)و (دياربكر)و (قارص) بۆ ئـەو شـوێنانەش هـەمان وەراميـان دامـەوە چـونكە ئـەو ناوچانە لەلايـەن حكومـەتی توركيـاوە بەناوچــە داخراوەكــانی ولأت دەژمێــررێنو نــابیٚ بێگانــە بۆيــان بچــێتو لەدواييدا ئەو ئەمريكاييانەی ماوەيەكی زۆرە لەتوركيادا دەژينو قسەكانيان جێگـەی بڕوايـە هـۆی ئـەو ڕێگرتنـەيان بـۆ ڕوون كردمـەوە. سـەير ئەوەيـە,

لەگەرمەی شەڕی جیهانیدا, لەولآتانی ڕۆژئاوادا مەگەر تەنها شوێنی کۆڕی شەڕەکان ڕێگەی هاتوچۆیان بگیرایە, بەلآم والێرە لەتورکیا کوردەکان تووشی کارەسات دەبن کەچی ڕێگەی بێگانە لەهاتوچۆکەران دەگیرێت...

تورکەکان بەوە ناسراون زۆر دڕندەن و پێویستیان بەوە هەیە یەکێك جڵەویان بگرێتە دەست و ڕێگەی ئەو دڕندەیەتیەیان لێ بگرێت.

بێجگە لەکورد, گەلێك یۆنانی و ئەرمەنی و کریستیانەکانی تر لەتورکیادا تووشی کارەسات و ئەشکەنجەو لەناوچوون هاتوون تەنها لەبەرئەوەی باوەڕیان بەئاینەکەی خۆیان هەبوە, بەلآم وا لەدوای ئەو کریستیانانە نۆرەش هاتۆتە سەر کوردەکان کە بەزۆری وایان لێ دەکەن کلآوی نیشتمانی خۆیان داکەنن و بەزۆرەملی کلآوی ئەوروپییان پێ لەسەر دەکەن.

هەندێجار تەنها هەر لەبەرئەوەی پارێزگاری هێشتن و مانەوەی هەندێ لە کەلەپووری باووباپیرانی خۆیان دەگرن ئەم پارێزگاریکردنەیان تووشی ئەشکەنجەو کوشتن و ئاوارەکردن دەبن و هەموو ماڵ و موڵکیان لێ زەوت دەکرێت سەیریش ئەوەیە ئەگەر کورد پارێزگاری لەو مافە ڕەوایەی خۆی بکات ئەمەی بەیاخی بون و دژایەتیکردنی حکومەتی کمالیان لەسەر حساب دەکەن.

ئێمە زۆرجار لەدەرەوەی تورکیادا هەواڵی کوشتاری یۆنانیەکان و ئەرمەنیەکانمان دەبیستەوەو هەواڵەکانیان دەگەیشتە دەرەوە چونکە دۆستی وایان هەبوو ئەو ڕووداوو کارەساتانەیان دەگەیاند بەولآتانی دەرەوەو هەندێ جار لەئەنجامیا پروپاگەندەیەکی زۆریش دژی تورك دەکرابەلآم کورد ئەو جۆرە دۆستانەی نەبوەو نیەتی کە دەنگ و هاواریان

بگەنێتە دەرەوە بۆیە هەمیشە دەنگ و هاواری کوردەکان بەئاسانی لەلایەن تورکەکانەوە کپ‌وخامۆش دەکراو کەس پێی نەدەزانی.

زوربەی ئەرمەنی خاکی ولاتی خۆیان بەجێ هێشتووە لەناو تورکیاداو ئەو مسینیرە کەمانەش کە ماونەتەوە تەنها ڕێگەی ئەوەیان هەیە لەقوتابخانەکاندا هەر ئەو دەرسانە بلێنەوە کە لەقوتابخانە تورکیەکانا دەوترێتەوەو بۆ وتنەوەی هەر دەرسێکی تریش پێویستە حکومەت پێشەکی ئەو دەرسانە پەسەند بکات و ڕێگەش بەهیچ تورکێك نادرێت فێری دەرسەکانی ئەو مسینیرانە ببێت.

حکومەتی تورکیا فەرمانی دەرکردووە کە پێویستە منداڵە ئەمریکاییەکان لەناوچەکی وەکو (طوروس)دا پێویستە لەسەریان ڕۆژانی یەکشەممەش هەر دەبێ دەوامی قوتابخانە بکەن و لەجیاتی انجیل دەبوایە قورئانیشیان فێربکرایە (ئەوسا هێشتا تورکیا وەکو ئەمڕۆ ڕۆژی یەکشەموو نەکرابوو بەڕۆژی پشوودان لەجیاتی ڕۆژی هەینی و ئیمڕۆ خوێندنی قورئانیش لەقوتابخانەکانا قەدەغە کراوە).

نووسەر ئەڵێ: لەڕاستیدا ئەم هەڵوێستەی تورك تەنها لەبەر دڵسۆزی نەبوە بۆ ئاینی ئیسلام بەڵکو بۆ ئەوە بووە ئەو منداڵانە ناچاربکرێن زمانی تورکی فێربین.

ئەو خەستەخانانەی مسینیرەکان بەڕێوەیان دەبردن جاری هێشتا ماون بەلام دەبێ هەموویان بەفەرمانی کاربەدەستانی تورك بڕۆن بەڕێوەو مووچەی کارگوزارەکانی ئەو خەستەخانانەش دەبوایە هەر لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە دەستنیشان بکرایە.

لە (ئانا دۆل)دا تاقە دەزگایەکی میسینری ئافرەتانی تێدایەو ساتێك هەوڵدرا ئەندامێکی تازە بخرێتە سەر دەستەی بەڕێوەبەری ئەو دەزگایە حکومەت بەهیچ جۆرێك ڕێگەی ئەوەی نەداو ساتێك هەر یەکێك لەو میسینرانە بیویستایە بچێتە دەرەوە دەبوایە هەرچی ماڵ و موڵکی هەبوو دەسکاری نەکردایەو بەجێی بهێشتایە کە ئەمەش بۆ ئەوە بوو ئەوانە نەچنە دەرەوە نەوەکو هەواڵ و دەنگ‌وباسی ناوچەکەیان بگەیەنن بەدەرەوەو بەفەرمانی مستەفا کەمال پاشا خەستەخانەی ئەمریکاییەکان لە (Marsivam) داخرا چونکە سیخوڕێکی تورك ڕاپۆرتێکی دەربارەی قسەیەکی بەڕێوەبەری خەستەخانەکەی بەحکومەت گەیاندبوو کە وتبووی دیموکراتیەت بەهەڵواسینی خەڵك و بەدکتاتۆریەت سەرناگرێت.

پەنجا پرۆفیسۆری ئەمریکی لەقوتابخانەی میسینرەکانا هەڵواسران چونکە هەندێ فۆتۆگراف لەقوتابخانەکەدا بینرابوو کە تاقمێك فتبولیانکردبوو، کراسەکانیان شین و سپی بوو کە ئەو دوو ڕەنگە ڕەنگی ئاڵای یۆنان بوو لەکاتێکدا ئاڵای تورکیش بەسەریانەوە هەر هەڵواسرابوو.

نووسەر لەسەر باسەکەی دەڕواو دەڵێت:

وەکو چۆن میسینیرەکان ناچاردەکران تورکیا بەجێ بێڵن، بەو شێوەیە بازرگانەکانیش نەیان دەتوانی بەپێی پێڕەوو بڕیارەکانی حکوومەت کاروباری خۆیان ببەن بەڕێوەو ژیانی خۆیان مسۆگەر بکەن بۆیە ئەوانیش ناچاردەبوون تورکیا بەجێ بێڵن.

یەکێك لەکۆمپانیا گەورەکانیان کەهی توتنە سێجار کەل‌وپەلی خۆیان پێچایەوە بۆ ئەوەی لە ئەستەمبوڵەوە بگوێزنەوە بۆ یۆنان بەڵام هەموو

جارێك ڕێگەیان لێ دەگیراو بۆ دواجار كە لێپرسراوی كۆمپانیاكەم بینی هێشتا هەر بەئومێدی ئەوە بوو ڕێگەی ڕۆیشتن و دەربازبوونی پێ بدرێت.

نووسەری ئەو باسە بەدوورو درێژی باسی ئەوەی كردووە كە مستەفا كەمال بەناوی پێشكەوتنخوازیەوە هەرچیەكی كردبوو بۆ دانیشتوان هەمووی بێ سوود بوو, هەموو چالاكیەكانی كاربەدەستانی حكومەت بریتی بوو لەپروپاگاندە كردن بۆ (غازی مستەفا كەمال) و بیریان لەخەڵكی برسی و دواكەوتووی وڵات نەدەكردەوە..)

سریا بدرخان لەكتێبەكەیدا لەلاپەڕە (٧٣)یدا چەند برگەیەكی لەو كتێبە بڵاوكردۆتەوە كە لەلایەن (G.Bie Rovmdal) لەساڵی ١٩٢٦دا لەلایەن قونسوڵیتەی ئەمریكاوە لە ئەستەمبوڵ چاپكراوە لەوەدا دەربارەی توركیا وتراوە:

١- ژمارەی توركیا ئیمڕۆ لە(٧,٥)ملیۆن تێپەڕناكات كە ساڵانە (٩٠)ملیۆن دۆلار بۆ ئەو ژمارەیە تەرخان دەكرێت.

٢- ئەو قەرزانەی لەسەر توركیا كۆبۆتەوە بریتییە لە(٧٩١,٩٨٥,٨٧٧)دۆلار حكومەتی توركیا پێشنیازی كردوە بایی (٥٨٦)ملیۆن موڵكی حكومەت بفرۆشرێت بۆ ئەوەی بەشێكی ئەو قەرزەی پێ بداتەوە.

٣- لەكاتی خۆیدا ئەوانەی لە بازرگانیدا كاریان دەكردو خەریكی هێنان و بردنی كەل وپەلی بازرگانی بوون لە(٦٦٪)یان یۆنانی و ئەرمەنی بوون, كە زوربەی ئەوانە دەركران باری ئابووری وڵات تەواو شلۆق بوو خۆشیان نەیان دەزانی چۆن چارەسەری ئەو كێشەیە بكەن.

لێرەدا ئالەم بارودۆخەی ئەو ڕۆژانەی تورکیادا لەجیاتی ئەوەی کەمالیەکان کاروباری وڵات چارەسەر بکەن, هەرچی لەتوانایاندا بوو تەرخانیانکردبوو بۆ کڕینی چەكو زۆرکردنی ژمارەی سەربازو جندرمەو پاش شۆڕشەکەی پیران کوردیان ناچارکرد دوو شۆڕشی تریش بەرپا بکات دژی حکومەت بۆ ئەوەی واز لەو ڕەفتارە دڕندەییەی خۆی بێنێتو دەسبەرداری ئەو نەخشەیە بێت کە بۆ لەناوبردنی کوردو کاولکردنی کوردستانی ئامادەکردبوو.

دوای ئەو چەند یاداشتە, سورەیا بدرخان لەلاپەڕە(٧٥)ی کتێبەکەیدا کورتە باسێکی گەشتێکی گەریدەیەکی ئاوستریاسی کردووە کە لە٢٨ی دیسمبری ١٩٢٨دا چووە بۆ تورکیاو لەو یاداشتەیدا بەدوورو درێژ باسی دواکەوتنی باری ئابوریی تورکیای کردووە کە بێگومان چ کوشتاری ئەرمەنیو چ دەرکردنی یۆنانی چ ئەو زنجیرە شۆڕشانەی کورد کە بەناچاری دژی تورکی کەمالی کردبووی هەموویان هۆی سەرەکی بوون بۆ ئەوەو نووسەر لەکۆتایی گەشتەکەیدا وتوویەتی:

(کەمالیستەکان بەهیوای ئەوەن لەماوەی (٢٥)ساڵدا باری وڵات بەتەواوی بگۆڕن کە دڵنیام ئەو بۆچوونەیان شتێکی زۆر دوورە بەم عەقڵیەتەی هەیانە بەو ئاواتەی خۆیان ناگەن..

خەڵك لەوپەڕی برسێتیو کەساسیدایە, کاروباری بازرگانی ڕاوەستاوە, پیشەسازی لەپلەیەکی زۆر نزمدایە.. خەڵك بێ پارەو پوولەو حکومەتیش موفلیسەو ئەوروپاییەکان هەروەکو جاران قەرزیان نادەنێ).

باسی دوهەم

هۆی هەڵبژاردنی ناوچەی ئارارات بۆ شۆڕشێکی تازە..

لەبەرگی یەکەمدا لەبەشی جوگرافیای باکوری کوردستاندا باسی چیای ئارارات کراوە کە بەچیای (ئاگری) بەناوبانگەو بەرزترین چیایە لەباکوری کوردستانداو لای ئەرمەنیەکان بەشوێنێکی زۆر پیرۆز دەژمێررێت کە پێی دەڵێن (ماسیس).

چیای ئارارات دەکرێت بەدوو بەشەوە, ئاراراتی گەورەو ئاراراتی بچووك‌و بەپێی بۆچوونی دکتۆر (ولید الأعظمي) سەرچاوە (٢٣) بەرزترین لووتکەی چیای ئاراراتی گەورە بریتییە لە(٥١٦٨) مەترو بەرزترین لووتکەی ئاراراتی بچووك (٣٩١٤)مەترە بەلاّم دکتۆر عبدالرحمن قاسملو لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (١٦) بەرزترین لووتکەی چیای ئاراراتی بە (٥٢٢٦)مەترو کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) بەرزترین لووتکەی ئاراراتی گەورەی بە(٥١٧٥)و هی ئاراراتی بچووکی بە(٣٩٩٦)مەتر داناوە بەلاّم (منذر الموصلي) لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٢٥) بەرزترین لووتکەی ئاراراتی گەورەو بچووکی هەروەك‌و ئەوەی (ولید الأعظمي) داناوە کە دیارە سەرچاوەی هەردوکیان هەر یەکێکە.

احسان نوری کە سەرکردەی شۆڕشی ئارارات بووە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٦١) لەباسی ناوچەی ئاراراتدا وتوویەتی:

((لای کریستانەکان وایە کەشتی نوح لەسەر چیای ئارارات گیرساوەتەوەو ئاشوریەکان بە(ئورارتو)و عبرییەکان بە (ئارارات)و (هیردوت)ی یۆنانی بە(ئالارد) ناویان بردووەو هەروەکو وتمان ئەرمەنیەکان بەئاراراتیان وتووە (مارسیس)و وەکو احسان نوری باسی کردووە بۆ یەکەم جار ناوی (ئورارتو) لەسەر تاشەبەردێك نوسراوە کە لەلایەن (شلما نصر)ی پاشای ئاشورییەکان لەساڵی ١٢٦٠ی پێش زایین نوسراوەو مێژوونووسی بەناوبانگ (مورگان) وتوویەتی دەوڵەتی ئارارات دوو هەزار ساڵ پێش زایین هەبووەو بەپێی کتێبەکەی (مورگان) ئەو دەوڵەتەی پێی وتراوە (کاردوکیا) وەیا (توسباس) کە پایتەختی دەوڵەتی ئورارتوی کورد بوە.

لەساڵانی (٨٢٥-٨٠٠)ی پێش زایندا پادشای ئاگری ناوی (منڤاش)بوە کە بریتییە لەهەمان ئەو (مناش چفا)یەی کە لەئاوێستادا ناوی هاتووەو لەشانامەی فردوسیدا بە (منوچك) ناوی هاتوە.

(هیرودوت)ی مێژوناسی یونانی لەکتێبەکەیدا باسی عەشیرەتی (ئالاروت)ی کردووە کە عەشیرەتێکی بت پەرست بون لەناوچەی (ئاین)دا کە دەسەڵاتی ئەم عەشیرەتە گەیشتبوە روباری (ئاراس) کە ئەم ناوچەیە بەشوێنی طائفەی (ئاریزانت)ی (میدی)ش بوەو وادیارە ووشەی ئارارات لەناوی ئەو طائفەیەوە هاتووە.

منذر الموصلي لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٢٥) وتوویەتی: چیای ئارارات سنورێکی خۆڕسکی نێوان تورکیاو ئێرانەو لەخاکی ڕوسیاشیان

جیا دەکاتەوەو بەشی زۆروی ئەم چیایە بەسەر دەشتی(ئاراس)دا دەڕوانێتو ئەو بەفرەی لەم چیایە دەتوێتەوە بەو دەشتانەدا دەڕواتو کاتی خۆی ئەم شاخانە پڕلەدارستانی چڕوپڕ بوە بەڵام ئیستە هەمووی ڕووتە جگە لەناوچەکانی ناوەڕاستی کە هاوین بەهۆی توانەوەی بەفر گژوگیاو بنچکی لێ سەوز دەبێتو باشترین لەوەڕگا پێك دەهێنێت بۆ مەڕو ماڵاتو ئاژەڵ.

صادق شرفکندی لەلاپەڕە(١٤٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٧١) هۆی هەڵبژاردنی چیای ئارارات بۆ بەرپاکردنی شۆڕش تیایا بۆچوونی خۆی بەم شێوەیە دەربڕیوە:

((هەڵبژاردنی چیای ئارارات بۆ شۆڕش لەبەر ئەوە بووە لەڕوی جوگرافیەوە شوێنێکی ئێجگار باشو لەبار بووە بۆ شۆڕشو دراوسێی ئەرمەنستانیش بووە کە بەر لەمە لەساڵی ١٩٢٠دا ئەرمەنیەکان لەلایەن تورکەکانەوە لەشوێنی خۆیان هەڵکەنرابوون, بەڵام هەمیشە ئەو شوێنەی لێی دەرکرابوون لەدڵو مێشکیانا هەرمابوو, لەولاشەوە ئەم ناوچەیە کەوتووەتە سەر سنووری ئێران کە بەشێك لەئاراراتی بچووك دەچێتە ناو خاکی ئێرانەوە.

ئەو ڕۆژانەی کە کورد بڕیاری شۆڕشی دابوو لەئارارات, شاری (تەورێز) مەڵبەندێکی سەرەکی ((داشناق)ە ئەرمەنەکان بوو, لەوێوە بەئاسانی دەتوانرا چەكو تەقەمەنی بگەیەنرێتە شۆڕشگێڕەکانو, ئینگلیزەکانیش لەو ڕۆژانەدا یارمەتی ڕەزا شایان دابوو بۆیە هەتا ڕادەیەك هەڵوێستی شای ئێران بەرامبەر داشناقەکان خراپ نەبوو, هەر لەبەر هەمان هۆش بوو کە ڕەزا

شا پەیوەندی بەکوردەکانیشەوە هەبوو، بۆیە چ ڕاستەوخۆ چ لەڕێگەی داشناقەکانەوە بەڵێنی یارمەتی بەبزوتنەوەکەی (ئاراراٹ) دابوو)).

لەباسەکانی داهاتوودا ڕوون دەبێتەوە کەپشت بەستن بەبێگانەیەك کەخۆی دوژمنی کوردی ڕۆژهەلاًت بووبێت شتێکی زۆر کورت بینانە بوەو دەردەکەوێ چۆن لەکاتی شۆڕشەکەدا هێزەکانی ڕەزا شا دژی کورد وەستان و بون بەلایەنگری تورکەکان.

باسی سێهەم

خۆیبون

١- هۆی دروستبونی خۆیبون و چۆنێتی دروستبوونی

٢- ئەندامە چالاکەکانی خۆیبون و چالاکیەسیاسیەکانی خۆیبون

یەکەم: هۆی دروستبوونی خۆیبون و چۆنێتی دروستبوونی:

لەدوای شۆڕشی پیران و گرتن و لەسێدارەدانی زۆربەی شۆڕشگێڕان و ئەندامانی (ئازادی) ڕۆشنبیرانی کورد لەوانەش کە بەشدارییان نەکردبوو لەشۆڕشی پیراندا بۆ ئەوەی لەجەورو ستەمی تورك دووربکەونەوە بەشێکی زۆریان ڕویانکردە دەرەوەی وڵات و هەندێکیان بۆ ئەورووپاو ئەمریکاو هەندێکیشیان ڕویانکردە سوریا کە لەو ڕۆژانەدا لەژێر سایەی فرنسیەکاندا بوو، لەسەرەتادا فرنسیەکان بۆ ماوەیەك ڕێگەیان لە چالاکیەسیاسیەکانی ئەوانەیان نەگرتبوو کە ڕویانکردبوە سوریاو لوبنان و لەوێ وەکو لەدوایدا باسی دەکەین توانیبویان لەهاوینە هەواری (محمدون) یەکەم کۆبونەوەی (خویبون) بکەن.

دەربــارەی چــۆنیتی دروســتبوونە(خویبــون)و هــۆی دروســتبوونیو کۆبونـەوەکانی هەنـدێ سەرچاوە لێـی دواونو هەوڵئـەدەین کورتەیـەکی ئـەو سەرچاوانە باس بکەین.

قدری جمیل بەگ (زنـار سلوپی) لەلاپـەڕە (١٣١)ی کتێبەکەیـدا سـەرچاوە (٥٧) لەباسی چونیتی پێکهاتنی خویبونو هۆی پێکهاتنی وتوویەتی:

((دوای شۆڕشـی پیرانو ئـەو جـەورو سـتەمە زۆرەی تورکـەکان بەرامبـەر کورد دەیـان نواند کوردی ناچارکرد بیر لـەپێکهێنانی ڕێکخراوێکی گشتی سیاسـی کـورد بکاتــەوەو بـۆ ئـەو مەبەسـتە ڕێکخـراوی (کـورد تەشـکیلاتی اجتماعیـە جمعیتـی) دوا کۆبونـەوەی خـۆی لەخانویەکدا کـەناوی ((ئـەحوالی مەدەنی عوسمانی)بوو بەسـتو لـەو کۆبونەوەیـەدا بڕیـاردرا ئـەو ئەندامانـەی لەئەستەمبولدا بـون ئـەوێ بـەجێ بێڵن چـونکە لـە ئەسـتەمبول مـاوەی هـیچ جۆرە چـالاکیەکیان نـەبوو, ڕێگـەی ئـەوەیان نـەبوو هـیچ جـۆرە جموجـووڵو چالاکییەك بکەن, بەڵام هەندێ لەئەندامانی ئەو ڕێکخراوە لەبەر هەندێ هۆی تایبەتی خۆیان نەیانتوانی ئەستەمبوڵ بەجێ بێڵن.

هەر لەو سەردەمەدا حزبی (کورد میللەت فرقەسی) کە هاوکار بوو لەگـەڵ ئەو کۆمەڵەدا لەگەڵ ڕێکخراوەکـانی تـردا نزیـك بـووەو کۆمـەڵی (بووژانـەوەی کوردستـان-کە لەوەرگێڕانی کتێبەکەی (زنار سلوپی)دا بۆ عـەرەبی بـە (بعث کردستان)نـاوی بـردووەو ئـەم کۆمەڵـە کـە ماوەیـەك بـوو چـالاکییەکانی خـۆی وەسـتاندبوو, بــەڵام لەگــەڵ ئەوانــەی تــردا هــەموویان بڕیاریانــدا هــەموو ڕێکخراوەکان خۆیان هەڵوەشێننەوەو حزبێکـی تازەی یەکگرتوو لەهـەمووان پێك بهێنرێت.

ئەسکەندەر بەگ کە کاتی خۆی ئەندامو نوێنەری حزبی (شعبی کوردی)بوو پاش دامرکانەوەی شۆڕشی پیران چاوی بە (محمد شوکری سەگڤان) و (احسان نوری)و هەندێ لەهاوڕێکانی تری کەوت وەکو ملازمی یەکەم (راسم بەگی خەڵکی وان) و ملازمی یەکەم (خورشید خەڵکی خرطوتە) لەگەڵ هەندێك لەکوردەکانی تری باشووری کوردستانو هەموویان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە پێویستە بایەخ بدرێت بە دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆ ئەو بارودۆخە سەختەی ئەو ڕۆژانەی کورد, بەڵام لەسەرەتادا نەگەیشتنە ئەوەی لە چ ڕێگەیەکەوە بچن بۆ ئەو مەبەستە, پاش ئەمە ئەسکەندەر بەگ پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ (علی رضا ئەفەندی کوڕی شێخ سەعیدی پیران) پەیدا کردوو بۆی دەرکەوت ئەمیش لایەنگری پێکهێنانی کۆنگرەیەکی گشتی نەتەوایەتی بوو, شەریف پاشای خەندانیش کە لەپاریس بوو ئاگادارکرا لەنیازی پێکهێنانی ئەو کۆنگرەیە بۆ ئەوەی کوردەکانی ئەورووپا بەهەموویان چالاکی‌یەکی سیاسی دەست پێ بکەن.

دوای ئەوەی ئەسکەندەر بەگ بۆی ڕوون بوەوە زۆربەی کوردەکان بەپەرۆشن بۆ پێکهێنانی ئەو کۆنگرەیە ئیتر کەوتنە سەر بیرکردنەوە لەچۆنێتی بەستنی ئەو کۆنگرەیەو دەستنیشانکردنی شوێنێك بۆ بەستنی کۆنگرەکەو هەموویان بۆیان دەرکەوتبوو ئەگەر بەدەستو بردی شتێك نەکرێت ئەوا تورکەکان زۆری پێ ناچێت کوردیش بەدەردی ئەرمەنەکان دەبەنو نوێنەری ئەرمەنیش لەگەڵ بیروبۆچونی کوردەکانا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە ئیتر پێویستە ئەرمەنیەکانیش پڕوپاگەندەکانی خۆیان دژی کورد واز لێ بێنن.و لەکۆبونەوەیەکدا بڕیاردرا پێویستە ئەرمەنەکان هاوکارولایەنگری هەموو جۆرە چالاکیو

بزوتنەوەیەکی کوردبن چ لەئەوروپاو چ لەئەمریکاشداو لەو کۆبونەوەیەدا ئەرمەنیەکان بەڵێنی ئەوەشیان دا جۆرە پەیوەندییەك سازبکەن لەگەڵ کوردە ئاوارەبووکانی دەرەوەی وولاتو واز لەو داخوازییە سەرنەگرتووەی جارانیش بێنن کە داوای دروستکردنی ئەرمەنیای گەورەیان دەکرد(لەباسی کێشەی سیڤەردا بەدووررودرێژی باسی ئەوەمان کردووە چۆن بەپێی مادەکانی سیڤەر هەندێ لەناوچە کورد نشینەکان خرابوونە ناو چوارچێوەو سنووری ئەو ئەرمەنیایەی نیاز بوو بەپێی سیڤەر پێك بهێنرێت کە ئەمە هۆیەکی زۆر گرنگ بوو تورکەکان کردیان بەبیانو, توانیان ژمارەیەك لە کوردەکان بکەن بەلایەنگری خۆیان دژی ئەو بڕیارە کە کورد لەمەدا زیانێکی زۆری پێ گەیشت).

بەپێی کتێبەکەی زنار سلوپی بڕیاردرا لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧دا بەسەرکردایەتی محمد شوکری صگبان لەدواییدا لەترسی تورکەکان رایکردوو خۆی گەیاندە عێراق بەلاّم زۆری پێ نەچوو لەوێ وردی بەرداو لەو کوردایەتیە خەستو توندوتیژییەوە دەستیکرد بەلاّوکردنەوەی گەلێك قسەی بێ سەروبەر دژی بزوتنەوەکانی کورد بەئومێدی ئەوەی تورکەکان وازی لێ دێننو لێی خۆش دەبنو رێگەی پێ ئەدەن بگەڕێتەوە بۆ تورکیا.

لەنامیلکەیەکیدا کەلەپاریس بەزمانی فەرەنسی لەساڵی ١٩٣٢دا بەناوی (کورد مسئلەسی)یەوە بلاّوی کردبووەوە هێرشێکی زۆریشی کردبووە سەر شۆڕشەکانی کوردو صلاح الدینی ئەیوبیشی بەڕەگەز بردبووەوە سەر

طـورانیــەکان و بــەپێچ و دەورە لەنامیلکەکەیــدا داوای لــەکورد کردبــوو واز لەکوردایەتی بهێنیت و خۆی لەبۆتەی توركدا بتوێنێتەوە.

دەربارەی ئـەو هەڵوێستە ناپیرۆزانـەی محمـد شـوکری صـگبان, مامۆسـتا رفیــق حلمــی بــۆ پەرچــدانەوەی درۆو دەلەســەکانی و بــۆ ریســواکردنی, لەرۆژنامــەی (الأیـام)ی عربیـدا لەسـاڵی ١٩٥٤ بەچـەند زنجیرەیـەك وەرامـی محمـد شـوکری صـگبانی داوەتـەوەو لەدوایـدا ئـەو زنجیرانـەی لـە(الأیـام)دا بـڵاوی کردبـووەوە کردبـووی بەنامیلکەیــەك لــەژێر نـاوی (مقـالات)و لــەو نامیلکەیەدا بەتایبەتی لەلاپـەڕە (٢٤)یدا شـوکری صـگبانی کـردووە بـە دوو شوکری صـگبان, یەکـەمیان بریتـی بـووە لـەو کـوردەی وەکـو شۆڕشـگێڕێکی سەرگەرم کوردایەتی کردووەو ئەوەی دوهەمیان ئەو شوکری صەگبانەیە کە وەی بەرداوەو کورد ووتەنی وەکو ڕێوی لەکونەکەی خۆی هەڵگەڕابووەوە).

دەربارەی ئەوانەی کە بەشدارییان کردبوو لە(خۆیبـون)دا, سـریا بدرخان لەکتێبەکەیـدا کـە لەفلادلفیابـە ئینگلیـزی بـڵاوی کردۆتـەوە, سەرچاوە(٧٩) لــەوەدا پێشــەکیەکی تیادایــە بــە پێنوســی (Perlinde) لەمــەدا نـاوی هەنـدێ لەئەندامانی دامەزرێنەری خۆیبونی باسکردووە وەکو: ممـدوح سلیم, محمد شوکری صگبان (کە لەهەندێ سەرچاوەدا بە صـگڤان نـاوی هـاتووە), مـولان زادە رفعت, احسـان نـوری پاشـا, ئـەوانی تـریش بریتـی بـوون لـە بنەماڵـەی بدرخان وەکو سریا بدرخان, خلیل رامز (نوسەر وتوویەتی مامی سریا بوە- بەپێی ئەمە بێ برای ئەمین عالی بدرخان بووە) لەگەڵ براکانی تـری سریا کـە بریتی بوون لە جلادت و کامەران.

لەکتێبەکەی ئـەمین زەکـی بەگدا سەرچاوە (٣٢) نجم الـدین کـوری محمـد علی عونی وەکو لەپێشەکیەکەیدا ئاماژەی بۆ کردووە وتوویەتی (محمد علی

عونی)ی باوکی [illegible] ـەرینـەری حزبی خۆیبـون لــەقاهرەو ســوریەو ناوچــەکانی تــری کوردســتاندا لەگــەڵ بنەماڵــەی بدرخانیەکان و تێکۆشەرەکانی تری کوردا چالاکی [illegible]

دوکتــور عبدالســتار طــاهر شــریف لەلاپــەڕە([illegible])ی کتێبەکەیــدا سەرچاوە(٤٠) دەربارەی چۆنێتی پێکهاتنی خۆیبون وتوویەتی:

((لــەمانگی تشــرینی یەکــەمی ١٩٣٧دا لەهاوینەهــەواری (بحمــدون) لەلوبنان یەکەم کۆبونەوە لەلایەن ئامادەبوانەوە کرا بۆ پێکهێنانی حزبێکی نەتـەوەیی یـەکگرتووی کـوردو لـەو حزبـەدا چـوار ڕێکخـراوی کـورد تیایـا بەشداری کرد کە بریتی بوون لە:

١- ڕێکخراوی پێشکەوتنی کوردستان (کۆمەڵی تعالی کوردستان)

٢- ڕێکخــــراوی کوردســــتان (صــــادق شــــرفکندی لەکتێبەکەیــــدا سەرچاوە(٧١)بە (حزبی میللەتی کورد) ناوی بردووە).

٣- ڕێکخراوی نەتەوەیی کورد.

٤- کۆمەڵی سەربەخۆیی کورد

لەئەنجامـدا بەشـداربوانی ڕێکخراوەکـان و ئەوانـەیتر کـە ئامـادەبوون هــەموو یــەکیان گــرت و ڕێکخراوێکــی یــەکگرتوویان ســازکرد بــەناوی (خویبـون)ەوە کـە مانـای سـەربەخۆیی دەگرتـەوەو بڕیـاردرا بزوتنـەوەی خۆیبـون لەلایـەن لیژنەیـەکی هەمیشـەییەوە ببرێـت بەڕێوە کـە بارەگاکـەی هـەتا سـاڵی ١٩٢٨ لـەحلب بـوو, بـەڵام دوای ئـەوە ئەندامـەکانی لەترسـی استعماری فەرەنسی خۆیان شاردەوە.

بەپێی بۆچونی سەرچاوە (٤٠)جلادت بدرخان سەرۆکی ئەم کۆمەڵە بوە (جلادت بدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٦٠) باسی ئەوەی نەکردووە کەخۆی سەرکردەی خۆیبون بووبێت).

(لەباسی یەکەمی بەشی سێهەمی بەرگی دوهەمدا لەباسی بنەماڵە ناسراوە چالاکەکانی باکوری کوردستانا باسی چالاکیی جلادت بدرخانمان کردووە بۆیە پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە.

دوکتور کەمال مەزهەر لەگۆڤاری ڕۆشنبیری نوێدا ژمارە ١٤١ی ساڵی ١٩٩٨ لەلاپەڕە ٤ی دا باسی خۆیبون و چەند ئەندامێکی ئەو حزبەی بەم جۆرەی خوارەوە کردووە:

((دوکیومینتەکانی وەزارەتی فڕۆکەوانی حکومەتی بەریتانیا پەنجا جار ناوی (حاجو ئاغای هڤرکی)یان هێناوە کە سەردارێکی هۆزی هڤرکی بووە کە هۆزێك بوە لەناوچەی (طور عابدین) لەکوردستانی تورکیادا.

وەکو لەو باسەی دوکتور کەمالدا دەردەکەوێت تورکمانەکان فشارێکی زۆریان خستۆتە سەری و ناچاریان کردووە پەنا بباتە بەر سوریاو لەناوچەی (قبور البیض توریاسی)ی سەر بە(قامشلی) نیشتەجێ بووەو یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی خۆیبون کە حاجۆ ئاغا سێهەمین ناوی ئەو هەشت ڕابەرانەی خۆیبون بوو کە لەگەڵ (هاڤان پاپا زیان)ی نوێنەری بەناوبانگی داشناق ڕێککەوتن و بەهەموویان نامەیەکیان مۆرکرد کە ناوی ئەو هەشت ڕابەرە ئەمانەی خوارەوە بوون:

١-شێخ علی رضا ئەفەندی (مەبەستی علی رضای کوڕی شێخ سعیدی پیرانە کە لەباسی شۆڕشی پیراندا ناوی هاتووە).

٢-مصطفى شاهين بەگی بەرازی (لەباسی سێهەمی بەشی شەشەمدا وێنەیەکی بلاوکراوەتەوە).

٣-حاجو ئاغای هەڤیرکی

٤-ئەمین ئاغای سەرۆکی هۆزی (رامان)

٥-کریم روستەمی خەڵکی سلێمانی

٦-ممدوح سلیم

٧-جلادت عالی بدرخان

٨-دوکتۆر شوکری صگڤان

حاجۆ ئاغا هەموو ماڵو سامانی خۆی بۆ ئەو شۆڕشە تەرخانکردبوو بەپێی ئەو دوکیومینتتانەی وەزارەتی فڕۆکەوانێتی حکومەتی بەریتانیا باسی دوو نامەی حاجو ئاغای تیادا کراوە کە ناردویەتی بۆ شێخ احمد.(لام وایە مەبەستی شێخ احمدی بارزانی بێت) وە بۆ ئاغاکانی (مدیات) لەباکوری کوردستان (سەرچاوەی دوکتۆر کەمال بۆ ئەم باسە بریتی‌یە لە دوکیومینتی ژمارە (ibid.i.m.13a لەڕۆژانی (٨ و ٢٤/ ١٩٣٠/٨). هەروەکو لەو باسەدا وتراوە, ساتێك تورکەکان فشاریان خستۆتە سەر حاجو ئاغاو ناچاریانکردبوو ڕوویکاتە سوریا تەنها تاقە کوڕێکی مابوەوە کە ناوی (نایف) بوە تورکەکان دەیگرن و لەدیاربەکر لەسێدارەی دەدەن.

ئەندامانی خۆیبوون لەکۆبونەوەی (بحمدون)دا

دوکتۆر کەمال مەزهەر لەباسێکی تریدا لەگۆڤاری (ڕەنگین)ی بغدادی ژمارە ٠٨٧)ی ساڵی ١٩٩٦دا لەلاپەڕەی شەشدا باسی دوکیومێنتێکی کردووە کە لەبەشی شەشەمی فایلی ژمارە (٢٣-١٤١٦)ی وەزارەتی فرۆکەوانێتی بەریتانیادا ڕاپۆرتێکی تیادایە کە لەڕۆژی (١٩٣٠/٢/٢٦)دا لە (موصل)ەوە نێرراوە کە لەوەدا وتراوە.

(نیشانە بە/ ئای م/٤٢ب: بۆ

ئەرکانی هێزی ئاسمانی (استخبارات) بنکەی هێزی ئاسمانی، سەرکردایەتی عێراق بنکەی (هنێدی) وە وێنەیەکی ئەو ڕاپۆرتەش نێرراوە بۆ سەرپەرشتیکەری پۆلیسی موصل و بۆسەرپۆلی ژمارە (٣٠)ی فرۆکە بۆمباهاوێژەکانی سەربەهێزی ئاسمانی ملکی بەریتانی لەموصل:

بابەت: دەربارەی بزوتنەوەی کوردایەتی کۆمەڵەی (خۆیبون) :

ئەمەی خوارەوە بریتییە لەنمونەی ئەو سوێند-خواردنەی دەبوایە ئەندامانی ئەو کۆمەڵەیە بیخۆن:

(بەشەرەف و بەئاینم سوێند دەخۆم لەڕۆژی مۆرکردنی ئەم بەڵێنەوە هەتا ماوەی دوو ساڵ چەك دژی هیچ کوردێك بەکارناهێنم مەگەر ئەو کوردە خۆی هێرش بهێنێتە سەر ژیان و ناموسم وەیا بۆسەر ژیان و ناموسی ئەوانەی بەپێی ئیلتیزاماتی خێزانی یا نەتەوەییەوە من لێیان بەرپرسیارم.

هەروەها لەماوەی ئەو دوو ساڵەدا دەست لەهەموو تۆڵەسەندنەوەیەکی خوێن و هەموو جۆرە دوو بەرەکییەکیتر هەڵدەگرم و گشت توانای خۆم بۆ بەربەستکردنی خوێن ڕشتن تەرخان دەکەم کە لەنێوان هەر دوو کوردێکدا لەسەر ناکۆکی تایبەتیی خۆیان ڕوو بدات و هەر کوردێك بەپێچەوانەی ئەم

بەڵێنــە ڕەفتــار بکــات بــەخائینی نەتــەوە دائــەنرێت و کوشــتنی هــەموو خائینێکیش کارێکی پێویستە).

دوهەم: چالاکیەسیاسیەکانی خۆیبون و ئەندامەکانی خۆیبون:

لەدوای ئەوەی کۆمەڵی, یا حزبی (خۆیبون) پێکهات ئەندامە چالاکەکانی هەریەکــەیان بــەپێی توانــاو لێهــاتوویی خــۆی دەســتی کــرد بەچــالاکی کــە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕش نواندنی چالاکی سیاسی یەکێك بوو لەکاروبارە گرنگــەکانی شــۆڕش کــە ســەرکردایەتی خۆیبــون بایــەخی پێدابوو کــە سریا بدرخان یــەکێك بــووە لــەو ئەندامــە چالاکانەی بەپێی بڕیــاری خۆیبــون بــۆی دانرابــوو بچــێتە ئــەو شــوێنانەی کــە پێویســتە دانیشــتوانی ئــەو وڵاتانــە لەکێشەی کوردو لەتاوانبارێتی تورك بەرامبەر بەکورد ئاگاداربکرێن.

لەپێشــەکییەکی کتێبەکــەی ســریا بدرخانــدا, سەرچــاوە(٧٩)بەپێنوســی (perlinde) باسێکی تیایە دەربارەی ئەو چالاکیە سیاســیەی سریا بدرخان کە وتوویەتی:

((هەرچــەند خۆیبــون لەلایــەن کوردەکانــەوە پێکهــاتبوو بــەڵام یارمــەتیدانی ئەرمەنیــەکانیش بــۆ هاوکــاریکردن لەگــەڵ کــوردا لەچالاکییەکانی خۆیبونــدا کــارێکی زۆر گــرنگ و بەســوود بــوو, وەڕۆڵێکــی زۆر باشــی هــەبوو بــۆ ئــەوەی خۆیبــوون بتوانێــت پەیوەنــدی بــەزۆر شــوێنی جیهانــەوە بکــات بەتایبــەتی لەگــەڵ کــوردە ئاوارەکــانی ئــەمریکاو فەرەنســادا. تــوانرا ئــەو کوردانــەش لە(ئەنطاکیە)دا بون کە لەو ڕۆژانەدا لەژێر سایەو دەســەڵاتی فەرەنســەدا بــون لەگەڵ شۆڕشدا لەیەکتر نزیــك بکرێنــەوەو بــەهۆی تەقــەلای (ســریا بــدرخان) و (مــولان زادە) خۆیبــون تــوانی پەیوەندییــەکی بــەهێز لەگــەڵ ئەرمەنیــەکانا سازبکات و پێوەندیش بەشریف پاشای خندانیشەوە کرا کە لەپاریس بوو

بۆ ئەوەی ئەویش چالاکی خۆی بنوێنێت و لەڕاستیشدا توانی بیروبۆچوونی ئەرمەنیەکان بەرامبەر کورد بگۆڕێت و لەئەمریکادا دەستیکرد بەنوسین و بلاّوکردنەوەی مقالات و چاپکردنی نامیلکەو کتێب لە(فلادلفیا) و لەو کتێبەیدا کە بلاّوی کردەوە لەساڵی _١٩٢٨ دا بەناوی (the case ofkurdistan Against turkey) لەوەدا بەدورودرێژ باسی دڕندەیەتی و ڕەفتاری تورکەکانی ڕوونکردنەوە بەرامبەر بە کوردو یونان و سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەی تورکی خستۆتەبەرچاو.

دەربارەی ئەو چوونەی سریا بدرخان کە(perlinde) ئاماژەی بۆ کردووە لەدوکیومنتیکی ناو ئەرشیفی وزارەتی دەرەوەی بریتانیادا ژمارە (fo.371-13826) ڕۆژی (١٩٢٩/٤/١٨) نامەیەکی قونسولی بریتانیای تیادایە ژمارە (no.21) کە لە(دترونیەوە) ناردویەتی دەربارەی چالاکی سریا بدرخان کە ئەمە کورتەکەیەتی دەربارەی ئەوەی پەیوەندی بەکوردەوە هەبوە:

((لەگەڵ ئەو هەموو هەڕەشەو گوڕەشانەی تورکەکان دەیکەن, بەلاّم ڕوشنبیرانی کورد لەدەرەوەی ولاّتەکەیان لەچالاکی خۆیان نەکەوتون کە یەکێك لەو ڕۆشنبیرانە (سریا بدرخان)ە کە زەعیمێکی کوردی خەڵکی ناوچەی بۆتانە (جزيرة ابن عمر)وا لەئەمریکا چالاکییەکی زۆر دەنوێنیت و بۆ باسی کوردو ڕونکردنەوەی کێشەی کورد هەوڵ و کۆشش دەکات و جەورو ستەم و تاوانەکانی کورد ئاشکرا دەکاو ڕوونیان دەکاتەوە.

دوکیومنیتەکە لەسەری ئەرواو دەڵێت:

لەڕۆژی ١٩٢٩/٤/١٨دا سریا هاتە (دترویت)و لەوێوە چوو بۆ فەرەنسا کە هاوڕێیەکی ئەرمەنیشی لەگەڵدا بوو ناوی (گریگور وارتانیان-

ڤارتانیـان)بـوو کـە نوێنــەری وەفـدی ئەرمەنیــەکان بــوو خــەڵکی شــاری (یەریڤان)ە.

لەدوترویت نزیکی (١٠تا ١٢هەزار) کوردی لێیەو لەوانە پارە کۆکرایـەوەو ئەرمەنیەکانیش کە ئیستە لایەنگری کوردن ئەوانیش پارەیان بۆ کۆکردەوەو نزیکەی (٥٠ تا ٦٠هەزار) دۆلارێك کۆکرایەوە (نەوتراوە ئەو ژمارەیە چۆن‌و کـەی گەیشـتونەتە ئـەمریکا) بەرلـەوەی ئـەمریکا بـەجێبێڵێت‌و ڕوبکاتـە فەرەنسـە نامەیـەکی بلأوکـردەوە بـۆ ڕەئـی گشـتی لەئـەمریکادا دەربـارەی تاوانەکانی تورك.

سـریا کـە لەئـەوروپاوە هـاتبوو بـۆ ئـەمریکا لەلایـەن (موسـولینی)یـەوە دەعوەت کرابوو, پازدە ڕۆژ لای ئەو مابووەوە بەئومێدی ئەوەی موسولونی یارمـەتی کـورد بـدات‌و لەگەڕانەوەشـیدا لەئـەمریکاوە بـۆ ئـەوروپا وەزیـری دەرەوەی یۆنـانیش ٠ڤنزبلـوس) سـریای دەعوەتکردبـوو بـۆ (ئـەثینـە) بـەلأم کاربەدەسـتانی بـەریتانیا لەموصل ڕێگـەیان بـە سـریا نـەدا,لقێکی خویبـون لـەوێ بکاتــەوە, بـەڵکو فەرەنسـیەکان لـە(حلـب) ڕێگـەیان پێـدا (بنکەیـەك- مکتبیك) بکاتەوە.

رووسە سوڤیتەکان زۆر مەبەستیان بوو پیوەندی بەخویبونەوە بکەن‌و بۆ ئـەو مەبەسـتە نوێنـەری سـۆڤیەت لەویلایـەتی متحدە داوای لەسریا کردبوو بەرلەوەی ئەمریکا بەجێ بێڵێت سەرێك لەویش بدات.

دوکیومنتیەکە لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

((سـریا لەگەشـتەکەی ئەوروپایـدا وای ڕادەگەیانـد کـە کـورد لەتوانایدایـە (١٥)هــەزار چــەکدار ئامادەبکــات لــەژێر ســەرکردایەتی ئەفســەرە کــوردە خانەنشینەکانا کە پلەی هەندێك لەو ئەفسەرانە لەسوپادا گەیشتبووە ڕادەی

جنرال‌و بلاَوی دەکردەوە کورد تەنها پێویستی بەچەك‌و جبەخانە هەیەو سریا لەزۆر شوێندا ئەو نامەو بەڵگەو دوکیومنیتانەی پیشانی خەڵك ئەدا کە هەموویان نیشانەی ئەوە بوون تورکەکان خۆیان ئامادەکردبوو بۆ لەناوبردنی کورد بۆیە داوای لەلەندەن‌و پاریس دەکرد فریای کورد بکەون)).

دەربارەی ئەو باسەی لەو دوکیومنیتەدا بلاَوکراوەتەوە, دوکتور کەمال مەزهەر لەگۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ‌دا, ژمارە(١٤١)ی ساڵی ١٩٩٨ ئامارژەی بۆ ڕاپۆرتێکی تر کردووە کە فایلی ژمارە (٢٣-٤١٥-٨٨٠×٤٥٨٣)دا پارێزراوە دەربارەی بزوتنەوەی کورد لەنێوان ١٩٢٩/٤/١٨ هەتا کانونی یەکەمی ١٩٢٩ (لام وایە مەبەست ئەو ماوەیە بوە کە سریا بدرخان لەچالاکیدا بووە لە ئەورووپاو ئەمریکا), بەپێی ئەو دوکیومینتەی دوکتۆر کمال ئامارژەی بۆ کردووە, کاربەدەستانی ئینگلیز کەوتبوونە سوراخی ئەو زانیاریە گرنگانەی (جون کامیرون)ی قونسولی بەریتانیا لە (دترویت) بۆ (چەمبرلن)ی وەزیری دەرەوەی بەریتانیای ناردووەو ئەم کاربەدەستەی ئینگلیز پەرێشانی ئەوە بووە بزانێت هۆی بایەخدانی سۆڤێت بە خۆیبون چی بووەو دەستیانکرد بەوەی بزانن ئاخۆ ئەو (ڤارتانیان)ەی لەدوکیومینتی قونسولی بریتانیادا لە (دترویت) باسکراوە کێ بووەو چی کردووە (بەر لەمە ئامارژەمان بۆ ناوەڕۆکی ئەو دوکیومینتەی قونسولی بریتانیا کردوە لە دترویت).

زۆری پێ ناچێت ئینگلیزەکان لەفایلەکانی خۆیاندا لە بغداد زانیارییەکی بەنرخ دەربارەی ڤارتانیان دەدۆزنەوەو یەکسەر سکرتێری باڵیۆزخانەی بەریتانیا لەبەغداد کە کابتن (ڤیڤان هولت) بووە هێزی

ئاسمانی بەریتانیا لە بغداد ئاگادار دەكات‌و پێی دەڵێت ئەو ناوی (ڤارتانیان)ە ناوێكی نەهێنییەو بەپێی زانیارییەكانی ناو فایلەكان كاتی خۆی لە شوباتی ساڵی ۱۹۹۲دا ملحقی سەربازی بەریتانیا لە تاران پێی ڕاگەیاندبوین (مەبەست لەبالیوزخانەی بەریتانیا لە بەغداد) كە وەزیری مفەوەزی ئەوسای یەكێتی سۆڤیەت لەئێران وەكیلێكی ئەرمەنی بەناوی (وایز مبیكوڤ)ەو ناردبوو بۆ بەغداد كە ناوە ڕاستیەكەی (ڤارتانیان یا ڤارتانوڤ) بوە, بەسەروسیماو بەقسەكردنیا لەتورك دەچێت‌و تەنها هەر ئەو زانیاریەمان لایە كە لەدەوروبەری ساڵی ۱۹۲۲دا كاری بۆ (روتشین) دەكرد كە ئەمە ڕاست لەگەڵ ڕاپۆرتەكەی دترویدا دەگونجێت.

(إمزا – هولت)

دوكتور كەمال لەباسەكەیدا وتوویەتی: كار هەر تەنها بەوەوە نەوەستا بەڵكو بەدوای ئەمەدا (سیر گلبەرت كلایتون)ی مندوبی سامی وەلأمنامەیەكی تێروتەسەل دەنێرێت بۆ وەزیری مستعمرات لەلەندەن‌و جگە لەباسی ڤارتانیان باسی پەیوەندی سۆڤیەت‌و خۆیبون دەكات‌و بێ پێچ‌و پەنا سەغڵەت بوونی بەرزترین دەزگاو كاربەدەستی ئینگلیز دەخاتە پێش چاو, لەنامەكەیدا وتوویەتی:

((لەبارەی نوێنەری باڵاوە – بغداد ڕۆژی ۱۹۲۹/٦/۷

۱–شەرەفمەند دەبم بۆ نامەی نەهێنی ڕۆژی ۱۹۲۹/٥/٦ تان كە ڕاپۆرتی قونسوڵخانەی بەریتانیا لە دترویت دەربارەی چالاكیەكانی سریا بدرخان‌و ڤارتانیانی لەوڵاتە یەككگرتووەكانی پێ ڕاگەیاندوین.

۲–لەدوای ناردنی تلگرافی ژمارە(۲۱۳) كە ڕۆژی ۱۹۲۹/٥/۷ ناردبووم, لەدوای پشكنینی فایلەكانی ئەرشیفی بارەگا(مەبەستی

دائیرەی مەندوبی سامی‌یە) ئەوەمان بۆ ساغ بوەتەوە لەساڵی ١٩٢٢دا (ڤارتانیان) وەکیلی (م.روتشین)ی وەزیری مفەوەزی ئەوسای یەکێتی سۆڤیت بوە لەتاران و ئەمە بۆمان ئاشکرا دەکات بەڵشەویکان لەنزیکەوە پێوەندییان بەکۆمەڵی خۆیبوونەوە هەیەو لەوانەیە سۆڤیتەکان بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد بۆ مەبەستی خۆیان بەکاربهێنن.

٣-بەپێویستم زانی دەزگای تحقیقاتی جنائی (کە ئینگلیزەکان لەو رۆژانەدا هەر خۆیان دەیانبرد بەڕێوە) ئاگاداربکەم لەناوەڕۆکی ئەو نامەو راپۆرتەی ناردبووتان و ئەوا منیش لەو ڕووەوە هەر زانیارییەکمان دەسکەوێت یەکسەر ئاگادارتان دەکەم.

٤-دائیرەی تحقیقاتی جنائی داوای وێنەیەکی سریابدرخان و ڤارتانیان دەکەن بۆ ئەوەی وێنەکەیان یارمەتیمان بدەن بۆ دۆزینەوەیان.

دەربارەی ئەم باسە، هەروەکو دوکتور کەمال ئاماژەی بۆ کردووە، لەدوکیومینتیکی تردا ژمارە(No:g.o.960) ڕۆژی ١٩٢٩/٩/١١ باسی ئەوە کراوە کە دەزگاکانی بەریتانیا لەلەندەن بەوەیان زانیوە کە سریا بدرخان و ڤارتانیان دەیانەوێ بچن بۆ عێراق بۆ ئەوەی لەوێوە بچن بۆ ئێران و هندستان و بەرامبەر بەوەزیری مستعمرات ڕۆژی ١٩٢٩/٥/٦ (گلبەرت)ی مندوبی سامی ئاگادار دەکات و ئەویش لە ١٩٢٩/٥/٢١دا داوا لەوەزیری مستعمرات دەکات بەهیچ شێوەیەك لەهیچ بالیوزخانەو کونسولخانەیەکی بریتانیادا لەهیچ شوێنێك ڤیزەی هاتن بە سریا بدرخان و ڤارتانیان نەدرێت بێن بۆ عێراق وەفەرمانێکی تایبەتیش دەرچێت بۆ ئەوەی ئاگاداری سنووربن نەوەکو بەقاچاخ و بەبێ ڤیزە خۆیان بکەن بەناو خاکی عێراقدا.

دوكيومينتەكـە دەچـێتە سـەر باسـی جموجـوڵی سـریابدرخان کەچـۆن چـوبوو بـۆ بـیروت و لـەوێ ڕۆژی ١٩٢٩/٧/٨ داوای ڤـیـزە دەكـات لـە قونسـولخانەی بریتانیـا کـە نـاوی ئـەو قونسـولەی بیروت (هـ.سـاتو)بـوەو قونسولیش نامەیەك دەنێرێت بۆ مندوبی سامی لە بەریتانیا لەبغدادو بۆی دەنوسـێت: ئیمـڕۆ سـەرلەبەیانی سـریابدرخان هاتـە لام و پێـی وتم ئـەو لەمیصرەوە لەکاتی شەڕی جیهانیدا تۆ دەناسێت و نامەیـەکی بەفەرەنسـیش بۆخۆت نوسیوە لەسێ لاپـەڕەی گـەورەدا کـە ڕۆژی ٣٠/حزیـران نوسـیویەتی وا بۆ خۆتانی دەنێرم.

وەکـو لـە دوکیومینتەکـەدا باسـکراوە سـریا بـدرخان لـەو نامەیـەی بـۆ منـدوبی سـامی نـاردبوو پوختـەی مەسـەلەی کـوردو مێـژووی کـوردی هێناوەتـەوە یـادیو داوای یارمەتیـدانی حکومـەتی بـەریتانیای کـردووە بـۆ کورد بۆ ئەوەی کوردیش وەکو میللەتانی تـری ناوچەکە بتوانێت لەجەورو ستەمی تـورك ڕزگـاری ببێت(دیـارە نامەکـەی سـریا بدرخان فەرەنسـی بـووە بۆیە دوکتور کەمال مەزهەر لەپـەراوێزی لاپـەڕە (٩)ی گۆڤارەکـەدا وتوویـەتی (سـینەم خـانم)ی بـرازای سـریا بـدرخان (مەبەسـتی سینەم خـانمی کچـی جلادت بدرخانە) ئەو نامەیەی بۆ وەرگێڕام.

سریابدرخان لەو نامەیەدا باسی دامەزراندنی (خویبـون)و ئامانجـەکانیو شێوازی کارکردنی بۆ مندوبی سامی باسکردووەو داوای لێکردووە ڕێگـەی بدرێتێ بچێت بۆ عێراق.

لەوەرامی ئەمـەدا منـدوبی سـامی (گیلبـەرت کلایتـون) ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧ لەنامەکەیـدا بەئاشـکرا پـەردە لەسـەر ڕووی ڕاسـتی سیاسـتی حکومـەتی

بـەریتانیا لائـەداو بەنامەیـەك ژمـارە س.و.١٤٢٧ ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧ بـۆ (ساتۆ)ی قونسوڵی بەریتانیا لەبیروت دەنوسێت و پێی دەڵێت:

نیشـانە بەتەلـەگرافی ژمـارە(٧٥/س) ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧دا وێنـەی ئـەو نامەیـەت بـۆ دەنێـرم کـە باسـی چالاکیەکانی ئـەم دواییـەی سـریا بـدرخان دەکات کە بەئاشکرا دەردەکەوێ چۆن هاتنی ئەم پیاوە بۆ عێراق کارێکی زۆر نابەجێیەو بەحاڵ دێتەوە بیرم من ئەم کابرایەم لەکاتی جەنگدا دیوە کە ئـەمیش یـەکێك بـووە لـەو باڵنـدە شـوومە بـێ شـومارانە کـە لـەکاتی خۆیـدا دەزگـای ئیسـتخبارات پێوەنـدی پێـوە دەکـردن, بـەلاّم لـەم بارودۆخـەی ئێسـتەداو لەبـەرخاتری ئامـانج پلانـە ئاشـکراکانی ئـەو (مەبەسـت سـریا بـدرخان)ە نامـەوێ هیچـی‌تر دەربـارەی کـارە تایبەتیـەکانی وەربگـرم کـە تـا ڕادەیەك پیاو بێزار دەکەن.

هەروەکو دوکتور کمال باسیکردووە, مندوبی سامی ئەو باڵندە شوومەی بە (Stormy Petral) ناوبردووە, لەڕاستیدا ئینگلیزەکان ئەمەیان هەر بە سریا بـدرخان نـەوتووە, بـەڵکو هـەروەکو لەلاپـەڕەکانی (١٧ و ٢١)ی گۆڤـاری ڕۆشنبیری نوێی ژمارە (١٣٦)ی ساڵی ١٩٩٥ هـەمان شتیان بەشێخ احمدی بارزانیش وتووە.

نامەکـەی منـدوبی سـامی بـۆ قونسـوڵی بریتانیـا لـەبیروت لەسـەری ڕۆیشتوەو وتوویەتی:

(نـازانم ئـەوەی سـریا بـدرخان باسـیان دەکـات دەربـارەی ڕادەی خۆئامادەکردنی کورد هەتا چ ڕادەیەك ڕاستەو لەگەڵ ڕاستیدا دەگونجێن کە لام وایە زیادە ڕوییان تیادا بەدی دەکرێت و ئەوەی ئەو دەیـەوێ قەناعـەتمان پێ بکات تورکەکان زۆر لەوە زاڵترن بەسەر بارودۆخەکەداو هیوادارم وابێت

(مەبەست ئەوەیە بلّێ هیواداره زالّ بوونی تورکەکان ڕاست تر بێت)، چونکە هەرچۆنێك بێت هەرجۆره ڕاپەڕینێك ئەو ڕاپەڕینەی بەو شێوازەی ئەو بۆی دەچەپێت تەنها دەبێتە مایەی کارەسات و گۆبەند لەگشت لایەك بۆیە پێویستە بەری لێ بگیرێت (یەعنی ڕێگە بەبزوتنەوەی کورد نەدرێت).

إمزا / کلاتیوف

دەربارەی ئەم هەڵوێستەی مندوبی سامی بریتانیا کە کاربەدەستێکی گەورەی ناوچەی ڕۆژهەلأتی ناوەڕاست بووە، ئەمە یەکەم هەڵوێستی ئاشکرای بەریتانیا نییە بەرامبەر بە کورد، بەڵکو وەکو چۆن هەڵوێستی بەریتانیامان لەشۆڕشی پیراندا بەرامبەر کورد شیکردەوە، لەباسی هەڵوێستی دەوڵەتاندا بەرامبەر بە شۆڕشی ئاگریداغ دەچنە سەر باسی هەڵوێستەکانی تری بەریتانیا بەرامبەر بە کورد.

سورەیا بدرخان

باسی چوارهەم

پێوەندیو هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی لەخۆیبوندا

لـەدوای ئـەو تەقـەلا سـەرنەگرتووەی کۆمـەڵی ئـازادی کـە نیـازوابوە سـەرکردایەتی شۆڕشـی پـیران بکـات وەکـو لەباسـی شۆڕشـی پیرانـدا ڕوون بۆتەوە پاش گرتنـی خالـد بـەگ جبران و یوسـف ضـیاء بـەگ، ئـەو شۆڕشـەی نەخشـەی بـۆ کێشـرابوو لەنـەورۆزی سـاڵی ١٩٢٥دا، ئـیتر سـەرکردایەتیو ڕێبەرایـەتی ئـەو شۆڕشـە کەوتـە دەسـت شێخو ئاغـاو دەرەبەگـەکان و لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەیان بەوپـەڕی پاکیو دڵسـۆزیەوە خۆیـان بـەختکرد لـەپێناوی کوردو کوردستانداو هەتا دوا هەناسەیان نە لەبەردەمی دادگاکانی تورکداو نە لەبەردەمی پەتی قەنارەدا لەدەربڕینی هەستی پاکی خۆیان بەولاوە ملیـان بـۆ کاربەدەسـتانی تـورك کـەچ نـەکردوو لـەو خـەباتکردن و خۆبەکوشتدانەی بڕیاریـان لەسـەردابوو پەشـیمان نەبونـەوە، بـەڵام بەداخـەوە نەشـارەزاییان لەکاروباری شۆڕشگێڕیو لەشکرکێشیداو نەبوونی نەخشەیەکی ڕێك و پێك بۆ شۆڕش کارێکی وایانکرد شۆڕشـەکە لەماوەیەکی کەمدا تێکبشـکێنرێت، لەبەرئەمـە ئـەو تاقیکردنەوەیـەی شۆڕشـی پـیران ئەوەنـدە تـاڵو سـەخت بـوو کـوردی ناچـارکرد بـیر لـەپێکهێنانی حزبێکـی یـەکگرتووی ڕێـك و پێـك

بکاتـەوەو نەخشـەی ئـەوەی کێشا سـەرکردایەتیەکی تایبـەتی بۆ کاروبـاری شـۆڕش پێـك بێـت لەگـەڵ سـەرکردایەتییەکی تـری تایبـەت بـەکاروباری بـەجێهێنانی ئـەو نەخشـەیەی کـە بڕیـاردرا بهێنرێتـە دی ، بـەو جـۆرە (خۆیبـون) پێکهێنـراو لـەڕێکخراوی ئـەم جـارەدا حسـابێکی وردتـر بـۆ بـەرپاکردنی شۆڕشـێکی تـازە کـرا ئەگەرچـی بەداخـەوە ئـەنجامی ئـەمیش لەکۆتاییدا هەروەکو ئەوەی شۆڕشی پیرانی بەسەرهات لەبەر ئەو هۆیانەی لەکۆتایی باسی ئەم شۆڕشەدا دەیخەینە پێش چاو.

شۆڕشگێڕانی ئاگریداغ بۆ ئەوەی دەرس لـە کـەمو کوڕییـەکانی شـۆڕش و ڕاپەڕینـەکانی پێشـوو وەربگـرن هـەوڵی دوو شـتیان دا, یەکـەم تەقەلایـەکی زۆریاندا شۆڕشەکە بکەن بە شۆڕشێکی جەماوەری بەربڵاو نـەك شـۆڕشێکی ناوچـەیی وەکـو ئەوانـەی (مـلاطیـە و کـوجیگری و درسـیمو پـیران),و هەوڵیشیاندا یارمـەتیو هاوکاریـیان لەلایـەن ئەوانـەوە دەستگیر ببێـت کـە ئەوانیش وەکو کورد گیرۆدەی جەورو ستەمو دڕندەیـەتی تورکەکان بوبوون کە باشترین نمونـەیان بریتـی بوون لـە ئەرمەنیـەکان کـە جارەهـا لەلایـەن چ تـورکی عوسمـانیو چ لەلایـەن کمالیەکانـەوە کوشـتاریان لێ کرابـوو, کـە لەڕاستیدا دەبوایە لەمێژ بوایە هەردوو میللەتی کوردو ئەرمـەنی هاوکاری یـەکتر بوونایـە بەتایبـەتی لـەو ڕۆژانـەی کـە هـەردوکیان هـاودەرد بـوونو دەبوایە ئـەو تـەبایيو هاوکاریکردنـەی هـەردوولا لـەکاتی داڕشتنی پـەیمانی سیڤەردا بیری لێ بکرایەتـەوەو ئەرمەنیەکان خۆیـان نەخستایە گێژاوی ئـەو خـەیاڵ پـلاوەی دەیـان ویسـت ئەرمـەنیای گـەورە پێـك بێـنن بـەجۆرێك کـە بەشـێکی زۆری ناوچـە کـورد نشـینەکانی بـاکووری کوردسـتان بخەنـە نـاو چوارچـێوەی ئـەو سـنوورەی بڕیاردەرەکـانی سـیڤەر لـەژوور هەموویانـەوە

بەریتانیا نەخشەی ئەو بارە ناڕێکەیان نەکێشایە کە نەکوردو نە ئەرمەنی هیچیان سوودیان لەسیڤەر وەرنەگرتوو, تورك لەهەردوکیان زۆرتر دەسکەوتی لێ دەستگیر بوو هەرچۆنێك بووبێت تازە کارلەکار ترازابوو, تورکەکان ئەرمەنیەکانیان قەلاچۆ کردبوو ئەوی ڕزگاریشی بوبوو ئاوارەو دەربەدەر کرابوو, کارگەیشتبووە ڕادەیەك وەختێك داواکرا شوێنێك تەرخان بکرێت بۆ ئەرمەنیەکان لەناو خاکی تورکیادا, نوێنەری ئینگلیز لەوەرامی ئەو داخوازیەدا بێ پێچ و پەنا وتبوی: کوا ئەرمەنی لەتورکیادا ماوە هەتا شوێنێکیان بۆ تەرخان بکرێت؟!

چ کوردو چ ئەرمەنی, لەکاتی تەقەلادانی دروستبوونی خۆیبوندا, هەردوکیان تازە بیریان لەوە کردەوە کە پێکەوە هاوکاری بکەن دوای ئەوەی ئەرمەنیەکان مایە پووچ دەرچووبوون لەتەقەلاکانی پێشویاناو حکومەتە بێگانەکانیش دەستیان بڕیبوون و بەهیچ شێوەیەك لایان لێ نەدەکردنەوەو کار گەیشتبوو بەوەی ئەرمەنیەکانی سۆڤێتیش وایان لێ هاتبوو تەقەلاکانی ئەرمەنیەکان بەسەرکردایەتی ئەرمەنیە قەومیەکان کە (داشناق)بون بەبزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانەی سەر بە ئیمپریالزمیان لەقەڵەم دەدان لەکاتێکدا ئەو ئیمپریالزمەی ئەوان باسیان دەکرد کە لەبەریتانیادا ڕوون دەبووەوە, کاروباری بەرژەوەندیەکانی خۆی لەگەڵ تورکەکانا مسۆگەر کردبوو,و لەلایەکەوە تورکەکانیان لەدۆستایەتی سۆڤیەت دورخستبووەوەو لەلایەکی تریشەوە پاش مۆرکردنی پەیمانی لۆزان تورکیایان ناچار کردبوو ئیتر بیرلەداواکردنەوەی ویلایەتی موصل نەکاتەوە..

ئا لەم بارودۆخە تازەدا کوردو ئەرمەنی ناچاربوون ناکۆکیە کۆنەکانی خۆیان بخەنە لاوەو ئەوەی نەیانتوانیبوو لەو رێککەوتنەی شریف پاشاو نوبار بوغوص پاشادا بیهێننەدی بڕیاریاندا لەکۆمەڵی خۆیبوندا لەسەر بناغەیەکی تازە لاپەڕەیەکی دۆستایەتیو هاوکاری بکەنەوە دەربارەی تەقەلادانو چۆنێتی دەستپێکردنی هاوکاری کوردو ئەرمەن لەخۆیبوندا سریا بدرخان لەلاپەڕە/٥٠ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٧٩ وتوویەتی:

((یەکەم کاری خۆیبون ئەوە بوو تەقەلایەکی بیێ ووچان بدات بۆ پێکهێنانی دۆستایەتیو هاوکاریکردنی کورد لەگەڵ ئەرمەنیەکاندا.

من(مەبەست سریا بدرخان)ە کە لەم کتێبەدا (مەبەست سەرچاوە ٧٩) دەربارەی پەیوەندیی کوردو ئەرمەنی دەدوێم, لەلایەکەوە هەست بە خەمو خەفەت دەکەمو لەلایەکی تریشەوە هەست بەوە دەکەم کە هەندێك ئیشی چاك کراوە.

ساتێك تورکەکان دەستیان بەئەشکەنجەو سزادانو کوشتاری ئەرمەنیەکان کردو بەوپەڕی دڕندەیەتیو بیێ بەزەییانە ڕەفتاریان لەگەڵدا دەکردن ئەوە ئەوپەڕی خەمو پەژارەی ئێمەی تیابوو, بەلأم دوای ئەوەی لەگەڵ ئەرمەنیەکانا لەڕووداوو بەسەرهاتەکانمان لەیەکتر خۆشبووین ئیتر ئەمە نیشانەی ئەوپەڕی خۆشیو شادمانیمان بوو بۆ سارێژکردنی زامە کۆنەکانمان.

لەماوەی سیێ هەزار ساڵدا کوردو ئەرمەنی هاوسێی یەکتر بوونو لەو هەموو ماوە دورو درێژەدا هەتاکو ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم, هەردولایان پەیوەندییان باشبوو لەگەڵ یەکترداو ڕێزیان لەیەکتر دەگرتو فولکلورەکانی کوردی پڕن لەدەربڕینی هەستی دڵسۆزیو

خۆشەویستی بەرامبەر بەدراوسێکانی لەکاتێکدا ئەو فولکلورانە پڕن لەگلەیی‌و نارەزاییی‌و دەربڕینی بێزاری بەرامبەر بە تورکەکان‌و لەگەڵ عەرەب‌و فارسەکانیشدا ئەگەر پەیوەندییەك هەبووبێت نەگەیشتبووە رادەی ئەو دۆستایەتیەی لەنێوان کوردو ئەرمەنیدا هەبووەو ناوی ئەرمەنی لەلای کورد بەهیچ شێوەیەك بەخراپە ناونەبراوە.

بەداخەوە ئەوەی لەنێوان کوردو ئەرمەنیدا ڕوویدا لەپەیمانی (پاریس)ی ساڵی (١٨٦٥)ەوە دەستی پێکرد کە تورکەکان(مەبەستی عوسمانیە) دەستی کردبوو بەهاندانی کوردو چرکس دژی ئەرمەنی بۆ ئەوەی ئاگری دوژمنایەتی نێوانیان خۆش بکات (سریا بدرخان) لەباسی چرکسیەکانا وتوویەتی:

ئەمانە بەرەگەز ئارین‌و شوێنی هەرە کۆنیان لەنێوان ژووری سنوری جورجیاو ڕوسیادا بووەو لەپاش شەری (قرم) ساڵی ١٨٦٥ ژمارەیەکی زۆریان ئاوارەکران بۆ تورکیاو هاتنە سەر ئاینی ئیسلام‌و بەناو ولاتی عوسمانیدا بڵاوبوونەوە کە ژمارەیان (١٥٠)هەزار کەسێك دەبوو, هەموویان مرۆڤی ئازاو ڕەوشت بەرزن.

(لەڕاستیدا ئەوەی کە سریا بدرخان باسیکردووە کە گوایا ناکۆکی کوردو ئەرمەنی بەهۆی تورکەوە بوە, بریتییە لەنیوەی ڕاستی باسەکە, نیوەکەی تری بریتییە لەڕۆڵی میسنیرەکان کە ولاّتانی ڕۆژئاوا بەناوی پارێزگاریکردن لەئاینی کریستیانەکانەوەدەیان ناردن بۆ ناوچە کوردنشینەکان‌و کریستیان نشینەکان‌و هەتا هاتنی ئەوان دەستی پێنەکردبوو کورد لەگەڵ کریستیانەکانی هاوسێیدا تووشی هیچ گێرەو کێشەو ناکۆکیەك نەبووبوو بەلاّم لەدوایدا هەردوو هۆکە یەکیان گرت‌و بوون

به بەلاّ بەسەر کوردو کریستیانەکانیشەوە هەروەکو لەبەرگی یەکەمدا لەزۆر شوێندا ئەم ڕاستیە ڕوون بۆتەوە بەتایبەتی لەباسی دەوڵەتەکەی بدرخان پاشادا).

سریا بدرخان دەربارەی ڕۆڵی تورکەکان بۆ تێکدانی نێوان کوردو ئەرمەنی وتوویەتی:

(کورد هیچ سودێکی لەدوژمنایەتیکردنی ئەرمەنی دەستگیر نەبوو، تورکەکان بەو تێکدانەی نێوان هەردوولا لەلایەکەوە ویستیان ئەرمەنیەکان لاواز بکەن و لەلایەکی تریشەوە ویستیان ناوی کورد لای دەوڵەتە ئەوروپاییەکان بزرێنن، بۆیە ساتێك بیر لەپێکهێنانی خۆیبون کرایەوە دەرسیان لەبەسەرهاتەکانی پێشوو وەرگرت و هەردوو لایان دانیان بەهەڵەکانی خۆیانا ناو کوردو ئەرمەنی لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە دوژمنی سەرەکی هەردولا تەنها بریتییە لە ڕژێمی تورك و لاپەڕەیەکی تازەی مێژوییان کردەوە بۆ قۆناغەکانی داهاتوو).

دەربارەی هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی لەسەردەمی خۆیبووندا، زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٤١)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی ئەوەی کردووە کە کورد لەو ڕۆژانەدا پێویستییەکی زۆری بەدۆستایەتی و هاوکاریکردنی ئەرمەنی هەبووە، چونکە کورد وەکو ئەرمەنیەکان ئەو توانایەی نەبوو دەنگی بێزاری خۆی و باسی هۆی شۆڕشەکەی خۆیبون بگەیەنێت بەولاّتان و لەلایەکی تریشەوە هەوڵدرا ڕێگە نەدرێت جارێکی تر کێشەیەکی تری لەو جۆرە پەیدا ببێتەوە لەنێوان هەردولایانا کە لەکاتی پەیمانی سیڤەردا ڕوویدابوو.

لەلاپەرە (٣٢٣) هەتا (٣٢٧)ی بەرگی یەکەمی کتێبەکەی شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، سەرچاوە (٨٠)کورتە باسێکی پەیوەندی کوردو ئەرمەنیم باسکردووە، لێرەدا بەپێویستم زانی ئەوەی پەیوەندی بەم باسەوە هەیەو بۆ ڕونکردنەوەی بارو هەڵوێستی کوردو ئەرمەنی پێویست بێت لێرەدا دوبارەی بکەمەوە:

(کورد لەکۆنەوە پەیوەندی بەدەوڵەتی ئەرمەنیەوە هەبووە ئەگەرچی لەکوردستانی تورکیاو ئێراندا عوسمانیەکان و شاکانی ئێران هەمیشە هەوڵیانداوە هەستی ئاینی ئیسلام لەناو کوردا دژی ئەرمەنیە کریستیانەکان بۆخۆیان بەکاربێنن و ڕووسی قەیسەریش ساڵەهای ساڵ هەوڵی ئەوەیان داوە هەستی ئاینی کریستیان لەناو ئەرمەنیەکانا دژی کورد بەکاربێنن.

کورد لەناو دەوڵەتی عوسمانیدا کە وەکو سەرباز لەکاتی شەڕەکانی تورکدا دژی وڵاتان و میللەتانی نەیاری عوسمانی بەزۆرە ملی و بەناوی غەزاو بەناوی پارێزگاریکردن لەئاینی ئیسلام پەلکێش کرابوون بۆ کوڕی شەڕەکان و بەهەزارانیان بەخۆڕایی و تەنها لەپێناوی تورکدا کوژرابوون کە بەشێك لەو شەڕانە ئەوانە بووە کە تورکەکان چ لەزەمانی عوسمانیداو چ لەزەمانی کەمالیەکانا کوردیان کردووە بەگژ ئەرمەنیەکانیداو بەخۆڕایی ئەو برایەتی و دۆستایەتی و دراوسێتیە مێژوییەی ساڵەهای ساڵی نێوانیان تێکچووەو کەللە ڕەقەکانی هەردولایان حسابی ئەوەیان نەکردووە ئەوەی لەو ناکۆکیانەیا سوود بەخش بووە تەنها بریتی بووە لەکاربەدەستانی تورکی دوژمن و خوێنەخوێی هەردولایان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وەنەبێ لەناو هەردولادا هی وا نەبووبێ هەستی بەو هەڵە زلەی هەردولا نەکردبێت و

بارەها لەناو ڕۆشنبیرانی ئەرمەنیدا زۆریی واهەبووە ڕاستیەکان ڕوون بکاتەوەو بۆ میللەتی ئەرمەنی ئاشکرا بکەن کە تاوانی ئەو کوشتارانەی لەئەرمەنی کرابوو ئەکەوێتە ئەستۆی کاربەدەستانی تورك و ئەو چەند ئاغاو دەرەبەگەی کورد کە تەنها بۆ سوودی تایبەتی خۆیان بوبون بەبەشێك لەدەزگا شەڕکەرەکانی حکومەتەکانی تورك بەبێ ئەوەی هیچ سودێکی تیابێت بۆ میللەتی کورد.

دەربارەی بیروبۆچوونی هەندێ لەڕۆشنبیرانی ئەرمەنی بەرامبەر بەکورد لەلاپەڕە (٣٢٤)ی بەرگی دووهەمی ئەو کتێبەدا کورتە باسێکی ئەو نامیلکەیەم بلاوکردۆتەوە کە لەلایەن (روبین پاشا)ی ئەرمەنیەوە لەساڵی ١٩٢٥دا لەڕۆژنامەی (تروشاك)ی ئەرمەنی ژمارە (٢٤٣)کە لەشاری (جنوا)ی ئیتاڵی بلاوکراوەتەوەو باسی ئەو نامیلکەیە کاتی خۆی لەگۆڤاری (کاروان)ی ژمارە(٦٨)ی ئەیلولی ١٩٨٨ لە بەغداد بەپێنوسی ئەحمەد ئیسماعیل بەرزنجی بلاوکراوەتەوە کە نامیلکەکە بەقەوارەی (١٥)لاپەڕە بووەو لەژێر ناوی (کورد لەکەیەوە خەریکە) بلاوکراوەتەوەو دوکتور کەمال مەزهەریش لەکتێبەکەیدا (کوردستان لەساڵەکانی شەڕی جیهانیدا) باسی ئەو ڕۆژنامە ئەرمەنیەی کردووە کە ئۆرگانی (تاشناق)ەکان بوە.

بەپێی ئەو نامیلکەیە تاشناقەکان لەسالآنی نەوەدی سەدەی نۆزدەهەمدا لەگەڵ عەبدولڕەحمان بەدرخان لەجنێف کۆبۆتەوە بەنیازی یەکگرتن و هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی و هەروەکو دەردەکەوێت ئیماعیل حەقی شاوەیس نیشتمانپەروەریش بۆ بەهێزکردنی دۆستایەتی و بەهێزکردنی پەیوەندی کوردو ئەرمەنی چەند باسێکی لەڕۆژنامەی (تروشاك)دا بلاوکردۆتەوە ئەو نامیلکەیەی (روبین پاشا) کە لەساڵی ١٩٢٥دا بلاوی

کردۆتەوە لەساڵی ١٩٢٧دا لەلایەن (علی عرفان)ەوە کە وەکو علی عرفان خۆی وتوویەتی نامیلکەکەی روبین پاشا لەلایەن دۆستێکەوە لە ئەرمەنیاوە کردبووی بە تورکیو ئەویش کردویەتی بەکوردیو لەساڵی ١٩٢٧دا بڵاوی کردووەتەوەو لەپێشەکیەکەیدا علی عرفان وتوویەتی:((هەر بە ئیملاکەی خۆی بڵاوی دەکەمەوە).

((رجا ئەکەم هەموو لاوانو میللەت پەروەرانی کورد بەدیقەت تەماشای ئەم سێ چوار پەڕە قسانە بکەن، بزانین پیاوێکی ئەجنەبی (مەبەستی روبین پاشا)یە چۆن مەسائیلێکی کوردایەتی ئەزانێو لەجێگایەکی دوورەوە نەشری ئەکات. مع ما فیە ئێمە طبیعی لەوان زیاتر ئەبێ هەموو مەسائیلێکی وەتەنەکەمان بزانین بۆخاتری ئەوەی لەفکر نەچێتەوە)).

کورتە باسەکەی روبین پاشا کە علی عرفان وەری گێراوە بۆ کوردی دەڵێت:

((ئیستا ئەوی زیهنی تورکەکان ئیشغال بکات مەسەلەی کوردەکانە چونکە کوردەکان خەباتی رزگاریو سەربەخۆیی دەکەنو ئەو تۆمەتانەش رەت دەکاتەوە کە گوایە حوولانەوەکەیان بەهاندانی بێگانەکانە. من وا ئەزانم ئەمە شتێکی ئەسلی نییە چونکە میللەتانی تر لەژێر زولمو ئیستبدادی تورك نەجاتیان بوو، کوردەکانیش ئەیانەوێ خۆیان رزگار بکەن، سیاسەتی تورکەکان لەگەڵ کوردەکانا وەیا بەرامبەر بەوان هەر ئەوە بوو کە بەرامبەر نەتەوەکانیتر بەکاریان دەهێناو زیاد لەمەش میللەتو عەنعەناتی خۆیان لەبیر ببەنەوەو لەگەڵ تورکەکانی وەسەطی ئاسیادا ئیرتباط پەیدا بکەنو ببن بەیەكو ئەو میللەتانەی لەبەینیاندان مەحویان بکەنەوە، بەرامبەر بەمە کوردەکان کەوتنە خۆیان تا نەتوێترێنەوە،

سیاسەتی تورکیا لەوەدا بوو چونکە ئەو دوو نەتەوەیە(کوردو ئەرمەن) خاکەکەیان لەپاڵ یەکدا بوو بۆیە بەیەکجار نەیانتوانی پەلاماری هەردوکیان بدەن و بەتەواوەتی ژێردەستەیان بکەن, لەبەر ئەوە بەواسیتەی مەعنەویاتەوە دوژمنایەتی خستبوە بەینیانەوە, دەولەتی عوسمانی هەر بەوەشەوە نەوەستا بەلکو هەتا لەبەینی کوردەکانیشدا دیسانەوە بەواسطەی تەفرەقەی مەزاهیبەوە (مەبەستی سونی و علوی)یە, عەداوەتێکی گەورەی خستبوە بەینیانەوە.

بدرخانیەکان زۆر تەرەقیانکردبوو لەناو کوردەکانداو خانەوادەیەکی موقەدەس بون و لەهەموو کوردێك زۆرتر بۆ جیابوونەوە لەتورك و بۆ ئیستقلال سەعیان دەکردو تورکەکان فەرقیان بەمە کردو دەسبەجێ سیاسەتێکی زۆر بەشیدەتیان لەعلیهان تعقیب کردو ئەم سیاسەتە لەساڵی ١٨٤٥-١٨٦٥ دەوامی کرد, نتیجە قسمێکی زۆر لەعائلە گەورەکانی کورد هیجرەتیان پێکرا بۆ قفقاس و تورکەکان حکومەتەکانی ئەوروپایان واتێگەیاندبوو کە کوردەکان زۆر ئەزیەتی ئەرمەنی ئەدەن بۆیە نەفیان دەکات, کە ئەرمەنیەکان بۆ تأمینی ئیستقلال نمایشیانکرد تورکەکان هەست بەم جموجولە دەکەن و سیاسەتیان وەرگیرا بەسەر عەلەیهی ئەرمەنیەکان و کوردەکانیان کرد بەئالەت و هۆزەکانی چەکدارکرد کەزولم لە ئەرمەنیەکان بکەن و ئەم سیاسەتە هەتا سالی ١٨٨٠ دەوامی کرد وەنەتیجە تورکەکان ئەرمەنیەکانیان بەکورد زەعیف و بێ قوەت کرد.

لەدوای محارەبەی روس لە معاهەدەی (برلین)دا موافقی (٦١) لەخصوص ئەم مسئەلەیەوە کوردەکان مسئول کران و تورکەکانیان سەربەست کرد کە تەجزیەی کوردەکان بکاو ئینتیقامی ئەرمەنیان لێ بسێنێت, بەو جۆرە

ئیمجاره تای تەرازووی کورد لەسیاسەتی عوسمانیدا سەری کردو سووك بوو)).
روبین پاشا لەباسەکەیدا بەم جۆره رەخنەی لەکورد گرتووه کە وتوویەتی:
((عوسمانلییەکان لەناو کوردەکانا سوارەی حمیدییان داناو گەورەکانیان کردن بە سەرکردەو ئیتر بەمە لەخۆیان بایی بوونو لەناو میللەتەکەی خۆیانا دەستیان کرد بە دەسدرێژیومسائلی میللی خۆیان لەبیر چووەوه کە ئەمە زەرەرێکی زۆری بەخشی بەکوردو بەئەرمەنی.
کە شەڕی جیهانی دەستی پێکرد تورکەکان بڕیاری لەناوبردنی ئەرمەنیەکانیانداو زیانێکی زۆریان بە ئەرمەنیەکان گەیانو لەو کوشتارانەی کە ڕوویدا کوردەکانیشی گرتەوه. لەگەڵ ئەوەشدا لەپەیمانی سیڤەردا بەڵێن درابوو کە سەربەخۆیی بدرێ بەکوردو ئەرمەن بەلاّم سەری نەگرتو دوبارە کورد کەوتە هەڵەیەکی ترەوه کە بەهاندانی تورکەکان دیسانەوه نیوانی کوردو ئەرمەنیو ئاسووری تێکچوو)).
روبین پاشا لەباسەکەیدا سەرسورمانی خۆی بەرامبەر هەلوێستی دەوڵەتێکی ئەوروپایی بەم شێوەیە دەربڕیوە کە وتویەتی:
((نازانم لە بێ طالعی کوردەکان بوو یاخود لەبەر سیاسەتی تر بوو کە ئومێد نەدەکرا فرنسیەکان لەجیاتی ئەوەی یارمەتی کورد بدەن کەچی بەپێچەوانەوه یارمەتی تورکیان دا (مەبەستی ئەو ڕێگەدانەی حکومەتی فرنسی بوە بەبەکارهێنانی شمندوفەری ڕێی حلب لەلایەن تورکەکانەوه دژی شۆڕشگێڕەکانی شۆڕشی پیران وەکو لەباسی ئەو شۆڕشەدا ڕوونکراوەتەوه)، جگە لەفەرنسە دەوڵەتە ئەوروپاییەکانیش هیچیان نەکرد بەرامبەر بە تاوانەکانی تورك)).

باسی پێنجەم

پرۆگرام و پەیرەوی خۆیبوون و بڵاوکراوەو چاپەمەنییەکانی

دامەزرێنـــەرانی خۆیبـــوون, وەکـــو چـــۆن دوو ســـەرکردایەتیان بـــۆ کۆمەڵەکەیان و بۆ ئەو شۆڕشەی بڕیاری لەسەر درابوو پێکهێنـابوو کە وەکو وتمـان ســەرکردایەتی یەکـەمیان بریتـی بـووە لـەو ڕێکخـراوە سیاسـیەی نەخشەی کاروباری خۆی کێشابوو بۆ بەڕێوەبردن و بەجێهێنانی تـەکتیك و ســتراتیجی شۆڕشـــەکەیان و ســـەرکردایەتی دوهـــەمیان بریتـــی بـــووە لەسەرکردایەتی شۆڕش بەڕێبەرایەتی (أحسان نوری پاشا) وەکو لەدواییدا بەدووورودرێژی باسی دەکەین و خۆیبون یەکەم ڕێکخراوی کورد بووە کە بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش پرۆگرام و پەیرەوێکی بۆخۆی دەستنیشانکردبوو بۆ ئەوەی ببێت بە ڕێبازێك لەسەری بڕۆن و پێڕەوی بکەن.

پرۆگرام و پێـڕەوی خۆیبوون لەلایـەن دەستەی بەڕێوەبـەری خۆیبوونـەوە ئامادە کراوە لەژێر نـاوی (نظامنـا مـری عمـومی وە پیمـان میللـی) کە لـە(١١) لاپـەڕەی گـەورەدا لەسـاڵی ١٩٢٨دا بـەزمانی تـورکی بڵاویانکردوتـەوە کـە ناوەڕۆکەکـەی بریتـی بـووە لـە(٣٠)مـادە کـە هـەروەکو لەپاشـکۆی سەرچـاوە(٤٠)دا لەلاپـەڕە (٢٩٧)دا بڵاوکراوەتـەوە, بـەڵام بەداخـەوە چ ئـەم

بڵاوکـراوەی نـاو سەرچـاوە (٤٠)و چ ئـەو فوتوکوپیـەی مامۆسـتا ئـەنوەر سـوڵتانی بوی ناردوم کـە وتوویـەتی ئـەو پروگرامـە لـەفایلی ژمـارە(-Ari.23 415)ی سـاڵی ١٩٢٨ لـەناو دوکیومینتـەکانی هێـزی هـەوایی بریتانیـا هـەردوکیان زۆر لـێڵن و ناخوێنرێنـەوەو بـۆ ئـەوە ناشـێن فۆتۆکوپیـەکانی بڵاوبکرێنەوە تەنها فوتوکوپیی بەرگەکەی بڵاودەکەنەوە.

خویبون

جڤاتا ولاتی کوردا

نظامنامهٔ عمومی

و پیمان ملّی

سرنیوەك

١٩٢٨

فوتوكوپی بەرگی نظامنامەكە

نظامنـامەکـە کـراون بـەم بەشـانەی خـوارەوە, هـەروەکو خۆیـان چـۆن نوسراون بەو شێوەیە بڵاوی دەکەینەوە:

١- سەرەتا (کە بەمقصد ناوی هێنراوە)

٢- شرائط دخول

٣- تشکیلات

٤- تشکیلات عسکر وجبهەلر

٥- پروپاغاندا

٦- مرکز عمومی

٧- قونغرە (کۆنگرە)

٨- مواد شتی

٩- پەیمان میللی

١٠- قونغرە قراری صورەتی

(بـەر لەمـە لەباسـی سـێهەمدا چـۆنێتی سـوێندخواردنی ئەندامـەکان بڵاوکراوەتەوە)

دەربـارەی بڕیارەکـانی خۆیبـون, جـلادت بـدرخان لەلاپـەڕە(١٠٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٦٠) باسی ئەوەی کردووە چۆن سەرۆك عەشیرەت و پیاوە ناودارو ناسراوەکانی کورد بڕیاری بەستنی مونتەمەرێکیان دابوو کە کۆبونەوەکانی نزیکی مـانگ‌ونیوێکی خایانـدبوو, لـەو کۆبونەوانـەدا بڕیـار لەسەر گەلێك شت درا لەوانە:

١- هەڵوەشانەوەی هەموو کۆمەڵو ڕێکخراوە کوردییەکان بۆئەوەی لەهەموویان کۆمەڵێکی گەورەی یەکگرتووی کورد پێك بهێنرێت کە ئەندامە کۆنەکانی ئەو کۆمەڵانەو ئەندامانی تازە هەموویان تیایا بەشداربن.

٢- درێژەپێدان بەخەباتو شۆڕش دژی حکومەتی تورك هەتا ئەو کاتەی دوا سەربازیان لەخاکی کوردستان دەردەکرێنو نیشتمانی کوردیان لێ پاك دەکرێتەوە.

٣- بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش پێویستە ئەمانەی لای خوارەوە بخرێنە بەرچاو:

ا- دانانی سەرکردەیەکی گشتی بۆ هەموو هێزە نیشتمانیەکان.

ب- ڕێکخستنی هێزەکان بەشێوەیەکی سەربازیی ڕێكو پێكو دابینکردنی تازەترین چەكو جبەخانە بۆیان.

ج- دامەزراندنی بنکەیەکی گشتی بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارو بۆ سەرکردایەتی باڵای کورد لەیەکێك لەچیاکان.

٤- سازکردنی پەیوەندییەکی دۆستانە لەگەڵ حکومەتی ئێرانو شەعبی فارسی برامان.

٥- دامەزراندنی پەیوەندییەکی دۆستانەی هەمیشەیی لەگەڵ هەردوو حکومەتی عێراقو سوریا وەتەنها داوای ئەوەیان لێبکرێت بڕیارەکانی ئینتیداب چ جۆرە چارەنووسێکی تیادا دەستنیشانکراوە بۆ کورد بەجێ بهێنرێتو لەمە زیاتر داوای هیچی تریان لێ نەکرێت.

جلادت بدرخان لەلاپەڕە (١٠٩)ی کتێبەکەیدا باسی پەرەسەندنی خۆیبوونی کردووە کە لەماوەیەکی کەمدا توانرا گەلێك لقی لەناو کوردستان و دەرەوەدا پێکبهێنرێت و دەستەی بەڕێوەبەر بڕیاریدا (احسان نوری پاشا) بکرێت بەلێپرسراوو دامەزرێنەری هێزی سووپای کورد لە (ئاگری داغ)و ئەویش کاروبارەکانی بەباشی بەجێهێناو ناوچەیەکی سوپایی لەچیا سەخت و گەردن گەشەکەی کوردستان کە ئاگری داغ بوو دامەزراند)).

دەربارەی ئەو بڕیارانەی جلادت بدرخان باسیکردووە، دکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە(٨٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) ئاماژەی بۆ کتێبەکەی (رامبو) کردووە-چاپی پاریس ١٩٤٧ (کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) ناوی کتێبەکەی رامبۆی بە- پدر چنگل ناوبردوە)، لەکتێبەکەیدا رامبو باسی بڕیارەکانی خۆیبوونی بەم شێوەیەی خوارەوە کردووە.

١- دامەزراندنی سەرکردایەتیەکی گشتی بۆ پێشمەرگەو خۆ ئامادەکردن بۆ سپیکردنی شۆڕشێکی چەکدارانەو دانانی کۆمیتەیەکی ناوەندی، دابینکردنی ئازووقە، پەیداکردنی چەك و کەرەسەی پێویست بۆ شۆڕش.

٢- دەستنیشانکردنی شوێنێك کە بکرێت بە بنکەی سەرکردایەتی شۆڕش و بۆ چالاکیەکانی پێشمەرگە.

٣- بڕیاری پەیوەندی کردن لەگەڵ عێراق و ئێران و سوریا.

٤- احسان نوری پاشا کرا بەلێپرسراوی بەڕێوەبردنی کاروباری ئیداری (مەبەست ئیبراهیم پاشای هسکی‌یە کە زۆرجار بە (برو)ش ناوی هاتووە.

زنـار سـلوپی لەلاپـەڕە (١٣٥)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە(٥٧) وتوویـەتی احسان نوری پاشا تەنها هەر کاروباری شۆڕشگێڕی سوپای نەدەبرد بەڕێوە بەڵکو لەو چیا سەختەدا نەخشەی دامەزراندنی حکومەتێکیشی کێشابوو بەسـەرۆکایەتی (ئیـبراهیم حسـکی – هسـکی)، کـە احسـان نـوری لەیاداشتەکانیا بە (ئیبراهیم هسکی تیللی) ناوی بردووە کە یەکێك بووە لەسەرۆکەکانی عەشیرەتی جلالی لەبنەماڵی (هەسووری).

دەربـارەی بڵاوکـراوەو چـاپەمەنیەکانی خۆیبـون، احسان نـوری پاشـا لەلاپەڕە (٧٥)ی یاداشتەکانیا سەرچاوە (٦١)باسی ئەوەی کردووە ساتێك چۆتە ئارارات بۆ دەستکردن بە دامەزرانـدنی بنکەو بەڕێوەبردنی کاروباری شۆڕش، لـەوێ دەستیکرد بـەدەرهێنانی ڕۆژنامەیـەك بەناوی (ئاگری) بەڵام لەبـەر ئـەوەی لـەوێ بەئاسـانی کاغـەزی دەسـت نەدەکـەوت بـۆ چـاپکردنی ڕۆژنامەکە بۆیە لەدەرکردنی چەند دانەیەك بۆ هەر ژمارەیەك بەولاوە توانای چـاپکردنی زۆرتریـان نـەبوو، هـەروەکو خـۆی باسـیکردووەو وتوویەتی‌لەبەرئـەوەی چاپخانەشیان نـەبووە بۆیـە ناچـاربووین بەدەسـت ژمارەکانمـان کۆپی دەکـردو هەندێکی ترمان لەسـەر (جلاتین) دەنوسیەوەو کـە ئـەو جەلاتینـەشمان بەشـێوەیەك بـەکاردەهێنا لەپێشـدا جەلاتینەکـەمان دەکوڵانـدو سـاردمان دەکـردەوە ئەوسـا لەسـەرمان دەنووسـی و بـەکارمان دەهێنا.

دەربـارەی ئـەو ڕۆژنامەیـەی احسـان نـوری پاشـا لەیاداشـتەکانیا باسیکردووە، زنـار سلوپی لەلاپـەڕە (١٣٥)ی کتێبەکەیـدا باسـی سـرودێکی پێشـمەرگایەتی کـردووە کـە لەلاپـەڕە (١٣٦–١٣٧)دا بـڵاوی کردۆتـەوەو وەرگێڕی کتێبەکەی زنار سلوپی بۆ عەرەبی (ر.علی) وتوویەتی ئەو سرووده

لەلایەن (مصطفى جمعە)و پیاچوونەوەی (محمد علی شمس الدين) كراوە بەعـــەرەبی، كـــە وەرگێـــڕاوە عەرەبییەكـــەی لەلاپـــەڕەكانی (١٣٨-١٤٠)ی كتێبەكـەی زنـار سلوپیدا بڵاوكراوەتـەوە كـە ئەمـەی خـوارەوە فوتوكـوپیی سرودەكەیە بەشێوەكەی خۆیو بەپیتی لاتین.

AGRI

Agri Agrî tu agir bû
Nav dunyayê ser bilind bû
Li kûrdistan tu çira bû
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ronayî direşand her deran
Agir di rijand ser seran
erd dihejand car caran
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ji hirsate lav revî bû
Her kevirê te çûn agir bû
Wê çagê te dizanî bû
Turan neyarê arî bû
Hêlbe Agrî hêlbe Agrî
Bê şek disa hirsa te hat
Ew agiran bûne kelat

١٣٦

Kom bûn êdi ser te civat
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Şerq û Gerb basik girtîye
Ser sînga xue lav girtîye
Kûrmancara sitar bûye
Hêlbe agrî Hêlbe qgrî
Newalên te tijî xûn bûn
Xilxil tijî cendekbûn
Raste berê agir tu bû
Îro agir lawê.te bû
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Roja azadî ser te hilat
Ronika te da besra reşat
nav milleta azadî çand
Hêlbe agrî Hêlbe [illegible]
Ser sînga te sî girtîye
Ala kûrd pêl didîy[illegible]
Kurdanre tu kawe bûye
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ji sawa te tirk digirî
te dît çawa rom revî
Hêlbe Agrî Helbe Agri

١٣٧

لاپەرە ١٣٦-١٣٧ای کتێبەکەی زنار سلوپی

بەپێویستم زانی بەپێی توانا وەبەشێوەیەکی نزیك بەوەرگێڕانە عەرەبییەکە کە لەلاپەڕەکانی (١٣٨-١٤٠)ی کتێبەکەی زنار سلوپیدا بلاوکراوەتەوە ئەو سرودە بکەم بەشێوەی کرمانجی خواروو:

ئاگری....ئاگری... تۆ بلێسەی ئاگر بووی

تۆ سەربەز بویت لەجیهاندا

مەشخەڵێك بوویت لەکوردستاندا

تیشکی تۆ هەموو شوێنێکی ڕۆشنکردۆتەوە

پشکۆی ئاگرەکەت بەسەر هەموو لایەکدا دەبارێ

بێ پشوودان, جار لەدوای جار زەوی دێنیتە لەرزە

ڕاپەڕە ئاگری.......ڕاپەڕە ئاگری

ئەو پشکۆی ئاگرانە هەمووی دەربڕینی قینە

بەردەکانیشت وەکو پشکۆکان جۆشیان سەندووە

ئەوا ئیتر بۆت ڕوون بۆتەوە (طورانی)یەکان دژی (ئاری)یەکانن

ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

گڕی ئاگرەکەت بوە بەدروشم و ناونیشان

ئەوا لەپێناوی تۆدا کۆبونەوە ساز دەکەن

ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

وا ڕۆژهەلات و ڕۆژ ئاوا باڵیان کردۆتەوە

هەموویان هەر مەراقی تۆیانە

هەموویان بوون بەلایەنگری کورد

ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

خوێناو ناو هەموو دۆڵەکانتی پڕکردۆتەوە

دەشت و دەر پڕە لەلاشە
ڕاستە تۆ قیبلەی ئاگر بوویت
بەڵام ئیمڕۆ وا لاوەکانت هەموو بوون بە ئاگر
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
ئەوا ڕۆژی سەربەستیت لەگەل هەڵات
ڕووناکی دەسکەوتی زۆرە
تۆ بووی تۆوی سەربەستیت لەناو میللەتا چاند
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
واسێبەر باڵی یەسەر سنگتا کێشاوە
ئالآی کورد بەبەرزییەوە دەشەکێتەوە
تۆ بووی بە(کاوە)ی کورد
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
لەترسی تۆیە وا تورکەکان دەگرین
بەچاوی خۆمان بینیمان چۆن (ڕۆم)ەکان ڕایانکرد
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

احسان نوری پاشا لەیاداشتەکانیا سەرچاوە(٦١), لەباسی گەرمەی شەڕەکەدا چەند دێڕێکی ئەو سرودەی تۆمارکردووە کە وادیارە بریتییە لەهەمان ئەو سرودەی زنار سلوپی بلآوی کردۆتەوە لەگەلْ بوونی چەند جیاوازییەکدا کە بەهۆی وەرگێڕانەکەی هەردوو سەرچاوەکەوە پەیدا بووە, لەدوایدا لەباسی دەسپێکردنی شۆڕشدا ئەو دێڕانەی احسان نوریش بلآودەکەینەوە کە لەیاداشتەکانیا تۆماری کردووە.

دوکتـور عبدالســتار طـاهر شـریف کـە لەکتێبەکەیـدا سەرچـاوە(٤٠) باسی زنجیرە بڵاوکراوەکانی خۆیبـوونی کـردووە کە یـەکێك لـەو زنجیرانـە بریتی بووە لەکتێبەکەی (بلە چ شیرکوە – جلادت بدرخان) کە بەعـەرەبی لەژێر ناوی (القضیة الکردیة – ماضي الکرد وحاضرهم) بڵاوکراوەتەوە.

دوکتـور عبدالســتار لەلاپـەڕە (٣١٥)ی بـەرگی هەژدەهـەمو نۆزدەهـەمی گۆڤاری کۆڕی زانیـاری بغداد ساڵی ١٩٨٨, وتوویـەتی نوسـەری ئـەم کتێبـە محمد علی عەونی بووە کە بەزنجیرەی ژمارە (٥) لەسـاڵی ١٩٣٠دا لـە مصر بڵاوکراوەتـەوە بـەڵام مـن هـەر لام وایـە هـەر هـی جـلادت بـەدرخان بـووە بەبەڵگەی ئەوەی لـەو کتێبـەدا باسـی هەنـدێ ڕووداو کراوە کە هـەر یـەکێکی وەکو جلادت بدرخان کەخۆی لەو ڕۆژانەدا لەکۆڕی شۆڕشەکەدا بووەو دوور نییـە محمـد علـی عـەونی کردبێتـی بەعـەرەبیو چـاپیکردبێتو بەڵگەیـەکی تریش ئەوەیە لەهیچ ڕوداوێکدا ئاماژە بەوە نـەکراوە کە محمد علی عەونی لایـەنگری خۆیبـون بـووەو لەمصـردا چـالاکی نوانـدووە, لەکاتێکـدا وەکـو وتراوە جلادت بەدرخان بەسەرۆکی خۆیبوون هەڵبژێردرابوو).

دوکتور عبدالستار طاهر شریف لەلاپەڕە (٣١٥) گۆڤاری کۆڕی زانیاریدا ئامـاژەی بـۆ ئـەو بانگـەوازە کـردووە کـە خۆیبـوون ئاڕاسـتەی کوردەکـانی ئەمریکای کـردووە بەزمانی تورکی کە ئـەو بانگەوازە ژمـارە (٧١)ی پێوەیـە کەلە ١٩٢٨/٦/٣٠دا دەرچووەو دوکتۆر عبدالستار فوتوکۆپی ئـەو بەیانـەی لەلاپـەڕە(٣٢٧)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٤٠)بڵاوکردۆتـەوە کـە لەسـەر ئـەو بانگەوازە نوسراوە:(خۆیبون: ئامریکا دکی کوردلر بیاننامەسی) و لەلاپـەڕە (٧٠)ی هـەمان سەرچـاوەدا ئـەو بەیانـەی وەرگێـڕاوە بـۆ زمـانی عـەرەبیو ئێمەش لێرەدا ئەو وەرگێڕانەی ئەو دەکەین بەکوردی(کرمانجی خوارو):

ئەی هاو وڵاتیانی بەڕێز

سەرەنجامی چارەنووسی پڕ لەئێش و ژان, ئەوا سەدان ساڵە ئەو کوردانەی کەوتونەتە ژێر دەسەلاتی تورکەوە, هەر لەسەرەتاوە هەتا ئیستە هەمیشەو هەرجارەی بەشێوەیەك تەقەلای لەناوبردنیان دراوە.

ئەو کوردانەی لەناو حکومەتی عوسمانیدا بوون, والەماوەی بیست و پێنج ساڵدا لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە کەوتونەتە ژێر باری گرانی تواندنەوەو داپاچین و لەناوبردن لەناو مەکینەی سیاسەتی تورکدا !!.

باووباپیرانی ئێمە لەبەر گەلێك هۆ هەمیشە بۆ سوودی تورك کاریان کردووەو لەئەنجامی ئەوەدا سەدان هەزار کورد لەپێناوی گەورەیی تورکدا خۆیان بەختکردووەو ئەگەر دەورووبەری شورەی شاری (ڤینا) هەڵگەنرێ ئێسك و پروسکی کوردو گەورە پیاوانی کورد لەو میرو شەڕکەرانەی خۆیان لەپێناوی سەرکەوتنی تورکدا بەختکردبوو لەناو خاکدا دەدۆزرێنەوە.

کاربەدەستانی تورك لەسەدەکانی پێشووەوە کوردیان بۆ سوودو بەرژەوەندی خۆیان بەکارهێناوەو بەوەشەوە نەوەستاون و دەیانەوێ کورد بەجارێك لەناوببەن و بەتەمای ئەوەن ئیمپراتۆریەتی طورانی پێکبێنن و بۆ گەیشتن بەو مەبەستە لەساڵی ١٩١٤دا کوشتارێکی زۆریان لە ئەرمەنیەکان کردوو دوای ئەوانیش دەستیان کردووە بەکوشتاری کورد کە تا ئیستە ملیونێك کوردی بێ تاوان بەخۆڕایی لەسەهۆڵبەندانی چلەی زستاندا دوورخراونەتەوە بۆ شوێنە دوورەکان بەبێ ئەوەی هۆی گواستنەوەیان بۆ دابین بکرێت و بەبرسێتی و تینوێتی پەرەوازەیان کردوون و لەشوێنە جیاوازەکاندا لەیەکیان دابڕیون و نیشتەجێیان کردوون کە بەهۆی ئەم ڕاگوێزانەوە پتر لە (٧٠٠)هەزاریان مردوون.

لەدوای ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی شەڕی یەکەمی جیهانی دۆڕان، بۆ ماوەیەکی کاتی نەخشەی کوشتارو لەناوبردنی کورد وەستێنرا، بەڵام مۆرکردنی پەیمانی لوزان لەجیاتی پەیمانی سیڤەر، تورکەکان باروودۆخی تازەیان بەهەل زانیو دەستیانکرد بەکوشتاری کوردو ئەمە ماوەی چوارساڵە شەوو ڕۆژ قەسابخانەیەکیان بۆ کوشتنی دایكو باوكو براو خوشكو منالآنی ئێمە خستۆتەکار بەنیازی لەناوبردنی کوردو بەرامبەر بەم هەڵوێستو تاوانانەی لەکورد کرا سەرۆکەکانیان لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧دا کۆبونەوەو بڕیاری دامەزراندنی کۆمەڵی (خۆیبون)یاندا بۆ ڕزگارکردنی کوردو کوردستانو بۆ گەیشتن بەم مەبەستە خۆیبون هەموو کوردی لەژێر باڵی خۆیدا گرد کردۆتەوە چونکە مانەوەی لەژێر دەسەڵاتو جەورو ستەمی تورکدا مانای لەناوبردی کوردو کوردستانە.

میللەتانی جیهان بێجگە لەکورد هەموو مافی خۆیان دەستگیر بووە بەڵام کورد هێشتا هەر لەژێر بەندایەتی تورکدایەو بەزورە ملی وایان لەکورد کردووە بەزمانی دوژمن بنوسێتو بخوێنێتەوە.

ئیتر کاتی خۆڕزگارکردن هاتووەو پێویستە کوردیش وەکو میللەتانیتر ئازاد بێتو حکومەتی تایبەتی خۆی هەبێت بۆ ئەوەی لەسایەی یاسای ئەو حکومەتەیانا بەباشی بژینو بگەن بە شادیو بەختەوەریو ئەوەی زۆر گرنگە ئەوەیە پێویستە کورد لەهێزو توانای خۆی بگاتو بەباشی هەڵیسەنگێنێتو باوەڕی بەوەش هەبێت کە کورد هیچی کەمتر نییە لەتورکو ئێمەی کورد کە کەوتوینە ژێر دەسەڵاتیانەوە خۆمان لەوان بەکەمتر نازانینو بەپێچەوانەوە لەزۆر ڕووەوە لەوان باشترینو بارەها کورد خاکی وڵاتی تورکی پاراستبوو، فریای کەوتبوو، دەبێ هیچ گومانمان لەوەدا نەبێ

بەیەکێتیو تەبایی دەتوانین ولاتەکەمانو میللەتەکەمان لەو زۆردارە ستەمکارو درندەیە ڕزگار بکەینو بەهاوکاریکردنی هەموو کوردێك بەو ئامانجە دەگەین کە ئەمەش پێویستی بەلەخۆبوردن هەیە لەگەڵ پێشکەشکردنی سەرو ماڵو لەم ڕێگەیەوە ئاواتەکانمان دێتەدیو شتێکی ئاشکراشە ئەو کوردانەی لەئەمریکادا دەژین ولاتەکەی خۆیان لەبیر نەچۆتەوە پێویستە هەموو کوردێك خەباتکردن لەپێناوی ولاتو میللەتدا بەئەرکی سەرشانی خۆی بزانێتو دەستی یارمەتی درێژبکات بۆ خۆیبون بۆ سەرکەوتنو ڕزگارکردنی کوردستانو پێویستە یارمەتیدانتان بۆ خۆیبون تەنها هەر بریتی نەبێت لەیارمەتیدان بەپارە, بەڵکو ئەو کوردەی لەئەمریکای ولاتی زانستو خووڕەوشتی باشدا دەژی پێویستە لەخەڵك بگەیەنیت کە کورد کۆمەڵێکی هەیە بەناوی (خۆیبون)ەوە کەبۆ سەربەخۆییو ڕزگارکردنی کوردستانی ژێردەستی تورك خەبات دەکات کە ئیمڕۆ ئەو تورکە بەو پەڕی دڕندەیەتیەوە کورد دەکوژێ, پێویستە هیچ کوردێکدەقیقەیەك لەکاتی خۆی لەکیس نەداتو هەمیشە ئەوەی لەبەرچاوبێت دەیان هەزار کورد ئیمڕۆ لەچیاکانی کوردستانا بۆ پاراستنی عەرزو ناموسی خۆیان خەبات دەکەنو لەپێناوی پاراستنی ئەو هەموو ژنو منالأنەی لافاوی خوێنیان هەستاوە تێدەکۆشێتو ئەرکی سەرشانی ئەو کوردانەیە کە لەئەمریکادان چەند لقێکی خۆیبون لەناو خۆیاندا پێك بێننو پێویستە لەسەر خوشكو برا هاوولاتیە خۆشەویستەکان هەمیشە ئەوەیان لەبیر نەچێت کێشەی میللەتەکەمان لەسەر بناغەی پاراستنی شەرەفو ناموسو بۆ ڕێزگرتنە لەمیللەتەکەمانو ئەوەی بەتەنگ میللەتەکەی خۆیەوە

نەیە ئەوە مانای ئەوەیە بەتەنگ ویژدان و نامووسی خۆیەوە نیەو هیچ کوردێکیش نییە کە نەیەوێ پارێزگاری لەوانە بکات.

ئەی کوردە بەشەرەفەکان: پێویستە بەوپەڕی تواناو دەسەڵاتەوە هەستی نەتەوایەتی بمانجوڵێنێت و بەهەموو شێوەیەك و بەهەموو ڕێگەیەك خەبات بکەین بۆ ڕزگاربوونی نیشتمانەکەمان چونکە ئیمڕۆ کاتی بزوتنەوەو چالاکییە ئەمەش تەنها بەتەبایی و یەکگرتنی ناوخۆمان پێك دێت. با هەموو جیهان لەوە ئاگاداربکەین کورد ئەگەرچی لەوڵاتەکەی خۆشی دورکەوتبێتەوە بەڵام هەر کوردەو هەر نیشتمانەکەی خۆی خۆش دەوێت و بەهەوڵ و تێکۆشانی هەموو لایەك ڕۆژی خۆشی و شادی و ڕزگاربوون لەئاسۆی نیشتمانەکەمانا هەڵدێ، ئەو وڵاتە ئیمڕۆ والەژێر جەورو ستەمی تورکدا کاولکراوە ڕزگاری دەبێت.

بژی کوردستان... بژی خەباتکەران و تێکۆشەرە قارەمانەکانی کورد، بژی میللەتی کورد

مرکزی عمومی خۆیبون
١٩٢٨/٦/٢٠

حسن عرفه لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٥٢) باسی بەیانێکی کردووە کە وتوویەتی لەلایەن سەرکردەکانی کوردەوە بەنهێنی لەتەواو خاکی کوردستانی عێراق‌و تورکیادا بڵاوکرابووەوەو ڕونووسێکیشی نێررابوو بۆ کومیسیونی مافی نەتەوە یەککگرتووەکان لەپاریس‌و بیروت بەپێی کتێبەکەی حسن عرفه بەیانەکە بەم جۆرە بوو:

((برایانی کورد, ئێوە کە شایستەی ئەوەن کە نەتەوەیەکی گەورەتان لێ دروست ببێت چۆن ڕێگە بەوە دەدەن بێ دەنگ دەبن کە بەکۆیلەیەتی لەژێر چنگی تورکدابن, وڵاتە ئەوروپاییەکان بەڵێنی دەوڵەتێکی گەورەیان بەئێمەدا لەئێران‌و عێراق بۆ ئەوەی یەکبگرن‌و خەبات بکەن هەتا براکانمان لەژێر چەپۆکی تورکەکان ڕزگار بکەین وڵاتەکەمان سەربەست بێت کە لەچەرخەکانی کۆنەوە وڵاتی خۆمانە)).

دەربارەی ئەم بەیانەی حسن عرفه باسیکردووە دوور نییە کورتەیەکی لەو بەیانەوە وەرگیرابێت کە لەلایەن دوکتور عبدالستارەوە لەتورکیەوە کراوە بەکوردی وەکو باسمانکردو ئەو بەڵێنەش کە وتویەتی وڵاتەکانی ئەوروپا بەکوردیان دابوو بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی گەورە مەبەستی پەیمانی (سیڤەر)ە بەلاّم لەم پەیمانەدا تەنها باسی کوردستانی باکوورو باشووری تیادا کراوەو کوردستانی ئێران بەشێك نەبووە لەدەوڵەتی عوسمانی بۆیە پەیمانی سیڤەر کوردستانی ئێرانی نەگرتۆتەوەو نازانم حسن عرفه لە چ سەرچاوەیەکەوە وەریگرتووە.

دوکتور عبدالستار طاهر شریف لەلاپەڕە (٧٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٠) باسی بەیانێکی تری کۆمەڵی خۆیبوونی کردووە بۆ وەرامی ئەو بڕیاری لێخۆشبوونەی حکومەتی تورك لە (٢٩/ی ئۆکتۆبەری/١٩٢٣)دا

بـلاَوی کردۆتــەوە بەبۆنــەی تێپــەڕبوونی (١٠)ســاڵ بەســەر دامەزرانــدنی حکومەتی جمهوری تورکیادا, بەیانەکەی خۆیبون دووبارە بەزمانی تورکی بلاَوکراوەتــەوە لــەڕیزی ژمــارە (٨)ی زنجیرەی بلاَوکراوەکـانی خۆیبـون کـە نوســەری سەرچــاوە (٤٠) لەلاپــەڕە (٢٣١)یــدا فوتوکـوپی ئـەو بەیانــەی خۆیبـونی بلاَوکردۆتــەوە وەلەلاپــەڕە (٧٦)دا هــەمان بــەیانی لەتورکیــەوە کردووە بەعەرەبی کە وەرگێڕانەکەی بۆ کوردی بەم جۆرەیە:

((بــەڵێ تورکیــا هــەرکاتێ بیــەوێو چــۆنی بــوێ دەتوانێــت بــەیانی لێخۆشبوون دەربکات بۆ سیاسیە داماوەکانی تورك بۆ ئەوەی سوود لەو بڕیاری لێخۆشبوونە وەربگرنو بەدڵنیاییەوە بگەڕێنەوە بۆ ولاَتی خۆیان, بەلاَم ئەو بەیانە نیشتمانپەروەرانو خەباتکەرانی کورد ئەو لێخۆشبوونە نایانگرێتەوە چونکە هۆی بناغەی ناکۆکیو دوژمنایەتی کورد بەرامبەر بەجمهوریەتی تورك لەبەر دواکەوتنی سیاسیو بێ مێشکی کورد نییە کە نەیتوانیبێت لەچۆنێتی ڕێبازی بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەتی تێبگات هەتا پیاو بیر لەوە بکاتەوە لەوانەیە بەپێی گۆڕینی هەڵوێستو بارودۆخی ڕۆژانە گۆڕانکاری لەو ڕێبازەدا بەدی بکات کە بەرەو باشی دەڕوات بۆ کوردو نیشتمانپەروەرانو خەباتکەرانی کورد بەکۆمەڵی خۆیبونیشەوە تەنها بۆ ئەوە تێدەکۆشنو خۆیان بۆ ئەوە تەرخانکردووە ئامانجە پیرۆزەکانی میللەتەکەیان بهێننە دی.

نیشتمانپەروەرانی کورد لەوە دڵنیان ئەگەر خوایاربێ ڕۆژێك دێت بگەڕێنەوە بۆ خاکی خۆیان بەلاَم بۆ تورکیا نا بەڵکو بۆ نیشتمانی خۆشەویست کە بریتییە لەکوردستان, بۆ ئەو ولاَتە کاولکراوەی دانیشتووەکانی لەبچوکترین مافی خۆیان بێ بەش کراون کە بریتییە

لەئازادیی گفت‌وگۆ کردن بەزمانی کوردی لەگەڵ فێربوون‌و نوسین بەزمانی کوردی.

بۆ ئەوەی ڕای گشتی دنیای شارستانێتی بارودۆخی کوردستانیان بۆ ڕوون بێتەوەو ئاگاداری کێشەی ئیمڕۆی کورد ببن بۆیە کۆمەڵی نیشتمانی کورد(مەبەستی کۆمەڵی خۆیبون خۆیەتی) بڕیاریدا ئەم ڕاگەیاندنە بڵاوبکاتەوەو جارێکی‌تر ئەوە بسەلمێنێت کە تێکۆشەرانی کوردلەم ڕێبازە پیرۆزە لانادەن کە دەیان ساڵە میللەتی کورد لەپێناوی دەستگیربوونی مافەکانیا سەرو ماڵی خۆی بەخت کردووە, ئەم خۆبەختکردنەی بەهۆی ئەو هەستی نیشتمانیەوەیە کە لەدێرزەمانەوە لەمێشك‌و دڵی کوردا چەسپاوەو ئەم کۆمەڵە سوورە لەسەر پێڕەوکردنی ئەو ڕێبازەی ئاوات‌و هیوای میللەتی کوردی پێ دێتەدی کە ئەو هیواو ئاواتە بریتی نییە لەهیواو ئاواتی تاقە کەسێك بەڵکو هی هەموو میللەتی کوردە, تاکەکەس دەڕوات بەڵام میللەت هەر دەمێنێت‌و لەناوناچێت‌و ئەوانەی لایان وایە کورد واز لەم ڕێبازە دەهێنێت زۆر بەهەڵەدا چوون چونکە ئەوانەی ئاگادارو شارەزای ئەو بەسەرهات‌و کارەساتانە نین کەبەسەر وڵاتەکەیانا هاتووەو دێت‌و لایان وایە کۆمەڵەکەیان بەرلەوەی بگات بەو ئاواتەی خۆیان بۆ بەختکردووە کۆڵ دەدەن‌و کۆمەڵەکەیان هەڵدەوەشێتەوەو مل کەچ دەکات بۆ جمهوریتی تورکیا, ئەو جمهوریەتەی هەموو ڕۆژێك بەجۆرێك سزای کورد ئەدەن‌و بەوپەڕی دڵڕەقی‌و بێ بەزەییانەوە ڕەفتار لەگەڵ ئەو کوردەدا بکەن کە دەیەوێ باثاشتی لەناو خاکی خۆیانا بژین‌و گوزەران بکەن.

لەساڵی (١٩٢٥)ەوە هەموو دەزگاکانی تورك بەجندرمەکان‌و بەدادگاکانی استقلالیانەوە هەرچی نەشێ بەکوردیان کردووەو سەدان گوندو شارۆچکەی

کوردیـان سـوتاندووەو کاولیـان کـردووەو دانیشـتووەکانیان لـەناوبردووەو هەزاران هـاوولآتی کوردیـان بەگوللـە کوشـتووەو لەسـێدارەیان داون‌و هـەموو جـۆرە ڕەفتـارێکی کاولکارانـەیان گرتۆتەبـەرو دەیـان هـەزار کوردیـان بـەپێ خاوسی‌و بەڕووتی بەسەرماو سۆڵەو سەهۆڵبەندانی زستان ئاوارە کـردووەو لـەولآتی خۆیـان دوریـان خسـتونەتەوە, بـەلآم لەگـەڵ ئەمەشـدا بانگـەوازی پیرۆزی نیشتمان هەتا بێت بەرزتر دەبێتـەوەو کۆڵنـادات‌و حکومـەتی تـورکی بەخوێن تینوو بەهـەموو توانـای خۆیـەوە نـەیتوانیوە دەنگـی شۆڕشـگێڕانی کـورد کـپ بکـات‌و لەخـەباتکردن وازی نـەهێناوەو ئازایانـە ڕووبـەڕووی هێزەکانی تورك دەبێتەوەو هـەتا تـورك درێژەبدات بەلـەناوبردنی کـوردی بـێ تاوان, چیاکانی کوردستان بێدەنگی بەخۆیانەوە نابینن‌و زنجیرەی خـەبات‌و تێکۆشانی کورد کۆتایی نایەت.

ئـەو تورکـەی کـە تـا ئیسـتە نـەیتوانیوە بەهـەموو هێـزو توانـای خۆیـەوە خـەباتی کـورد لـەناو ببـات پـەنای بردۆتـە بـەر درۆو دەلەسـەو خەڵەتانـدن‌و بـەڵێنی پـڕ لـەدرۆو دەسـتبڕین‌و بارەهـا تـا ئیسـتە بڕیـاری لێخۆشـبونیان دەرکردوە کە ئەمەی دواییان سێ‌هەم جارەو لایان وایە کورد گەمژەو نەزانەو لەدرۆ دەلەسەو نەخشەکانیان نەگەیشتووەو بەئاسـانی دەستەمۆی ئەکات‌و تـۆ بڵێـی ئـەوەی ئـەو بڕیـاری لێخۆشـبوونە دەخوێنێتـەوە لای وابێـت ئـەوە بڕیاری دەزگایەکی بەویـژدانی شارستانێتی دۆسـتەو دەتوانێـت بـەپێی ئەو بڕیاری لێخۆشبوونە دەرفـەتی ئـەوەی هـەبێت بەوپـەڕی سەربەسـتیەوە لـەناو خاکی ولآتی خۆیدا بژی‌و مافی هات‌وچۆکردن‌و قسەکردنی هەبێت؟! نـەخێر چونکە ئـەو لێخۆشـبونانەی هـەتا ئێسـتە بـەناو بـۆ کـورد دەرچـووە هـەمووی بریتـی بـووە لەتەڵـەو داوو دەسـبڕین‌و ئەوانـەی بـەو لێخۆشـبوونانە

خەڵـەتێنرابوون و لەخشـتە بڕابـوون کـە هاتبوونـەوە ژێـر سـایەی حکومـەت ئەوی لەمردنیش ڕزگاری بوو بێت ئێستە لەناو زینداندان و چاوەڕوانی سەرە مەرگی خۆیانن.

لێخۆشبوونی تورك لەکورد درۆیـەکی ئاشکرایەو خەڵەتاندنەو پێویست بە بەڵگە ناکات چونکە ئایا حکومـەتی تورك دەتوانێت دانـی پیادا بنێت و بـڵاوی بکاتـەوە چـەند کـەس لـەو ئاوارانـەی لـەئێران و سـوریاو عێراقـەوە گەڕابوونەوە بۆ تورکیاو ئەوانەی لەچیاکانی کوردستانەوە هاتبوون و خۆیان دابوو بەدەستەوە ئـاخۆ ئیمـڕۆ چەند کـەس لەوانـە لـەژیانا مـاون؟! ئایـا لـە (٨٥٪)ی ئەوانـەی ئەگـەر نەشـوترێت (٩٥٪) لەوانـەی بەسـوێندی شـەرەفی تـــورك هەڵخەڵـــەتابوون دەیـــان درۆو دەلەســـەیان بـــۆ هەڵنەبەســـراوەو بەشێوەیەکی ناجوامێرانـەو ناپیاوانە نەکوژراون و لەسێدارە نـەدراون؟؟! کە ئەم ڕاستیانە دەری دەخەن هەموو بەڵێنەکانی تورك وەکو صفری لای چەپ وان و هیچ بایەخێکیان نییە!! بەڵام لەگەڵ ئەو هـەموو درۆو خیانەتانـەی لـەو کوردانـەی بـەر لـە پێـنج سـاڵ لەمەوبـەر کـرا (مەبەسـتی ئەوانـەی شۆڕشـی پیرانـە) ئایـا بـەهیچ شێوەیەك توانیویانـە هەسـتی کوردایـەتیان لەمێشکیانا نـەهێڵن؟ ئـەم لێبوردنـەی ئەمجارەشـیان هـەر بـەو ئاواتانـەیان ناگەیـەنێت بـۆ لەناوبردنی کورد.

ئیمڕۆ ئەو کوردەی دوورە وولاتـە هیچـی نیـەو لەهـەموو مـافێکی ئاسـایی خۆی بێ بەشـەو ڕێگـەی ئـەوەی لێگیراوە بـەزمانی خـۆی بدوێ و بنوسێت و لـەناو وڵات ڕێگـەی ئـەوەی پێنادرێـت مەراسـیمە ئاینیـەکان بـەجێ بێنێـت و لەهەموو مـافێکی سیاسـی بـێ بەشـەو هـەمووی لێ قەدەغـە کراوەبەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا هێشـتا هــەر بــەئیمانێکی نیشـتمانی بـەهێزەوە بـۆ مەبەسـتێکی

شەریف و خاوێن تێدەکۆشێت کە بریتییە لەڕێبازی هەموو مرۆڤێکی خاوەن شەرەف. نمونەی ئەو کۆڵنەدانە بۆ گەیشتن بەئامانجە پیرۆزەکان لەدوو قارەمانی کۆڵنەدەردا دەردەکەوێت کە بریتین لە (أحسان نوری)و (فرزندە) کە هەردوکیان لەدنیایان گەیاند نیشتمانپەروەریێتی کوردو باوەڕکردن بەنەتەوایەتی کورد شتێك نییە بەهیچ جەورو ستەمێك کۆڵ بداتو وازی لێ ناهێنێت.

بەڵێ ئیمڕۆ تورکەکان دەیانەوێ خۆیان لەشتێکی تردا تاقیبکەنەوە بەئومێدی ئەوەی کورد لەناو دەبەن یا هیچ نەبێ لاوازی دەکەنو بۆ گەیشتن بەو مەبەستەیان ئەگەرچی نەیانتوانیوە وورەی کورد بەربدەن, دەیانەوێ ڕێگەی فێلو تەڵەکەبازی بگرنەبەرو سوود لەدڵپاکی کورد وەربگرن بەڵام کورد هەتا بێت وورەی بەرزتر دەبێتەوەو بەرەنگاری هەموو تەقەلاکانی تورك دەبێتەوە.

تورکەکان هەمیشە بزوتنەوەکانی کورد بەبزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانەو بەڕێبازێکی چەتەگەری یاخوود بەوابەستەی بێگانەی لەقەڵەم دەدەن, کوردیش بەرامبەر بەو تەقەلایانەی تورك بۆ ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوای ڕوون دەکاتەوە کە ئەگەر تێکۆشانو خەباتی کورد بریتی بووبێت لەجەردەییو چەتەیی, بەرگەی ئەوەی نەدەگرت کە لەماوەی دە ساڵدا کۆڵنەداتو درێژە بەو خەباتو تێکۆشانەی خۆی بدات.

ئایا ئیمڕۆ لەسەر ڕووی جیهاندا لەحکومەتی تورك بەولاوە حکومەتێکی تری واهەیە هەموو دەسەڵاتو توانای خۆی بۆ ئەوە تەرخان بکات نەتەوەیەکیتر لەناوبەرێتو هەموو تواناو دەسەڵاتی خۆی بۆ ئەوە تەرخان بکات هەموو جۆرە ئازادیو سەربەستییەك لەو میللەتە قەدەغە بکات.

میللەتی کورد کە بازووی خۆی لێ هەڵکردووەو خەبات دەکات لەکۆڕی تێکۆشاناو هەمان ڕێبازی ئەو میللەتانەی تری گرتۆتەبەر کە بەرلەخۆی گرتویانەبەر بۆ مسۆگەرکردن و دەستگیربوونی مافی ڕەوای خۆیان و هیوادارە بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی دەستی پیاوەتیو یارمەتی ئەدەبی بۆ درێژبکرێت, بەلأم بەداخەوە لەجیاتی ئەو یارمەتیدانە حکومەتەکان بەپێچەوانەوە نەك هەر یارمەتی نادەن بەڵکو کۆسپ و بەرهەڵستیش ئەخەنە بەردەمی و کاربەوەشەوە نەوەستاوە بەڵکو بوون بەلایەنگری تورك بۆ سەرنەکەوتنی کورد لەبزوتنەوە پیرۆزەکەیدا.

هەموو مرۆڤێکی ژیری خاوەن ویژدان ئەبێ دان بەوەدا بنێت ئەم ڕاپەڕین و شۆڕشە نەتەوەییەی کورد زادەی هەست و هۆشی چەند ملیۆنێکە کە ئیمڕۆ ڕوو بەڕووی بەسەرهاتی ترسناك بۆتەوە, بەلأم لەگەڵ ئەوەشدا کۆڵنادات لەتێکۆشان و خەبات لەپێناوی ئازادیو ژیانێکی خۆشبەختانەو میللەتێکیش ئامادەبێت گیانی خۆی پێشکەش بکات لەپێناوی ئەم مەبەستە پیرۆزەدا هێز نییە کۆڵی پێ بدات و لەناوی ببات)).

باسی شەشەم

خۆ ئامادەکردن بۆ ڕووبەڕوو بونەوە

لەباسی چۆنێتی پێکهاتنی کۆمەڵی خۆیبوندا باسی ئەوە کرا چۆن دەستەی بەڕێوەبەری خۆیبون بڕیاریدا احسان نوری پاشا ببێت بەلێپرسراوی سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش لەچیای ئاراراتداو ئەویش کە چووە ئارات‌و دەستیکرد بەڕێکخستنی کاروباری شۆڕش‌و ڕۆژنامەیەکیشی دەرکرد بۆ ئەوەی ببێت بە ئۆرگانی کۆمەڵی خۆیبون‌و شۆڕشی ئارارات‌و بەرلەمە لەباسی شۆڕشی پیراندا لەباسی پێکهاتنی کۆمەڵی ئازادیدا باسی ئەوە کرا چۆن تورکەکان بۆ زراندنی ناوی احسان نوری پاشا گەلێك درۆو دەلەسەیان دەربارەی هەڵبەست بۆ ئەوەی لای شۆڕشگێڕانی کورد ناوی بزرێنن‌و دڵی ئینگلیزەکانیشی لێ کرمێ بکەن, بەڵام ئەو درۆو دەلەسانە نەیانتوانی ناوی احسان نوری لکەداربکەن هەروەکو روبرت ئولسون لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٨٤) ڕوونی کردۆتەوەو ئەو دوکیومینتەی دەربارەی ئەو تەقەلا سەرنەگرتووەی تورکی باسکردووە کە ژمارەی دوکیومینتەکە (Air 23-43) ڕۆژی ١٩٢٥/٢/٢٧ ئەوەندەی‌تر درۆو

دەلەسەکانی حکومەتی کەمالیەکانی پووچەڵ کردۆتەوەو ئەم هەڵبژاردنەشی بۆ سەرکردایەتی هێزەکانی شۆڕش نیشانەیەکی ترە بۆنیشتمان پەروەرێتی‌و بۆ دەم کوتکردنی تورك بەرامبەری.

وەکو لەبەسەرهات‌و ڕوداوەکانی شۆڕشی ئاگریداغدا ڕوون دەبێتەوە احسان نوری پاشای شازادە بەکاروباری سوپاو شۆڕشگێڕی بریتی بوە لەئەندازیارو نەخشەکێشی کاروباری شۆڕشکە بەڵام بەداخەوە ئەو کەم‌و کورییانەی لەشۆڕشکەدا ڕوویدا لەگەڵ باری نالەبارو هەڵوێستی دەوڵەتان بەرامبەر بە شۆڕشەکە بەهەموویان ڕێگەی سەرکەوتنیان لەشۆڕشکە گرت وەکو لەشوێنی خۆیدا بەدوورو درێژ باس دەکرێت.

احسان نوری لەدوای شکانی شۆڕشکەو ناچاربوونی کە پەنا بباتە بەر ئێران وەکو پەناهەندەیەکی سیاسی لەوێ دەستیکرد بەتۆمارکردنی یاداشتەکانی دەربارەی شۆڕشی ئارارات، بەڵام بەداخەوە چونکە بیرەوەری یاداشتەکانی لەکاتی خۆیدا تۆمارنەکردووەو هێشتوویەتیەوە بۆ سەردەمی ئاوارەبوونی بۆیە یاداشتەکان لەزنجیرەی ڕووداوەکانا هەست بەوە دەکرێت لەسەر یەك زنجیرەو بەپێی بەسەرهات‌و ڕووداوەکان تۆمارنەکراون.

احسان نوری بێجگە لەو یاداشتەی کتێبێکی تریشی بەناوی (ژیانم)ەوە بەزمانی کوردی نوسیوەو بەزمانی فارسیش لەساڵی (١٩٥٥)دا لەتاران کتێبێکی بەناوی(تأریخ ریش ئی نژاد کورد) چاپکردووە کە بریتییە لە(١٤٦)لاپەڕەو مامۆستا صلاح برواری لەتەمووزی ١٩٩٠دا ئەو یاداشتەی احسان نوری کردوە بەعەرەبی‌و لەبەیروت یەکەم چاپی بڵاوکراوەتەوەو هەروەکو صەلاح بەرواری باسیکردووە (انستتیوی پاریس) لەساڵی ١٩٨٦دا ئەو یاداشتانەی بڵاوکراوەتەوە لەژێر ناوی (La Reolte de

Lagridagh-ARARAT) بەزمانی فەرەنسی لە(جنیف) چاپکراوەو هەروەکو صەلاح بەرواری لەلاپەرە(١٠)ی پێشەکیەکەی یاداشتەکەدا باسی کردووە ئەو یاداشتە بەزنجیرە بەزمانی عەرەبیش لەگۆڤاری (هیڤی – هیوا)دا بلاوکراوەتەوە لەلایەن انستتیوی کوردەوە لەپاریس.

صەلاح بەرواری لەلاپەرە(٦)ی پێشەکی ئەو یاداشتانەدا وتوویەتی:

((سەرکردەکانی ئەو هێزە لەژێر سەرکردایەتی احسان نوریدا بووە زۆربەیان بریتی بوون لە دەرەبەگ‌و سەرۆك عەشیرەت‌و پیاوە ئاینیەکان کە لەناو ئەوانەدا دوو سەرکردەی زۆر ئازاو دلێریان تیا بووە کە بریتی بوون لە (برومسکی)و (فرزەندە بەگ)، هۆی سەرەکی سەرنەکەوتنی ئەو شۆڕشە بەهۆی ئەو ناکۆکیەوە پەیدا بوو کە لەنێوان (محمد بگ)و سید رسول)دا پەیدا بوو کە تورکەکان بەهۆی ئەو ناکۆکیەوە خراپترین‌و خوێنڕێژترین کوشتاریان لەکورد کرد لە(زیلان)دا (لەشوێنی خۆیدا بەپێی یاداشتەکەی احسان نوری ئەچینە سەر باسی ئەو رەخنەیەی احسان نوری لەهەردوکیانی گرتبوو).

صەلاح بەرواریش هەر لای وایە کە أحسان نوری لەدوا سالأنی ژیانیا کە تەمەنی چوبوە سالەوە ئەو یاداشتانەی تۆمارکردووە کە لەماوەی پێنج سالی بەرلەکۆچی دوایدا کە لەسالی (١٩٧٥)بووە ئەو یاداشتانەی نوسیوەتەوە، بەلگەش بۆ ئەمە ئەوەیە لەیاداشتەکانیا ئاماژەی بۆ باسێکی ناو رۆژنامەیەکی تورکی کردووە کە لەسالی ١٩٦٩دا باسی ئەو یاداشتەی بلاوکردۆتەوە.

دەربارەی ژیانی أحسان نوری پاشا بەپێی پێشەکیەکەی صلاح بەرواری ، احسان نوری لەسالی ١٨٩٢دا لەشاری (بدلیس) لەگەرەکی (ئالی کولی)

لەدایك بووەو لەوێ گەورە بووەو (ئەكادیمی حربی) لەئەستەمبول تەواو كردووەو هەروەكو ئەفسەرەكانی تری كورد لەدوای تەواوبونی شەڕی جیهانی لەشەڕی ڕزگاربوونی توركیادا بۆ دابینكردنی سەربەخۆیی توركیاو ڕزگاركردنی لەدەوڵەتە داگیركەرەكان بەشداری كردووەو لەشەڕەكانا ئازایەتیەكی زۆری نواندووە (روبرت ئولسون لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٨٤) وتوویەتی: كاتی خۆی أحسان نوری سەركردەی سوپای شەشەمی دەوڵەتی عوسمانی بووەو لەدوای تەواوبونی شەڕی جیهانی یەكێك بووە لە نوێنەرانی دەوڵەتی عوسمانی لەمۆركردنی پەیمانی (مودراس- پەیمانی وەستاندنی شەڕ)و لەكاتی كۆبوونەوەكانی مودراسدا دژی هەڵوێستی ئینگلیزەكان بووە بەتایبەتی لە سیاسەتیانا بەرامبەر بە عێراق).

هەروەكو روبرت ئولسون لەلاپەڕە (١٩٤)دا ئاماژەی بۆ دوكیومێنتی ژمارە(Air23-43) كردووە كە لەلاپەڕە (٤٦)یدا وتراوە أحسان نوری پاشا لەساڵی ١٩١٩دا لەكاتی شەڕی (غالیبولی)دا دژی ئەفسەرەكانی تورك یاخی بووە, چەند ئەفسەرێكی توركی دەستگیركردوو بۆ ماوەی دوو مانگ خۆی كرد بەسەركردەی ئەو هێزەی دەستی بەسەردا گرتبوو, لەئەنجامی ئەمەدا دادگا كراو دوورخرایەوە بۆ بدلیس و هەر كە گەیشتە بدلیس پەیوەندی بە جمعیتی ڕاپەڕینی كوردەوە كرد (Society For the Riseof Kurdistan)و بەپێی بڕیاری ئەو جمعیەتە ڕاپەڕینی (بیت الشباب) جێ بەجێكرا (لەبەرگی دوهەمدا باسی ڕاپەڕینەكەی بیت الشباب كراوە), بەلاّم هەروەكو روبرت ئولسونیش باسیكردووە بێجگە لەو دوكیومێنتە لەهیچ سەرچاوەیەكی تردا باسی ئەو ڕاپەڕینەی أحسان نوری نەكراوە لەشاری غالیبولیدا.

أحسان نوري پاشا

احسان نوری لەسەرەتادا کە هێشتا دەستی کمالیەکان نەکەوتبووە ڕوو بەرامبەر بەکورد، وەکو هەندێ لەکوردەکانیتر بوبوو بەئەندامی کۆنگرەی (سیواس) کە لەبەرگی دووهەمدا باسی ئەو کۆنگرەیە کراوە، بەڵام دوای ئەوەی تورکە کمالیەکان لەبەڵێنەکانیان پاشگەزبوونەوە کە دابویان بەکورد لەساڵی ١٩٢٤دا ئیتر خۆی پێ نەگیراو ڕوویکردە بەرزاییەکانو هەروەکو لەبەرگی دووهەمدا لەباسی ڕووداوی (بیت الشباب)دا باسمانکردووە احسان نوری لەئەنجامی ئەو تلگرافەی یوسف ضیاء بەگ ناردبووی بۆ براکەی کە ئەمیش ئەفسەرێك بووە لەناو ئەو هێزەی احسان نوری پاشا سەرکردەی بووە، احسان نوری لەگەڵ ئەفسەرو سەربازە کوردەکانا کە روبرت ئولوف ژمارەی ئەوانەی بە (٥٠٠)کەس داناوە ڕوویانکردبووە چیاکانو لەحکومەت یاخی بوو.

احسان نوری لەدوای شکانی شۆڕشەکەی ئاگری داغ خۆی نەدا بەدەست تورکەکانەوەو هەروەکو لەدواییدا ڕووندەبێتەوە بەڵکو پەنا دەباتە بەر حکومەتی ئێرانو لەوێ دەمێنێتەوە هەتا ساڵی ١٩٧٥دا موتورسایکلیك دەیکات بەژێرەوەو گیانی دەردەچێت لەکاتی پەڕینەوەیدا لەسەرجادەیەکی تارانو لەو ڕۆژانەدا وابلاوبوبوەوە لەمەدا ساڤاکی ئێرانی دەستی تیادا بووەو بۆ ئەوەی احسان نوری بەشداری نەکات لەشۆڕشی ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥ دا لەباشووری کوردستان کرابوو.لەتەمەنی (٨٣)ساڵیدا لەگۆڕستانی (بهشت زهراء)لەباشووری تاران دا نێژراوە.

احسان نوری پاشا لەیاداشتەکانیا بەرلەوەی بچێتە سەر باسی شۆڕشی ئارارات، باسی ئەوانەی کردووە کە هاوکارو لایەنگری شۆڕش

بــوون و لێــرەدا ئێمــەش نــاوی ئەوانــە دەخەینــە پــێش چــاو کــە لەیاداشتەکانیا ناوی هێناون کە وتوویەتی:

((عربسـی کـە سـەرۆکی عەشـیرەتی (مکتـوری) بـوو لەناوچـەی (ئەگـدر) لـەباکوری ئاگریـدا دەژیا, لەلاپاڵەکەی تری ئاگریدا (علوی بکر) و (عبدالله خلف)ی سەرۆکی عەشیرەتی (قزلباش ئوغلی) کە یەکێك بوو لـەلاوە کوردە ئازاو ئازادیخوازانەی بەر لەچەند ساڵێك خۆیو عەشیرەتەکەی لەکوردستانی ئێرانـەوە هاتبوونـە کوردسـتانی تورکیـاو لەڕۆژهـەڵاتی ئاگریـدا نیشـتەجێ بوبـوو, هـەروەها (ئـەنوەر مـزراق) کـە لەبنەماڵـەی سـەرکردەکانی عەشـیرەتی (زیـلان) بـوو ئـەو بنەماڵەیـە هـەموویان بەشـداربوون لـەهێزەکانی ئاگریـدا هەرچەندە هەنـدێ لـەو عەشیرەتانەی لـەژوور چیاکەدا بـوون هێشتا وازیـان لەلایەنگرێتی حکومەت نەهێنابوو, بەڵام ئاڵای کورد بەسـەر هـەموو چیاکەدا دەشەکایەوەو هیچ کاربەدەستێکی حکومەتی تورك نەیدەوێرا ڕووبکاتـە ئـەو ناوچەیە.

ئالای کوردو دوو پێشمەرگە کە بنکەی سەرکردایەتیان لەئاگریدا دەپاراست (لەلاپەڕە (١٣٩)ی یاداشتەکەی أحسان نوری) وە لەلاپەڕە (٣٠٤)ی کتێبەکەی زنار سلوپی

وێنەی حاجو ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی هەڤرکیو بەڕێوەبەری کاروباری ناوچەکانی مریات, میردین, شرناخ لەشۆڕشی ئاگریدا

لەناوڕاستی هاوینی ساڵی ١٩٢٩دا (مەمۆ) و (نادر) هەردوو کوڕە ئازاکانی حسین پاشای سەرۆك عەشیرەتی (حیدری) لەگەڵ دوبرای تریان و ئامۆزایەکیان لەسوریەوە هاتنەوەو خۆیان گەیاندەوە ناو خاکی کوردستان و لەکاتی تێپەڕبوونیانا بەناوچەکانی (مدیات, بەشیری,کرزان, هەتاوی هەتاکو دوای موش)و لەوێدا پەلاماردران و سیانیان لێ شەهید بوو بەلاّم (مەمۆ) و (نادر) خۆیان دەربازکردو گەیشتنە لای ئێمە)).

أحسان نوری لەلاپەڕە (٦٩)ی یاداشتەکانیا دەربارەی (کور حسین پاشا) و (حاجی موسی بەگ) وتوویەتی ((هەرچەند کور حسین پاشا لەشۆڕشی پیراندا لایەنگری حکومەت بوو, بەلاّم کە شۆڕکەی پیران تەواو بوو تورکەکان وازیان لەویش نەهێناو لەگەڵ حاجی موسی بەگدا هەردوکیان ئاوارەکران بۆ ڕۆژئاوای ئەنادۆڵ, بەلاّم هەردوکیان بڕیاریاندا خۆیان لەشوێنی ئاوارەبوونەکەیان ڕزگار بکەن, حسین پاشا دەوڵەمەندو پارەدار بوو, ئاڵتونێکی زۆری هەبوو, توانی هەندێ ولاّخ و تفەنگ بکڕێت و بیدات بەوانەی توانای چەکهەڵگرتنیان هەبوو, ژن و منداڵەکانیان لای دوو کوڕی خۆیان بەجێ هێشت و ڕویانکردە سوریاو لەوێ بوون بەمیوانی (حاجو ئاغا) کە یەکێك بوو لەسەرکردە ناسراوەکانی عەشیرەتی (هەڤرکی)و لەوێ بوون بە ئەندامی خۆیبون.

ساتێك ئەوانە گەیشتبونە سوریا بەپۆستەی ڕێکخراوی خۆیبوندا نامەیەکی ئەوانم پێگەیشت و منیش داوام لەخۆیبون کرد بیان نێرن بۆ ئاگری و ساتێك کەوتنە ڕێ بۆ ئەوەی بگەنە لای ئێمە لەڕێگەی عێراق و ئێرانەوە ئینگلیزەکان لەموصل گرتنیان و ناردنیانەوە بۆ سوریاو لەوێ حاجی موسی بەگ نەخۆشکەوت و لەسوریا کوچی دوایی کرد, بەلاّم بەپێی

بڕیاری خۆیبون چوار کوڕو کوڕەزایەکی حسین پاشا کە لەکوردستانی تورکیادا بوون لەگەڵ حسین پاشا خۆیو (ئەدۆ)و خوشکەزایەکیو کوڕەزایەکی کە لەکوردستانی عێراق بوون هەموویان ڕویانکردە ئاگریو لەڕێگایانا تورکەکان ڕێگەیان پێگرتنو سیانیان لێ کوژرا (بەر لەمەش باسی هەمان شتی کردووە).

احسان نوری لەباسی چۆنیتی چوونی کور حسین پاشا بۆ ئاگریداغ وتویەتی کە سوریای بەجێهێشت ڕویکردە عێراقو لەوێ بوو بەمیوانی شێخ ئەحمەدی بارزانی کە لەوێ (مدنی) کوڕی حاجی موسی بەگیشی لێ بوو, ساتێك ویستیان لای شێخ ئەحمەد بەجێ بێڵن (نوە بەگ) بەکور حسین پاشا دەڵێ (مدنی) برازام حەزدەکات ئەویش بچێت بۆ ئاگری خۆزگە لەگەڵ خۆتانا بیبەن بۆ ئەوێ . حسین پاشا (مدنی) لەگەڵ خۆیدا دەیبات و لەگەڵ چەند سوارێکدا دەکەونە ڕێو لەڕێگادا لەچیایەکدا (مدنی) پلانێکی زۆر ناجوامێرانەو ترسنۆکانە بۆ کور حسین پاشا ڕێك دەخاو حسین پاشاو هاوڕێکەی کە لەشیرین خەودا دەبن هەردوکیان دەکوژێت و پاش ئەو کوشتنەی حسین پاشا (مدنی) خۆی ئەدا بەدەست تورکەکانەوە.

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ئەڕوات و ئەڵێت:

((لەدوای لێکۆڵینەوەو چوونە بنجو بناوانی ئەو کوشتنە, بۆ شێخ ئەحمەدی بارزانی دەردەکەوێ (نوە بەگ)ی برای موسیٚ بەگ دەورێکی سەرەکیو گلاوی هەبووە بۆیە ئەو خیانەتە گەورەیەی کردبوو لەسەر ئەوە بڕیاری کوشتنی دەداو نایەڵێت (نوە بەگ) سوود لەو لێخۆشبوونەی تورك وەربگرێت کە دەریانکردبوو)).

بێجگە لەوەی احسان نوری لەیاداشتەکانیا دەربارەی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەری کردبوو بەرامبەر (نوەبەگ) (حسین عرفە)ش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) باسی بەشداربوونی شێخ ئەحمەدو هاوکاریکردنی کردووە لەگەڵ شۆڕشگێڕانداو لەو ڕووەوە وتوویەتی:

((شێخ ئەحمەدی بارزانی هێزێکی (٥٠٠) سواری بەسەرۆکایەتی (فەرزەندی کوری حسین کوێر) نارد بۆ پەلاماردانی هێزێکی تورك کە لە(ئورامار) بوو, بەڵام ئەو هێزە لەدوای شەڕێکی دورودرێژ کشایە دواوەو فەرزەندە کوژرا (لەڕاستیدا ئەم فەرزەندەیەی حسین عرفە لێرەدا باسی کردووە ئەو فەرزەندەیە نییە کە لەگەڵ احسان نوری پاشادا لەئارارات بووەو لەگەڵ احسان نوری پاشادا بەشداری کردووە لەو گفتوگۆیەی لەگەڵ کاربەدەستانی تورکدا کرابوو وەکو لەدوایدا لەباسی حەوتەمدا ڕوون دەبێتەوە).

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: بەو جۆرە (کور حسین پاشا) کە کاتی خۆی بوبوو بەلایەنگری حکومەت, ساتێك لەهاوینە هەواری (ئالاداخ) دەگەڕێتەوە لەڕێگایا لەچیای (تندوك) هێزێکی تورك بەرەنگاری دەبێتەوەو ئەوانەی لەگەڵیا بون بەشێکی زۆری کەل‌وپەل‌و مەڕومالاّتەکانی خۆیان بەجێ هێشت‌و شێخ صاڵحی کوڕی شێخ عبدالقادرو شێخ یاسینی ئامۆزای کوژران‌و ئەوانەی‌تر بەشەڕەشەق خۆیان ڕزگار کردوو شێخ عبدالقادریش هیچ چاری نەما ئەویش پەنای بردەبەر شۆڕشگێڕانی ئاگری.

(سەیر ئەوەیە ئەم شێخ عبدالقادرە بەوپەڕی بێ ئابڕوییەوە, لەدوایدا کە شۆڕشی ئاگری‌داغ گەرم بوو لەنێوان شۆڕشگێڕان‌و حکومەتدا جارێکی‌تر

پەنای بردەوەبەر حکومەت وەکو لەدوایدا لەباسی دەستپێکردنی شۆڕشدا دەردەکەوێت).

احسان نوری لەلاپەڕە (٧٩)ی یاداشتە چاپکراوەکەیدا باسی ئەو شێخ عبدالقادرەی بەم جۆرە کردووە:

((لەبەهاری ١٩٣٠دا گوندەکەی شێخ عبدالقادر لەلایەن هێزی حکومەتو چەند کرێگرتەیەکی عەشیرەتی (کسکویی) بەسەرکردایەتی میر ئالای (فەرهاد بەگ) دەورەدراو ئەوانەی لەو گوندەدا بوون وەکو (تمرشملی، ئوس، فتو، چرکو، شێخ طاهر شێخ رەسولی کوڕی شێخ عبدالقادر ، علوی، ئیزیدی ئامۆزای) لەگەڵ چەند چەکدارێکی تردا بەجلی شەوەوە لەنوستندا دەستیان دایە چەکەکانیانو ڕووبەڕووی دوژمن بوونەوەو (٢٠) سەربازیان بەدیل گرتو چەند مەترەلیوزیکی بچووکیشیان دەستگیر بوو.

احسان نوری دەڵێ: لەکاتی ئەم شەڕەدا منو (برۆ — کە مەبەست بروهسکی)یە لەگەڵ شێخ عبدالقادردا کەساتێك باسی ئەم شەڕەمان دەکرد، کوردێکی سەر بەحکومەت لە(ئاگری)یەوە هات بەخۆیو ئێسترەکەیەوە دوو لاشەی کوژراوی لەسەر بوو یەکێکیان لاشەی ئەفسەرێکی تورك بوو ئەوی تریان لاشەی (تمر کسکوی) بوو کە لەعەشیرەتی کسکویی کورد بوو، کاتی خۆی تمر وتبووی : من تورکمو کوڕی تورکم... بۆ وەرامی ئەو قسەیە (بروهسکی) پێی وتبوو، هیوادارم ڕۆژێك لەڕۆژان لەگەڵ برایەکی تورکتا بەجووتە پێکەوە لەیەك گۆڕدا بنێژرێن..

احسان نوری دەڵێ: کە ئەوەم هاتەوە بیر هەروەکو بروهسکی بۆی گێڕابومەوە هەردوکیانمان لەگۆڕێکدا ناشتنو ئەو دیلانەش کە نێررابوون بۆ بنکەی ئێمە، لەوێوە بەچەند پێشمەرگەیەکدا درانە دەست حکومەتی ئێران

بۆ ئەوەی لەڕێگەی ئەوانەوە بدرێنەوە بە حکومەت (لام وایە ئەگەر تورك دیلی وای دەست بکەوتایە هەر لەشوێنی خۆیدا دەیانکوشتن).

احسان نوری لەلاپەڕە (٢٩)ی یاداشتەکەیدا باسی چەند نیشتمان پەروەرێکی کردووە کە چووبونە پاڵ شۆڕش و تویەتی:((ساتێك لەئاگری خەریکی ڕێکخستنی کاروباری شۆڕش بووین شۆڕشگێڕانی کورد پۆل پۆل ڕویانکردە چیای ئاگری..(فرزندەبەگ) کە لەعەشیرەتی (هسنی)بوو خۆیو کاظم بەگی برایو ئامۆزایەکیو چەند شۆڕشگێڕێکی تریئەو عەشیرەتە گەیشتنە ئاگریو بێجگە لەمانە, چەند سەرکردەیەکی تری کورد وەکو خالص بەگ کوڕی عبدالمجید بەگی سەیکی, تاج الدین لەسەرکردەکانی عەشیرەتی (زرکی), ئەدو عزیز حیدری, ئەحمەد حاجی برۆ لەگەڵ هەندێ لە براکانی, سید عبدالوهاب ئەفەندی وەسید رسول بەرزنجی ئامۆزای کە ئەمانە هەموو ئاوارەکرابوون بۆ (ازمیر) یەك لەدوای یەك خۆیان گەیاندە ئاگریو (هسکی) کرا بەوالی ئاگریو (تمرشمکی) کرا بەسەرکردەی دەرەك لەئاگری.

بەو بونەوە شۆڕشگێڕە نیشتمان پەروەرەکان سرودی ئاگرییان ووت, احسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەم چەند دێڕەی لەو سرودە تۆمارکردوە کە لەعەرەبیەکەوە کراوەتەوە بەکوردی.

ئەوا ئیمڕۆ دووبارە جۆشت سەندۆتەوە
کڵپەو گڕی ئاگرەکەت وەکو لووتکەی قەڵاکان بەرزو بڵندە
لەسەر لووتکەکانت کۆبوونەوەکان دەستی پێکرد
دە ئاگری کڵپە بسێنە.. کڵپە بسێنە ئاگری

بێجگە لەوانەی احسان نوری باسیکردون کە چوبونە پاڵ شۆڕش، حسن عرفەش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) ناوی چەند کەسێکی تری هێناوە وەکو (حسین کەوسەر، میرا، میری عبدالقادر ئابدال.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٤٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) ناوی چەند کەسێکی هێناوە کە لەشۆڕشدا کرابوون بە کاربەدەست وەکو:

(تەیمور ئاغا- کە احسان نوری لەیاداشتەکانیا بەتمرشمکی ناوی هێناوە- کراوە بەسەرۆکی دەرەك، ملا حسین ئەفەندی کرا بە قائیمقامی کورخان، ئیبراهیم نانی – کرا بەمیری ناحیەی (بوطي)، حسن ئەفەندی – میری ناحیەی (ئورتی)، موسی ئاغا برکی بۆ ناحیەی (کوری)و عمرین ئاغا کرا بە قائیمقامی (کو ئاخان) کە ئەمانە هەموویان بەرەزامەندیی کۆمەڵی خۆیبون هەڵبژێررابوون و هەموشیان بەوپەڕی پاکیو دڵسۆزیەوە کاروباری شۆڕشیان دەبرد بەڕێوە.

زنار سلوپی (قدری جمیل بەگی دیاربەکری) لەلاپەڕە (١٤٤)ی کتێبەکەیدا باسی ئەوەی کردووە چۆن خۆیو هاوڕێکانی پێوەندیان بەشۆڕشگێڕانی ئاراراتەوەو بۆ بەستنی پەیوەندییەکی هەمیشەیی چۆن بڕیاریاندابوو (z)بەگ دیارە نەیویستووە ناوە ڕاستەیەکەی باس بکات) بنێرن بۆلای شۆڕشگێڕان لەئارارات بەڵام ئەو نوێنەرەیان لەسەر شاخی (تالوری) لەوڵاخەکەی دەکەوێتە خوارەوەو قاچی دەشکیٚو پەکی دەکەوێت و ناتوانێت بگاتە شوێنی مەبەستو لەجیاتی ئەو (جرجیس زادە.م.ئەفەندی) دەنێرن و دەگەڕێتەوەنەخشەو پلانەکانی شۆڕش لەگەڵ خۆیا دەهێنێت، اکرمی جمیل بەگ (برای قدری بوە) لەزیندانی دیاربکر بەربوبوو بۆیە هەمووومان لەژێر چاودێری کاربەدەستانی حکومەتدا بوین

بۆیــه بڕیارمانــدا هــەموو مــاڵو موڵکمــان بــەجێ بــێڵین و لــەتورکیا دوربکەوینــەوەو چــووینە پــاڵ کۆمــەڵی خۆیبــون و کۆمــەڵیش بــەدڵێکی فراوانــەوە ســنگی بــۆ کردینــەوەو مــن و اکرمــی بــرام کــراین بەئەنــدامی لیژنەی مەرکەزی.

دەربارەی هەڵوێستی حکومەت بەرامبەر بەو چالاکی جمو جووڵانـەی شۆڕشــگێڕان, دوکتــور عزیــز شمزینــی لەکتێبەکەیــدا سەرچــاوە (٤٢)وتوویــەتی بــۆ بەرەنگاربوونــەوەی شۆڕشـگێڕان حکومــەتی تــورك لەساڵی ١٩٢٨دا نەخشـەیەکی تـازەی کێشا, بەپێی ئەم نەخشـە تازەیـە وڵات کــرا بەچــوار ناوچــەی ســوپایی کــە بەهەریــەکێکیان دەوتــرا (مفتشیەتی گشتی)و هەر ناوچەیە ئەم دەسەڵاتەی خوارەوەی پێدرابوو.

١- ناوچەی یەکەم (مفتشیەتی گشتی یەکەم) بریتـی بوە لەمەڵبەنـدی دیــاربکر کــە هــەموو ناوچــە کوردنشــینەکانی (دیــاربکرو بــدلیس و وان, هەکاری, موش, ماردین, ئورفە, سعرت)ی دەگرتەوەو بۆ بەڕێوەبردنی ئەو ناوچەیە(ئیبراهیم تالی) کە یەکێك بووە لەدۆستە نزیکەکانی مصطفی کمال و لەگـەڵیا وهبـی (والی سـیواس) و (ئابـدین ئوزمـان) و (عـونی دوغمـان) کـران بەکاربەدەست و بەڕێوەبەرانی ناوچەکە.

٢- مفتەشیتەی گشتی دوهەم – مەرکزەکەی (تراکیا)بوو.

٣- مفتەشیەتی گشتی سیٚهەم –مەرکەزەکەی (ئەرزروم) بوو.

٤- مفتەشیەتی گشتی چوارەم – مەرکەزەکەی (ئەلازیك) بوو کە هەموو ناوچەکانی (ئەلازیك, درسیم, نبگول)ی دەگرتەوە.

باسی حەوتەم

تەقەلای درۆی تورک بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شۆڕشگێڕان

ساتێك تورکەکان هەستیان بەو جموجوڵەی کورد کردو هەواڵی چالاکیەکانی خۆیبوون و دامەزراندنی دەزگاو کاروبارەکانی شۆڕشگێڕەکانیان پێ گەیشت کە بەسەرکردایەتی احسان نوری لەئاراراتدا کرابوو, بەنیازی ساردکردنەوەی شۆڕشگێڕان و بۆ تێکدانی ڕیزەکانیان و بۆ لەخشتەبردنیان بەدرۆ جۆرە لێخۆشبونێکیان دەرکردو تەقەلایان دا بۆ کات بردنەسەرو بۆ خەڵەتاندنی کورد جۆرە لێخۆشبونێکیان بڵاوکردەوەو داوای گفتوگۆکردنیان کرد لەگەڵ شۆڕشگێڕەکاندا (ئەوەی شایانی باسە بەر لەمە لەباسی پێنجەمدا بەیانێکی خۆیبونمان بڵاوکردەوە کە لەسەرچاوە (٤٠)دا کراوە بەعەرەبیو لەو بەیانەی خۆیبوندا بەدوورودرێژ باسی دووڕوویی و فڕوفێڵەکانی تورکی تیادا کراوە).

کریس کوچرا لەلاپەڕە (٤٦٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) دەربارەی فروفێڵ و درۆو دەلەسەکانی کاربەدەستانی تورك و دەستبڕینی کورد وتوویەتی:

((تورکەکان لەساڵی ١٩٢٨دا بۆ ئەوە دەگەڕان لەهەل‌ومەرجێکی باش‌و لەباردا کوردەکان بخەڵەتێنن بەگفت‌وگۆکردن بەنیازی لێخۆشبوونی کوردو لەپێشدا خۆیان وانیشان ئەدا کە نیازیان وایە یاسایەك دەرکەن بۆ هەڵوەشاندنەوەی بڕیاری اعدامکردن‌و دەشیانەوێ یاسای لێخۆشبوونێکی گشتی بۆ کورد دەربکەن‌و ڕێگەبدرێت لەماوەی سێ مانگدا ئاوارەبووەکان بگەڕێنەوە شوێن‌و ناوچەکانی خۆیان‌و بۆ ئەو مەبەستە والی (بایزید) یان ڕاسپارد لەگەڵ سەرکردەکانی کوردا دەست بکات بەگفت‌وگۆکردن‌و والیش نامەیەکی نارد بۆ (هسکی تیللو) وەتێی گەیاند ئەو ڕاپەڕین‌و جم‌وجوڵەی ئەوان دەستیان پێکردووە شتێکی بێ هودەو کارێکی سەرنەکەوتووەو ڕەفتارێکی ژیرانە نییەو خوێندەوارەکانتان زۆر باش شارەزای ئەوەن حکومەتی تورك ماوەی (٦٠٠)ساڵە هەیەو هەر دەمێنێت‌و بەئێوە لەناوناچێت‌و بۆیە لێتان دەپرسم: ئایا ئەو هەزاران کەسەی تائێستا بەکوشت درابوون چ ئەنجامێکی هەبووەو ئایا هیچ سەرکەوتنێکتان لێی دەستگیر بووە؟!

حکومەت دەیەوێ فەرمانی لێخۆشبوون دەربکات‌و پێویستە لەسەر ئێوەش بەباشی بەپیر ئەو لێخۆشبوونەوە بچن ومن گلەییەکی زۆرم لە احسان نوری هەیە کە چۆن ئەفسەرێکی وەکو ئەو لەو پلەو پایەدا ئەبێ هەڵوێستی وابێت؟!

کریس کوچرا لەوەرامی ئەو نامەیەی والی بایزیددا ئاماژەی بۆ ئەو نامەیە کردووە کە (هسکی تیللی) لەنامەکەیدا زۆر جوامێرانەو پشت ئەستورانە بووە بەبیرو باوەڕی شۆڕشگێڕان‌و پێی وتووە:

((ئەگەر حکومەت نیازی پاکەو بەڕاستی دەیەوێ فەرمانی لێخۆشبوون دەربکات پێویستە بەر لەهەموو شتێك فەرمانێکی گشتی

دەربکـات بەمـەرجێك سەرانسـەری کوردسـتان بگرێتـەوە کـە لەگـەڵ پێداویسـتیەکانو بـارودۆخی ئـەم ڕۆژانـەدا بگونجێـتو ئەگـەر فەرمانەکەتان بەشێوەیەك بێت کە بڵێن فەرمانەکەتان بۆ لێخۆشبوونی چەند کەسێکی کێویو وەحشی دەردەچێت، لام وایە دەرنەچونەکەی باشتربێتو هیچ کەسێکیش بەو جۆرە لێخۆشبوونە قایل نابێتو وا لەکورد دەگەیەنێت مەبەست لەدەرچونی تەنها بریتییە لەفریودانو دەستبڕین.

کورد شارەزاییەکی باشی هەیە دەربارەی نیازو مەبەستەکانتانو باش لەدەمارتان گەیوەو کەسیش خۆی بەکێوی نەزان ناژمێرێت، بەڵام بەداخەوە هەتا ئێستە کاربەدەستانی ئێوە لەو ڕاستی‌یە نەگەیشتوون!!

ئەگەر نیازتان باشەو دەتانەوێ فەرمانی لێخۆشبوونی وا دەربکەن ئایا هۆی چی‌بووە هەتا ئیستە ئەو هەموو خاووخێزانو ماڵو منداڵانەی دوورتان خستونەتەوە ڕێگەی گەڕانەوەیانتان نەداوە؟! ئایا تاوانی ئەو دوورخراوانە چی‌بووە کە ئەمە دوو ساڵە ئاوارەو سەرگەردان کراون؟

(دەربارەی ئەو لێخۆشبوونەی لێرەدا باسکراوە لەباسی پێنجەمدا — لەباسی چاپەمەنیەکانی خۆیبووندا — بەیانێکی خۆیبوونمان بەکوردی بڵاوکردۆتەوە کە لەسەرچاوە(٤٠)دا بەعەرەبی بڵاوکرابووەوە لەوەدا باسی درۆو دەلەسـەی تـورکو فڕوفێڵـەکانی کـراوەو پێویسـت ناکـات لێـرەدا دووبارەی بکەینەوە).

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا باسی هەوڵو تەقەلادانی تورکی کردووە بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شۆڕشگێڕانداو بۆ ئەو مەبەستە وەفدێکی ناردبوو کە لەنوێنەرێکی ئەنقەرەو حاکمی (قرەکلیسا) کە فەرمانداەی هێزی (٢٩)ش بوو لەگـەڵ قایمقـامی ناوچـەی (دیـاردینو بایزیـد)و لەگـەڵ ئیحسـان نوریـدا

لە(شیخلی کوپروو) کە (٣٠)کیلۆمەتر دوور بوو لە بایەزید لەڕۆژهەلاتی ئاراراتدا کۆبوونەوە لەناوەراستی مانگی سبتمبری ساڵە ١٩٢٨دا, ئیحسان نوری (٦٠)سواری لەگەڵ خۆیدا بردبوو, هەر لەو کۆبوونەوەیەدا فەرمان بۆ ئیحسان نوری و هاوڕێکانی دەرچوو, وەفدەکە بە ئیحسان نوریان ڕاگەیاند کە حکومەت ئامادەیە بیکات بە ملحقی سوپایی لەیەکێك لەولاتەکانی ئەوروپادا کەخۆی شوێنەکە هەڵبژێرێت.

وەکو کریس کوچرا باسیکردووە ئەنجامی ئەو گفتوگۆ کردنە بێ ئەنجام بووە چونکە کوردەکان بەقسەکانی ئەندامەکانی حکومەت قایل نەبوون و لێی دڵنیا نەبوون.

دەربارەی ئەو گفتوگۆکردنەی کریس کوچرا لێی دوواوە, دوکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە (٨٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) باسی ئەوەی کردووە کە حکومەتی تورکیا لەسەرەتادا بۆی دەرکەوتبوو بەئاسانی بەشەڕو پەلاماردان شۆڕشەکەی کوردی پێ لەناو نابرێت بۆیە دەستیکرد بەفروفێڵکردن و داوای لە ئیحسان نوری کرد کە لەمانگی ئەیلولی (١٩٢٨)دا لە (شکلی کوپرو – وەکو بەرلەمە باسی ئەو شوێنە کراوە کریس کوچرا بە شیخلی کوپرو ناوی بردووە)و ساتێك ئیحسان نوری لەگەڵ ئەو وەفدە تورکیەی نێررابوو دەستی کردبوو بە گفتوگۆ کردن بەئاشکرا بۆی دەرکەوتبوو تورکەکان نەیان ویستبوو باسی چۆنێتی چارەسەرکردنی کێشەی کوردو داخوازیەکانی میللەتی کورد بکەن و بەڵێنەکانیان بۆ کورد بریتی بووە لە لێخۆشبونێکی گشتی و بەجێهێنانی داخوازیەکانی تایبەت ئیحسان نوری و بەهیچ شێوەیەك بەلای چارەسەرکردنێکی بنەڕەتی تەواوی میللەتی کوردیان نەکردبوو بۆیە ئەو چوون و گفتوگۆ کردنە هیچ سودێکی نەبوو, دوای ئەوە حکومەت دەستی کردەوە بەهەمان ڕەفتاری جارانی.

بەلأم قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە (١٤٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) کە وەکو بەرلەمە باسکراوە ئەندامی لیژنەی ناوەندی خۆیبوون بووە، دەربارەی ئەو تەقەلادانەی تورك بۆ ساردکردنەوەی کورد لەو نیازەی بڕیاریان لەسەردابوو وتویەتی: ئیحسان نوری لەگفتوگۆکردنەکەیدا ویستی ڕاستی نیازی تورکەکان تاقی بکاتەوە بۆیە چووە ئەو شوێنەی بۆ گفتوگۆکردن دەستنیشان کرابوو وەلە(پردی شیخلی) چاوی بەنوێنەری حکومەت کەوتووەوڵیدا بزانێت ئایا تورکەکان بەڕاستی بڕیاری گەڕانەوەی ئاوارەکان دەدەن و ئەو ماڵ و موڵکەی لێیان زەوت کرابوو هەموویان پێ ئەدرێتەوە یانا؟ بەلأم دەرکەوت نیازیان پاك نەبوو، ئەوەش کە عیصمەت ئینونو لەوتارێکیدا ڕایگەیاندبوو کە پێویستە بەیانی لێخۆشبوون دەربچێت و سەربگرێت بۆ ئەوەی کێشەی ویلایەتەکانی ڕۆژهەلأت چارەسەربکرێت هەرشێوەیەك بوو لەزنجیرەی فرتوفێڵی تورکەکان.

لەدوای بۆچوونی نوسەرانی ئەو سەرچاوانەی باسمانکرد، بابزانین ئیحسان نوری پاشای سەرکردەی هێزەکانی شۆڕشی ئارارات خۆی لەیاداشتەکانیا دەربارەی ئەو گفتوگۆکردنە چی وتووەو لەلاپەڕە (٣٩) یاداشتەکەیدا وتوویەتی:

(کە لەهاوینەهەواری (زوزان) بووین، سەرکردەی هێزی جەندرمەی تورك (عارف حکمت) داوای لێکردین چاومان بەیەکتری بکەوێت و ساتێك یەکترمان بینی وێنەی (یاشارخانم)ی خێزانمی بۆ هێنام کە ئەو وێنەیە کاتی خۆی لە (بایزید) گیرابوو.

ئیحسان نوری و خێزانەکەی

عارف حكمت پێی وتم تاقمێك لە ئەنقەرەوە دێن و حەزئەكەن چاویان پێت بكەوێت و ڕۆژی دوایی سەعات (٨) لەگەڵیا لەو شوێنەی دەستنیشانكرابوو یەكترمان بینی و وەفدەكەی ئێمە بریتی بوو لەخۆم و چەند سەرۆكێكی كورد لەگەڵ (٢٠)سواری ئازاو دلێری شارەزاو دنیادیدەو توركەكانیش بە دوو ئۆتۆمبیل هاتن و دە سەربازیان لەگەڵ بوو, لەناو تاقمەكەی توركدا دوو نوێنەری ئەنجومەنی میللی توركی تیابوو كە یەكێكیان نوێنەری ئەستەمبوڵ بوو ئەوی تریان نوێنەری شاری (بایزید) بوو لەگەڵ سەركردەی هێزی (قەرەكوسە)و چەند ئەفسەرو جەندرمەیەكیش.

پێشنیازەكانی كوردەكان لەگفتوگۆكردندا بریتی بوون لە:

١- گەڕانەوەی هێمنی و ئاسایش بۆ ناوچەی ئاگری.

٢- وازهێنان لەڕێگا گرتن و كاولكردن.

٣- گەڕانەوەی مەڕومالاٌتی بازرگانەكان (جەلەبچی) بۆ خاوەنەكانیان.

٤- ئیحسان نوری ئاگری بەجێ بێڵێت و بەهەر شێوەیەك خۆی بەباشی بزانێت بكرێت بە ملحقی سوپایی.

بەرامبەر بەمانەش بڕیاری لێخۆشبوون دەردەچێت بۆ ئەو هەموو كاولكارییانەی لەئاراراتیەكان كراوەو حكومەت هەموو جۆرە یارمەتی‌یەكیان دەدات بۆ ئەو مەبەستەو دڵنیایان دەكات لەبەجێ‌هێنانی ئەم بەڵێنەدا.

ئیحسان نوری لەیاداشتەكانیا دەڵێت:

منیش ئەمانەم هیچی قبووڵ نەكردوو بۆ وەرامی ئەو قبووڵ نەكردنە پێیان وتم: بگەڕێرەوە بۆ وڵاتەكەت و حكومەت ئامادەیە هەرچیت پێویست

بێت بۆ دابینکردنی ژیانێکی ئاسوودەیی خۆت هەموویت بۆ جێ بەجێ دەکات...

لەوەرامی ئەمەدا پێم وتن: من ئێستە لەولاتی خۆمدام و پێویستیشم بەهیچ شتێکی تایبەتی نییە بۆ خۆم چونکە لەڕاستیدا باوەڕم بەهیچ بەڵێنێکی دەوڵەتەکەتان نیە..

دووبارە پێیان وتمەوە تۆ چ دەوڵەتێك هەڵدەبژێریت بۆ ئەوەی تیایا بژیت ئامادەین لەو ولاتەدا کارێکت پێ بسپێرین و مووچەشت بۆ دەبڕینەوە..

دووبارە لەوەرامدا پێم وتن: نامەوێ ناوم لەپاڵ ناوی دەوڵەتەکەتاندا بێت...

وتیان ئامادەین پەساپۆرتێکی وات بۆ سازبکەین بۆ ئەوەی بەو پەساپۆرتە بچیتە هەر شوێنێك کە بەدڵت بێت و قونسوڵەکەمان لەتەورێز رادەسپێرین ئەو جۆرە پەساپۆرتەتان بۆ ئامادەبکات.

لەوەرامی ئەو پێشنیازەیانا پێم وتن: بەخۆڕایی خۆتان لەگەڵ مندا ماندوو مەکەن چونکە ناچم بۆ هیچ شوێنێك و من نۆکەری میللەتی کوردم و تەنها هەر ئەوان دەسەلاتی ئەوەیان هەیە هەرچیم پێ ڕاسپێرن بەجێی بهێنم و بەپێی بڕیاری ئەوان دەڕۆم بەڕێوەو ئەگەر ئێوە ڕاست ئەکەن وەرامی ئەو ئالایەی کورد بدەنەوە کە بەسەر لوتکەی چیای ئاگریدا دەشەکێتەوەو حکومەت بەچاوی خۆی دەیبینێت.

دەربارەی ئەو مەڕومالاتانەش کە لەبازرگانەکان سێنرابوون، باسی ئەوە لەگەڵ (فرزەندە بەگ) و (خالص بەگ)دا بکەن و لەوان بپرسن.

ساتێك یەكێك لەنوێنەرانی وەفدەكەی تورك ڕوویكردە فرزندەبەگو پێی ووت: هەتا ئەو مەڕو ماڵاتانە نەدرێتەوە دەست خاوەنەكانیان حكومەت لەتۆ خـۆش نابێـتو فرزنـدەش پێـی ووت: ئێمـەش داوای لێخۆشـبوونمان لەحكومەت نەكردووەو پێویستیشمان بە لێخۆشبوونی ئێوە نیە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەكەیدا لەسەری ئەڕواتو دەڵێت:

بێگومان توركەكان لەمەبەستی ئێمە باش تێگەیشتبوون كە بریتی بوو لە دوو وشە:

(سەربەستی بۆ كوردستان) كە هەڵكردنی ئالأی سێ ڕەنگی كورد نیشانەی ئەو داخوازییەی میللەت بوو.

ئەوەی هەردوولامان لەسەری ڕێككەوتین تەنها بریتی بوو لەوەی هێزەكانمان لەئاگری وازبێنن لەهێرش بردن بۆسەر (بایزید)و بەرامبەر بەحكومەتیش هێزی خۆی نەنێرێت بۆسەر ئاگری.

ئەفسەرێكی توركی وەفدەكە پێی وتم: چ ڕاسپاردەیەكت هەیە بۆت جێ بەجێ بكەین؟ لەوەرامدا پێم ووت: ڕێگە بەخێزانەكەم بدەن بچێت بۆ حلب.

ئیحسان نوری لێرەدا لەیاداشتەكانیا دەچێتەوە سەر باسی ئەو شێخ عبدالقادرەی لەباسی شەشەمدا وترابوو شێخ عبدولقادر كاتی خۆی ناچاركرابوو لەلایەن توركەكانەوە كە پەنا بەرێتە لای شۆڕشگێڕانو ئەوانیش بەسنگێكی فراوانەوە قبوڵیان كردبوو گرتبویانە خۆیان، بەڵام ئالەم كاتەدا دووبارە بایدایەوەو چووەوە ژێر سایەی حكومەتو بەمەشەوە نەوەستا بەڵكو چەكدارەكانی خۆی نارد بۆ بەرەنگاربوونی هێزەكەی (علوبشۆ)، بەڵام ئێمە فریای علو بشۆ كەوتینو چەكدارەكانی شێخ عبدالقادرمان ناچاركرد پاشەكشە بكات.

دانیشـتوانی گونـدی (کـانی کـورك) کـه گوندەکـەیان وێرانکرابـوو داوایـان لـه حکومـەت کـرد گوندەکـەیان بـۆ ئـاوەدان بکرێتـەوەو پـاش ئاوەدانکردنـەوەی چەند کۆبوونەوەیـەکی دۆسـتانەی تیـادا کـرا لـەنێوان سەرکردەکانی کوردو ئەفسەرەکانی تورك لەبایزیـدو (حمید ئیسماعیل) کە گەورە پیاوی گوندەکە بوو میواندارێتی ئەو ئەفسەرانەی کرد.

دوای ماوەیـەك لەڕێگـەی والیـی بایزیـدەوە ئاگـادارکرام خێزانەکـەم گەیشتبووە سوریا. لەسەر داخوازیی تورك چەند لێپرسراوێکی حکومەت لەبایزید کۆبونەوەیەکیان لەگەڵ سەرکردەکانی کوردا کرد لە گوندی (کانی کـورك)و لـەم کۆبونەوەیـەدا تورکـەکان هەنـدێ لـەو سـەرۆکە کوردانەشـیان هێنـابوو لەگـەڵ خۆیانـا کـە سـەربەحکومەت بـوون، یـەکێك لەوانـە (تـەیمور کسکوی) بوو کە سەرۆك عەشیرەتی کسکوی بوو کە کاتی خۆی وتبووی من تورکم کە بەو قسانەی دەیویست مەرایی بۆ تورکەکان بکات.

(لەباسی شەشەمدا باسی چۆنێتی کوشتنی ئەم تـەیمورە کراوە کە چۆن لەگەڵ تورکێکدا نێژرابوو لەسەر داخوازی (بروهسکی- هسکی تیللی) کە دیارە ئـەو کوشـتنەی لـەو بەشـی شەشـەمەدا کـراوە دوای ئـەم کۆبوونەوەیـە بووە کە ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا باسیکردووە).

لـەدوای ئـەو گفتوگـۆ سـەرنەکەوتوانە، زۆری پـێ نەچـوو ڕوداوێـك هاتـە کایـەوە کـە بەتـەواوەتی دەسـتی تورکـەکانی خسـتە ڕوو، وە ئاشـکرای کـرد چۆن هەر لەسـەرەتاوە نیازیـان پاك نـەبووەو ئیحسـان نـوری لەلاپـەڕە (٤٣)ی یاداشتەکانیا باسی نەخشـەی تورکـەکانی کـردووە لـەو شـەڕەدا کە لـە(کـانی کـورك) ڕوویـداوە، کـە لەباسـی داهـاتوودا بەدووروودرێـژ باسـی ئـەو شـەڕەی کانی کورك دەکرێت.

باسی هەشتەم

ڕووبەڕوو بوونەوەو شەڕە گرنگەکانی شۆڕشی ئاگریداغ

لــەدوای ســـەرنەگرتنی ئــەو گفتوگۆیانــەی لــەنێوان کاربەدەســتانی حکومــەتو ســەرکردایەتی هێزەکــانی ئاگریداغــدا, حکومــەت بــەر لــەو گفتوگۆکردنانــە نەخشــەی خــۆی کێشــابوو بــۆ لێــدانی هێزەکــانی کــورد لــەئارارات و ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی کـــورد لـــەنیازی حکومـــەتی تـــورك گەیشتبوو دەیزانی بەلەناوبردنی کورد نەبێت وازناهێنێت لەبەرئەوە بڕیاری شۆڕش بۆ ڕووبەڕوو بوونـەوەی حکومـەت و پارێزگـاردن لەخۆ شتێك نـەبوو حســابی بــۆ نــەکرابێت, بۆیــە زۆری پــێ نەچــوو لــەنێوان هــەردوولادا شەڕوپێکادان دەستی پێکرد.

ئەو سەرچاوانەی دەربارەی شۆڕشکە دواون زوربەیان باسی چمکێکی شۆڕشەکەیان کردووە جگە لە ئیحسان نوری پاشای سەرکردەی هێزەکانی ئاگری کە لەیاداشتەکانیا بەدوورودرێژ باسی شەڕەکانی کردووە ئەگەرچی ئیحسان نوریو چ نووسەری سەرچاوەکان باسی ڕوداوەکانیان بەشێوەیەکی بچڕبچڕو بەزنجیرەیەکی یەك لەدوای یەك تۆمارنەکردووەو ئیحسان نوری

خۆی لەدوایدا کە پەناهەندە بوو لەتاران دەستیکردووە بەتۆمارکردنی ڕووداوو بەسەرهاتەکان وەکو لەبیری مابێت بۆیە نەیتوانیوە لەو درەنگ وەختەدا باسی ڕووداوەکان بەپێی کاتیان تۆماربکات هەروەکو لەیاداشتەکانیا ڕوون دەبێتەوە, بێجگە لەئیحسان نوری ئەو کوردانەی تریش کەخۆیان ئەندامی خۆیبون بوون و هەندێکیان لەکۆڕی شەڕەکاندا ئاگاداری ڕووداوەکان بوون وەکو سریا بدرخان و جلادت بدرخان و قدری جمیل بەگ (زنار سلوپی) ئەوانیش باسەکانیان بەشێوەیەکی بچڕبچڕو لێك دابڕاو تۆمارکردووەو لەکتێبەکانیانا بلأویانکردۆتەوە لەبەرئەوە ناچارین کورتەو پوختەی ئەو سەرچاوانە کە نوسەرەکانیان چۆنیان باسکردووە بیانخەینە پێش چاوی خوێنەوارانی بەڕێز.

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) هەستی بەم کەموکوڕییە کردووەو ڕەخنەی لەبەشداربووانی شۆڕشی ئاگریو ئەوانەی ئاگاداری ئەو شۆڕشە بوون گرتووە کە هیچ بایەخیان نەداوە بەتۆمارکردنی ئەم شۆڕشە مەزنەی کورد بەپێی زنجیرەی ڕووداوو بەسەرهاتەکان کەوا دیارە ئەمیش وەکو ئەم باسەی من تووشی ئەو ڕاستی‌یە بووە بۆیە ناچاربووە باسەکەی لەژێر تیشکی ئەو سەرچاوانەدا بنوسێت کە بەشێوەیەکی بچڕبچڕو لێك دابڕاو باسەکانیان تۆمارکردووەو لەدوایدا لەکتێبەکانیانا بلأویان کردۆتەوە.

لەباسی چۆنێتی ڕووبەڕوو بوونەوەی هێزەکانی کورد لەگەڵ هێزەکانی سوپای تورکدا هەوڵ ئەدەین کورتەیەکی سەرچاوەکان باس بکەین و بەیاداشتە دوورودرێژەکەی ئیحسان نوری پاشا کۆتایی پێ بهێنین کەچۆن

ئەنجامی شۆڕشەکە بەوە گەیشت وەکو شۆڕشەکانی تری بەرلەخۆی لەلایەن حکومەتی تورکەوە لەناوببرێت.

دوکتور عزیز شمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) لەلاپەڕە (٩١)یدا وتوویەتی:

((لەدوای سەرنەگرتنی گفتوگۆکانی نێوان کاربەدەستانی تورك و سەرکردایەتی هێزەکانی کورد لەئاگریداغ، سوپای تورك هێرشی کردە سەر هێزەکانی پێشمەرگە کە بەسەرکردایەتی ئیحسان نوری و فرزندەو چەند دلێرێکی تر بون و لەگەڵ ئەوەشدا لەو ڕووبەڕوو بوونەوەیەدا هەروەکو (ڕامبۆ) لەکتێبەکەیدا (کوردو یاسا) چاپی پاریس ساڵی (١٩٤٧)دا باسی کردووە، هەرچەند هێزەکان و سوپای تورك باڵا دەست بوون بەڵام پێشمەرگەکان (١٧٠٠) سەربازیان بەدیل گرت لەگەڵ (٦٠)تفەنگ و (٢٤) هاون و (١٢)فرۆکەی تورکیش خرایە خوارەوە.

بەداخەوە دوکتۆر شمزینی باسی شوێنی ئەو شۆڕشەی نەکردووە کە ئەو ژمارانەی بۆباسکردووە بۆ ئەوەی بەراوردیان بکەم لەگەڵ سەرچاوەکانی تردا، بەڵام ئەگەر ئەم شەڕە ئەوە بێت کە جلادت بدرخان و زنار سلوپی و سریا بدرخان باسیانکردووە کە باسی هەرسێکیان دەکەین ئەو ژمارانەی (ڕامبۆ) باسی کردووەو دوکتۆر شمزینی ئاماژەی بۆ کردووە لەگەڵ ئەوەی ئەمان باسیانکردووە یەك ناگرێتەوە، بێجگە لەمە لەوەی دوکتۆر شمزینیدا وتراوە شۆڕشگێڕانی کورد (١٧٠٠)تورکیان بەدیل گرتووە کەچی لەباسی چەکەکانیانا باسی (٨٤)چەکی کردووە... تۆ بڵێی چەکی ئەوانیتر دەست کورد نەکەوتبێت؟

جـلادت بـدرخان لەلاپـەڕە (١١١)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٦٠)باسـی شـەڕێکی کـردووە کـە لـەمانگی نیسـانی (١٩٣٠)دا تورکـەکان هـەتا(٥)ی یۆنیـۆی هـەمان سـاڵ یـەك لـەدوای یـەك پـەلاماری هێزەکـانی کوردیانـداو هـەوڵێکی زۆریانـدا بەزوترین کـات کۆتـایی بـەو شـەڕە بهێنرێـت بـۆ ئـەوەی بلاۆنەبێتـەوە لەشوێنەکانی تـرداو هەرچی جەوجدوڵی هێزەکانی سوپایان بـوو هــەموویان لەخــەڵك شــاردبووەوەو باســیان نــەدەکرد. تالــە(١١/ یونیۆ/١٩٣٠)دا پـەلاماری ئاگریداغیانداو گەیشتنە شوێنە سەختەکانو بۆ مـاوەی سـێ ڕۆژ لـەناو دارسـتانە چـڕەکانا خۆیـان حەشـاردا, بـەلاّم کاتێـك بەخۆیان زانی لـە(ئیغدیر)و (تنـدرك)ەوە ئابلۆقـەدرابونو ڕێگەی (ئـەرجیش, وان, بـدلیسو چیای سبحان)یـان لێگیرابـوو توانـای ئـەوەیان نـەبوو بـەرەو پێشەوە بچنو ناچاربوون تەنها هەر بەرگری لەخۆیان بکەنو شەڕ لەنێوانی هەردوولادا لە (١٣/یونیۆ/هەتا ١٣/یولیو) درێژەی کێشاو لـەم شەڕەدا چەند هەزارێك کوژراووبریندار هەبوو لەگەڵ خستنەخوارەوەی (١٢)فڕۆکەو گرتنـی (٦٠)تـۆپو (٥٠)مـەترەلیۆزو (٦٠)هـەزار فیشـەكو (١٥٠)چـادرو (٣)هـەزار تفەنگ لەگەڵ (٤٠)بار جبەخانەو پتر لە هەزار سەربازی تورك کـۆڕی شـەڕیان بەجێهێشـتو ڕایـانکردو تـەنها فەیلـەقی حەوتـەمو هەشـتەم مانـەوە لەگـەڵ پەڕاگەندەی چەند فەیلەقێکیتر.

لەئەنجامی ئەم شکانەدا حکومەت دەستی کرد بـەگرتنی موالیـدی (١٩٠١ هـەتا ١٩٠٥) و هێرشـەکەیان وەسـتانو دوایـان خسـت بـۆ سـەرەتای مـانگی (دیسمبری /١٩٣٠).

لـەپاش ئـەو هـەموو ڕووداوو کوشـتارانە ئیتر حکومـەت نـەیتوانی تاسـەر دەنگوباسو هەواڵی شەڕەکان بشارێتەوە چونکە خـەڵك بۆیـان دەرکـەوتبوو

گرتنی ئەو هەموو موالیدانە بەسەرباز شتێکی خۆڕایی نەبوو، بەتایبەتی گرتن و ناردنی سەرباز بۆ بنکەکانی سوپای حکومەت پارەیەکی زۆری دەویست لەکاتێکدا باری ئابووری وڵات لەوپەڕی پلەی نزمیدا بووە.

حکومەت بۆ هێورکردنەوەی ئەو ناڕەزاییەی لەگرتنی ئەو موالیدانەوە پەیدا بووبوو کەزۆربەیان ناچارەکران خاووخێزانیان بەجێ بێڵن بەیانێکی دەرکرد بۆ کەمکردنەوەو قەوارەی کێشی ئەو هێزی پێشمەرگانەی کورد کە بەچەتەو ڕێگر ناوی بردبوون و وتبووی ئەوانە لەئێرانەوە بۆ دەستدرێژیکردن و ڕاووڕووت هاتبوون.

پاش ئەوەی شەڕەکە تەواو گەرم بوو حکومەت بەیانێکی تری بڵاوکردەوە ئەم جارە وتبووی: هەندێ مرۆڤی نەزان و خەڵەتێنراو، بەهاندانی ئەوانەی دژی جمهوریەتن و دژی هەموو جۆرە گۆڕانکارییەکن کە وڵات بەرەو پێشکەوتنی شارستانی دەبات جموجوڵێکی کۆنەپەرستانەیان دەستپێکردووەو حکومەت بڕیاری داوە لەناویان ببات. پاش ئەم بەیانەش، ساتێك هەواڵی ئەو هەموو زیانانەی لەحکومەت کەوتبوو بڵاوبووەوە ناچار حکومەت دانی بەوەدا نا کە یاخی بووەکانی کورد لەو شەڕەیانا دژی حکومەت دەیکەن هەموو جۆرە چەکێکیان هەیەو بەکاریان دەهێنن لەژێر سەرکردایەتی (خۆیبون)داو ئینگلیزو فەرنسیەکان بەوە تاوانبار کردبوو کە هانی کورد ئەدەن یارمەتی ئەو جموجوڵەی باکوور بدەن.

دەربارەی ئەو ڕوداوانەی جەلادت بەدرخان باسیکردووە،. سریا بەدرخانیش لەلاپەڕە (٥٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩)تەنها باسی سەرەتای شەڕەکانی کردووە لەساڵانی (١٩٢٧ و ١٩٢٨)داو وتوویەتی:

((لەو شەڕەی لەنێوان شۆڕشگێڕانی کوردو هێزەکانی حکومەتی تورکدا ڕوویدا پێشمەرگەکانی ئاگریداغ توانییویان (١٥)کەس لەسەرکردەکانی سوپای حکومەتو (٨٠٠)سەرباز بەدیل بگرنو (٢٠٠)تفەنگو (٣٠٠)گوللە تۆپیان دەستگیر بوو.

لەشەڕێکی تریشدا کە لە(دیسمبر/ ١٩٢٧)دا ڕوویدا لەفەوجێکی فرقەی نۆدا کە لەسنووری قەفقاسەوە هێنرابوو چوار ئەفسەری تورک کوژراو چەند سەربازێکیش بەدیل گیرانو (٢)تۆپو (١٥)ڕەشاشو گەلێك جبەخانە دەست شۆڕش کەوت (باسی زیانی شۆڕشگێڕانی نەکردووە).

دوابەدوای ئەمە لە(١٩٢٨/١/٣١) دا هێزی پێشمەرگە ڕێگەی (موتکی – بدلیس)ی گرت وەلەگەڵ چەند بەتالیۆنێکی تورکدا کە لە(موش)و (karo killse) و (وان)دا بوون بەرەنگاری یەکتر بوونەوەو لەشەڕێکی سێ ڕۆژیدا کەلە (dell- tash)دا لەگەروی بدلیسد ڕوویدا کوردەکان سەرکەوتنو هێزی تورك کشایە دواوە پاش ئەوەی (٤٠٠)کوژراوو برینداریان هەبوو کە لەناویانا (١٥) ئەفسەر بوو جگە لە تۆپو ڕەشاشو چەکی سوكو جبەخانە کە دەستگیری شۆڕشگێڕان بوو.

لە (١٩٢٨/٢/٢٤)دا سربیکی فرۆکەی تورك هەوڵیدا بۆردومانی بنکەی شۆڕشگێڕان بکات لەئاگریداو دوو فڕۆکەیان لێ خرایە خوارەوەو لە(١٩٢٨/٣/٢٤)دا هێزێکی کورد بەرەنگاری فوجی ژمارە (٩)ی تورك بووەوە لەناوچەی (بایزید)دا لەنێوان (تاپانلیو kaya burun)و لەدوای شەڕێکی سەختی دووڕۆژە تورکەکان هێزەکەی خۆیان کێشایە دواوە بۆ (zangzon زەنگ زوون) کە پازدە کیلۆمەتر لەبایزیدەوە دوور بوو.

لە(٣/سبتمبر/١٩٢٨)دا لەشەڕێکی تری درێژخایەندا کورد توانی فەوجێکی جندرمەی تورك لەناوچەی (جولەمیرگ)دا لەناو ببات و والیی بایزید لەناو گیراوەکاندا بوو ئیعدام کرا.

سریا بدرخان لەتەواوکردنی باسی شەڕەکاندا وتویەتی:

((تورکەکان لەرقی ئەو شکاندن و زیانانەی لەو شەڕانەدا لێیان کەوت پەلاماری دانیشتوانی بێ تاوانی بێ چەکیان داو هەرچییەکیان دەست بکەوتایە لەژن و مناڵ و پیر بێ بەزەییانە دەیان کوشتن و هەروەکو چۆن کاتی خۆی کوشتاریان لە ئەرمەنیەکان کردبوو بەو شێوەش بەربوونە گیانی میللەتی کوردو نزیکی ملیونێکیان کوشت و بەو زستانە سەختەی ئەو ساڵە، لەژێر کرێوەی بەفروباراناو بەسەر سەهۆڵبەنداندا ئەو خێزانە کوردانەی گرتبویانن هەموو پێش خۆیان دان و بەسەدان کچی کوردیان لەکەس وکاریان جیادەکردەوەو دەیان ناردن بۆ ئەفسەرەکانی بنکە سوپاییەکان و هەندێکیشیان نێرران بۆ ئەنقەرە بۆ ئەوەی ببن بە نۆکەرو بەردەستەی کەمالیەکان و گوندە چۆڵکراوەکانیشیان هەموو سوتاند.

لەئەنجامی ئەو دڕەندەیەتیەی تورك، جمعیتی خۆیبون بەناوی حکومەتی کوردەوە لەئاگریداغ داوای لە حکومەتەکانی بریتانیاو ئەمریکاو فرنسەو ئیتاڵیاو حکومەتانی تر کرد لیژنەیەکی دوەلی بنێرن بۆ کوردستان بۆ لێکۆڵینەوەو ئاگاداربوون لەو هەموو تاوانانەی تورکەکان لەساڵی (١٩٢٥)ەوە بەرامبەر بەکورد کردبوویان)).

بەڵام قدری جەمیل بەگ زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٥٧) باسی شەڕەکانی دوایی کردووە کە لەساڵی (١٩٣٠)دا لەئاگریداغ ڕوویدابوو بەبێ

ئەوەی باسی شۆڕشەکانی بەر لەو ساڵە بکات کە جلادت و سریا باسیانکردبوو.

سەرچاوە (٥٧) لەلاپەڕە (١٤٨)یدا باسی شۆڕشەکانی ساڵی (١٩٣٠)بەم جۆرە کردووە:

((تورکەکان بۆ لێدانی شۆڕشگێڕان بەسەرکردایەتی (صالح پاشا) هێزێکی (٤٠)هەزار پیادەو (١٠)طوپی بطاریەو (٥٥٠)ڕەشاش و (٥٠)فرۆکەی شەڕکەریان ئامادەکردوو لە (١١/٦/١٩٣٠)دا پەلاماری هێزەکانی شۆڕشیاندا.

بۆ بەربەستکردنی ئەو پەلاماردانە، هێزی شۆڕش بەسەرکردایەتی ئیحسان نوری پاشا بڕیاریدا ناوچەی دەسەلأتیان بپارێزن و ئەو هێزەی لەڕۆژهەلأتی ئاراراتدا هەیان بوو پەلاماری بەشی دواوەی سوپاکەی تورکی‌دا لەناوچەکانی (ضیاءالدین، تندروك، باتنوس، ئالاداغ، سیبان، زیلان)و توانی هێزەکەی تورك بووەستێنێت و نەیهێشت بەرەو پێشەوە بڕۆن و لەو ڕووبەڕوو بوونەوەدا کە هەتا (٢٠/٦/١٩٣٠)ی خایاند حکومەت هیچ جۆرە دەسکەوتێکی دەستگیر نەبوو، کوردەکان توانیبویان پتر لە(٣٠)ڕەشاش و (٦٠)باری حوشتر چەك و (٥٠٠)چادریان دەست بکەوێت و تورکەکانیش بەرامبەر بەمە دەستیانکرد بەسوتاندنی گوندەکانی ئارارات و لەم شەڕەدا ژمارەیەکی زۆریش لەشۆڕشگێڕان شەهید بوون و هەندێکیشیان لێ بەدیل گیراو (٥) فرۆکەیش خرایە خوارەوە.

ئەم شەڕە لەنێوانی (٢٠/٦/١٩٣٠) هەتا (٢٧/٧/١٩٣٠)دا کە لەناوچەی (زیلان)دا ڕوویدا لەهەموو شەڕەکانی تر گەرمترو قورستر بوو.

ڕۆژنامەی (تایمس)ی لندنی لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٠/٧/٢٤)دا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەکانی تورك کردووە کە لەو ڕۆژانەدا وتبویان هێزی حکومەت پتر لە (٦٠)هەزار چەکدار بووەو هەروەکو تایمس باسیکردووە حکومەت لەو شەڕەدا سەرەڕای ئەوەی (٨٠٠)کوژراوو (٢٠٠٠) بریندارو (٧٠٠)کەسیان لێ بەدیل گیرابوو هیچ دەسکەوتێکی وایان نەبوو, بەپێچەوانەوە کوردەکان چەكو جبەخانەیەکی زۆریان لەهێزەکەی حکومەت دەستگیربوبوو.

تورکەکان بۆ تۆڵەسەندنەوەی ئەو زیانانەی لێیان کەوتبوو دەستیان کرد بەسووتاندنی گوندەکانی کوردو (١٣٠)گوندیان کاولکردو سووتاند لەناوچەی ئاراراتداو (٢٠٠)گوندیشیان لەناوچەی (زیلان)دا سوتاندو پتر لە (١٠,٠٠٠)دەهەزار کوردی بێ چەكو بێ تاوانیان کوشت.

بەرامبەر بەو دڕندەیەتیەی تورك کوردەکان پەلاماری هێزەکانی تورکیاندا لەناوچەکانی (بۆرسو) هەتا (بایزید)و زیانێکی زۆریان پێ گەیاندن‌و دوو ئالیەی قورس بەچەكو جبەخانەکانیانەوە لەگەڵ (٢٤)ڕەشاش لەجۆری (دیکرن) و (٢٠)ڕەشاشی تر لەجۆری (هوجیکن) و (٦٠٠)تفەنگ‌و ژمارەیەکی زۆر چەكو چەند جیهازێکی تلفونیان دەسگیربوو, بەڕەشاشەکانیان توانیبویان هەشت فڕۆکە بخەنە خوارەوە.

شەڕ لەهەموو جەبهەکاندا هەتا (١٩٣٠/٨/٢٠) درێژەی کێشاو کوردەکان توانیبویان شاخی (غدیر) بگرن‌و لەوێش هەندێك چەكو جبەخانەیان دەستگیربوو, پاش ئەمە دەستیان بەسەر دوو دەربەندی گرنگدا گرت کە بریتی بوون لە(زور) و (درون) کە لەناو ئەو چیایانەدا بوون دۆڵی ئاراراتیان لەدەشتەکانی (بایزید)و ئەشکرد جیا دەکردەوە. لەلایەکی ترەوە ئەو هێزەی لەژێر سەرکردایەتی (سید ئاغا خان)ی سەرکردەی عەشیرەتی (سیدان)

دابـوو بـەهاوکاری (علـی جـان ئاغـا)ی سـەرۆکی عەشـیرەتی (بـرازان) کـە هـەردوکیان پێوەندییـەکی بـەهێزیان هـەبوو لەگـەڵ خۆیبونـدا لـەدواوە لەهێزەکـەی تورکیانـداو لـە(مـوش)و (ملازکـرد) شـەڕێکی قـورس ڕویـداو کوردەکان هەوڵی ئەوەیاندا ڕێگە لەهێزەکەی تورك بگرن بۆ ئەوەی نەگاتە ئارارات و لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت لەماوەی سێ مانگدا بەبێ وچان تەقەلای گرتنی ئاراراتی‌دا بەلام نەیتوانی بەشێکیشی بگرێت و ناوچەکانی ئارارتی گەورەو بچووك وەکو (توبراغ, قلعە, کاردەك, تندروك, ئالاداغ, میلیچ کیریك, ئیرحـیش, زیـلان, ئاغایـا, بـارگیری, ضـیاءالـدین لـەژێر دەسـەلاتی شۆڕشگێڕاندا مانەوەو وورەی تورك لەنزمیدا بوو)).

زنارسلوپی لەو باسەیدا ناوی سەرکردەکانی هێناوە لەوانەی لەم شەڕەدا بەشداربوون کە بریتی بوون لە: فرزندەبەگ, خالد بەگ لە(حسنان), سید رسول, حسین ئاغا کە هەموویان لەژێر سەرکردایەتی ئیحسان نوری پاشاو ئیبراهیم حسکی پاشادابوو (مەبەستی برۆهسکی تیللویە).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥١)ی کتێبەکەیدا باسی هەڵوێستی کردووە لە گەرمـەی ئـەو شـەڕەداو تورکـەکان بـەبیانوی چارەسـەرکردنی کێشـەی سەرسنوور لەگەڵ ئێرانیـەکانا ئـەوەیان کـرد بـەبیانوو, هەنـدێ زەوی‌وزاری نـاو خـاکی تورکیایـان وازلێهێنـا بـۆ ئێرانیـەکان بەمـەرجێك ئـەوانیش دژی شۆڕشـەکەی کـورد بوەسـتن و پـاش ئـەو ڕێکەوتنـە شۆڕشـی کـورد کەوتـە نێـوانی دوو ئـاگرەوەو بـاری شۆڕشـەکەیان زۆر قـورس و گـران و ئـاڵۆز بـوو ڕێگرتنـی ئێـران لەگەیشـتنی خواردەمـەنی و یارمـەتی‌تر کـارێکی وایکـرد برسێتی زەیف لەشۆڕشگێڕان بنێت و چاریان نەما دەبوایە ئارارات بەجێ بـێڵن و هـیچ نـەبێ بـۆ پاراسـتنی مـاڵ و منداڵـەکانیان خۆیـان بگەیەننـە نـاو

خاكی ئێران و بەرامبەر بەم هەڵوێستە تازەیە ئیحسان نوری نامەیەكی نارد بۆ خۆیبوون و داوای یارمەتی لێكردوو لیژنەی ناوەندی خۆیبون بەرامبەر بەم داخوازیە بڕیاری ژمارە (١١٢)ی دەركرد لە ڕۆژی (١٩٣٠/٦/١٠)دا كە بریتی بوو لەبڕیاری دەستپێكردنی شۆڕش لەباشووردا دژی سوپای تورك بۆ ئەوەی باری شۆڕشگێڕانی ئارارات سووك بكرێت (لەدواییدا لەباسی شیكردنەوەی یاداشتەكانی ئیحسان نوریدا دەچینە سەر باسێكی ئەو بڕیارەی خۆیبون و سەركردایەتی هێزەكانی شۆڕش لەئاراتدا).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٢)ی كتێبەكەیدا باسی ڕاپۆرتێكی ئیحسان پاشای كردووە كە تیایا وتراوە:

((سوپای تورك لە (١٩٣٠/٦/١١)دا هێرشێكی بەرفراوانیان كردۆتە سەر ناوچەكانی ئارارات، لەبەرئەوە دەستكرا بەلێكۆڵینەوە دەربارەی هەڵوێستی ناوچەكەو هەروەكو لەڕۆژنامەكانیشدا بڵاوكراوەتەوە (دیارە ڕۆژنامە توركیەكان بووە) وادەگەیەنێت توركەكان لەم هێرشە گەورەیەی ئەم جارەیانا مەبەستیان لەناوبردنی كوردە لەناوچەكانی (ئاگری، وان، بدلیس، ئەرزروم)و هێزەكانیان لەڕێگەیانا هەر گوندێكیان هاتبێتە بەر كاولیانكردووە دانیشتوانی بێ چەكیشیان لەناوبردووەو بەتەمای ئەوەن دوای سەركەوتن بەسەر ئاراراتدا پەلاماری ناوچەكانی ڕۆژئاواو باشوریش بدەن بۆ ئەوەی هیچ كوردێكی تیادا نەمێنێت.

زنار سلوپی ئەڵێ: ئەگەرچی لەتواناشدا نەبوو ئەو هێرشە بەرفراوانەی تورك بەربەست بكرێت بەڵام لیژنەی ناوەندی خۆیبوون بڕیاریدا هێرشێك لەباشورەوە بۆ باكور دەستپێبكرێت پێش ئەوەی ڕێگە لەپێشكەوتنی كوردەكان بگیرێت.

بۆ ئەو مەبەستە پشت بەخوا بڕیاردرا شەوی دووشەمەی ڕێکەوتی (٣/٤ / ١٩٣٠/٨)بەپێی ئەو نەخشەیەی ئامادەکرابوو هێرش دەستپێبکرێت.

زنارسلوپی لەلاپەڕە (١٥٣)دا باسی بڕیارێکی تری خۆیبوونی کردووە کە بەرلەمە داوا لە ئەندامانی خۆیبوون کرابوو لەوانەی لەناوچەکانی باشووردا بوون دابەش بن بە شەش تاقمو هەر لەسنوری عێراقەوە هەتا (جرابلس) بگرێتەوەو من خۆم (زنارسلوپی – قدری جمیل بەگ) لەناو ئەو هێزە لەژێر سەرکردایەتی اکرمی جمیل پاشادا بوو (کە برای خۆی بووە)، هێزەکە لەجەبهەیەکدا کە پانابیەکەی لەویلایەتی (ماردین)ەوە گەیشتبووە ناوچەی (دیریك).

بەرلەوەی هێرش دەست پێ بکات ئەو هەنگاوانەی پێویست بوون هەمووی خرایە بەرچاو، پێوەندی بەئەندامانی خۆیبونەوە کرا کە یەکێك لەوانە (محمود علی شیر ئاغا) بوو کە خەڵکی (قرحی) بووە ئەویش بەنهێنی گەیشتە لامان (لەدواییدا محمود علی شیر ئاغا گیراو لەلایەن تورکەکانەوەاعدام کرا) بێجگە لەو (سعدون حمی قاسو ئاغا)ی خەڵکی (مشکینان) و (ئەلیاس ئەفەندی) کە لەبنەماڵەیەکی ناسراوی (دیریك) بوو لەگەڵ بنەماڵەی (حاجی عوسمان رەشو ئاغا)دا هەموویان بوون بە هاوکاری شۆڕشو ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ بەشداریکردن، بەڵام بەداخەوە ئەو نەخشەیەی بۆ دەستپێکردنی شۆڕش لەشەوی (٣/٤/ /١٩٣٠/٨)دا دانرابوو سەری نەگرت چونکە بڕیار وابوو، لەو شەوەدا لە(دیاری بیندا) کۆببنەوە کە شەش کیلۆمەتر دوور بوو لە(ماردین)و ساتێك من گەیشتمە ئەوێ (محمود علی شیرو)و (سعدون حمی قاسو) لەجیاتی خۆیان هەردوکیان دەڵێن خۆتان

(مەبەست قدری جمیل بەگو تاقمەکەیەتی) بچن (ماردین) ئابلوقە بدەن ئەوسا ئەوانیش ئامادەی پشتگیری کردن دەبن کە ئەمە لەگەڵ بڕیاری پێشویانا یەکی نەدەگرتەوە کە بڕیار وابوو ئەوان دەوری ماردین بگرن و هێڵی تەلەفون و تەلەگراف ببڕن پێوەندی ناوشار لەگەڵ دەرەوەدا نەهێڵن.

بەرامبەر بەم هەڵوێستە ناچاربووین واز لەپەلاماردانی ماردین بێنین و لەجیاتی ئەوە بڕیاردرا بەو هێزە کەمەی هەمان بوو ڕوبکەینە چیای (مازیداغ)و خزمەکانی علی شێرو پێیان ڕاگەیاندین هیچ کەس ئاگاداری نەخشەی هێرش بردنی نەکردون و ئامادەش نەبوون لەو ڕاپەڕینەدا هاوکاریمان بکەن لەگەڵ ئەوەشدا کە (سعدو حمی قاسو) خۆی و ژمارەیەك لەچەکدارەکانی هاتنە لامان بەڵام بەشدارینەکردنی کوردەکانیتر لە(خورس) وورەی ئەویشیان لاواز کرد ئەگەرچی هەر بەلایەنگری ڕاپەڕینەکە مانەوە, بەڵام تاقمەکەی ئەلیاس ئەفەندی کە چاویان بەهەڵوێستی ئەوانیتر کەوت ئەوانیش خاوبوونەوە هەرچەند چەند ڕۆژێك لەناو چیاکان مانەوە بەهیوای ئەوەی ئەو بزوتنەوەیە دەست پێدەکات, ساتێك زانیان هیچ جموجوڵێکنەبوو ئەوانیش گەڕانەوە بۆلای مرکزی خۆیبون.

لەلایەکی ترەوە, دوو سەرکردەیتر کە (حاجو ئاغا) و (جلادت بدرخان) بوون, هەردوکیان لەگەڵ هاوڕێکانیانا سەرکەوتن بۆسەر چیای (هڤیرکا) وساتێك (حسنانی)یەکان معارەزەیان کردوو نەیانتوانی هیچ پێشکەوتنێك بەدی بێنن ئەوانیش گەڕانەوە بۆ بنکەی خۆیبون.

زنارسلوپی لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

لەهەموو هەڵوێستێك خراپتر هەڵوێستی محمود بەگی ئیبراهیم پاشای میللی بوو کە سەرکردەی ناوچەی چوارەم بوو لەگەڵ هەڵوێستی •بوزان

بەگ)ی سەرکردەی ناوچەی دووەم کە هەردوکیان کاتی خۆی بڕیاریاندابوو هاوکاری بکەن کەچی کە کاتی پێویست هاتە پێشەوە هیچیان لەشوێنی خۆیان نەبزوان‌و تەنها ئەو هێزەی بوزان بەگ ناردبوی پەلاماری بنکەیەکی پۆلیسیاندا لەنزیك ناحیەی (سورج).

لەئەنجامی ئەم جم‌و جوڵانەدا حکومەتی ئینتداب (مەبەست حکومەتی فرنسەیە کە لەو ڕۆژانەدا سوریا لەژێر چاودێری ئەودا بووە) هەرچی ئەندامانی خۆیبوون بوو هەموویانی گواستەوە بۆ ناو وڵات‌و خۆیبوون بەرامبەر بەم هەڵوێستە بەیانێکی بە عربی‌و فرنسی‌و ئینگلیزی بڵاوکردەوە لەو بەیانەدا هۆی ڕاپەڕینەکەی بڵاوکردەوەو ڕایگەیاند مەبەست لەو جم‌وجوولە پارێزگاری کردن بووە لەمافی میللەتی کورد بەهیوای ئەوەی لەڕێگەی ئەمەوە ڕەئی گشتی جیهان بەکێش بکرێت بەئومێدی دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆی.

پروفیسور حسرتیان لەلاپەڕە (١٤٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) بەکورتی باسی شۆڕشەکەی ئاراراتی کردووەو ئاماژەی بۆ ڕوداوەکانی دوایی کردووە لەساڵی (١٩٣٠)داو وتوویەتی:

((دوای سەرنەگرتنی گفتوگۆکانی کاربەدەستانی تورك لەگەڵ کوردەکاندا, لەسەرەتای ساڵی (١٩٣٠)دا کوردەکان لەچیای ئاراراتدا نزیکی (٢ – ٣) هەزار چەکداریان هەبوو, حکومەتی تورکیش بێجگە لەو هێزانەی لەو ناوچانەدا هەیبوو هێزی تریشیان بۆ نێردراو کەشەڕ دەستی پێکرد لەسەرەتادا تورکەکان توشی زیانێکی زۆربوون‌و نزیکی دوو هەزار سەربازی تورك بەدیل گیرا لەگەڵ (٦٠)تفەنگی ڕەشاش‌و (٢٤)ئۆتۆمبیلی عسکری‌و (١٢)فڕۆکە خرایە خوارەوە, بەڵام دوای ئەوە هێزێکی زۆریان بۆ هات‌و

ژمـارەی چـەکدارەکانی حکومـەت گەیشـتە چـل هـەزار ئـیتر بەپاڵپشـتی فرۆکـەکان شۆڕشـگێڕەکانی کوردیـان ناچـارکرد ڕووبکەنـە سـەر سـنووری ئێـران و تورکیـاو کوردەکـانی ئێـران لەدەوروبـەری (مـاکو)یارمـەتی کـوردە شۆڕشـگێڕەکانیانداو کوردەکـانی (وان)یـش بـوون بـە هاوکاریـان و ژمـارەی چەکدارەکانی کورد هەمووی گەیشتە نزیکی (١٠)هەزار چەکدار, بەڵام ئالـەو بارودۆخـەدا ئێرانیـەکان ڕێگەیانـدا بـە هێزەکـانی حکومـەتی تـورك بچـنە نـاو خاکی ئێرانەوەو بەمە تورکەکان بۆیان ڕەخسا لەپشتەوە لەکوردەکان بدەن و ڕێگەی هاتوچۆکردنیان لێ ببڕن)).

حسرتیان پاش ئەو کورتـە باسـە ئەچێتە سـەر باسـی چۆنێتی شـکاندنی شۆڕشی ئاگریداغ کە لەدواییدا بەدوورودرێژ باسی دەکەین.

بـەڵام کـریس کوچـرا لەلاپـەڕە (١٥٩)ی کتێبەکەیـدا باسـێکی تایبـەتی تـەرخان کـردووە بـۆ چـۆنێتی دەسـتپێکردنی شـۆڕش لەسـاڵی (١٩٢٧)داو ئامـاژەی بـۆ ڕاپـۆرتی حکومـەتی فرنسـا کـردووە ژمـارە (٣٢-٣-٣١١)کـە لەتەورێزەوە لەساڵی (١٩٢٧)دا نێردراوە لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((یەکەم هێرشی تورکەکان بۆسەر کوردەکـان لـەمانگی سبتمبری ١٩٢٧دا لەناوچەی (زیلان)دا توشی شکستێکی خـراپ بـوو, لـەم شـەڕەدا کوردەکانی ئێران یارمـەتی کوردەکـانی تورکیایانـدا کـە لـەو شـەڕەدا ژمـارەی هێزەکـەی تـــورك بریتـــی بـــوو لـــە (٨)هـــەزار ســـەربازو کوردەکـــان (٤)تـــۆپ و (٣٥)ڕەشاشـیانگرت و چـەند ئەفسـەرو سەربازێکیشـیان لێ بـەدیل گـیران یـا کوژران.

حکومـــەتی تـــورك بـــۆی دەرکـــەوت عەشـــیرەتی (مـــاکو)یارمـــەتی شۆڕشگێڕەکانیان دابوو بۆیـە داوای لەحکومـەتی ئێـران کـرد سنوری خۆی

ببەستێت و ڕێگەی ئەو جۆرە یارمەتیدانە نەدرێت و ڕێگەی هاتوچۆی کوردەکان بگرێت لەسنوورەکان.

کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٦١)ی کتێبەکەیدا چۆتە سەرباسی سالّی ١٩٢٨/ ١٩٢٩)و وتوویەتی:

((ساتێك بەفری زستان توایەوە, لەناوەڕاستی سالّی (١٩٢٩)دا تورکەکان نزیك لەشاری (ئیك دین) و (بایزید) نزیکی (١٢ – ١٥)هەزار سەربازو (٣٠)فرۆکەیان لەژێر سەرکردایەتی صالح پاشادا ئامادەکردوو کاربەدەستانی تورك دەستیانکرد بەزیندانی کردنی کوردە ناسراوەکان لەئەرزرومەو (٩٥٠)کەسیان خستە زیندانەوە کە یەکێك لەوانە (صلاح الدینی کوڕی شێخ سعیدی پیران)بوو, دادگای تورك هەندیّ لەگیراوەکانی هەلّواسی‌و هەندێکیشی زیندانی کردن بۆ ماوەی (١٥٩سالّ.

پاش ئەوە حکومەتی تورك لە(١١/تەموزی/١٩٣٠)دا هێزێکی گەورەی ناردو پەلاماری کوردەکانی‌دا لە ئارارات و شەڕەکە چوار ڕۆژی خایاندو هێزەکانی کورد هەولّیاندا ڕێگەی هاتوچۆی هێزەکانی تورك ببڕن‌و لەدەشتی (زیلان) کە ژووروی (ئیرس)دا شەڕەکە گەرم بوو, هێزەکانی تورك بەرامبەر بەمە توانیبویان لەناوچەکانی ژوروی (وان)دا چەکدارەکانی کورد لەیەکتری دابڕن‌و ناچاریانکردن پاشەکشە بکەن‌و هەندێکیان چوونە ناو خاکی ئێرانەوەو ئەوانی‌تر گەڕانەوە بۆ چیای ئارارات و لەم شەڕەدا کوردەکان (٩٠٠)چەکداریان لێکوژراو (٢٤٠٠)یان لێبریندار بوو, نزیکی (٣٦٠)کەسیان ونبوون‌و بیّ سەروو شوێن بوون.

بەپێی ڕاپۆرتە فرنسیەکە ژمارەی کوژراوەکانی تورك بە (٢٨٠٠)سەربازو (٤٠٠٠)بریندارێشیان هەبووەو (١٧٠)سەربازیشیان لیّ بەدیل گیرابوو

لەلایەن شۆڕشگێڕانی کوردەوە ئەگەرچی وەکو کوردەکان خۆیان باسیانکردووە ژمارەی زیانەکانی تورك لەمانەش پتر بوون.
بەپێی ئەو ڕاپۆرتانە کوردەکان لەم شەڕەدا (٢٤)تۆپو (٦٠)ڕەشاشو (٤٠)هەزار فیشەکیان دەستگیربووو (١٢)فڕۆکەی تورکیش خرایە خوارەوە هەرچەند ڕۆژنامەکانی تورك ئەم ژمارانەیان بەدرۆ خستبووەوە.
کریس کوچرا لەباسەکەیدا ئاماژەی بۆ دوکیومینتیکی حکومتی بریتانیا کردووە ژمارە (14580-F 50371) ڕۆژی (١٩٣٠/٦/١٦) لەو ڕاپۆرتەدا باسی ڕاپۆرتی ژنە ئینگلیزیکی کردووە کە هەروەکو ریبورتاجیك ئامادەی کردووە دەربارەی ئەو شەڕە کە ژنە ئینگلیزەکە ناوی (روزیتا فوربس)بوە هەروەکو کریس کوچرا لەپەراویزی لاپەڕە (١٦٧)دا باسیکردووە ئەو ژنە بۆ ماوەیەك لەناوچەی ئاراراتدا بووەو بێجگە لەباسی شەڕەکە ویستوویە لەڕێگەی ئەو ئەرمەنیانەوە بگاتە بدلیس بەڵام شەڕەکەی تورك‌و کورد ئەوەندە قورس بووە ناچاربووە خۆی بگەیەنێتە (ساسون)و لەوێوە گەڕاوەتەوە بۆ ڕواندوز)
لەڕاپۆرتی ئەو ژنەدا وەکو وتویەتی وێنەیەکی فڕۆکەیەکی گرتووە کە خرابووە خوارەوە لەگەڵ باسی یەکێك لەو تۆپانەی کوردەکان گرتبویان ئەگەرچی کوردەکان نەیان توانیبوو تۆپە گیراوەکان بەکاربێنن‌و داوایان لە (ظفر الدولة)ی فەرماندەی هێزێکی ئێران کردبوو کە لەئازربایجان بوو یارمەتیان بدات بۆ چۆنێتی بەکارهێنانیان بەڵام وادیارە ئەویش حەزی نەکردبوو کورد ببێت بەخاوەنی تۆپی خۆی بۆیە داخوازییەکەی پشتگوێ خستبوو.

وەكـو لـەڕاپۆرتی روزیتـادا باسـیكردووە, لەگەرمـەی ئـەو شـەرەدا وتویـەتی كوردەكـان لەگاڵتـەو گـەپی خۆیـان نەكـەوتبون و باسـی ژنـانی كـوردی كـردووە لـەو شـەرەدا منداڵـەكانیان بەكۆڵیانـەوە بـووەو تفەنگەكانیشیان بەدەستەوە بووەو بەكاریان هێناون.

كریس كوچرا دوای ئەمە ئەچێتە سەر باسی (حاجو ئاغا)ی سەرۆكی هڤركـی كـە لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/٥)دا خـۆی و چـەند چـەكدارێك گونـدێكی بچوكیان لـە مەڵبەنـدی (نصـیبین) داگیركردبـوو, بـەیانێكیان چاپكردبوو دەربـارەی سـەربەخۆی كـوردو داوای لـەكورد كردبـوو یارمـەتی شۆڕشگێڕانی ئارارات بدەن, بەڵام بزوتنەوەكـەی حاجو ئاغا كەم خایـەن بوو چونكە زۆری پێ نەچوو ئەو بزوتنەوەیە لەو ناوچەیەدا خامۆشكرا.

كـریس كوچـرا لەكتێبەكەیـدا ئامـاژەی بـۆ ڕاپـەڕینێكی‌تر كـردووە كـە شانبەشـانی ئـەو بزوتنەوەیـەی حـاجی ئاغـا بـووە لەناوچـەی (جولـەمێرگ) لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/٧)داو بزوتنەوەیـەكی‌تر لـە (١٩٣٠/٨/٦)دا لەناوچـەی (سـعرت)و لـەكۆتایی ئـەو مانگـەدا لـە (لـیس)و بەتایبـەتی لەدەوروبـەری دیاربكر لەڕۆژی (١٩٣٠/٩/٢)دا بزوتنەوەیەكی تریش ڕویدابوو.

دەربـارەی شۆڕشـی ئارارات ولیـد حمـدی لەكتێبەكەیـدا سەرچاوە(٢٣) ئامـاژەی بـۆ دوو دوكیومێنـت كـردووە كـە باسـی ئـەو شۆڕشـەیان كـردووە یەكـەمیان (fo.371-14580) كـە ولیـد حمـدی لەلاپـەرە (٣٧٠)ی كتێبەكەیـدا باسیكردووە وتویـەتی دوای ئەوەی توركـەكان (سـداد پاشـا)ی سـەركردەی فەیلـەقی یازدەهـەمیان لابـردو لەشـوێنی ئـەو (صـالح پاشـا)ی سـەركردەی فەیلەقی هەشتەمیان كرد بەلێپرسراوو سەركردەی ئەو هێزانـەی ڕووبەڕووی شۆڕشـگێڕانی ئاگریـداغ بوبونـەوەو دوو فەیلـەقی شـارەزاو مەشـقپێكراویان

لەژێر دەسەڵاتی (حسین عمر خالص)دا خستە ژێر سایەی صالح پاشاو بەمە ژمارەی چەکدارەکانی صالح پاشا گەیشتە (١٥)هەزار بێجگە لەهێزی احتیاط کە لەرۆژئاوای ئەنادۆڵدا خرابووە ژێر دەسەڵاتیەوە.

صالح پاشا بڕیاریدا لەدوو قۆڵەوە پەلاماری چیای ئارارات بدات، ئەو فەیلەقەی لەباکووردا بوو پەلاماری کوردەکانیان دا بەڵام لەو هێرشەیانا بەئامانجی خۆیان نەگەیشتن و نەیانتوانی کوردەکان ئابلۆقە بدەن چونکە کوردەکان توانیبویان خۆیان بگەیەننە ناو خاکی ئێرانەوەو لەوێ کوردەکانی ئێران یارمەتیان دان و توانرا لەنزیك گۆلەکانی (سەرجۆ) پاشەکشە بەهێزەکەی تورك بکەن و لەو شەڕەدا (٥٠)سەربازی تورك بەدیل گیراو کورد چوار ڕەشاشی دەستگیر بوو، لەهەمان کاتدا ئیبراهیم بەگی سەرکردەی دەرەکی کورد مەبەستی (ئیبراهیم ئاغای هسکی تیللویە-برۆ) بەپێی بڕیاری خۆیبوون خۆی‌و ئەو چەکدارانەی لەگەڵیابوو بەخێزانەکانیشیانەوە کە ژمارەیان سێ هەزار دەبوو بەرگیریان کرد تا لەحزەیرانی ١٩٣٠دا شۆڕش لەناوچەکانی (موش، وان، بدلیس)دا بڵاوبووەوەو ژمارەیەکی زۆری چەکدارانی عەشایرو نیشتەجێبوەکان چوونە پاڵ شۆڕشگێڕەکان و لەمانگی تەمموزدا بەسەرکردایەتی کوردەکانی (کورحسین) بەرەو (ئەرزیس) ڕۆیشتن کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی گۆلی (وان)و ژمارەیەك لەچەکدارەکانی عەشیرەتی (جلالی)یش چوونە پاڵ شۆڕشگێڕەکان.

ساتێك هێزەکانی کورد لە(زیلان دیری) لەنزیك چیای (سپیان داغ)دا بەرەو ڕووی تورکەکان بوونەوە لەژوور گۆلی (وان)دا شەڕێکی چوار ڕۆژی بەرپا بوو، تورکەکان لەم شەڕەدا جگە لەفرۆکە، ڕەشاش و تۆپ و هێزی

سوارەشی بەکارهێناو چەند فڕۆکەیەك خرایە خوارەوەو فڕۆکەوانەکانیان بەدیل گیران (سەیر ئەوەیە نە لەم دوکیومێنتەداو نە لەسەرچاوەکانی تردا هیچیان باسی سەرەنجامی ئەو فڕۆکەوانانەیان نەکردووە بەزیندوویی بووبێت یا بەدیلی تۆ بڵێی شۆڕشگێڕان بیریان لەوە نەکردبێتەوە سوود لەو دیلانە وەربگرن وەکو لەهەموو شۆڕشێکی تردا سوودیان لێ وەردەگیرێت؟)

دوکیومێنتەکە لەسەری دەڕواو دەڵێت:((هەرچەند تورکەکان لەم شەڕەدا زیانێکی زۆریان لێکەوت بەڵام لە ئەنجامیدا توانیان هێزەکانی کورد بشکێنن و دوای ئەو شکاندنە دەستیانکرد بەکاولکردنی ناوچەکانی کورد)).

ولید حمدی دوای ئەو دوکیومینتەی ئەرشیفی حکومەتی بەریتانیا ئاماژەی بۆ سەرچاوەیەکی‌تر کردووە (ibla) کە ئەمیش باسی شەڕەکەی بەو جۆرە کردووە کە حکومەت صالح پاشای کردبوو بەسەرکردەی هەموو هێزەکان کە ئاڕاستەی ئارارات کرابون و لەمانگی (ئەیلولی/ ١٩٣٠)دا توانی دەربەندی گەروی (سردار بولاق) کە لەنێوانی هەردوو ئارراتدا بوو بیگرێت دوای ئەوەی زیانێکی زۆری لێ کەوتبوو.

(لەو سەرچاوەیەدا باسی ئەوە کراوە کە حکومەتی بەریتانیاو عێراق هەردوکیان دژی هەموو جۆرە بزوتنەوەیەکی جیاخواز وەستابون.

لەڕاستیدا نەك تەنها هەر لەو دوکیومێنتەدا، بەڵکو لەگەلێك دوکیومێنت و سەرچاوەی تردا باسی حکومەتی بەریتانیا کراوە کە هەمیشە دژی هەموو بزوتنەوەیەکی کورد بووەو لەو ڕاپۆرتەی (hendersom) بو (mr.helow) ناردبووی کە ئەم ڕاپۆرتە لەدوکیومێنتی ژمارە (fo.371-14580) کە بەرلەمە ولید حمدی بەکورتی ئاماژەی بۆ کردووە. بەئاشکرا دان بەوەدا نراوە چۆن

فرۆکـەکانی حکومـەتی بـەریتانیا لـەهێزو چـەکدارەکانی شـێخ ئەحمـەدی بارزانیانیان دابوو بۆ ئەوەی بزوتنەوەکەی کورد تەشەنە نەکاتو هـەمان دوکیومێنت باسی ئەوەی کردووە کە(توفیق روشدی- کە مەبەستی توفیق روشـدی ئاراسـە) دانـی بـەوەدا نـابوو حکومـەتی عێـراق خزمـەتێکی زۆر گـەورەی تورکیـای کردبـوو, بـەڵام روشـدی ئـاراس ووتبـوی: مەترسـی لەشوێنێکی تردا هەیە -کە مەبەستی ئێران بوە-

هـەتا ئێـرە بریتـی بـوو لەباسـی ئـەو دوکیومێنـتو سەرچـاوانەی هەریەکـەیان بەشـێوەیەك باسـی چـمکێکی شۆڕشـەکەیان کـردووەو خوێندەواری بەڕێز لەبەراوردکردنی ئەو سەرچاوانەدا هەندێك ژمارەی لەیەك نەچووی دێتـە بەرچـاو دەربـارەی ژمـارەی کـوژراوو دیـلو ژمـارەی زیـانۆ دەسـکەوتی چـەكو جبەخانـەکان بۆیـە ناچـاربووین کورتـەی هـەموویان باسبکەینو کۆتـایی باسـی چۆنێتی دەستپێکردنی شۆڕشو ڕوداوەکانو سـەرەنجامەکانیان دەهێڵینـەوە بـۆ ئـەو باسـانەی ئیحسـان نـوری پاشـای سـەرکردەی هێزەکـانی شۆڕشـی ئاگریـداغ لەیاداشـتەکانیا باسـیکردووە, هەرچـەند وەکـو وتمـان ئـەویش یاداشـتەکانی درەنـگ تۆمـارکردووەو ئەوانەشی تۆمارکردووە کە لەبیریا مابوو, زۆرجاریش لەیاداشتەکانیا وەکو وتمـان هەسـت بەوە دەکرێت کە پاشو پێشێکی ئاشکرا هەیە لـەزنجیرەی باسەکانیا.

ئیحسان نوری بەرلەوەی بچێتە سەرباسـی چۆنێتی ڕووبەڕوو بوونـەوەی هێزەکـانی کـورد لەگـەڵ سـوپای تورکـدا, لەلاپـەڕە (١١)ی یاداشـتەکانیا سەرچـاوە (٦١) کورتـە باسـێکی مێـژوویی ناوچـەکانی ئـاگری یاداشـت کـردووە لـەکاتی ڕێکەوتنەکـەی نێـوان ئیدریسـی بەدلیسـیو سـوڵتانی

عوسمانی کە بەپێی ئەو ڕێکەوتنە ئەمارەتەکانی کورد یەك لەدوای یەك چوونە ژێر باڵی عوسمانی‌یەوەو بوون بەبەشێك لەدەوڵەتی عوسمانی‌و بەزنجیرە باسی شۆڕشەکەی میر محمد پاشای ڕواندز (پاشا کۆرە)و شۆڕشی بدرخان پاشاو شێخ عبیداللە نهری‌و شۆڕشی شۆڕشی (سید علی کوڕی شێخ جلال الدین-لەناوچەی میزان- بدلیس بەهاوکاری مەلا سلیم)و شۆڕشی پیران‌و چۆنێتی پێکهاتنی ئازادی بەسەرۆکایەتی خالد بەگ جبران‌و چۆنێتی ئیعدام کردنی ئەوو یوسف ضیاء بەگ‌و ڕاپەڕینی ئیبراهیم ئاغا (بروهسکی تیللی) لە عەشیرەتی جەلالی لەساڵی (١٩٢٦)دا لەئاگری‌و چۆنێتی هەڵبژاردنی خۆی لەلایەن خۆیبوونەوە بۆ سەرکردایەتی هێزەکانی شۆڕشی ئارارات.

لەلاپەڕە (٢٠)ی یاداشتەکەیدا کورتە باسێکی ئیبراهیم ئاغا (بروهسکی تیللی) کردووە کە لەشۆڕشی ئاگریداغدا لەبەر ئازایەتی لەلایەن خۆیبوونەوە لەقەبی پاشایەتی پێدراوە.

سەیر ئەوەیە ئەو ئیبراهیم ئاغایە هەروەکو ئیحسان نوری باسیکردووە, بەو هەموو ئازایەتییەوە کەلەشۆڕشی ئاگریداغدا نواندبووی کەچی بەرلەوە لەشۆڕشی پیراندا بەسەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران لەم شۆڕشەدا بێ لایەن بووەو بەشداری نەکردووە تیایا, بەڵام ئایا کە شۆڕشی پیران کۆتایی پێ هێنرا کاربەدەستانی تورك هیچ حسابێکیان بۆ ئەو بێ لایەنیەی ئەو کردبوو؟؟ لەوەرامدا نەخێر... بەپێچەوانەوە تورکەکان لەویشیان هەڵپێچاو گێچەڵیان پێکرد. دەربارەی هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر (بروهسکی تیللی) هەروەکو ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا باسی کردووە وتوویەتی:

لەدوای شۆڕشی پیران تورکەکان دەستیانکرد بەئاوارەکردنو ڕاگوێزانی کورد بەکۆمەڵو هەروەکو ئیبراهیم ئاغا خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەوە داروەستەو قەومەکەی پێیان وتبوو بەلەوەی حکومەت دەستی بمانگاتیو دەرمان بکات با خۆمان دەرباز بکەینو ئەویش لەوەرامدا پێیان دەڵێت:

من دۆستی حکومەت بوومو شتێکی وام نەکردووە دژیان کە ببێتە هۆی ئەوەی لەشوێنەکەی خۆم دەرم بکەن...

بەڵام هەروەکو خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەوە کە وتوویەتی:

((زۆری پێ نەچوو لەبەرەبەیانی ڕۆژێکی کۆتایی ساڵی (١٩٢٦)دا بیست سواری تورك بەسەرکردایەتی ئەفسەرێك هاتبوون بۆ گوندێكو لەوێ هەواڵی منیان پرسیبوو (هی ئیبراهیم ئاغا) کوڕەکە کە ئەم هەواڵە دەبیستێت خۆی گەیاندبووە باوکی کە لە(بایزید) بووم بۆی گێڕامەوە بۆی گێڕامەوە کە بەدواما دەگەڕێن, منیش پێم ووت پێیان بڵێن باوکم چووە بۆ (قیزل دزی). بەکوڕەکەم وت بەڕێگای (قوتیس)دا دەڕۆم تفەنگەکەم بۆ بێنە بۆ ئەویو لەڕێگەما بۆ قوتیس کە گەیشتمە قەراغی ڕووبارەکە هەواڵی دەنگوباسم لەشوانێك پرسی لەوەرامدا پێی وتم: تورکەکان بەدوای تۆدا دەگەڕێن))

هەروەکو ئیحسان نوری باسەکەی ئیبراهیم ئاغای یاداشتت کردووە کە دەڵێ:

ئیبراهیم ئاغا دوای ئەمە بەدوورودرێژ باسی خۆی بۆ ئیحسان نوری کردووە کەچۆن خۆیو دانیشتوانی ناوچەکە ڕویانکردە چیاکانو چۆن سوپای تورك بەرامبەر بەئاگری ئۆردوگایەکیان دامەزراندو ئەویش خۆیو هەردوو براکەیو دوو خوشکەزاو سێ کوڕیو چەند ئامۆزایەکیو هەندێ لەچەکدارانی عەشیرەتی (هسەسوری)و تاقمێکی تری عەشیرەتی (موسی

پیرگی)و پیاوەکانی (محوبکر)و هەندێ چەکداری عەشیرەتی (کسکوی) هەموو دەستیان دایە چەك‌و بڕیاریاندا ڕووبەڕووی دوژمن ببنەوەو لەپێکادانێکدا ئەحمەد ئاغای برای ئیبراهیم ئاغاو برایەکی (محو ئاغا) شەهیدکران‌و بروەسکی خۆشی بریندارکراو تورکەکان بەرامبەر ئازایەتی چەکدارەکان خۆیان پێنەگیراو هەندێ چەك‌و جبەخانەیان لێ بەجێماو چەند کەسێکیشیان لێ بەدیل گرتن، بەڵام ڕەوشتی کورد ڕێگەی کوشتنی دیل نادات بۆیە هەموو دیلەکانیان بەردا.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: بەو جۆرە چەکدارەکانی برۆ سنگی چیای ئاگریان گرت‌و لەم کاتەدا (تمرشمکی) کە سەرۆك عەشیرەتی (شمکان) بوو لەناوچەی (توزهینی)و یەکێك بوو لەکوردە زرنگەکان ئامادەیی خۆی پیشاندا بۆ فیداکاری‌و خۆبەختکردن لەپێناوی نشتماندا کە (شارخوی) براشی لەگەڵدابوو.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٢٥)ی یاداشتەکەیدا لەسەری دەڕواو دەڵێت:

لەدوای ئەو ڕاپەڕینە تورکەکان ترسیان لێ نیشت‌و بڕیاریاندا بەهەر نرخێك بووبێت ئەو شۆڕشە دامرکێننەوەو لە(پایزی/١٩٢٧)دا هێزێکیان ئاڕاستەی ئاگری کرد بۆ لێدانی کوردو گرتنی ناوچەکە وهەندێ دانیشتوانی ئاگری کە لایەنگری حکومەت بوون، حکومەت توانی بەناو ناوچەکانی ئەوانا بێتە پێشەوەو چەند بەرزاییەکیان گرت‌و لەنێوان ئاگری گەورەو ئاگری بچووکدا خێوەتیان هەڵداو لەوێوە دەستیانکرد بەپەلاماردان‌و شەڕکردنو پێشمەرگەکانی ئاگری ناچاربوونماڵ‌و منداڵەکانیان ڕەوانە کرد بۆ ناوچەی (تامبات) کە لەژێر دەسەڵاتی عەشیرەتی (ساکان)دا بوون‌و هەندێ لەچەکدارەکانی ئەم عەشیرەتەش

بەهاوارو فریای براکانیانەوە هاتن و تورکەکانیان ناچارکرد پاشەکشە بکەن و لەم پێکادان و شەڕەدا کورد دەسکەوتێکی زۆری چەك و جبەخانەی هەبوو, ئەو دیلانەش کە گیرابوون هیچیان لێ نەکراو بەردران.

ئیحسان نوری لێرەدا لەیاداشتەکانیا ئەم چەند دێڕی سرودەی یاداشت کردووە کە لەیاداشتەکەیدا کراوە بەعەرەبی و ئەمە وەرگێڕانەکەیەتی بۆ شێوەی کرمانجی خواروو:

دۆڵەکانت پڕبوون لەخوێناو
لاشەکان بەوناوەدا پرش و بلاو بوونەتەوە
ڕاستە ئاگری تۆ ئاگریت
بەلام ئیمڕۆ ڕۆڵەکانیشت بوون بە ئاگر

ئیحسان نوری ئەڵێ: لەگەرمەی ئەم شەڕەدا ساتێك دوژمن هێزەکەی کێشایەوە ئەوسا پێی زانی کە ئیحسان نوری بەخۆی و (٢٠)سوارەی عەشیرەتی (حیدری)یەوە لەو شەڕەدا بەشداری کردبوو کەلەناو ئەو سوارانەدا (سیفدین بەگی کوڕی فتح الله بەگی سەرۆکی پێشوو) کە پورزای ئیحسان نوری بوو, لەگەڵ هەندێ لەعەشایری حیدران و هسنان لەسنوری پەڕیونەوەو ساتێك زانیبویان هەرکەکان هێزیان ناردبوو بۆ ئاگری ئەوانیش دەم و دەست گەیشتبوونە کۆڕی شەڕەکە.

نەخشەی ئەو ناوچانەی شۆڕشەکەی ئاراراتی تیایدا ڕوویدابوو

لەلاپەڕە (١٣١)ی یاداشتەکانی (ئیحسان نوری)

ئیحسـان نـوری لەیاداشـتەکانیا باسـی دوو شـەڕی گرنگـی کـردووە کـە لـەنێوان شۆڕشـگێڕانو هێزەکـانی حکومەتـدا ڕوویـدابوو, شـەڕی یەکـەمیان بریتـی‌یــە لــە شــەڕی (کــانی کــورك) کــە لەلاپــەڕەکانی (٤٣-٦١)ی بــۆ تـەرخانکردووەو شـەڕی دووەم بریتی‌یـە لەشـەڕی (زیـلان) کـە بریتی‌یـە لـەو شەڕەی کە کوردی تیا شکاو لەئەنجامیا شۆڕشگێڕانی کورد ئەوی لەو شەڕە ڕزگاری بوو ئاوارەو دەربەدەرکرا کە ئیحسان نوری بەدورو درێـژ باسـی ئـەم شەڕەی لەلاپـەڕە (٨٦) بەدواوە بـۆ تـەرخانکردووەو هـەوڵ ئـەدەین کورتـەی ئەو دوو شەڕە بەپێی یاداشتەکانی ئیحسان نوری پێشکەش بکەین.

شەڕی یەکەم: شەڕی (کانی کورك)

ئیحسـان نـوری لەلاپــەڕە (٤٣)ی یاداشــتەکەیدا سەرچـاوە (٦١)باســی چـۆنێتی دەسـتپێکردنی شـەڕی کـانی کـورکی بـەم شـێوەیە تۆمـارکردووە کەکورتەیەکی پێشکەش دەکەین:

(ڕۆژێکـی پـایز, سـەرلەبەیانی لەگونـدی (کردئاڤـا) کـەنزیك سـنووری دەسـەڵاتی هێزەکـانی کـوردو حکومـەت بـوو کاتێکمـان زانـی تەقـەی تفـەنگ دەستی پێکـردو بـەدوای ئـەوەدا ئیتر تۆپبـاران دەسـتی پێکـرد دوای ئـەوەی تۆپەکانی دوژمـن لەگوندەکە نزیك بوبـوەوە, تورکـەکان نـاوی ئـەو گونـدەیان لەناوە کوردیەکەیەوە گۆڕیبوو بە (تورکمن)و لەئەنجامی ئەم تەقانەدا هەنـدێ لەسـوارەکانی کـورد ڕوویـانکردە لووتکـەی ئـاگری بـۆ ئـەوەی ڕێگـەی ئـەوە نەدەن تورکەکان بچنە پێشەوەو ڕێگەی هاتوچۆی سنووری ئێران بگرن.

ژن‌و منداڵانی گوندەکانی (موسی) و (بیرکی) گوندەکەی خۆیان بەجێ هێشتبوو, ڕوویانکردبووە سنوری ئێران‌و فڕۆکەی تورك ئیتر دەستیکرد بەبۆردومانی ئەو ژن‌و منداڵانە.

سەرکردەی هێزەکانی کورد مەبەستی (ئیحسان نوری خۆیەتی) لەگەڵ (بروهسکی)و (١٢)پیاوی ناو گوندەکە مانەوە بۆ بەرگری کردن لەگوندەکەو چاومان لێ بوو هێزەکانی تورك بەرزاییەکانی (کانی کورك) یان داگیرکرد کە ئەو هێزە بریتی بوو لەچەند سوارو پیادەو تۆپێکیشیان پێ بوو دانیشتوانی (کانی کورك) کە گوندەکەیان بەپێی ڕازیبونی حکومەت ئاوەدان کرابووەوە تەنها بریتی بوون لە(٢٥) ماڵ‌و دانیشتوەکانی هیچیان دژی حکومەت نەکردبوو کەچی تورکەکان پەلاماریانداو خاووخێزانەکانیان ناچارکرد بچنە (ئاگری), برازایەکی (بروهسکی)کە تەمەنی نۆ ساڵ بوو بەتفەنگەکەی لەفڕۆکەیەکی دابوو خستبویە خوارەوە. هەندێ لەوانەی لەناو سنووری دەسەڵاتی تورکەکانا بوون خۆیان گەیانە لای ئێمە کە بریتی بوون لە (ئیلخان)ی کوڕە بچووکی بروهسکی‌و (ملا شون الله) کە مەلایەکی کوردی دڵسۆز بوو لەخوتبەی مزگەوتەکەیا خوتبەی بەناوی میللەتەکەوە دەخوێندەوە لەمزگەوتی (ئاگری)و پێنج پێشمەرگەیان لەگەڵدا بوو کە شەوێکی درەنگ گەیشتبوونە کانی کورك‌و ویستویانە بچنە ماڵی (حمید ئیسماعیل)و کاتێك بەخۆیان دەزانن سوارەی تورك ڕوودەکەنە گوندەکە لەبەرئەوە نەیان توانیبوو بچنە کانی کورك بەڵکو ڕویانکردە لای ئێمە.

هێزێکی تورك دوای خەڵکی گوندی کانی کورك کەوتن‌و ڕاویان نان‌و پەلاماری مەڕو ماڵاتەکانیان دان کە بەڕاستی ئەم کردارەی تورك ئەوەندە کاریگەرو دڵتەزێن بوو ئەو چەکدارانەی بەلاپاڵی چیای ئاگریەوە بون کە

چاویان بەو ڕەفتارە کەوت خۆیان پێ نەگیراو شێرانەو دلێرانە دوژمنیان ناچارکرد پاشەکشە بکات.

تورکەکان دەستیانکرد بەگوللەبارانی ڕوبارەکەی سەر سنوور بۆ ئەوەی ڕێگەی پەڕینەوە لەکوردەکان بگرن و نەگەنە ناو خاکی ئێرانەوەو، من لەو کاتەدا تاقە کەس بووم کەسواری ولاغ بوم، خۆم گەیاندە نزیکی پردەکەو لێی پەڕیمەوە، لەو کاتەدا (بادو دلخری) و (عوسمان کیلم)و سێ سواری تر ئەوانیش لەڕۆژئاوای پردی کانی کورك ولاغەکانیان بەستەوە.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٤٧)ی یاداشتەکەدا باسی ئەوانەی کردووە کە لەگوندەکەدا بوون، تورکەکان دەستیان بەسەر هەندێ ژندا گرتبوو یەکێك لەوانە ژنێکی سك پڕبوو، ژنێکی تریشیان کوشتبوو لەبەرئەوەی نەچووبوو لەگەڵیانا کە ئەو ژنە خێزانی ئامۆزایەکی (حمید ئیسماعیل)بوو.

(بروهسکی)و هاوڕێکانی کەخۆیان دابوو بەزەویداو ڕووبەڕووی پردەکە شەڕیان دەکرد، ساتێك چاویان بەمن کەوت گەیشتبوومە کانی کورك ئەوانیش پەڕینەوەو هەمووومان ڕوومانکردە پشت دوژمن و دەستمانکرد بەتەقەکردن لێیان و سەرکردەی هێزەکەی تورك چاومان لێی بوو بەپەلە پروسکیێ سواری ئۆتۆمبیلەکەی بوو ڕایکردو (بادوزیلانی دلخسری) بەخۆیو تاقمەکەی پەلاماری پشتەوەی هێزەکەی تورکیداو هەندێکی لێ بەدیل گرتن.

ئێمەش لەگوندی (قوتس)ەوە کە بەرامبەر بەچیاکەی پشت بایزیدەوە بوو, لەوێوە دەستمانکرد بەگوللەبارانی ڕۆمەکان (تورکەکان) کە بنکەی تۆپەکانیان تیا دامەزراندبوو.

ئیحسان نوری ئەڵێ: بەڕاستی ئەم شەڕە یەکێك بوو لە شەڕە سەیرەکان کە ئەو هەموو سەربازە زۆرەی تورك لەو ناوچانەدا دوو هەزار دەبوون بەتۆپی گەورەو بچووکەوە بەرامبەر بە ژمارەیەکی ئیجگار کەمی کورد کە هەمووی (١٥) چەکداری پیادەو (٦)سوارە بوون چۆن وایانکرد تورکەکان ڕاوبنێن و ژمارەیەکیشیان لێ بەدیل بگرن.

لەگوندی (هلـلاج) ئیبراهیم ئازۆ لەگەڵ ئەو فڕۆکەوانەی فڕۆکەکەی خرابووە خوارەوە چوو بۆ •بایزید)و لەگەڕانەوەیدا لەبەرزاییەکانی (قوتس)دا بەلای ئێمەدا تێپەڕی و بۆی گێڕاینەوە وتی لەگەڵ فڕۆکەوانەکەدا چوومە بایزید لە(قوتس)ەوە ئەفسەرێك بەدووربین سەیری سەربازەکانی خۆیانی دەکردو دەیکێشا بەئەژنۆی خۆیداو دەی ووت: ئەم نەگبەتییە چییە؟! ئائەم هەموو سوارو پیادە پڕ چەکانەی ئێمە بەخۆیان و تۆپەکانیانەوە نەیانتوانی بەرامبەر چەند کوردێکی ڕووت و کەم چەك خۆیان بگرن!!

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەربارەی ئەمە وتوویەتی: نازانین. ئاخۆ سەرکردەی ئەو هێزەی تورك لەڕاپۆرتەکەیدا ئەبێ چۆن باسی ئەم شەڕەی کردبێت و ژمارەی شەڕکەرەکانی کوردی بەچەند دانابێت؟؟, لەڕاستیدا هەواڵی ئەو شەڕە وەکو ئەفسانەیەکی لێهات و دەماودەم دەگێڕایەوەو بڵاو دەبووەوە.

ئیحسان نوری لەگەڵ هەندێ لەچەکدارەکانی

لاپەڕە (١٣٦) یاداشتەکەی ئیحسان نوری

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٤٩)ی یاداشتەکەیدا باسی ئەو فڕۆکە خراوەی کردووە کە دوازدە چەکداری کورد بەسەرکردایەتی (ئەیوب ئاغا)ی برای بروهسکی خۆیان گەیاندە ئەو شوێنەی فڕۆکەکەی لێ خرابوو دەستیانکرد بەتەقەکردن و لەولاشەوە سەربازەکانی تورك لەگردەکانی نزیك گوندی (دودکان) لەسپەرەکانیانا خۆیان حەشاردابوو, چەکدارەکانی ئێمەش دەبوایە لەچیای (قوتس)ەوە کیلۆمەترێك تەختاییەکان ببڕن کەلەژێر مەودای گوللەی دوژمندا بوو, بەڵام سید رسول بەرزنجی و فرزندە کە هەردوکیان نمونەی ئازایەتی و قارەمانێتی بوون تەقەیان لەتورکەکان کردو دوای ئەوەی تورکە خۆحەشارداوەکان بۆیان دەرکەوت سڵ لەگوللەکانی ئەوان ناکەنەوەو ناگەڕێنە دواوەو بەرزاییەکانی بەردەمی سەنگەرەکانی ئەوانیان گرتبوو ئیتر ئەوان ناچاربوون کشانە دواوەو ئەفسەرەکەی سەرکردەیان لەگەڵ سێ سەربازی تردا بەسواریی خۆیان دەربازکردو پێشمەرگەکانمان هاواریانکرد ئەوا ڕۆمەکان ڕایانکردو ولاخەکانیان و سێ لاشەو چەند برینداریکیان بەجێ هێشتبوو بەخۆیان و چەکەکانیانەوەو پاش ئەوە هێزەکەی تورك یەك لەدوای یەك ڕایانکردوو خۆیان شاردەوە.

ئێمەش لەگەڵ بروهسکی‌دا کە گەیشتین نزیك بوین لەفڕۆکە خراوەکەو ئەو تۆپەی تیایا بوو دەرمان هێناو فڕۆکەکە سوتێنراو کلپەو تەقەی فڕۆکەکە دەنگی ئەدایەوەو ئەوانەشی کەبەدیل گیرابوون بەجلی ژێرەوە نێردران بۆ بایزید بۆ ئەوەی خەڵك لەڕێگا بەو شێوەیە بیانبینێت.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: سەرکردەی هێزی تورك لەسەر سنورەکە کە میر ئالای (فەرهادبای)بوو خەبەری بۆ ناردم و پێی وتبوم:

بۆچی ئێمە شەڕکەرەکانی خۆمان بدەین بەکوشت, لەجیاتی ئەوە وەرە با منو تۆ با زۆرانێك بگرین ئەوسا بەکوشتنی یەکێکمان شەڕەکە دەبڕێتەوە, منیش وەرامم دایەوەو پێم ووت: ئەگەر بەکوشتنی یەکێکمان شەڕ کۆتایی پێ بێت ئەوا من بەوپەڕی شانازییەوە ئامادەم هەر ئیستە ئەو زۆرانەت لەگەڵدا بگرم, بەلأم وادیارە تۆ هێشتا لەهۆی ڕوودانی ئەم شەڕە نەگەیشتویتو نازانی بۆچی ئێمە شەڕ لەگەڵ تورکدا دەکەین!!

ئێمە داوای سەربەستیو سەربەخۆیی میللەتەکەمان دەکەین ئەگەر حکومەت دان بەوەدا بنێت ئیتر نەپێویستی بەشەڕ هەیەو نە بەزۆرانبازی منو تۆ, ئەگەر ئێوە ئەو زۆرانبازیەش بەشتێکی پێویست دەزانن من ئەو زۆرانبازییە لەگەڵ تۆدا ناکەم بەڵکو لەگەڵ سەرکردەی تورکیادا دەیکەم چونکە منیش نوێنەری کوردمو دوور نیە بەرلەوەی شەڕ ببڕێتەوە ڕۆژێ دێ لەکۆڕی شەڕێکدا ڕوو بەڕووی یەکتر ببینەوەو ئەوەشت لێ دیاری بێ کەمن ڕۆژێك لەڕۆژان هەر دەمرم بەلأم لەناو کوردەکانا هەزارانی لەمن باشتر هەیە کەبتوانێت تۆڵەی میللەتی کورد لەتورك بێنیتەوەو ئەم شەڕە هەر کۆتایی نایەت هەتا ئەنجوومەنی بالأی میللی تورك دان بەمافی کوردا نەنێت)).

ئیحسان نوری وەکو خۆی باسیکردووە ئەو دیلانەی گیرابوونو نێررابوونەوە ڕای سپاردن بەمیر ئالأی فەرهاد بڵێن وائیمرۆ دێم بۆ ئەوەی لەکۆڕی شەڕدا ڕوو بەڕووی یەکتر ببینەوەو هەروەکو تۆ چۆن بەچاوی خۆی منی بینی پێش هێزەکەی خۆم دەکەوم ئەویش وا خۆیم بۆ دەرخاو بەپەلە ڕانەکات.

ئیحسان نوری لێرەدا چوار دێڕی تری سرودێکی بلأوکردۆتەوە لەیاداشتەکەیدا کە وتراوە:

ڕۆژی ئازادیت لێ هەڵات..
تیشکی ڕوناکیت گەیشتۆتە بەصرە
ئاشتیم چاند لەناو گەلدا
کڵپە بسێنە ئاگری... کڵپە بستێنە ئاگری
ئیحسان نوری وتویەتی:

لەسەر سنووری ئێرانەوە, لەکانیاوەکانی سەر گردەکانی (ئایبەی) بەئاشکرا شەڕی (کانی کورك) دەبینراو لەوێوە نوێنەری (طاشناقی) ئەرمەنی ئاگاداری ئەو ئازایەتیو قارەمانێتییەی کورد بوو چۆن خۆیان بەختکردبوو, دەنگی لاوانی کورد دەلەرایەوە کە دەیان ووت:

کڵپە بسێنە ئاگری... کڵپە بسێنە ئاگری
تورکەکان لەترسی تۆ باوکەڕۆیانەو قوڕ دەپێون
بەچاوی خۆت ڕۆمەکانت بینی چۆن ڕایانکرد
کڵپە بسێنە ئاگری.... کڵپە بسێنە ئاگری

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

(سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش, بەبەیانێك داوای لەڕایی گشتی جیهانی کرد لەکێشەی کورد بکۆڵنەوەو پیێ وتوون.

(لەو شەڕانەدا کە تووشی کورد بووە بەناچاری دژی تورك, ئەو دیلانەی کورد دەیانگرێت دەمو دەس هەموویان بەردەدرێن, بەڵام تورکەکان بەپێچەوانەوە بەوپەڕی دڕەندەیەتیەوە بەزەییان بەمنداڵیشدا نایەتەوەو دەیان کوژن کەچی سەرڕای ئەمە حکومەتی تورك بەدەوڵەتێکی

پێشکەوتووخوازی خاوەن شارستانێتی دەژمێررێت!! ئایا کامیان دڕندەو کێوین؟!

دوای ئەوە ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٥٣)ی یاداشتەکەدا باسی هەندێ کاروباری بەڕێوەبەرایەتی سەرکردایەتی شۆڕشی کردووەو بەو زستانە سەختە کە شۆڕش(١٢) جیهازی تەلەفونی گرتبوو بەڵام پێویستی بەتەل هەبوو کە ناوچەکان بەهۆی ئەو تەلەفونانە بەیەکەوە ببەستیت بۆ ئەو مەبەستە سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش کە(ئیحسان نوری پاشا)خۆی بوو لەگەڵ چەند سوارێکی دلێردا پەلاماری بنکەی سوپایی تورکیانـدا لەبایەزیدو ئەوی پێویستیان بوو لەتەلی تلگراف دەستگیریان بوو، لەگەڵ خۆیانا بردیان‌و ڕۆژی دوایی ئەو تەلانە هەموو لەگەڵ تەلەفونەکانا لەشوێنی خۆیانا دانران‌و توانرا هەندێ شوێنی گرنگی شۆڕش والێ بکرێت بەو هێڵی تەلەفونانە پێوەندییی بەیەکەوە بکەن‌و دەربارەی چەکدارەکان‌و ئەفسەرەکانی شۆڕشیش بۆ ئەوەی شێوەیەکی ڕێك وەربگرێت هەر چەکدارو ئەفسەرێك پلەو پایەی تایبەتی خۆی هەبووەو بۆ چەکدارەکان نیشانەی ئاگری گەورەو بچووك لەسەر بەردێکی بچووك هەڵکەنرابوو، چەسپێنرابوو بەسەروکڵاوەکانیانەوە ئەفسەرەکانیش نیشانەی (خۆیبون) یان لەسەر شانیان چەسپاندبوو کە بریتی بوو لەوێنەی خەنجەرێك لەناو وێنەی گوڵە گەنمێکداو لەسەر دەسکی خەنجەرەکە وێنەی ڕۆژێکی لێ هەڵکەنرابوو.

وەکو ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٥٤)دا باسیکردووە، تورکەکان لەو زستانەدا هەوڵێکی زۆریان دابوو بۆ کوشتنی خۆی‌و ئەو کارەیان سپاردبوو بەشێخ عبدالقادر کە هەتا ئەوسا هەر لایەنگری حکومەت بوو، ئەویش ئەو کارەی سپاردبوو بە زاوایەکی‌و بە(داقو)ی کوڕە بچووکی برومسکی، بەڵام

تورکـەکان بەهەڵـەدا چـوبوون لەمـەداو لەڕاسـتی مەسـەلەکە نەگەیشـتبوون کەکورد تینوی ئازادیو سەربەخۆی بوو نەیان زانیبوو سەرکردەی شۆڕش ئاگـاداری نەخشـەی ئـەوان بـوو، ئەوانـەش کـە بـەڵێنی بـەجێهێنانی ڕاسپاردەکەی ئەوانیان دابوو هیچ شتێکیان بێ ڕەزامەندی سەرکردایەتی شۆڕش نەکردبوو.

ئیحسان نوری دوای ئەمە دەچێتە سەرباسی تواناو دەسەلاتی شۆڕشو ڕونکردنەوەی بارودۆخو هەڵوێستو وتوویەتی:

(زۆر باش لـەوە گەیشـتبووم کـە هـیچ هیـواو ئومێـدێك نـەبوو کەلـەهیچ لایەکەوە دەسـتی یارمـەتیمان بـۆ درێـژبکرێتو تواناى فراوانکردنـی کـۆڕی شەڕیش شتێکی ئاسان نەبوو، ئەو چەکەی شۆڕشیش هەیبوو بریتی بوو لەتفـەنگ بەرامبـەر تـۆپو فرۆکـەو دەبابـەی سوپای مەشـق پێکـراو، بـەلام لەگەڵ ئەوەشدا بەچنگێکی پۆلاین دەستمان بەسـەر چیای ئاگریـدا گرتبـوو، توانیبومان بەرەنگاری هێزی تورك ببینەوەو دەنگی شۆڕشو باسی مافی کوردمـان گەیانـدبوو بەجیهانو ئـەو نەخشـەیەی بـۆ شـۆڕش ئامـادەکرابوو تکتیکەکەی لەلایەن (خۆیبون)ەوە پەسەندکرابوو.

ئیحسـان نـوری دەڵـێ: تورکـەکان پەنـدو دەرسـیان لەبەسـەرهاتو ڕووداوەکـانی مێـژوو وەرنـەگرتبوو هـەروەکو چـۆن بـۆ پینـەکردنی ئـەو شکاندنو دۆڕاندنـە زۆرەی سالی(١٩١٢) لەبالقانـدا توشـیان بوبـوو داخـی ئـەوەیان بەعەرەبەکان ڕشـتبوو بـەهۆی (جمـال الـدین سـفاح)ەوەو بەهـەمان شـێوە دەیـان ویسـت لەگـەڵ کوردیشـدا هـەمان دڕندەیـەتیو خوێنڕێـژی بەکاربهێنن.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ:

بۆ ئەوەی خۆیبوون دەست بکات بەچالاکی, بەپێویستم زانی چەند تێکۆشەرێکی لەخۆبردوو بنێرم بۆ ناوجەرگەی کوردستان بۆ ئەوەی لەلایەکەوە تورکەکان بەوەوە خەریك بکەم لەلایەکی تریشەوە پەیوەندی پەیدا ببێت لەنێوان بنکەی خۆیبوونو ناوچەکانی تری کوردستاندا, هەرچەند ژمارەی ئەو نێرراوانە کەم بوو بەلاّم زۆر بەقولاّیی دەچوونە ناو خاکی کوردستانەوەو بنکەی تریش دامەزراو بەمە بلّێسەی شۆڕشی ئاگری لەشوێنەکانی تری کوردستانا بەرزبوەوە.

لەدوای شەڕی (کانی کورك) وورەی دانیشتوان بەرز بوەوەو هەبوو لەناویانا دەیوت فیرقەیەکی تورك ناوێرێ پەلاماریان بدات.

ئیحسان نوری ئاماژەی بۆ یاداشتێکی(زوهدی گویڤن) کردوە کە ئەفسەرێکی تورك بووە لەباسی یەکێك لەو شەڕانەدا لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی:

((لەو شەڕانەی لەنێوان کوردەکانو تورکدا لە(ئوسمان کلم-ئالتون دشمی) کەنزیکی زەویوزارەکانی عەشیرەتی (شمکان)بوو لەناوچەی (توزلجە) هێزی سوپای ئێمە شکاو پاشەکشەی کردبوو ڕۆژی دوایی کەبەناو کۆڕی شەڕەکەدا گەڕام چاوم بەچوار لاشەی سەربازکەوتو ناشتمانن, بەرامبەر بەمە لەناوچە شاخاویو دۆڵەکانا (٦)کوردم بەدیل گرت کە هەر شەشیان شوانو گاوان بوونو هیچ پەیوەندییەکیان بەشەڕەوە نەبوو.

ساتێك حکومەت بەسەرکردایەتی (جنرال صبحی) هێزێکی ناردە سەر عەشیرەتی (شمکان) کە سەرۆکەکەی (تەیمور ئاغا) بوو, شەو لەگوندی (کابلوجە)دا ماینەوەو کاتێك لەتەقەی تفەنگ خەبەرمان بوەوە پاسەوانێك

ووتی: ئەوەتە والەوبەرەوە ڕۆیشت و تێپەڕیکرد. ساتێك چووینە سەر ئەو زەلامەی پاسەوانەکە باسیکرد تماشامان کرد (ئامۆ) بوو, کەهێنایان بریندرابوو دوو گوللەی بەرکەوتبوو یەکێکیان ئێسقانی ڕانی شکاندبوو, کەلێمان پرسی بۆچی هاتوویتە ئەم گوندە لەوەرامدا ووتی بۆ ئەوە هاتووم تۆڵەی (ئیبراهیم فتۆ) بکەمەوە, بۆ ئەوە هاتووم ئێوەی ئەفسەر هەمووتان بکوژم, بەلاّم بەداخەوە بەرلەوەی بگەمە چادرگەی ئێوە بەر گوللە کەوتم))

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت ئەو (ئامۆ)یە لەعەشیرەتی شمکان بوو لەتاقمەکەی (کریم قاسو), بەو جۆرە, بەو برینداربیەش تورکەکان کوشتیان و شەهید بوو.

هەمان (زوهدی گویڤن) باسی ڕوداوێکی تری کردووە کە وتوویەتی:

((ڕۆژێکی تر چەند کەسێکمان لەعەشیرەتی (شمکان) بەدیل گرت و بردیانن بۆ گوندی (قرەکوسە)و لەنزیك (بالکلگول) دایاننە بەر گوللەو کوشتیانن و بۆ پینەکردنی ئەو تاوانە هەر پانزە دیلە کوژراوەکانیان بەمردوویی و کوژراوی بردیاننە سەر شاخەکان و لەڕۆژنامەکانیان بلاّویان کردەوە ئەوانە لەکاتی شەڕدا کوژرابوون.

لەدوای ئەو باسە دوورودرێژەی شەڕی (کانی کورك) ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا لەلاپەڕە (٨٢) بەدواوە یاداشتەکەی بۆ چۆنێتی دەستپێکردنی شەڕی (زیلان) تەرخانکردووە کە لەم شەڕەدا هەروەکو ڕوون دەبێتەوە شۆڕشگێڕان ئەوپەڕی قارەمانێتی و خۆبەختکردنیان پیشاندابوو بەلاّم لەئەنجامدا شۆڕشگێڕان نەیانتوانیبوو هەتاسەر بەرگری هێرشی یەك

لەدوای یەکی هێزەکانی تورك بگرن و لەدوای شکانی شەڕەکە باسی هۆی شکانی شەڕەکەو هۆی خۆمانەو هۆی بێگانە ڕوون دەبێتەوە.

باسی شۆڕشی زیلان:

ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٨٢)ی یاداشتەکانیا باسی ئەوەدەکا چۆن تورکەکان ویستیان بەبەردێك دوو چۆلەکە بکوژن و لەلایەکەوە لەحکومەتی ئێران نزیك بوونەوە بۆ ئەوەی کارێکی‌وا بکەن حکومەتی ئێران کێشە بۆ شۆڕش دروست بکات و برادەرانی ئێمە ئاگاداری ئەو گفتوگۆیانە بوون کە لەئەنقەرەدا لەنێوان حکومەتی تورك و باڵیۆزی ئێراندا دژی کورد دەکراو لەتارانیش هەمان کۆبوونەوە لەنێوانی باڵیۆزی تورك و کاربەدەستانی حکومەتی ئێراندا دەکراو لەو ڕووەوە ڕۆژنامەکەمان (خۆیبون) باسێکی دەربارەی ئەوە بڵاوکردەوە کەتیایا وترابوو:

((تورکەکان دەیانەوێ بەبەردێك دوو چۆلەکە بکوژن, لەلایەکەوە هەوڵئەدەن کوردو ئێران بکەن بەدوژمنی یەکتر بۆ ئەوەی ئێرانیەکان دژی شۆڕش بوەستن و لەلایەکی تریشەوە دەیان ویست بەسەرگرتنی ئەو تەقەلایەیان کوردیش بکەن بەدوژمنی گەلی فارسی ئامۆزای کورد بۆ ئەوەی ڕێگە خۆش بکەن بۆ دەسگرتن بەسەر (ئازربایجان)دا کە دەمێکە خەوی پێوە دەبینن)).

ئێمەش دەستمانکرد بەخۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی هێزی تورك و هەموو بەیانییەك فڕۆکەکانی تورك بۆردومانی ناوچەکانی ئاگرییان دەکرد کە ئاگریەکان لەسەر چیاکان ڕەشماڵیان هەڵدابوو.

کاتێك منو مەبەست (ئیحسان نوری)یە شێخ عبدولقادر بەبیست سوارەوە چووین بۆ سەردانی لقی خۆیبوون لەباکوری ئاگریو بەدەشتی (ئاخدری)دا دەگەڕاین کە بۆ یەکەمجار ئاڵای کوردستان لەو پێدەشتەدا هەڵکرابوو, لەڕێگاماندا چەند تورکێکمان بینی لەوانەی کە حکومەتی تورك هێنابوونیو لەو دەشتەدا جیٚنشینی کردبوون, بەڵام ئەمانە ناچارکرابوون کە سەردانەوێنن بۆ ئاڵای کوردستان کە لەو دەشتەدا دەلەریەوە, هەمووی سێ ڕۆژی پیٚ نەچوو بەسەر ئەو گەشتەماندا فڕۆکەی تورك دەستیکرد بەبۆردومان کردنمانو خێوەتەکان بەر بۆردومان کەوتنو (پاشاخاتون)ی خێزانم لەخێوەتەکەدا بریندارکراو هەندیٚ لەمەڕو ماڵاتەکەمان کوژرانو بۆمان دەرکەوت تورکەکان بەتاریکایی شەو طابوورێك سەربازیان هێنابوو لەگەڵ دوو تۆپداو لەسەر ڕێگەی (قاباق تەپە) دایانمەزراندبوو کە ئەکەوێتە سەر ڕێگای ڕۆژئاوای ئاگری کە ئەمە سەرەتای خۆئامادەکردنی حکومەتی تورك بوو بۆسەرمان لەساڵی (١٩٣٠)دا.

شوێنی (قاباق تەپە) وەکو قەڵایەکی سەخت وابوو, تەنها ڕێگەیەکی سەخت هەبوو کە بیگاتیٚو لەو ڕووەوە (زەدی گویڤین) کە ئەفسەرێکی تورکە نوسیویەتی:

((چەتەکان بەهەموو هێزو بەچەکەکانیانەوە ئەو بەرزاییانەیان دەپاراست, بەڵام لەڕاستیدا شتەکە بەو جۆرە نەبوو کە ئەو باسی کردبوو چونکە ئێمە لەو ناوچەیەدا هێزێکی ئەوتۆمان نەبوو بتوانێت هەموو شاخەکەو دەوروبەری بپارێزێت.

فڕۆکەکانی تورك هەرچەند هەموو ڕۆژێك بەسەر ئاگریدا دەفڕینو ژنومنداڵی دانیشتوانیان بۆردومان دەکرد, بەڵام بەبەرزاییەوە دەفڕینو

لەتەقەی ئێمە دەترسان و سڵیان دەکردەوە، بێجگە لەوە شۆڕشگێڕانیش فێری خۆشاردنەوە بوبوون کە ئەمە بوو بەهۆی ئەوەی کەمتر زیانیان لێ بکەوێت.

ئالەم هەڵوێست و بارودۆخەدایەکێتی سۆڤیەت هێزێکی گەورەی هێنابووە سەر سنووری ئێران و ئاگری و ئێرانیەکانیش هێزی خۆیان هێنابووە ناوچەی (ماکو).

ڕۆژنامەی جمهوریەتی تورکی لەژمارەی ڕۆژی (٣٠/تەمووزی/١٩٣٠)دا مقالێکی لەژێر ناوی (ئەم گلەییانەی دواییمان لەئێرانە)، لەو مقالەدا نوسراوە:

(هەواڵنێری ڕۆژنامەی (تایمس) لەئەستەمبول هەواڵێکی ناردووە بۆ ڕۆژنامەکەی تیایا باسی ئەوەی کردووە کە بەهەزاران چەتەی کورد کەخۆیان لەلووتکەی چیای ئاراراتدا قایمکردووەو شوێنەکانی خۆیان بەستووەو لەولاشەوە کوردەکانی ئێران یارمەتیان دەدەن و ئەرکانی حزبی تورکیاش بەرامبەر بەمە(٦٦)هەزار سەربازو جەندرمەی ئامادەکردووەو بەپاڵپشتی (١٠٠)فڕۆکە هەمووی ناردوون بۆ ناوچەکانی (وان)و (بایزید) بۆ شەڕێکی سەختی دوورودرێژ)).

وەلەژمارەی هەمان ڕۆژنامەدا لەژێرناوی (ڕوداوەکانی چل ساڵ لەمەوبەر) هەواڵێکی تری بڵاوکردۆتەوەو تیایا وتوویەتی:

((ئەو هەزاران کوردەی ئەرکانی حرب تورکیا باسیکردوون، لەڕاستیدا دەرکەوت ژمارەکەیان لە(٥٠٠)چەکداری کورد بەولاوە تێپەڕی نەکردبوو (بێگومان ژمارەی فڕۆکەکانیش هەر بەو شێوەیە ڕاست

نەبووە)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێزەکانی سوپا نەیانتوانیوە بیانشکێنن و شوێنەکانیان داگیربکەن)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی:

((لەڕاستیدا حکومەت کە ئەو هەموو هێزو چەکەی ناردبوو، ئێمە چەکی بەرگریکردنمان زۆر کەم بوو، ئەوەی هەمان بوو ئەوانە بوون لەسەربازە بەدیلگیراوەکان دەستمان کەوتبوو من خۆم تەنها دەمانچەیەکم هەبوو کە کریستیانەکان بەدیاری بۆیان ناردبووم و لەشەڕی (کانی کورد)یشدا بەکارم هێنابوو)).

ئیحسان نوری ئەڵێ: گەیشتمە ئەو بڕوایەی ئێرانیەکان نیازیان خراپەو بەدەستیانەوەیە شتێك دژی ئێمە بکەن، بۆیە بیر لەوە کرایەوە لەجیاتی ئاگری بنکەیەکی‌تر بدۆزرێتەوە کە بۆ ئەمە (دۆڵی زیلان) و چیای (سیبان) بەباش زانران بۆ ئەوەی پەرەش بەشوێنی بزوتنەوەی تریش بدرێت بۆ ئەوەی تۆزێك باری ئاگری سووك بکرێت و بتوانین بەباشی لەناوجەرگەی هێزەکانی تورك بدەین.

لەدوای چەند ڕۆژێکی‌تر، سەرۆکەکانی دۆڵی زیلان و عەشیرەتی (حیدران) لەگوندی (دردن) بڕیاریاندا دەست بەڕاپەڕین بکەین و منیش بۆم دەرکەوت ئازاکانی حیدران بەتەواوەتی خۆیان ئامادەکردبوو، تورکیش دەستیکردبوو بەسەرەتای پەلاماردانەکەی.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٨٦)یدا بەم شێوەیە باسی (دۆڵی زیلان)ی کردوە کە شەڕەکەی تیادا ڕوویداوە:

((دۆڵی زیلان لەدوای ئاگری دووهەم ناوچە بوو کە کاتی خۆی لەشەڕی جیهانیدا ڕوسەکان نەیانتوانیبوو دەستی بەسەردا بگرن و دیاربوو

شۆڕشگێڕەکان سووربوون لەسەر پەلاماردانی تورکەکان, بۆیە منیش داخوازیەکانیانم پەسەند کردوو دەربارەی ئەوە بڕیارێکم دەرکرد کە تیایا وتبووم: لەپاش پاکردنەوەی دۆڵی زیلان لەهێزی تورك نۆرەش دێتە سەرپاکردنەوەی شارەکانی (بارگری) و (ئەرجیش) و ئەرنیش)و ئەگەر دانیشتوانی ناوچەکە بڕیاریاندا شاری (ئادلجوان)یش ئازاد بکرێت ئەوا هێزەکانمان لەناوچەکانی (جلالیو حیدرانو ئادامیو زیلان)ەوە ئەو بڕیارەش بەجێ دەهێنن بەلام پێویستە بەر لەهەموو شتێك هێزەکانی (حیدران) چیای (سیپان) بگرن.

لەئاراراتیشدا بەپێویست زانرا هێزەکانی تورك لەدەوروبەری چیاکە پاکبکرێنەوەو شاری (باشکندر) تاگەیشتە باکورو باشووری چیاکە داگیربکرێتو خۆئامادەبکرێت بۆ هێرش بردن بۆسەر شارەکانی (أخدر)و (بایزید)و ئەرکی ئازادکردنی شاری (قولب)م سپارد بە (تمرشملی) کە بەخۆیو عەشیرەتی شمکان داگیری بکەنو پەلاماری (قاخزمان)یش بداتو دەست بەسەر ڕێگەی (قارص-ئاگری) دابگرێتو کاتی هێرش بردنم دەستنیشانکردو وێنەیەکی ئەو بڕیارەم نارد بۆ سەرکردەکانی هەموو ناوچەکانمانو دیاربوو نوسخەیەکی ئەو بڕیارە گەیشتبووە دەست ئەفسەری تورك (زوهدی گویڤن) کە لەدوایدا ئەو ئەفسەرە تورکە لەیاداشتەکانیدا نوسیویتی:

(حکومەت خۆی ئامادەکردبوو هێرش بباتە سەر ئاگریو بۆ ئەمە هێزەکانمان ڕویانکردە بایەزیدو فەرمان دەرچوو بۆ لەناوبردنی هێزەکانی ئاگریو بزوتنەوەیەکی فراوان دەستی پێکردبوو هێزەکانی تورك (قاباق تەپە)ی داگیرکرد کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای ئاگریو سەرکردەی چەتەکان کە

ئیحسان نوری‌یە بەیانێکی دوورودرێژی دەرکردبوو بۆ سەرۆکی عەشیرەتەکان لەوانەی لەدەوروبەری ئاگریدا لایەنگری ئەو بوون)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: ئەو ئەفسەرە تورکە ئەو بەیانەی منی لەگیرفانی یەکێك لەکوژراوەکانی ئێمەدا دەستگیر بوبوو.

وەکو ئیحسان نوری خۆی باسیکردووە.نوسخەیەکی ئەو بەیانەی دەریکردبوو ناردبووی بۆ سەرۆکی عەشیرەتی (ئادامان) کە ئیبراهیم ئاغا بوو, بەیانەکە لەسەرەوە لەلای ڕاستیەوە نوسرابوو (خۆیبوون)و لەژێریا نوسرابوو (مجلس وطن کورد- ئەنجومەنی نیشتمان کورد)و ژمارەی بڕیارەکەشی نوسرابوو, لەلای چەپی سەرەوەشدا نووسرابوو- ئاگری- مرکزی قیادەو لەژێر ئەمەدا ڕۆژی دەرچوونی بەیانەکەی تیادا نوسرابوو کە بریتی بوو لە (٨/حزیران/١٩٣٠) بڕیاری هێرش بردن:

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٨٨)ی یاداشتە چاپکراوەکەیدا دەربارەی بڕیاری دەستپێکردنی هێرش نوسیوێتی:

ئەو بڕیارە بریتی بووە لەحەوت مادەو هەروەکو (زوهدی گویڤن) لەیاداشتەکانیا کردویەتی بەتورکی (کەدیارە لەیاداشتەکانیا لەزوهدی گویڤنەوە وەری گرتۆتەوە).

بەپێی ئەوەی زوهدی گویڤن بڕیارەکە بەم شێوەیە بووە:

١- دوژمن (مەبەست تورکە) لە(١١/حزیران/١٩٣٠)دا هێرشی هێناو بەرزاییەکانی (قاباق تەپە)ی داگیرکردوو لەباکوری ڕۆژئاوای ئاگری شەش فڕۆکەی دوژمن بەشداری هێرشی کردوو ئاگری‌یان بۆردومان کرد لەماوەی ڕۆژانی (١١/حزیران/١٩٣٠) تا (١٨/حزیران/١٩٣٠) سێ فڕۆکە بەرگولەی

ئێمە کەوتن و یەکێکیان لەبنکەی بایزید کەوتە خوارەوەو فڕۆکەوانەکەی کوژرا.

٢- پێویستە هێزەکانمان پەلاماری دوژمن بدەن لەدەوروبەری ئاگریداو هێزی ناوەڕاست ڕاسپێررا هێزەکانی خۆی بباتە چیای (تندورك) بۆ ئەوەی ڕێگە لەهاتوچۆی هێزەکانی دوژمن بگرێت (مەبەست هێزەکانی تورکە).

فەیلەقێکی تورك لەباشووری خۆرئاوای ئەنادۆلدا ڕوویکردە ئاگری بۆ پەلاماردانی هێزەکەمان بەڵام نەیتوانی بێتە پێشەوە بەهۆی ئەو خۆئامادەکردنەمان کە لە(درسیم) و (خربوط)و ناوچەکانی باشووردا کە لەسەر سنووری سوریا ئامادەکرابوون.

٣- لەمرکزی بنکەی خۆیبون: پشت بەخوا, بڕیاردرا هێرش ببرێتە سەر هێزەکانی تورك:

أ- پێویستە لەسەر (تەمر ئاغا-تەیمور ئاغا) ی سەرۆکی دەرەکی هێزەکانمان بەخۆی و هێزەکەیەوە بەهاوکاری عەشیرەتەکەی خۆی (شمکان) کە لە(قولب) بوون, هێرش ببەنە سەر مەرکەزی قەزای (قولب) لەڕۆژی (٣/تمموز/١٩٣٠)داو دوای داگیرکردنی شارەکە پێویستە پێشمەرگەکان هەوڵ بدەن دەست بگرن بەسەرناوچەکانی تردا هەتا دەگەنە گوندی (برنافوت).

ب- شەوی (٤/تمموز), سەرکردەی هێزەکانی ناوچەی (قورخان) کە عقید (ولی بەگە), هێزەکانی خۆی بەچەکدارەکانی عەشیرەتی (گزگان)و (زیلان) بەقوەت بکاتو هێرشی ناکاو بکاتە سەر شاری (أخدر)و داگیری بکاتو لەهەمان ڕۆژدا هێزی ئاگری پەلاماری دوژمن بدات لەدەوروبەری ئاگریدا (مەبەست پەلامار بۆسەر هێزەکانی تورك).

٤- ئەو سەرۆك عەشیرەتانەی لەگوندی (درن)دان پێویستە لەسەریان هێزەکانیان لەرۆژی جومعەی ڕێکەوتی (٤/تەممون)دا دەستبگرن بەسەر بنکەکانی تورکدا لەناوچەکانی خۆیاناو بەم جۆرە کاروباری ناوچەکە ببرێت بەرێوە:

أ- هێزی (ئەرجیش) یارمەتی لەدۆڵی زیلان وەرئەگرێتو هێرش دەباتە سەر بنکەکانی حکومەت هەتا دەگەنە شاری (ئادلجواز)و دوای دەسگرتن بەسەر ئەو شارەدا دەسدەگرن بەسەر بەرزاییەکانی چیای (سیپان)داو بەسەر ئەو بەرزاییانەی ئەکەونە خواروی ئادلجوازو پاش ئەوەی هێزی سوارە دەنێرێت بەرەو: ئاخلات, تاتوان, شاخی نمرود.

ب- لەسەر سەرکردەی هێزی دیلان پێویستە دوای ئەوەی ناوچەکەی خۆی لەهێزی تورک پاك دەکاتەوە, دەستبگرێت بەسەرناوچەکانی بەشی ڕۆژئاوای چیای (ئالاداغ)و لەوێوە چەند تاقمێك لەسوارەی شارەزاو لێهاتوو ڕووبکەنە (ملازگرت) بۆ یارمەتیدانی عەشیرەتی (هەسنان)و پێویستە دەست بگیرێت بەسەر ئەو ڕێگەو بانانەی ئەگەنە شارەکانی (کوسەر) کە ئیمرۆ تورکەکان بەم شارە دەڵێن (ئاگری), ملازگرت (لەهەندێ شوێندا بەملازکرد دەنوسرێت), باتنوس, ئەرجیش.

ج- پێویستە لەسەر عەشیرەتەکانی حیدری کە لەناوچەی (باتنوس)دان لەگەڵ ئەوانەی لەعەشیرەتی (ملازگرت)دا لەگەڵ ئێمەدان دەستبگرن بەسەر شاری (باتنوس)و ئەو بەرزاییانەی ئەکەونە باشووروو ڕۆژئاوای چیای (سیپان), پاش ئەوە هێزی سوارە بنێرێت بۆ چیای (نمرود)و (موش) و (کوبی) بۆ ئەوەی ئاگاداری جووڵەو بزوتنەوەکانی دوژمن بێن.

د- هێزی ناوچەی (بارگری)-پێویستە لەسەری دەسبگرێت بەسەر ناوچەی (بارگری)و (ئەرنس)داو ڕێگە لەهاتوچۆی ئەو هێزانە بگرێت کەلە(وان, ئەرجش, سرای)ەوە دێن.

هـ- هێزی ناوچەی ناوەڕاست: ئەم هێزە یارمەتی هێزەکانی عەشایری (جلالی)و (مللان) ئەدا بەهاوکاریی ئەو عەشایرانەی لەناوچەی (ئەلکا)دان‌و پاش ئەمە ئەو هێزانە لەژێر سەرکردایەتی خۆمدان (مەبەست ئیحسان نوری خۆیەتی) ناوچەکانی نێوان: بایزید-ئاگری داگیردەکەن‌و (٣٠٠)چەکدار دەنێررێت بۆ چیای (تندروك) بۆ بەهێزکردنی شەڕکەرەکانی (بارگری).

پێویستە لەسەر ئەم هێزانە بەگشتی هەڕەشە لەداگیرکردنی (وان) و (سەرای) بکەن‌و هەوڵبدرێت زانیاری کۆبکرێتەوە دەربارەی ناوچەکانی (وان)و (تارب) و (سرای)و (باشقەلا),و (هەکاری).

و- ناوچەی (ئەرجیش):-پێویستە لەسەری بەپێی توانای خۆی یارمەتی هێزی ناوەندی بدات.

ز- پێویستە لەسەر قائیمقام ئیبراهیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی (ئادامان), بەزوترین کات کاروباری خۆی لەگەڵ علی بگ میرزاغا, رسول زلی‌و سەرۆك عەشیرەتەکانی (قوتان)و (هسە سووری) ڕێك بخەن‌و بەهەمووتان پەلاماری شاری (دیادین)بدەن لەڕۆژی جومعەی ڕێکەوتی (٤/تموز/١٩٣٠)و پاش ئەوە بەتەواوی دەسبگرن بەسەر ڕێگای (قرەکوسە-بایزید)داو پێویستە ئاگاتان لەهەڵس‌وکەوت‌و جم‌وجوڵی دوژمن بێت لە(قرەکوسە) بەهاوکاریکردن لەگەڵ حمید بەگداو شتێکی وا بکرێت ئەو ڕێگەیەی ئەچێت بۆ (طاهر) بریتی بێت لەڕێگەی ئاگرباران.

ح- دوای داگیرکردنی ئەو ناوچانەی باسیانکراوە, هێزەکانی (ئەرجیش)و (باتنوس) و (زیلان) زۆربەی هێزەکانمان گرد بکەینەوە کە دەکەونە پشتی هێڵی (دوتاخ —

ملازگرت)و هەروەها هێزی (بارگری) ئەو هێزانە کۆدەکاتەوەو ئامادەیان دەکات کە لە(ئەرنس-نوشارت)ن.

٥- مرکزی سەرکردایەتی لەئاگری دەبێت و هەرچی زانیاریەکتان هەیە هەموی بنێرن بۆ ئەم مرکزە. ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٠)ی یاداشتەکانیا پاش بلأوکردنەوەی ئەو بڕیارانە وتوویەتی زوەدی گویفن لەیاداشتەکانیا وتوویەتی:

(ئیحسان نوری تاوانباری ڕاکردوو خۆی کردووە بەسەرکردەی گشتی و نەخشەیەکی ئامادەکردووە بۆ دانانی حکومەتێك وەکو چۆن لەو بەیانەدا دەردەکەوێ کە بەئیمزای خۆی دەریکردووە لەسەریەوە نوسراوە: سەرکردایەتی سوپا بەرزەکانی هێزی خۆیبون، وەهەموو هەڵس وکەوتەکانی ئیحسان نوری واپیشانی ئەدەن دەیەوێ حکومەتێکی سەربەخۆ دامەزرێنێت. ئیحسان نوری لەگەڵ ئەو بڕیارەدا تعلیماتێکی گشتی دەرکردووە لەژێر ناوی :-

(ئەو تعلیماتە گشتی‌یانەی پێویستە لەکاتی شەڕدا بەکاربهێنرێت و بخرێتە بەرچاو) کە لەو تعلیماتانەدا ئیحسان نوری وتوویەتی:

١- پێویستە هەر هێزێك لەناو خۆیا سەرکردەیەك هەڵبژێرێت و ئاگاداری ناوەکەیم بکات.

٢- پێویستە لەسەر هەر ناوچەیەك دەزگایەکی تایبەتی هەڵبژێرێت بۆ کاروباری ناوخۆی و بەپێی ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی ئازوقەیان لەناوچەکانی خۆیانا بۆ دابین بکەن.

٣- هەموو جۆرە دەسکەوتەکانی شۆڕش بەچەك و جبەخانەو تۆپ و هەرچی دەسگیربێت لەحکومەت و لەسوپاکەی هەمووی بەموڵکی کورد

دابنرێت و پێویسته لەعەماری تایبەتیدا هەڵبگیرێت و لێپرسراوێکی بۆ تەرخان بکرێت و نابێ بەهیچ جۆرێك دەستکاری بکرێت چونکه موڵك و ماڵی میللەته.

٤- هەر ئەفسەرو سەربازێك یا فەرمانبەرێکی تورك ویستی یارمەتیمان بدات یا ببێت بەلایەنگرمان, پێویسته سوود لەیارمەتیدان و هاوکاریی وەربگیرێت بەڵام پێویسته ئەوە زۆر بەوردیی و ئاگادارییەوە بکرێت و پێویسته بایەخێکی زۆر بدرێت بەدەزگاکانی لاسلکی و چاکردنەوەی هێڵی تەلەفۆنە لەکارکەوتووەکان و سوود لەفەرمانبەرە شارەزاکان وەربگیرێت لەوانەی جێگەی متمانەن و پێویسته تەنها ئەو هێڵانە ببڕن کە ئێمەو دوژمن بەیەکەوە دەبەستێتەوە.

(ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: لەڕاستیدا زوهدی گویفن هەندێ لەناوەڕۆکی بڕیارەکەی منی دەستکاری کردبوو, باسی ئەوەی نەکردبوو کە ئێمە لەبڕیارەکەمانا باسی چۆنێتی ڕەفتارمانکردبوو لەگەڵ دیلە تورکەکانا).

بۆئەوەی سەرپەرشتی هێزەکە بکرێت هەردوو کوڕەکەی کور حسن پاشا (ممو)و (نادر) بون لەگەڵ سید رسول برزنجی کە خەڵکی (ئەرجیش) لەگەڵ تاقمێ سوارەدا ناردمن بۆ (دۆڵی زیلان).

لەپاش ساڵێکی پڕ لەگێرەو کێشەو کارەسات, بیرم لەوە کردەوە پێویسته بارودۆخی شۆڕش هەڵسەنگێنم و هەندێ دەسکاریی و ئاڵوگۆڕ بکەم لەنەخشەی شۆڕشەکەدا کە سوودی بزوتنەوەکەمانی تیادابێت.

شەوێك تاقمەکەی (داوو)ی کوڕی •برۆ) بەتاریکایی شەو هێڵی تەلەفۆنی نێوان (قاباق تەپە)و مرکزی بڕی بۆ ئەوەی (عمر بسی)

لەپشتەوە پەلاماری •قاباق تەپە) بداتو هێزێکی سوپای حکومەت کەلە(١٥)کەس پێکهاتبوو ویستیان تەلەفۆنە بچراوەکە چاك بکەنەوەو ساتێك لەلاپاڵی چیاکە بۆ ئەو مەبەستە بەرەو خوار بونەوە هەموویان کوژران لەلایەن تاقمەکەی (داوو) کە شەڕەکەی نێوان هەردوولا سەعاتێکی خایانو چەکەکانیان دەسگیری شۆڕشگێڕەکان بوو، سەربازە تورکەکان بەبەرزاییەکانەوە چاویان لێ بوو چۆن هاوڕێکانیان دەکوژران بەڵام زاتی ئەوەیان نەدەکرد بێنە خوارەوەو یارمەتی هاوڕێکانیان بدەن.

لەو کاتەدا دوو تاقمی بچووکی شۆڕشگێڕان دەستیانکرد بەتەقەکردن لەبنکەی سوپای تورکەکان بۆ شوێنی ووتنی تاقمەکەی (عمر بسی) کەبەشەو بەنەهێنی خۆیان گەیاندبوە دەوروبەری ئەو بنکەی سوپایەو چەند کەسێکیان لەهێزەکەی تورك کوشتوو چەکەکانیان دەستگیرکرا، بەڵام لەبەرئەوەی شوێنەکە ئێجگار سەخت بوو بۆیە پێشمەرگەکان لەوە زیاتر نەیانتوانی بچنە پێشەوە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەڵێ:

گەرمای هاوین لەسەر چیای ئاگری تاوی سەندبوو، گوزەران تیایا ئاسان نەبوو لەبەرئەوە ناچاربووین ڕوومانکردە لووتکەی چیاکان لەلایەکەوە بۆ دوورکەوتنەوە لەگەرماو لەلایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی شوێنی لەوەڕ بدۆزرێتەوە بۆ مەڕو ماڵاتەکان کە مایەی ژیانی شۆڕشگێڕەکان بوو، تورکەکان بەو چوونەی ئێمەیان زانیو ئەمەیان بەهەل زانیبوو هەر بەشەو هێزەکانیان ناردبوو بۆ دەوروبەری گوندی (شخلو)و بەرزاییەکانی ئەو گوندەیان داگیرکردوو چادریان تیا هەڵدا، هێزێکی ئاگری لەچیاوە هاتنە خوارەوە بۆ ئەوەی دوژمن دەرکەنو هێشتا ئێمە نەگەیشتبوینە ئەو

شـوێنەی کـە تفـەنگ هاوێـژێك لێیانـەوە دووربێـت تورکـەکان دەمو دەسـت چادرەکانیان پێچایەوەو گەڕانـەوە بـەرەو (بایزیـد)کـە ئەمـە زۆر جێگـەی سەرسوڕمان بوو.

دانیشـتوانی دۆڵـی (زیـلان) زۆر دڵیـان بـەوە خـۆش بـوو کـە سـوارەکانی ئـاگری فـەرمانیان بـۆ دەرکرابـوو پـەلاماری هێزەکـانی حکومـەت بـدەنو لەخۆشـی ئـەو بڕیـارە خۆیـان پـێ نـەگیراو بەرلـەکاتی دەستنیشـانکراو دەستیانکرد بەهێرش بردن بۆسەر بنکەی حکومەت لە(حسن ئابدال).

حسن ئابدال بنکەیەکی حکومەت بوو کە (٢٠٠)سەربازی تیابوو, لەپاش شـەڕێکی گـەرم شۆڕشـگێڕەکانمان بنکەکـەیان داگیرکـردوو ئـەو سـەبازانەی ڕایـان نـەکردبوو بـەدیل گـیرانو چـەکەکانیان دەسـگیرکراو پـەلاماری شـاری (نوشار)یشیاندا کە مرکەزی ناحیەی (زیلان) بوو, طابوورێکی تـورکی پیـادە کەلـەناو شـارەکەدا بـوون هەنـدێ تۆپیـان هـەبوو, سـەرکردەی طـابوورەکـە لەقەڵای شارەکەدا خۆی حەشاردابوو وەخۆی قایمکردبوو, گـەلێك چـەکیان پێ بوو بۆ پارێزگاری خۆیان, لەوە نەگەیشتبوون بەرامبەرەکـەیان (مەبەسـت چەکدارەکانی کوردە) شەڕکەرێکی کەللە ڕەقی چاونەترسنو ئامادەن گیـانی خۆیان لەپێناوی میللەتەکەیانا بەخت بکەن.

لەگەڵ ئەو هەموو چەكو جبەخانە زۆرەو سەختی شوێنی قەڵاکەیان, ئەو هێزەی تورك نەیتوانی بۆ ماوەی بیستو چوار سـەعات زۆرتـر خـۆی بگرێـت بەرامبـەر بەهێرشـەکەی عەشـرەتی (ئادامـان)و زیـانێکی زۆری لێکـەوتو سەرکردەی تورك لەو قەڵایەدا کوژراو ئـەوانیتر کە لـەمردن ڕزگاریـان بوبـوو بەئەفسەرو سەربازەوە هەموو بەدیل گیرانو بـۆ ڕۆژی دوایـی شۆڕشـگێڕەکان بەشـێك لەشـاری (ئـەرجیش) و شـاری (بـاگری)یـان بەتـەواوی داگیرکـرد

هێزەکانی حکومەت هێشتا لەبەشەکەی تری (ئەرجیش)دا بەرگریان لەخۆیان دەکرد کە هێزێکی شۆڕش تاقمێکیان نارد بۆ ئەوەی سەرەڕێگەی (ئەرنس-وان) بگرن بەڵام زۆر بێ حسابانە ئەو کارەیان ئەنجامدا بۆیە لەتەقەلاکەیانا سەرنەکەوتن و زیانێکی زۆریشیان لێکەوت کە ئەم سەرنەکەوتنە وورەی تورکەکانی بەرزکردەوە لە(ئەرجیش)و تورکەکان لە(وان)ەوە تاقمێك تۆپیان نارد لەگەڵ هێزێکی تازەدا بۆ یارمەتیدانی هێزەکەیان لە(ئەرجیش)و پاش شەڕێکی گەرمی نیوسەعاتی هێزەکەی تورك تماشای کرد ئیتر ناچارە دەبێ خۆی بدا بەدەستەوە, بەڵام چەکدارەکانی (خیدری) هەڵەیەکی زۆر گەورەیان کردوو لەجیاتی ئەوەی بەشێك لەهێزەکەیان بەسەر بەرزاییەکانەوە بهێڵنەوەو ئەوانیتر بنێرن چەکەکان لەدەسگیربووەکان وەربگرن, بەپێچەوانەوە هەموویان بەجارێك لەبەرزاییەکانەوە چووبوونە خوارەوە بۆ کۆکردنەوەی چەکە دەسکەوتووەکان, ئەنجامی ئەمە بەوەگەیشت کە سەرکردەی تورکەکان بۆی دەرکەوتبوو ژمارەی شۆڕشگێڕەکان زۆرکەم بوو, دەستبەجێ فەرمانی دەرکردبوو شەڕ دەست پێ بکاتەوەو سەرکردەی شۆڕشگێڕەکان کوژراو ئەوانیتر هەتا دوا گوللە شەڕیان کردبوو, بەم شێوەیە تورکەکان توانیبویان هێزی تازەی یارمەتیدەر بگەیەننە (ئەرجیش).

ئەوانەی لەپەلاماردانی (ئەرجیش)دا بەشداریان کردبوو بریتی بوون لە چەکدارەکانی عەشیرەتی (بکران) کە چەك و جبەخانەی تەواویان پێ نەبوو, ئەوانەیان کە پەلاماری بنکە ئاسمانیەکەیان دابوو هەرچەند بەتەورو تەوراس و کوتەك هێرشیان بردبوو بەڵام توانیبویان بەسەر پاسدارەکانی بنکە ئاسمانیەکەدا سەرکەون و بەلەخۆبوردنێکی زۆر توانیبویان ئەو

پاسدارانە چەك بكەن‌و دەست بگرن بەسەر دوو فڕۆكەدا كە خۆيان ئامادەكردبوو بۆ فڕين.

ئيحسان نوری لەلاپەڕە (٩٥) ياداشتەكەيدا باسی (ممد بەگ)ی كوڕی كوڕ حسين پاشا بەخۆی‌و چەند شەڕكەرێكەوە پەلاماری شاری (باتنوس)ياندا‌و چوونە ناو شارەكەوە، بەڵام بنكە سوپاييەكەی ناوشار زۆر قايم كرابوو بۆيە نەتوانرا زيان بەو بنكەيە بگەيەنن‌و بەرلەوەی بچنە ناوشارەوە لەڕێگەی (قەرەكۆسە-ئەرجيش)دا هەندێ ئەفسەريان گرتبوو لەوانەی لەشاری (باتنوس)ەوە هاتبوون كە ئەمانە هەندێ لەسوارەكانی عەشيرەتی (سيكوبی) شيان لەگەڵدا بوو، چەك لەئەفسەرو سوارەكان سێنراو دران بە سيد رسول‌و سيف الدين بەگی كوڕی سەرۆكی پێشووی عەشيرەتی (هسنان) كە فتح الله بەگ بوو، لەوێشەوە ڕويانكردە دەشتاييەكەی (ملازكرد)و لەوێ دەستيان كرد بەشەڕێكی قورس.

ئيحسان نوری لەلاپەڕە (٩٥)دا ئەڵێ: لەبەرئەوەی شۆڕشەكەی (زيلان) پێش وەخت كرابوو بۆيە هەواڵەكانيان بەباشی نەدەزانراو حكومەت لەهەموو لايەكەوە هێزی ناردبوو بۆ ڕووبەڕووبونەوەی شۆڕشگێڕەكان‌و هێزی حكومەت بەهاوكاری بەكرێگيراوەكانی عەشيرەتی (كسكوی) گەيشتە زيلان‌و توانيبويان شاری (حسن ئابدال) داگير بكەنەوە.

وەرگێڕی ياداشتەكەی ئيحسان نوری، صلاح بروراری، لەپەراوێزی لاپەڕە (٩٥)دا ئاماژەی بۆ ناميلكەكەی (ئاپۆ عوسمان صبری) كردووە كە بەناوی (چوار قارەمان)ەوە بڵاوی كردۆتەوە لەو ناميلكەيەدا وتوويەتی توركەكان لەم شەڕەدا (٨٠)گوندی كورديان سووتان‌و هەموو دانيشتوانی ناوچەی (زيلان)يان قەلاچۆكرد بۆ تۆڵەسەندنەوەی ئەو

زیانانەی لەو شەڕەدا توشیان بوبوو، فرزندە بەگی پاڵەوان لەو شەڕەدا هێزەکەی توركی پەرێشان كردبوو، لەتاقە شەڕێكدا (٢٥٠)سەربازو ئەفسەر كوژرابوو لەكاتێكدا هەموو هێزەكەی فرزندە بەگ بریتی بووە لە(٥٠)چەكدار كە تەنها (٣)كەسیان لێ بریندار بوبوو.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٧)دا باسی ئەوەی كردووە چۆن عەشیرەتی حیدران لەلایەن توركەكانەوە ئابلۆقە درابوو بۆیە دەبوایە شتێك بكرایە ئەو ئابلۆقەدانە لابرێت و ئەم كارە سپێررا بە(داوو)ی ئازاو بە(بروهسكی)ی دلێرو كۆڵنەدەر كە تاقمێك سوار ببەن بۆ ئەوەی دوژمن لەگوندەكانی (سوبهان)و (نورشین) پەرەوازە بكەن و بڕیاردرا لەپێشدا هێرش ببرێتە سەر بنكەی توركەكان لە(نۆرشین) لەبەرەبەیانداو بۆسەیەك دابنرێت لەرێگەی (سوبهان)دا بۆ ئەوەی پەلاماری ئەوانە بدرێت كە توركەكان لەسوبهانەوە دەیننێرن بۆ یارمەتیدانی (نورشین).

ئەو نەخشەیە بەباشی بەجێ هێنراو توانرا هێزەكانی هەردوو بنكەكە بكوژرێن یا بەدیل بگیرێن كە ژمارەیان (١٢٠)سەرباز بوو، دیلەكان دابەشكران بەسەر خێزانەكانی ئاگریدا بۆ ئەوەی چاودێریان بكەن. ئەو ڕۆژەی كەدەسنیشانكرابوو بۆ هێرش بردن بۆسەر (بورنی سوور)و (بورنی ڕەش)، ئاگریەكان دڵیان بەوە خۆش بوو دەتوانن دەسبگرن بەسەر ئەو تۆپە گەورانەی لەبنكەی سوپایی (بورنی)ی سووردا دامەزرێنرابوون كە هەمیشە تۆپ بارانی ئاگرییەكانیان دەكرد لەهات وچۆكردنیاناو لوولەی ئەو تۆپانە دوای داگیركردنیان ئاراستەی دوژمن بكرێت.

لەبەرەبەیانـدا پـەلاماری هــەردوو بنکەکــە دراو ســەرکردەی بنکەکــەی (بـورنی سـوور) بەتەلـەفۆن بەرێبەرەکـەی خـۆی ووت: ئـەوا شـەڕ لـە (بـۆرنی ڕەش) دەستی پێکرد, بـەلاّم هێشتا لای ئێمـە هـیچ ڕووی نەداوە, وادیـاربوو ئـەو ئەفســەرە تورکــە ئاگــاداری ئــەوە نــەبوو خۆشــی ئابلّووقــە درابــوو ئابلّووقـەدەرەکان گوێیـان لەهـەموو قسـەکانی بوبـوو کـە بەتەلـەفۆن لەگـەڵ سەرۆکەکەیدا کردبووی.

لەبەرەبەیانـدا پـەلاماری (بـورنی سـوور)یش درا کـە سـەربازەکانی لەسـەر گردێك سەنگەریان هەڵکەنـدبوو خۆیان تێدا حەشاردابوو, لەیەکەم هێرشـدا شۆڕشـگێڕەکان بەشـێك لەگردەکـەیان داگیرکـرد کەتۆپـەکانی لێ بەسـرابوو, تۆپچیەکان ڕایـانکردوو ئەوانـەی لەسـەنگەرەکانا مـابوون کـە شۆڕشـگێڕان نزیکــی (١٥-٢٠)مــەتر لێیانــەوە دووربــوون خۆیــانگرت و درێژەپێـدان بەشەڕەکە لەسوودی کورد نەبوو, چونکە ئەگەر درێـژەی بکێشایە لەوانەبوو تورکــەکان یارمەتیــەکی زۆریــان بــۆ بێــت لەبەرئــەوە شۆڕشــگێڕان بەسـەرکردایەتی (فتـوشمکی) ئـەو خانووەیـان گـرت کـە کـەوتبووە ڕێگـەی نێوان (بورنی سوور) و بنکەی (بایزید) کە بەوە ڕێگا لـەوە گیرا کە یارمـەتی بگاتە دوژمن.

هێزی سوارەی تورك لەپشـت (تـاش بوردن)دا خـۆی مۆڵـدابوو بـەلاّم نـەی ئـەوێرا بـەرەو پێشـەوە بڕوات چـونکە مـەترەلیوزەکانی (فتـو) ڕێگـەی ئـەوەی نەئـەدا کەسیان سـەر دەربێنن و لەگێـژاوی ئـەو تـەق و هـوورەدا دوو سـواری کـورد لەناوچـەی (هاوروشـخلو) دەرکـەوتن کـە ڕویـانکردبووە ئـەو گـردەی شەڕەکەی تیادا دەکراو تەواو لـەوە نزیـك بوبوونـەوە کە مـەترەلیوزی دوژمـن بیانگـاتێ, دوژمـن نەیـدەزانی یـەکێك لـەو سوارانە سـەرکردەی شـۆڕش بـوو

(ئیحسان نوری مەبەستی خۆیەتی)و ئەوی تریان (بروهسکی)بوو ئەگەر تورکەکان بەوەیان بزانیایە بەهەر نرخێك بوایە لەناویان دەبردن.

ساتێك دوو سوارەکە چوونە پێشەوە سەرکردەی شۆڕش ڕویکردە دوژمنو هاواری کردوو پێی ووتن:

من ئیحسان نوریم بۆ ئەوە هاتووم پێتان ڕابگەیەنم کورد نایەوێ زیانتان پێ بگەیەنێت, باشتر ئەوەیە چەکەکانتان فڕێ بدەنە سەرزەویو هیچ پێویست بەوە ناکات بترسن.

سەربازەکانی تورك دەمودەست چەکەکانیان فڕێداو شەڕەکە لەوێدا کۆتایی پێهاتو زیانی تورك لەم شەڕەدا زۆربوو, سەرۆکەکەیان کوژرابوو, بەلأم بەداخەوە گەلێك گوللەش بەر سنگی (ادو امکی هسەسوری) کەوتبوو, ئەو سنگەی پڕبوو لەخۆشەویستیو دڵسۆزی خاوێن بۆ خاکی پاکی نیشتمانەکەی.

بەیارمەتی دیلە تورکەکان توانرا ڕووی لوولەی تۆپەکان ئاراستەی سەربازگەی سەربازگەی (بایزید) کراو چەند تۆپێکی پێوەنرا, بەلأم بەداخەوە ژمارەی ئەو گوللە تۆپانەی دەستگیرکرابوون تەنها حەوت گوللە بوو, تۆپەکانیش زۆر قورس بوون توانای گواستنەوەیان نەبوو بگوێزرێنەوە بۆ شوێنە بەرزەکانی چیاکە, لەبەرئەوە تۆپەکانمان تێکداو بەجێمان هێشتن بۆ ئەوەی تورکەکان بەکاریان نەهێنن.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٩)ی یاداشتەکەیداباسی نوێنەری ئەرمەنیەکانی کردووە کە ناوی (ڤاهان)بوو کە ئەفسەر بوو لەسوپای ڕووسدا, لەو کاتەدا لەگوندی (شیخلو) بوو لەسەر گردێکی نزیکەوە دەیڕوانیە کۆڕی شەڕەکە, کە ئەوانەی ناردبونی بۆ (بۆرنی ڕەش)

بەسەرکردایەتی (فرزندە بەگ)بو کە لەسەرەتای شەڕەکەدابریندار کرابوو، یارمەتیدەرەکەشی کە (نورو)ی کوڕی (موسی بیرکی)ی ئازاو دلێر بوو بەداخەوە لەو شەڕەدا کوژرابوو.

وەرگێڕی یاداشتەکەی ئیحسان نوری،صلاح برواری لەپەراوێزی ئەو لاپەڕەیەدا ئاماژەی بۆ نامیلکەکەی (ئاپۆ عوسمان صبری)کردووە کە لەو نامیلکەیەدا باسی بریندداربوونی فرزندە بەگی کردووە کەچۆن بەو برینداریەش کۆڕی شەڕەکەی بەجێ نەهێشتبوو.(ئەو فرزندە بەگە کە شۆڕشەکە شکاو پاشەکشەی کردوو چووە ئێران لەوێ ئەو زامەی کوشندە بوو لەوێ بەئاوارەیی کوشتی وەکو لەشوێنی تردا باسی ئەو ئاوارەبوونەی دەکرێت).

ئیحسان نوری لەباسەکەیدا دەڵێت: لەو کاتەدا •بروهسکی) بەتاقی تەنیا لەشاخی (قوتیس)ەوە ڕوویکردە شۆڕشگێڕەکان بۆ یارمەتیدانیان، لەبەرئەوەی فرزندە بەگ بریندار بوو (نورو)ش کوژرابوو، بۆیە لایان وابوو ئەو سوارە (کە بروهسکی بوو) لەلایەن تورکەکانەوە نێررابوو بۆ یارمەتی دوژمن، لەبەرئەوە شۆڕشگێڕەکان کشانە دواوە بۆ ئاگریو بروهسکیش ناچاربوو بگەڕێتەوە بۆ ئاگری.

ئیحسان نوری دوای ئەوەی باسی چەند ووردە شەڕێکیتر دەکات لەگەڵ بۆردومانکردن لەلایەن فڕۆکەکانەوە لەلاپەڕە (١٠٢)دا وتوویەتی:

حکومەتی تورکیا (کمال الدین سامی پاشا)ی باڵیوزی لەبەرلینەوە هێنایەوەو کردی بەسەرکردەی هێزەکانی دژی شۆڕشو ئەو جەنراڵە شاری (وان)ی کرد بەبنکەی خۆی، ئەو (کمال الدین)ە کاتی خۆی لەساڵانی (١٩١٩-١٩٢٠)دا سەرکردەی فرقەی نۆهەمی تورك بوو لەقفقاسو نوێنەری

مستەفا کەمالیش بوو لەئەستەمبول و لەو ساڵانەدا ئیحسان نوری دژی حکومەتی فرید پاشا بوو لە ئەستەمبول, بۆیە پەیوەندی هەبوو لەگەڵ کمال الدین سامی پاشاداو ساتێك حکومەتی فرید پاشا کەوت و علی رەزا پاشا چووە جێگەی کە پێوەندی خراپ نەبوو لەگەڵ مستەفا کمالدا, ئیتر ئیحسان نوری خۆی دورخستەوە لەفەرمانی ڕەسمیو بۆ جارێکیتر کمال الدین پاشا کرایەوە بەقائدی فرقە, لەبەرئەوەی (کمال الدین پاشا) شارەزاییەکی زۆری هەبوو دەربارەی ئیحسان نوریو ئەو شارەزایەتییەی بەحکومەت ڕاگەیاندبوو, وەکو دەوترا لەبەرئەوە بوو حکومەت کمال الدین پاشای لە برلینەوە هێنابووەوە.

دوای ئەمە ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١٠٦)ی یاداشتەکانیا چۆتەوە سەرباسی درێژەپێدان بەشەڕو وتوویەتی:

هێرشەکانی کورد لەسەرەتادا بەسەرکەوتووی دەستی پێکرد, بەڵام بەداخەوە سوودی نەبوو چونکە لەڕاستیدا ژمارەی شۆڕشگێڕان بەرامبەر بەهێزەکانی تورك وەکو دڵۆپێك ئاو وابوو لەچاو ئاوی ڕوباری تورکەکانا, لەبەرئەوە تەنها هەر تاقە ڕێگەیەك مابوو کە بریتی بوو لەوەی بکوژێت یابکوژرێت.

ساتێك شۆڕشگێڕان هێرشێکی توندیان کردە سەر دوژمن لەجەبهەی (قورطان)ی لای باکوری چیای (کوبگول) کە لەژێر دەسەڵاتی تورکدا بوو, توانیبویان هەندێ شوێن بگرن و پاشەکشەیان بەتورك کردبوو بەرەو (قاباق تەپە)و دوژمنیان شپرزەکرد بەڵام لەمە زیاتر نەیانتوانی مەبەستە سەرەکیەکانیان دەسگیر ببێت چونکە ژمارەی هێزەکانی دوژمن ئێجگار زۆربوو, کە شۆڕشگێڕەکانمان دیلەکانیان دەگرت یەکسەر چەکەکانیان لێ

دەسەندن و بەرەڵایان دەکردن, ئەو ناوچەیەی لەژێر دەسەڵاتی ئاگریەکاندا بوو بێ سووتەمەنی بوو, بێ ئاو بوو, برسێتی کاری تێکردبووین, هەرچۆنێك بوو شەڕ چەند ڕۆژێکی تری کێشاو هەمیشە فڕۆکەکان بۆردومانیان دەکردین و کوژراوو بریندارمان تادەهات زۆرتر دەبوو, لەبەرئەوە پاش چەند ڕۆژێك بەتاریکایی شەو هێزەکانی ئاگری توانییان پاشەکشە بکەن بۆ شاری (باشکند) لەباشووری ڕۆژهەڵاتی ئاگریدا کە مرکزی ناوچەی (ئارالۆ). کە دانیشتوەکانی تورکمان بوون کە شارەکە نزیکی ئاوی ئاراسە لەسنوری سۆڤێتداو بەر لەڕۆژهەڵات هێزەکان شارەکەیان داگیرکردوو ئەو هێزەی تورك کەلێی بوو شارەکەی بەجێ هێشت و هێزی کورد دوایان کەوت و لەکاتێکدا لەڕێگەی ٠اخدر)ەوە دەکشانە دواوە ڕێگەی لێگیراو نەیتوانی خۆی دەربازبکات و ناچاربوو کشایە دواوە بۆسەر سنوری سۆڤێت و پاش ئەوەی زیانێکی زۆری لێ کەوتبوو نیوەی هێزەکەیان کە بریتی بوو لە(١٥٠) سەرباز نیوەیان لێ بەدیل گیران جگە لە(٣٠)کەسی تریان کە لەناو شاردا دەستگیر کرابوون و لەدواییدا حکومەتی سۆڤێت پێشوازی لەو تورکە ڕاکردوانە کرد کە بەخۆیان و چەکەکانیانەوە ناردیاننەوە بۆ شاری (اخدر) لەڕێگەی (ئارڤارا)وە.

دانیشتوانی (باشکندر) بەگەیشتنی ئاگریەکان زۆر شادمان بون و پێشوازییان لێکردن و مەڕیان بۆ سەربڕین بەرامبەر بەئاڵای کوردستان کەلەجیاتی ئاڵای تورك بەرزکرابوەوە لەسەربانی خانووی حکومەت لەناوشاردا.

(ملا حسین) کە تێکۆشەرێکی نیشتمانپەروەری ناسراو بوو لەناوچەی (وان)ەوە هاتبووە ئاگریو لەناو عەشیرەتی (گلتوری)دا گوزەرانی دەکرد, بڕیاریدابوو لەگەڵ (عمر بسی)ی سەرۆکی عەشیرەتی (گلتور)و چەند چەکدارێکی تری لێهاتوو (تاش بوورون) داگیربکەنو ڕێگە لەگەیشتنی یارمەتی بگرن بگاتە تورکەکان لەدوای هێرش بردن بۆسەر (باشکندر).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: ئەو (تاش بوورون)ە ئەوە نیە کە عائدی بایزیدە بەڵکو شوێنێکی ترە کە کەوتۆتە نێوان (أخدر)و (باشکند).

ئەو شەڕە هەشت سەعات درێژەی کێشاو هەروەکو (زوهدی گویڤن) لەیاداشتەکانیا باسیکردووە ڕۆژی دوای دەستپێکردنی ئەو شەڕە حکومەت فڕۆکەیەك سەربازی نارد بۆ (تاش بورن)و داگیری کردو پاش چەند ڕۆژێك (عمر بسی) سەرۆکی عەشیرەتی کلتوری بۆ تۆڵەسەندنەوەو بۆ پینەکردنی ئەو هەڵەیەی کە کردبووی لەهێرش بردنیا بۆسەر (تاش بورن) و بەو پەڕی ئازایەتییەوە شەڕیانکردو دوژمنیان ناچارکرد بەپەلە پروسکێ لەچادرەکانیان ڕایانکرد, بەڵام بەداخەوە لەکاتی شەڕدا گوللەیەکی دوژمن بەرسنگی ئەم پاڵەوانە (مەبەستی عمر بسی) کەوتو شەهید کرا.

دوای ئەمە شۆڕشگێڕەکان درێژەیان بەهێرشەیەکەیاندا گەلێك شوێنیان لەبەرزاییەکان لەچنگی تورك ڕزگار کرد, بەڵام زۆری پێ نەچوو تورکەکان یارمەتیەکی زۆریان گەیاندە (أخدر) بەئۆتۆمبیلی لۆرییو بەرامبەر بەو هێزە زۆرە تازەیە شۆڕشگێڕەکان نەیانتوانی ئەو بەرزاییانەی گرتبویانن بیان پارێزنو ناچاربوون کشانەوە بۆ بنکەکانی خۆیان.

هەروەکو ئیحسان نوری ئاماژەی بۆ کردووە, زوهدی گویڤن لەیاداشتەکانیا نوسیویتی:

((ڕۆژی (٧/مانگی ئاب) چەتەکان لەناوچەی (ئارالق) خۆپیشاندانێکی شیتگیرانەیان کردوو بۆ ئەوەی طابوورێکی پیادەو چوار تۆپ لەژێر سەرکردایەتی (کامل بەگ)ی قائد فرقەدا نێررا بۆ(تاش بوردن)و جگە لەوە فەوجێکی سوارەش لەگەڵ طابورێك لەهێزەکانی بنکەی (اخدر) خرانە ژێر دەسەلاّتی فرقەوەو خەریك بوو (تاش بورن) تووشی کارەساتێکی گەورەیان بکات کە لەڕۆژی (٩/ئاب)دا قائدی فرقە بەتەلەفۆن ئاگادارکرا کەوا کوردەکان نیازیان وایە هێرش ببنە سەر (ئارالق)و بۆ ئەوە فەوجێك و طابورێك لەهێزەکانمان بەسەرکردایەتی (فواد بەگ) نێرا بۆ ناوچەی (ئارالق)و پاش ئەوە زانیمان کە کوردەکان بەشەو هێرشیان بردۆتە سەر (تاش بورن) ژمارەیەکی زۆری ئەفسەرو سەربازیان کوشتووەو بریندار کردووەو ئیحسان نوری بەخۆیو هێزێکی (٤٠٠)چەکدارەوە پەلاماری هێزەکانی ئێمەی دابوو لەجبهەی (ئارالق)بۆ ئەوەی دەستبگرێت بەسەر چەك و جبەخانەکانی ناو (تاش بورن)و ئیحسان نوری هێزێکی بەسەرکردایەتی (عمر بسی) نارد بۆ (تاش بورن)و لەوێ زیانێکی زۆر گەیەنرا بەهێزەکانمان)).

ڕۆژنامەی (جمهوریت)ی تورکی دەستیکرد بەبلاّوکردنەوەی بەسەرهاتەکانی چل ساڵ لەمەوبەر کە ئەوەی پەیوەندی بەکوردستانەوە هەبوە بەم جۆرە بوە:

لەژمارەی ڕۆژی (٢٧/تەمموز/١٩٣٠)دا لەژێر ناوی (کوردەکانی هەکاری)دا ووتراوە:

((ئەو چەتانەی ئاژاوەیان دەنایەوە لەسەر سنورەکانمان و لەناو خاکی ولاّتدا هەموویان بەتەواوەتی لەناوبران و ڕیشەکێش کران، بەلاّم لەمەی ئەم

جارەیانا(مەبەستی شۆڕشی ئاگریە) شتێکی تریان بەرپا کردووە لەلای سنوری عێراقەوە کە (شێخ هرزل) ئەوی لەموصل دادەنیشت هێزێکی (٥٠٠)سواری ناردووەو پەلاماری ناوچەکانی هەکاری داوە لەڕۆژانی (٢١-٢٢/تەموز) پاسدارانی سنوور بەتوندی بەرەنگاریان بونەوەو ناچارکران پاشەکشە بکەن بۆ باشوور دوای ئەوەی زیانێکی زۆریان لێ کەوت.

لەچیای ئاگری هێشتا هەڵوێست هەروەکو خۆی وایەو (صالح ئومورتاغ پاشا) کە سەرکردەی هێزێکی گەورەیە کرا بە لێپرسراو بۆ هێرش بردن بۆسەر چەتەکانی ئاگریو هێرشی دووەمان بەم نزیکانە دەست پێ دەکاتو چەتەکان جاروبار لەشاخەکان دێنە خوارەوە بۆ پێدەشتی (أخدر)و زیانێکی زۆریان لێ کەوتووەو هەموویان ڕاودەنرێنو لەناودەبرێن, ئەوانەشیان کە لەشاخی ئاگریدان لەپشتەوە ئابلۆقە دراونو ڕێگەی ئەوەیان لێگیراوە بتوانن خۆیان بگەیەننە ناو خاکی ئێرانەوە.

سەرکردەی چەتەکانی ئاگری ئیحسان نوریە کە ئەفسەرێکی یاخیبووی ڕاکردووەو ئەو خائنە بەر لەمە لە موئتەمەری ڕاپەڕیوەکانا بەشداری کردبوو (مەبەست ئەو ڕاپەڕیوانەیە کە لەدوای شەڕی جیهانی دژی داگیرکەرانی تورکیا دەستیانکردبوو بەبزوتنەوە)و لەکاتی خۆیدا لەبەر پێی غازی گەورەدا (مەبەست مستەفا کەمالە) زەوی ماچکردبوو ئیحسان نوری لەموئتەمەری شەڕدا هەندێ داخوازی دەربارەی کورد خستبووە بەرچاو, بەڵام ساتێك داخوازیەکانی پشتگوێ خرا پەنای بردە بەر چیا(مەبەستی ڕوداوەکەی بیت الشبابە کە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕشی پیران ڕویدابوو وەکو لەباسی چوارهەمی بەشی دەیەمی بەرگی دووهەمدا

بەدورودرێژ باسی ئەو ڕوداوە کراوە)، ئێستە چەتەکان بە (مشیر – جنرال) ناوی ئەبەن کەخۆی خەڵکی شاری بدلیسەو ژنەکەی بەڕەگەز تورکە)).

لەڕۆژنامـــــــەی (جمهـــــــوریتی تـــــــورکی)دا لـــــــەژمارەی ڕۆژی (٢٩/تمـمـوز/١٩٣٠)باسـێکی دەربـارەی ئـاگری بلاوکردۆتـەوە کـە ئەمـە کورتەکەیەتی:

((هەڵوێسـت لەئاگریـدا هـەروەکو خـۆی وایـەو بۆمبـای فڕۆکـەکانمان چەتەکانی تەواو پەرێشان کردووەو هیوای ئەوەیان نەماوە بەهیچ شێوەیەك ڕزگاریـان ببێـتو توانـای هـیچ جۆرە پـەلاماردانێکیان نـەماوەو بـەر لەچەند ڕۆژێك بەیانێکیان بلاوکردۆتەوە کە تیایا وتویانە: برا کوردەکانمان دەتوانن بـبن بەنەتەوەیـەکی گـەورە، ئیمـڕۆ هـەموو میللـەتێك بـیَ ووچـان لـەپێناوی سەربەخۆیدا خەبات دەکاتو میللەتی ئێمە ئیمڕۆ هێشتا لـەژێر باری گرانـی تورکـدا دەناڵێنێـت!! ئایـا لەمـەودواش هـەر دەتانـەوێ لـەژێر بـاری گرانـی بەندایـەتی تورکدا بمێننـەوە؟ ولاتەکـەی ئێمـە فراوانـە، لـەڕۆژئاواوە هـەتا سنووری ئێران دەگرێتەوە لەباشوریشەوە دەگاتە نـاو خـاکی عێـراق، ئـەم ناوچانە هەر لەکۆنەوە شوێنی باووباپیرانمان بوون کەوا ئیمڕۆ لـەپێناویا شـۆڕش دەکـەین، کەواتـە هەڵسـنو ڕاپـەڕنو دەسـت بکـەن بەتێکۆشـانو خـەباتی پـیرۆز... هـەروەها بیسـتومانە بێجگـە لـەخۆیبون کۆمـەڵێکی تریشیان پێکهێناوە بۆ ئەوەی هەموو کورد یەك بخات)).

ڕۆژنامەی (جمهوریت) لەژمارەیەکی تریا، لـەڕۆژی (٣٠/تمـموز/١٩٣٠) باسێکی تری بەم شێوەیە بلاوکردۆتەوە:

((هەواڵنێری ڕۆژنامەی تایمس لە ئەستەمبول ڕاپۆرتێکی ناردووە بۆ ڕۆژنامەکەیو وتویەتی:

هەزاران چەتەی کورد لەچیای ئارارات دەستیان بەسەر چەند شوێنێکی قایمدا گرتووەو کوردەکانی ئێران یارمەتیان ئەدەن و حکومەت بۆ کوژانەوەی ئەو شۆڕشە هێزێکی گەورەی ناردووە بۆ ئەو ناوچانە کەژمارەی ئەو هێزە بریتییە لە(٦٦)هەزار سەرباز بەپاڵ پشتی(١٠٠) فڕۆکە)).

ئیحسان نوری دەڵێت: زوهدی گویڤن لەیاداشتەکانیا دەربارەی هەڵوێست ووتوویەتی:

((حکومەتەکەمان بەپێویستی زانی کاروبار لەگەڵ حکومەتی ئێراندا ڕێك بخات و بۆ ئەو مەبەستە دوا احتجاجی بەر لە (٤-٥)ڕۆژ لەمەوبەر ناردووە بۆ حکومەتی ئێران کە ناوەڕۆکەکەی جۆرە هەڕەشەیەك بوو، بۆ وەرامی ئەوە حکومەتی ئێران وتوویەتی:

پێوەندی ئێمەو تورك پێوەندییەکی مێژوویی و دۆستانەیەو ئەوی لەو نامەیەی حکومەتی تورکدا هاتووە جێگەی داخە چونکە ئێمە هیچ پیوەندییەکمان نیە بەو ڕاپەڕینەی لەو نامەیەی حکومەتی تورکیادا باسیکراوە)).

هەروەکو زوهدی گویڤن باسیکردووە حکومەتی تورکیا لەنامەی دوهەمیا کەبۆ ئێرانی ناردووە وتوویەتی:

((پێویستە دۆستایەتی نێوانمان لەسەر بناغەی ئەوە پێك بێت کە هەردولامان سنوری هاوبەش بپارێزین و ڕێگە نەدرێت بەهەندێ کەس لەو سنوورە بپەڕێتەوە کە ئەو پەڕینەوەیە زیان بەدراوسێکەی بگەیەنێت و ئەولایەی پاڵ پشتی ئەو چەتانە بی‌و یارمەتیان بدات ڕێزی لای لاکەی‌تر نامێنێت و بوونی دۆستایەتی لەو جۆرە هیچ مانایەکی تیادا نیەو ئێمە لای

خۆمانەوە ئامادەین هەموو جۆرە چەکێك بەکاربێنین و چەتەکان ڕاو بنێین و ئەگەر پێویستی کرد دوایان دەکەوین بۆناو خاکی ئێرانیش)).

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١١٠)ی یاداشتەکەیدا باسی ئەوەی کردووە کەچۆن یارمەتیدانی ئێرانیەکان بۆ توورك بوو بەهۆی ئەوەی ڕیزەکانی شۆڕشگێڕان لەئاگری پەرەوازەو پرش و بلاوبینەوەو بوو بەهۆی ڕوخانی بنکەی شۆڕش لەئاگری و ئەو یارمەتیدانەی ئێران بۆ تورك لەدوای هەرەسهێنانی شەڕەکەی (دۆڵی زیلان)ەوە دەستی پێکردو ساتێك هەندێك لەخێزانەکانی ناوچەکە بەناچاری پەنایان بردە بەر عەشیرەتی (جلالی) لەناو خاکی ئێراندا (عەشیرەتی جلالی لەناو سنوری تورکیاو ئێراندا بوون و ئەوانەی ناو تورکیا لەناوچەی بایەزیدا بون و ئەوانەی ئێرانیش لەناوچەی (ماکو)و ئەمانەی ناو خاکی ئێران کاتی خۆی لەسالی (١٩٢٠)دا لەتورکیاوە پەنایان بردبوە بەر ئێران و لەدوایدا سەرۆکەکەیان کە لەتاران بوو لەلایەن کاربەدەستانی ئێرانەوە گیرا)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: تیرەی ٠خلکان) کە بەشێکە لەعەشیرەتی جلالی لەمیلی سنووری تورکیاو ئێراندا لەناوچەیەکدا کە پێی دەوترێ (ئوفاجیك)، تورکەکان بەبیانوی ئەوەی خێزانە ئاوارەکانی کورد لەتورکیا لەسالی (١٩٣٠)دا لەسنوور دەپەڕینەوە بۆناو خاکی ئێران، فرۆکەکانیان لەڕەشماڵەکانی تیرەی (خلکان)یان ئەدا لەناوچەی (چالدێران)دا سەرۆکەکەیان کە (خالد ئاغا)بوو خۆی و عەشیرەتەکەی کەوتنە ژێر بۆمبابارانی فڕۆکەکانی تورك و خالد ئاغا خۆی و تاقمەکەی ناچاربوون چوونە (ئوفاجیك)و ئێرانیەکان نەك هەرخۆیان بێدەنگ کرد بەرامبەر بەو بۆردومانکردنە بەڵکو سەرەڕای ئەوە سەرکردەی هێزەکانی ئێران لە(ماکو)

بڕیارێکی دەرکرد کە پێویستە خالد ئاغاو تاقمەکەی بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆیان بۆ ئەو شوێنەی تورکەکان بۆردومانیانکردبوو...

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: لەڕاستیدا نەدەزانرا مەبەستی ئێرانیەکان لەو بڕیارەیان چیبوو؟ ئایا دەیانویست ئەو هەموو خێزانانە لەژێر بۆمبای فڕۆکەی تورکدا بکوژرێنو لەناوببرێن یاخوود بۆ ئەوە بوو ناچاریان بکات خۆیان تەسلیمی تورکەکان بکەن.

پاش کێشەو بێنەو بەرەیەکی زۆری نێوان کاربەدەستانی ئێرانو ئەو عەشیرەتەدا کە ئەمانە سووربوون لەسەر ئەوەی ماڵو منداڵەکانیان نەنێرنەوە بۆ شوێنی بۆردومانکراو، (فتح الله خان)ی رائد موساعیدی سوپای ئێران لەگەڵ تاقمێك سوار چوونە سەر عەشیرەتەکەو دووبارە هەڕەشەیان لێکردن ئەبێ بڕیاری حکومەتی ئێران بەجێ بێننو لەئەنجامدا فتح الله خان دەمانچەکەی دەردەهێنێتو محمد ئاغای برای خالد ئاغا دەکوژێتو سواری وڵاغەکەی دەبێتو خۆی دەرباز دەکات بەڵام ئەو سوارانەی لەگەڵیا بوون هەموویان دەگیرێنو چەکەکانیان لێ دەستێننو لەپاشدا بەریاندانو عەشیرەتەکە ناچاربوو بەشەو کەوتە ڕێو کە گەیشتە ناوچەی (گا جوت) سەربازەکانی بنکەی سوپای تورك گوللە بارانیان کردنو ئەوانیش پەلاماری شوێنی سەربازەکانیان داو بەئەفسەرو سەربازەوە هەموویان گرتنو چەکەکانیان لێ سەندنو توانیان بگەنە ئەو شوێنەی کە مەبەستیان بوو.

ڕۆژی دوایی هەواڵی کوشتنی محمد ئەمین ئاغای برای خالد ئاغا گەیشتە ئاگریو بۆ ئەوەی هەڵوێست زۆرتر ئاڵۆز نەبێت لێپرسراوی کورد لەگەڵ چەند سەرکردەیەکی ئاگری چونە لای عەشیرەتی جلالیو گیراوەکانی

ئێرانیان بەرداو بەخۆیان و چەکەکانیانەوە نێررانەوە بۆ (ماکو)و لێپرسراوی کورد نامەیەکی نارد بۆ (جنرال حسن خان مقدم)و پێی ووت ئێوە چی بەباش دەزانن بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە ئێمەش ئامادەین بەو جۆرە رەفتار بکەین و لەوەرامی ئەمەدا جەنرال حسن خان ئەفسەرێکی نارد کە ناوی (ئاغا لاروف)بوو بەلێپرسراوە نێرراوەکەمانی وتبوو کەوا (موسی ئیبراهیم) راپۆرتێکی بۆ ناردوین و لەو راپۆرتەیدا وتوویەتی سوارەکانی ئاگری خۆیان ئامادەکردووە هێرش ببنە سەر سنووری ئێران و ئەو موسی ئیبراهیمە لەسەر گردی (ئایبەی) رەشمالی هەڵدابوو, بەلام وادیاربوو ئێرانیەکان بەزۆر ئەو راپۆرتەیان بەو شێوەیە پێ نوسیبوو، ئیحسان نوری بۆ دڵنیاکردنی ئێرانیەکان خالد ئاغای لەسەرکردایەتی عەشیرەتی جلالی لادەبا وە(ئامۆ)ی کوری لەجیاتی باوکی کرا بەسەرۆك، ئیحسان نوری لەلاپەرە (١١٦)ی یاداشتەکانیا وتوویەتی:(ئاوارەکانی دۆڵی زیلان هاتنە ئاگری و بەمە ژمارەی ژن و منداڵ ئێجگار زۆربوو, کێشەیەکی زۆرمان تووش بوو بۆ دابینکردنی خۆراك.

(لزگین سلو) کە گەورەی سەرۆکەکانی (ساکی) بوو رەشماڵەکانی لەلاپاڵی ئاگریدا هەڵدابوو, لای ئەو ئاوێکی زۆرو مشە هەبوو بۆ هەموو مەرو ماڵاتەکان, بەلام بۆ نەگبەتی کە ئەو ئاوارانە گەیشتنە ئەوێ ئاوەکە ووشك بوو کە بەهەزاران ساڵ بوە کەس نەیبیستبوو ئەو ئاوە قەت ووشکی کردبێت.

باسی نۆهەم

دوای هێرش و شکاندنی شۆڕش

ئیحسـان نـوری لەیاداشـتەکانیا, لاپـەڕە (۱۱۷) باسـێکی تـەرخانکردووە بەناوی (دوا شۆڕش)و وتوویەتی:

((فڕۆکەکانی تورك بێ وچان بۆردومانی دانیشتوانی ئاگرییان دەکردو چەکی کوردیش بەرامبەر بەو فڕۆکانە بریتی بوو لەو تفەنگانەی هەیان بوو, بۆیە ئیتر چارنەماو کاتی ئەوە هات دەبوایە لووتکەی چیاکە بەجێ بێڵین و بگەڕێینەوە بۆناو دۆڵەکان و (نادر بەگ)ی ئازاو نەبەردی کوری حسین پاشا خۆی و سوارەکانی ئاگرییان بەجێ هێشت بۆ ئەوەی خواردن بۆ ئەو هەموو خەڵکە پەیدا بکەن.

ئیحسان نوری دەڵێ: لێرەدا پێویستە بڵێم (ممۆ, نادر) هەردوو کوڕەکەی حسـین پاشـا بەپێچـەوانەی باوکیـان, بەجووتـە لەڕێگـەی میللـەتی کـوردا خـەباتێکی سـەختی ئازایانـەیان دەکـردو هـەموو هاوولاتیـان خۆشـیان دەویسـتن و ڕێزێکـی زۆریـان لێ دەگـرتن لەگـەڵ ئەوەشـدا کوشـتنی حسـین پاشـایان لەلایـەن (مـدنی) کـوری (حـاجی موسـی بـەگی سـەرۆکی ناوچـەی (مـوش) پـێ نـاخۆش بـوو چونکە (مـدنی) کابرایـەکی پیـاوکوژی خـائن بـوو

(لەباسی شەشەمدا – خۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕووبوونەوە باسی ئەو خیانەتەی (مدنی)کرا کەچۆن حسین پاشای باوکی (ممۆ, نادر)ی کوشتبوو.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا دەڵێ: دەربارەی پەیداکردنی خواردن, حاکمی ماکۆ ملازمی یەکەم کە (ئاکالاروف) بوو ناردی بۆلای سەرکردەی شۆڕش‌و پێی ڕاگەیاند کە ئاگری‌یەکان دەتوانن کاروانێك بنێرن بۆ ماکۆ بۆ ئەوەی لەوێ هەرچیەکیان پێویست بێت دەتوانن بیکڕن‌و بیبەن, کاتی گەیشتنی کاروانەکە بۆ (ماکۆ) باڵوێزی سۆڤێت ئاگاداری ئەو گەیشتنە بوو, تورکەکانی ئاگادار کردبوو ئەو کاروانە بۆچی هاتبوون, لەڕاستیدا ئەو یارمەتیانەی حاکمی ماکۆ کارێکی باش‌و پیاوانە بوو ئەگەر ئەمەی بەنیازێکی پاك‌و باش بکردایە لەکاتێی واقات‌و قڕی‌و تەنگانەدا, بەڵام بەداخەوە دەرکەوت لەسەرەتاوە بڕیارەکە بریتی بوو لەپلان‌و غەدر کردن بۆ ئەوەی خەباتی ئاگریەکان دامرکێنێتەوەو کۆتایی پێ بێت.

ئاگریەکان کەلایان وابوو ئەوانیش وەکو ئێرانیەکان لەڕەگەزی ئارین بەبیریانا نەدەهات ڕۆژێك لەڕۆژان ئێرانیەکان بەو جۆرە خیانەتیان لەگەڵا دەکەن‌و هەر لەبەر ئەوەش بوو بەخۆشیەوە کاروانێکی گەورەیان ناردبوو بۆ ماکۆ, بەڵام دوای ناردنی ئەو کاروانە هێزێکی گەورەی تورك کە ژمارەیان (٣٣)هەزار بوو بەپاڵپشتی چەکی قورس‌و فڕۆکە هێرشیان بردە سەر بنکەی ئاگری‌و لەهەمان کاتدا ئێرانیەکانیش لەپشت ئاگریەوە خاکی خۆیان خستە ژێر دەسەلاتی هێزەکانی تورك بۆ لەناوبردنی شۆڕشگێڕەکان, بەو جۆرە دەرکەوت یارمەتیدانەکەی ئێران چاوبەست‌و درۆ بوو, ئەم ناپاکییەیان لەوەشدا زۆرتر ڕوون بوەوە کە حاکمی ماکۆ پێوەندی بەعەشیرەتی (قزلباش ئوغلو)ی کورد کردبوو کە ئەم عەشیرەتە

چەند ساڵێك بوو لەخزمەت حكومەتی توركدا بوو, توركەكان لەو ڕۆژەدا ئەوەیان پێ سپاردبوون پارێزگاری لەبەشی باكوری ڕۆژهەڵاتی ئاگری بكەنو هانیان دان كە بچنە ناو خاكی ئێرانەوە كە شوێنی نیشتەجێ بوونی خۆیان بوو لەڕابردودا پاش ئەوەی بەڵێنی لێخۆشبونیان پێ درابوو (دیارە لەلایەن ئێرانەوە).

ئیحسان نوری لەیاداشتەكەیدا لەلاپەڕە (١١٩) باسی تەقەلای توركەكانی كوردووە كەچۆن بەدرۆ بەڵێنیان بەهەندێ كەس دابوو دەتوانن بچنە شوێنی خۆیان ئەگەر واز لەشۆڕش بهێننو لەو ڕووەوە نامەیان ناردبوو بۆ (بروهسكی) و (شیخ عبدالقادر)و پێیان ڕاگەیاندبوون كەوا حكومەت لێیان خۆش بووە, بەڵام ئەوان دەمێك بوو لەدرۆو دەلەسەو جەورو ستەمی تورك گەیشتبوون, بۆیە ئەوانەی نامەیان بۆ نێررابوو بێجگە لە(حسن ئاغای حیدری)و بایز ئاغای كوڕی بەولاوە كەسیتر نەچووە لای توركەكان... هەندێ لەعەشیرەتی حیدری ویستیان هەردوكیان بكوژن. بەڵام ئاگریەكان ڕێگەی ئەوەیان پێنەدان كە پیاوێكی پیری وەكو حسن ئاغا بكوژرێت, هەرچەند لەدوایدا بۆمان دەركەوت توركەكان زۆری پێ نەچوو لەزیندانا ئەشكەنجەیانداو كوشتیان.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١١٩)دا باسی دوا هێرشی توركی كردووە بۆسەر شۆڕشگێڕانو چۆن پەیتا پەیتا هێرشیان بردۆتە سەریان هەتا تەنگیان پێ هەڵچنین.

ئاگریەكان زۆر دڵنیابوون لەوەی هێڵی پشتەوەیان كە بریتی بوو لەسنوری ئێران هیچ مەترسییەكی نەبوو چونكە ئێرانیەكانیان بەبێ لایەن

دەزانی, بۆیە هەموو ماڵو منداڵو مەڕو ماڵاتیان ناردبوو بۆ ئەو ناوچانە بۆئەوەی خۆیان بەئاسانی بتوانن بەرەنگاری تورکەکان ببن.

تورکەکان هەر بەبۆردومانکردنی شۆڕشگێڕان وازیان نەهێنا بەڵکو دەستیان کرد بە بۆردومانکردنی ژنو منداڵە بێ تاوانەکانیشو بۆردومانکردنەکەیان زنجیرەی نەدەپچڕا.

لەکۆری شەڕەکەدا (بروهسکی)و هەندێ لەچەکدارەکانی (هسەسوری) لای ڕاستیانگرتبوو, بروهسکی سنگی بەسەر زەویدا چەقاندبوو, بریاری دابوو بەهیچ جۆرێك پاشەکشە نەکاتو تەنها مەگەر مردن بیتوانیایە تەقەی تفەنگەکەی بێدەنگ بکاتو ئەو هەموو بۆردومانکردنو پەلاماردانەی تورك کاری تێنەکردوو لەجێی خۆی نەیجوڵان.

لەڕۆژی سێهەمی بەرگریکردن لەو هێرشەی تورك, پێشمەرگەکانی ئاگری پشتیان نابوو بەتاشەبەردەکانی ئاگرییەوەو بڕیاریاندابوو دلێرانەو نێرانە تا دواهەناسەیان شەڕبکەن, بەڵام ئەوەی کارەکەی لێتێکداین ئەوەبو کاتێك بەخۆمان زانی لەسنوری ئێرانیشەوە گرمەی تۆپو رەشاشو تفەنگ لەناوچەی (ئایبە)یەوە ئاڕاستەمان کراو ئەو گولەباران و تۆپ بارانە خەستە زۆر کاریکردە سەر پێشمەرگە, بەڵام بڕیاردرا وەڵامی ئەو تەقانە نەدرێتەوە کە لەسنوری ئێرانەوە دەکرانە سەرمان, تومەز ئەو تەقانە هی ئەو هێزەی تورك بوو کە لەناو خاکی ئێران خۆی حەشاردابوو, لەپشتەوە پەلاماری شۆڕشگێڕەکانی کورد درا کە ئەمە بووە هۆی نیگەرانی ئاگرییەکان لەحکومەتی ئێران کەساڵەهابوو خۆیان بەدۆستی کورد لەقەڵەم ئەداو زۆرجار کورد لەپێناوی ئێرانا دوژمنایەتی لەگەڵ تورکدا کردبوو.

بەو جۆرە گلۆڵەمان کەوتە لێژیو هەڵوێست ئێجگار سەخت بوو، لەبەرئەوە چارنەما دووبارە شۆڕشگێڕەکان ڕویانکردەوە لووتکەی چیاکانو لەڕاستیدا شەڕەکە ئەوەندە قورس بوو صالح پاشای سەرکردەی هێزەکانی تورك ناچاربوو داوای هێزی یارمەتی بکاتو توانرا چەند سەربازێکی تورك بەدیل بگیرێت، بەلاّم گەیشتنی هێزەکانی تورکو بەستنی ڕێگەی یارمەتیدان بۆ پێشمەرگەکان کارێکی زۆر سەختی کردە پێشمەرگەکانو هێزەکەی بروهسکی درایە بەرتۆپو ژمارەیەکی لێ کوژراو دیمەنێکی ئێجگار سامناکو پڕ لەخەفەت بوو، لەولاشەوە ژنو منداڵ لەژێر گوللە بارانی دوژمندا پەرەوازەو سەرگەردان بوونو لەکارەساتەکەی کربلا دەچوو لەگەڵ جیاوازی هەردوو هەڵوێستدا چونکە لەوەی کەربەلادا عەرەبەکان دەستدرێژیان نەکردبووە سەر ژنو منداڵ بەلاّم ڕەفتاری تورکەکان لەهەموو حسابێك دەرچووبوو، بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە بەنوکی ڕمو شیرەکانیان ورگی ژنو منداڵانیان دەدڕیو پێشمەرگەکان ناچاربوون بۆ پاراستنی حەیاو ئابروی خۆیانو بۆ ئەوەی ژنەکانیان نەکەونە ژێر چنگی ئەو دڕندانەوە وازیان لەئاگری هێناو بۆ ڕۆژی دوایی لەبەرەبەیانا مەڕو ماڵات بەجێ هێڵرا بۆ ئەوەی نەکەونە کەمینی ئابلۆقەدانی تورکەکانو خۆیان دەربازکرد کە ئیحسان نوری خۆشی لەناو ئەو دەربازبوانەدا بوە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی: لەگەڵ ئەو هەموو بارگرانیو ڕۆژە توشو سەختەدا، لەکاتی کشانەوەماندا توانرا هەندێ سەربازی تورك بەدیل بگیرێتو هەندێ لەشۆڕشگێڕەکان خۆیان گەیانە ناو دۆڵی (ئاخوریك)و لەوێوە لەگەڵ بروهسکیدا خۆیان دەربازکردو (رشویی سلو)ی سەرکردەی ئازای عەشیرەتی (بکران) خۆیو تاقمەکەی لەگەڵ سید رسولو

هەنـدێ لـەپیاوەكانی ڕوویـانكردە دۆڵـی (زیـلان)و توركـەكان لـەوێ پەلاماریانـدان‌و (ڕشـویی سـلو) كـوڕاو سـید ڕسـول كـە لەسـەر لوتكـەی چیاكانی نزیكـی بایزیـد خـۆی حەشـاردابوو چـەند ڕۆژێـك مایـەوە, بـەڵام برسێتی زەیفی لێسەندو پەرێشانیكردو توركەكان گرتیان‌و كوشتیان.

بـەو جـۆرە ئـاگری كـە ڕەمـزی سەربەسـتی كـورد بـوو كەوتـە ژێردەسـتی دوژمن‌و شۆڕشەكەی لەناوچوو.

دەربـارەی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێـران كـە ڕێگـەی دابـوو بـەهێزەكانی تـورك لەپشتەوە پەلاماری كورد بدەن, كریس كوچرا لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٤١) ئامـاژەی بـۆ ڕۆژنامـەی (تـایمس)ی لەنـدەنی كـردووە كـە لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٣)دا دەرچـوو بـوو باسـی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێرانـی كـردووە هەرچەند توركەكان ئەوەی ڕۆژنامەی تایمسیان بەدرۆ خستبووەوە, كریس كوچرا وتوویەتی: توركـەكان لـەو هێرشـەیانا كـە لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٠)دا كردبویـان كلكـەی (زەیتـونی) لەگـەلیی (سـەرداربلاغ) كـە لـەنێوان هـەردوو ئاراراتـدا بـوو ڕێگـەیان بـەكوردەكان گـرت‌و پەلاماریانـدان‌و لـەو شـەڕەدا ئیحسان نوری بەپەلە پروسكێ خۆی گەیاندبووە ناو خاكی ئێرانەوە.

كـریس كوچـرا ئامـاژەی بـۆ دوكیـومنیتی ژمـارە (fo.371-15369) ڕۆژی (١٩٣١/٦/١٦)كـردووە كـە لـەو دوكیومنیتـەدا دوو ڕەخنـەی گرتـووە, یەكـەم ڕەخنەی لەئیحسـان نـوری گرتـووە كەوتوویـەتی دەبوایـە ئیحسـان نـوری لـەو هەڵوێسـتە ناسـكەدا هەرچـۆنێك بوایـە دەبـوو ناوچـەی شـەڕەكەی بـەجێ نەهێشتایەو نەچوایەتە ئێران بۆ ئەوەی لەوێ ببێت بەپەناهەندە, چونكە كە ئەڕۆیشـت‌و ناوچـەكەی بـەجێ هێشـت نـەتوانرا سـەركردەیەكی‌تر لەلایـەن خۆیبونـەوە بـۆ شـۆڕش دابنرێـت بـۆ درێژەپێـدان بەشـەڕو خـەبات, ڕەخنـەی

دووەمیش بەشێوەیەکی گشتی لەشارەزایان و مێژوونوسانی کورد گرتووە کەبایەخێکی ئەوتۆیان نەداوە بەتۆمارکردن و بلاوکردنەوەی ئەم شۆڕشە مەزنە(بێگومان تا کاتی ئەو دوکیومنیتە یاداشتەکانی ئیحسان نوری بلاونەکرابوەوە).

پروفیسور حسرتیانیش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٩) دووبارە باسی هەڵوێستی ئێرانی کردووە کەچۆن ڕێگەی دابوو بەهێزەکانی تورك لەپشتەوە پەلاماری شۆڕشگێڕەکانی کورد بدەن، کە بەو ڕێگەدانەی ئێران بەتورك توانرا جمو جوڵ و هات‌وچۆی کورد بڕن.

حسرتیان لێرەدا ئاماژەی بۆ یەکێك لەبلاوکراوەکانی (وکالتی هەوالنیرانی ئەنادول) کردووە کە لە(١٢ی تەمموزی ١٩٣٠)دا نوسیویتی:

((بزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانە لەناوچەی (زیلان) کە یارمەتی لەناو خاکی ئێرانەوە دەهات بۆی پەلاماری (موخادیس، بایزید، باتنوتس، ئەرچیخ) یاندابوو، بەلام هەموو تەقەلاکانی ئەو یاخی‌بوانە بێ هوودەبوو، توانرا لە(١٥ی حزیرانی ١٩٣٠)دا هەموو شتێك کۆتایی پێ بهێنرێت) سەرچاوەی حسرتیان لەباسەکەیدا ئاماژەی بۆ ژمارەی ئەو بلاوکراوە کردووە کە بریتی بووە لە ژمارە (٨-٩)ی ساڵی ١٩٣٠ لاپەڕە (٨-٩) کە لەطاشقندە دەرچووە).

حسرتیان لەلاپەڕە (١٠٩)ی هەمان کتێبیدا دەربارەی ئەو هەواڵ و دەنگ‌وباسانەی کە لەڕۆژنامەکانی تورکدا دەربارەی شۆڕشی ئارارات بلاودەکرانەوە دەڵێت:

(ئەو پڕوپاگەندانەو ئەو درۆو دەلەسانەی تورکەکان بۆ چەواشەکردنی بیروڕای گشتی جیهانی بلاویان دەکردەوە هەموویان دووربوون لەڕاستیو لەگەڵ ڕاستی ڕوداوەکانا یەکیان نەدەگرتەوە).

حسرتیان لێرەدا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەکانی (جمهوریەت)و میللیەت) کردووە کە وتبوویان ژمارەی چەکدارەکانی ئارارات لەوانەی شۆڕشی پیران زۆرتر بوون, کە ئەمەی ئەوان باسیانکردووە هەتا لەگەڵ ئەوەی وکالتی ئەنادۆڵدا بلاوکرابووە یەکی نەدەگرتەوە کە ئەمەی دوایی وتبووی ژمارەی چەکدارەکانی کورد لەئارارات بریتی بووە لە (١٥٠٠) چەکدار.

حسرتیان دەڵێ لەگەڵ ئەوەشدا ئەمەی وکالتی ئەنادولیش بلاوی کردبووەوە هەر لەگەڵ ژمارەی ڕاستیدا یەکی نەدەگرتەوە, چونکە ئەگەر ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی کورد لەئارارات هەمووی بریتی بووبێت لە (١٥٠٠) چەکدار ئاخۆ بۆچیو چۆن تورکەکان هێزێکی سوپاییی (٤٥) هەزار چەکداریان ئاڕاستەی ئەو ژمارە کەمەی کورد کردبوو)).

ئەوەی شایانی باسە ئەو ژمارەیەی پروفیسور حسرتیان باسیکردووە کە هێزەکەی حکومەت بریتی بووە لە (٤٥)هەزار, زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی (تایمس)ی لندنی ڕۆژی (١٩٣٠/٧/٢٤) کردووە کە وتوویەتی: بەپێی ئەو هەواڵانەی لەڕۆژنامە تورکیەکان بلاوکراونەتەوە ژمارەی ئەو هێزانەی حکومەتی تورك کە ڕووبەڕووی کورد بوبوونەوە بریتی بووە لە(٦٠)هەزار چەکدار.

بەر لەوەی بچینە سەر باسێکی تازە بەپێویستم زانی بێجگە لەو پڕوپاگەندەو درۆو دەلەسانەی ڕۆژنامە تورکیەکانی وەکو (جمهوریەت) و (میللیەت)و بلاوکراوەی وەکالەتی ئەنادولو درۆو دەلەسەو

پروپاگەندانەی تری تورك بخەینە پێش چاو کە ئەو هەموو درۆو دەلەسەو پروپاگاندە بلأوکراوانە بۆ چەواشەکردنی هاوولأتی تورکی خۆیان بووە کە تەنها بەمەبەستی سەرگرتنی چەند کەسێکی ڕەگەزپەرستی فاشستی ئەو هەموو کارەسات و کوشتارو زیانە ماڵی و گیانییانەی بەسەر کوردو تورکدا هێنابوویان کردبوویان و بۆ پینەکردنی ئەو سیاسەتە فاشستییەیان کە بەپێی نەخشەی ئەوە هەموو هاوولأتیانی تورکیایان خستبووە ژێر بارێکی قورس و گرانی ئابووری لەئەنجامی ئەوەی لەدەمی خەڵکیان دەبڕی و چەك و جبەخانەیان پێ دەکڕی و بۆ لەناوبردنی میللەتی کورد.

دوکتۆر عەزیز شەمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) ئاماژەی بۆ هەندێ سەرچاوە کردووە دەربارەی پروپاگەندەو درۆو دەلەسەکانی تورك و کاربەدەستانی حکومەت دژی کوردو شۆڕشەکەی کوردو وتوویەتی:

((تورکەکان لەشۆڕشی ئاگریدا دەستیانکرد بەبلأوکردنەوەی گەلیك پروپاگەندەو درۆو دەلەسە دژی کوردو لەخەڵکیان دەگەیاند ئەو بزوتنەوەو ئەو شۆڕشەی کورد بەهاندانی دەوڵەتە ئیمپریالزمەکان بووە ئەگەر ئەو دەوڵەتە بێگانانە واز بێنن ئیتر ولأت سەرانسەری دەبێت بەبەهەشتێکی پڕ لەئاشتی و ئاسایش بەتەواوەتی لەهەموو لایەکدا بەرپا دەبێت)).

دوکتۆر شەمزینی ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی (وقت)ی تورکی کردووە کە لەوتارێکیدا باسی (لورنس) ناوێکی کردووە گوایا سیخوری ئینگلیزەکان بووەو دەربارەی ئەو لورنسە وتوویەتی:

((ئەو چەتانەی (مەبەستی شۆڕشگێڕەکانی کوردە)لەمەوبەر بە بۆمبا لەناومان بردون, وائیمڕۆ بوون بەدەسکەلاو بلوێرژەنی ئەو پیاوکوژەی (مەبەست لورنسە) شەپقە دەکاتە سەری‌و بەرگی فەرەنگ لەبەردەکاو لەپشت ئەو چەتانەوە ڕاوەستاوە, کەڵبەتیژەکانی هەروەکو کەڵبەی تیژی دێوێکی گەورەو دڕندە دەبریسکێتەوە)).

سەیر ئەوە بووە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئێرانیش هەمان بالۆرەی تورکیان لێ ئەدایەوەو هەروەکو بی‌بی مەتۆ پڕوپاگەندەو ئاژۆو دەلەسەکانی تورکیان دوبارە دەکردەوەو بلاویان دەکردەوە, بۆ نموونە: ڕۆژنامەی (ئیقدام) لەژمارەی ڕۆژی (٢٦ی ئایاری/١٩٣٠)دا هەواڵێکی داتاشراوی پڕ لەدرۆو دەلەسەی بلاوکردبوەوە گوایە لۆرنس بەجل‌وبەرگی ئایینی ئیسلامەوە بینراوەو کوردەکان بەپیاوێکی پاک‌و نورانی تەماشایانکردووەو دەست‌و پێیان ماچ کردووەو ڕێزیان لێگرتووەو گوایا بەخواوەندیشی لەقەڵەم دەدەن (لام وایە ئەگەر تورک‌و ئێرانیەکان ئەم درۆیەیان بۆ هەر میللەتێکی‌تر ڕێك بخستایە دوور نەبوو هەندێ کەس باوەڕی پێ بکردنایە, بەلام بەرامبەر بە میللەتی کورد لەگاڵتەبەخۆکردن بەولاوە تێ نەپەڕیوە چونکە میللەتی کوردی سەرگەرمی ئاینی ئیسلام شتی‌وا پڕ لەسەیرو سەمەرەی بەشتێکی پەشم زانیوە).

هـەروەکو ڕۆژنامـەی جمهـوریتی تـورکی بـڵاوی کردۆتـەوەو ڕۆژنامـەی (ئیقدام) ئاماژەی بۆ کردووە پەیامنێری جمهوری بۆ دۆزینەوەی ئەو لورنسە چـووە بـۆ بغـدادو لـەوێ بـەبێ ئـەوەی لـورنس بـەخۆی بزانێـت وێنەیـەکی گرتووەو بڵاوی کردۆتـەوە کەوێنەکـەش گوایا تاڕادەیـەك لەشێوەی لـورنس چووە.

(ئەو لورنسـەی ڕۆژنامـەی جمهوریـت باسـی کـردووە, مەبەسـتی لورنسـی ئەفسـەری بـەناوبانگی ئینگلیـزە کەلـەلای عەرەبـەکان بـە ئـەبو حنێك ناسـراو بوە)

شمزینی بۆ بەدرۆخستنەوەی ئەو درۆو دەلەسەیەی ڕۆژنامەی جمهوریت ئامـاژەی بــۆ ژمارەکـانی (٨-٩ و ١٦-١٧)ی بڵاوکـراوەی ڕۆژنامەگــەریی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کردووە کە لەساڵی ١٩٣٠دا لە(طاشقند) دەرچووە کـە بەم شێوەیە وەرامی داوەتەوە:

(دیسـانەوە بـەیتو بـالۆرەی (لـورنس) هێنرایـەوە سەرشـانۆ... ئـەوی ڕاستی بێ ئەوەندە باسی لورنس کراوە مرۆۋ واڵێ دەکات کـەلای وابێ گوایـە هەرچـی ئـەو دامو دەزگـا سـەرکوتکەرانەی ئینگلیـز بـەکاریان هێنـابوو بـۆ سەرکوتکردنی گەلان هەمووی هەر بریتی بووە لە لورنس.

ئەگەر وەکو دەوترێت لۆرنس ڕێکخەری یاخی بوونە کۆنە پەرستانەکەی نـاو ئەفغانسـتان بووبێـتو ئیمپریـالیزمی ئینگلیـز لەمـەوپێش لـورنسو لەشکرێکی فراوانی خۆی لەدورگەی عەرەبدا خستبێتە کار, کەواتـە لۆرنس لەهەموو شوێنێکدا هەبوە(وەکو کورد ووتەنی دەبێ خدری زیندە بووبێـت), ئـیتر ئایـا بۆچـی ئیمـڕۆش ئـەو لۆرنسـە بەکارنـەهێنراوە بـۆ دروسـتبوونی حکومەتێکی گەورەی کوردستان؟؟

بەلأم دیارە لۆرنسی ناو مێشكو خەیاڵی تورکەکان پێوانەیەکی تایبەتی هەیەو دەڵێن ناوبراو جلوبەرگی ئاینی دەپۆشێت.. نوشتەو دوعای سادەو ساکار دەنوسێتو خەڵکیش ڕێزو نەوازشیان هەیە بۆیو دەستو پێی ماچ دەکەن کە لەهەمووی سەیرتر ئەوەیە ئەم کابرایەی ئەوان باسی دەکەن دەمێکە مردووەو نێژراوەو هەموو شارەزایەکی ڕۆشنبیر ئاگاداری مردنی ئەو زەلامەیەو دەزانێت کەی مردووە, ئیتر ئاخۆ ئەم درۆو دەلەسەو وڕێنەکردنەی ناو ئەو ڕۆژنامەیەی تورك چەندی بەچەند بێت؟؟)).

ڕۆژنامەگەری ڕۆژهەلأتی ناوەڕاست لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو ئەڵێت:

((ئەوانەی دەیانەوێ گیروگرفتو تەنگو چەڵەمەی توندوتیژی کوردستان پەردەپۆش بکەن لایان وایە بەمە ئیتر دەتوانن کێشەی کورد لەتورکیادا واپیشان بدەن توانیویانە بڵێن شتێك نەماوە پێی بوترێت کێشەی کورد کە بەوە جەوروستەمی کەمالیەکان بەرامبەر بەکورد بشارنەوەو والەکورد بکەن کۆڵ بدات لەداواکردنی مافی خۆیو بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکەی لەناو ببەنو ئەوانەی بۆ داپلۆسینی کوردو بەزۆر کردنی کورد بەتورکو فارسو لەهەموو بستێکی کوردستاندا سەربازگەیەکی سوپایی دادەمەزرێنن, ئەو کەسانە خۆیان بەبلأوکردنەوەی ئەفسانەکەی لۆرنس ڕیسوا دەکەنو کورد بەوە ناوی نازڕێنرێت)).

باسی دەیەم

سزادان و کاولکردن و ئاوارەکردن

ئەوەی مەغول و جنگیزخان و تەیموری لەنگ لەسەدەی بیستەمدا لەو ڕەفتارەی باوباپیری خۆیان نەکەوتون و چۆن باوباپیریان سەدان ساڵ لەمەوبەر لەڕۆژهەڵاتی ئاسیاوە ڕویانکردبووە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕۆژئاوای ئاسیاو لەو هاتنەیانا هەرچییەکیان هاتبووە ڕێ هەموویان کاولکردبوو، لەسەدەی بیستەمیشدا نەیان ویستبوو لەپیشەی باوباپیری خۆیان لابدەن و لەباسی شۆڕشەکانی بەرلەشۆڕشی ئاگری باسی ئەو هەموو کوشتارو دڕندەیەتیەی ئەوانمانکردووەو لەمەی ئاگریداغ و لەدوایدا لە شۆڕشی درسیمدا ئەوەی جاران پێیان تەواو نەکرابوو بڕیاریاندا تەواوی بکەن.

دەربارەی ئەو تاوانانەی لەکورد کراوە لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ شتێك نییە مرۆڤ بتوانێت خۆی بێدەنگ بکات لێیی و گەلێك نووسەری بێگانەی بەویژدان لەوانەی پێنوسەکانیان بۆ تۆمارکردنی باسی کارەسات و تاوانەکانی تورك تەرخان کردووە، هەریەکەیان بەشێوەیەك باسی

درندەیـەتی تـورك‌و تاوانـەكانیانكردووە كـە هەوڵئـەدەین كورتەیـەكی ئـەو سەرچاوانە بخەینە پێشی چاو:

پروفیسۆر حسرتیان لەكتێبەكەیدا سەرچاوە(٤٩) ئاماژەی بۆ ڕۆژنامـەی (فجـر الشـرق) كـردووە كـە ژمـارەی ڕۆژی (١٩٣١/٣/٢٠)دا وتوویـەتی هێزی تـورك (٢٠٠) گونـدی كـوردی وێرانكـردوو پێـنج هـەزاری بـێ تـاوانی لـەو گوندانـە بـەناڕەوا كوشـت, بـەڵام لـەو زانیاریانـەی بەخۆیبوون گەیشـتبوو ژمارەی گوندە كاولكراوەكانی كورد لەئەنجامی شۆڕشی ئاگریدا گەیشتبووە (٦٠٠)گوند.

حسرتیان ئەڵێ: تاوانی سوپای تورك بەرامبەر بەكورد لەسنووری هەموو ڕەوشـتێكی خـراپ تێپـەڕی كردبـوو, كـار گەیشـتبووە ئـەوەی هـەتا لـەناو ئەنجومـەنی میللـی گـەورەدا نـائیبێكی خـەڵكی (قونیـە) خـۆی پـێ نـەگیراو لەكۆبونەوەیـــەكی ئـــەو ئەنجومەنـــەدا هەســـتابووە ســـەرپێ‌و ڕوویكردبـــووە نورالـدین پاشـاو پێـی وتبـوو:(تـۆ تاوانباریـت بەرامبـەر بەوانـەی ڕویانداوەو پێویستە لەسەر ئەمە محاسەبە بكرێیت كەوا بوویتە هۆی ئەم هـەموو خوێن ڕشتنە).

حســن عرفـە لەلاپـەڕە (٥٩)ی كتێبەكەیـدا سەرچـاوە (٥٢) ئامـاژەی بـۆ ڕۆژنامەیەكی توركی كردووە لەوەرگێری كتێبەكەی حسن عرفە لەوەرگێڕانی نـاوی ڕۆژنامەكە بەڕۆژنامـەی بەرەبەیانی ڕونـاكیی ڕۆژهـەڵات نـاوی بـردووە كـەلام وایـە بریتـی بێـت لەهـەمان ئـەو ڕۆژنامەیـەی لـەوەرگێڕانی كتێبەكـەی پروفیسـۆر حسـرتیان بـۆ عـەرەبی بـە -فجـر الشـرق) نـاوی بـردووە, لـەو ڕۆژنامەیەدا وتراوە:

((ئەرتەشی تورك پتر لە(٢٠٠) گوندی کوردی وێرانکردووەو دە پازدە هەزار ژن و منداڵی بێ تاوانی کوشتووە, بەڵام حزبی خۆیبون ڕایگەیاندووە کە ئەرتەشی تورك (٦٦)گوندو (١٥٢٠٦) خانووی ماڵە کوردی کاولکردووەو ئەوانەی لەکوشتن ڕزگاریان بوبوو بەناچاری پەنایان بردبووە ناو ئەشکەوت و شوێنە پەناکان.

صادق شرف کندی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٧١) ئاماژەی بۆ وتارێکی (ئەدموندن) کردووە کە وتوویەتی بەچاوی خۆی هەندێ لەو شوێنانەی دیوە کە شۆڕشی ئاراراتی تیاکرابوو, لەشوێنێکی وەکو (بدلیس)دا کە ژمارەی دانیشتووەکانی لەپێش شەڕدا (٤٠)هەزار کەس بووە لەدوای شۆڕش تەنها (٣)هەزار کەسی تیامابووەوە.

صادق شرفکندی ئاماژەی بۆ باسێکی (ل.رامبۆ) کردووە کەچۆن تورکەکان ژمارەیەك لەڕۆشنبیرانی کوردیان بەزیندوویی فڕاندبووە ناو گۆلی (وان)ەوەو هەموویان خنکاندبوون.

کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٧٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٦), ئەمیش ئاماژەی بۆ کتێبەکەی (رامبۆ) کردووە بەناوی (پدر جنگل کورد) دەربارەی ئاوارەکردنی (جەلالی)یەکان کەچۆن لەو عەشیرەتە نزیکی دوو هەزاریان بەخۆیان و (٤٠)هەزار سەر مەڕو ماڵاتەوە ئاوارەکرابوون لەلایەن حکومەتی تورکەوەو بەزۆرەملی و بەپەرەوازەیی لەناوچە تورك نشینەکانا نیشتەجێ کرابون و ئەوانەشیان لەناو خاکی کوردستاندا مابونەوە باری ژیان و گوزەرانیان زۆر خراپتر بووە لەهی ئاوارەکان.. لەگۆڤاری (the kurds– نوسینی dived mcdowall) لەلاپەڕە (١٢)یدا باسی یاسای ژمارە (١٨٥٠)ی

کردووه که دەقی ئەو یاسایه لەلاپەڕە (٦٥)ی کتێبی: challand opcit که لەلایەن(kendal)ەوە نوسراوە لەم کتێبەدا وتراوە:

یاساکەی حکومەت بەم جۆرە بووە:

(هەر کۆششێك یا هەرکارو ڕەفتارێك لەلایەن کاربەدەستێکی تورکەوە کرابێت, ئەو کارە بەتاکە کەسێك کرابێت یابەچەند کاربەدەستی دەزگایەکی حکومەتیەوە لەناوچەیەکدا, ئەوەی ئەو کارەی کردبێت, چ سوپایی بووبێت یا (civil مدنی) لەنێوان ماوەی (١٩٣٠/٦/٢٠ هەتا دیسمبری/١٩٣٠) کە بۆ مەبەستی دامرکانەوەی بزوتنەوەی یاخیبووەکان کرابێت یا بۆ دابینکردنی ئاسایش بووبێت لەناوچەکانی :(,zelm,ercisئاگریداغ agridag, ئورفە arva, لەگەڵ دەوروبەری pulumur لەئیقلیمی ئەرزنجان) یا لەهەرشوێنێکی ئەنادولیا, ئەو ڕوداوو کوشتن و کردارانەی بۆ سوودی وڵات کراون هیچیان بەتاوان ناژمێررێن و ئەوانەی ئەو کارەیان کردووە بەرپرسیار نابن).

لەهەمان گۆڤاری (the kurds دا سەرچاوە (١) لەلاپەڕە (٦٥)یدا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی (میللیەت)ی تورکی ژمارە (١٦٥٥) ڕۆژی ١٩٣٠/٩/١٦ کردووە کە لەو ڕۆژنامەیەدا وتارێکی وەزیرێکی تورکی بڵاوکردۆتەوە کە وتبووی:

(تەنها هەر ئەوە مافی هەیە خۆی بەخاوەنی ئەم وڵاتە بزانێت کە بەڕەگەز تورك بێت و ئەبێ ئەوانی‌تر تەنها وەکو بەندەو نۆکەر حسابیان بۆ بکرێت!!).

باسی یازدەهەم

هەڵوێستی دەوڵەتان بەرامبەر کورد لەشۆڕشی ئاراراتدا.

هەرچەند لەباسی قۆناغەکانی شۆڕشی ئاراراتداو لەکاتی ڕووبەڕوو بونەوەی هێزی شۆڕشگێڕان و سوپای حکومەتی تورکدا چەند جارێك باسی هەڵوێستی دەوڵەتان کراوە, هەندێ سەرچاوەی تریش باسی هەڵوێستی دەوڵەتانیان کردووە بەرامبەر کورد لەو شۆڕشەدا کە لەو باسەدا نەکراون و هێشتبومانەوە بۆ ئەم باسە, والێرەدا هەوڵ ئەدەین کورتە باسێکی هەڵوێستی ئەو دەوڵەتانە بخەینە پێش چاو بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەو باسە دواون کە بەتایبەتی ئاماژەیان بۆ هەڵوێستی سۆڤێت و حکومەتی ئێران کردووەو بەر لەمە چەند جارێك باسی هەڵوێستی حکومەتی بەریتانیامانکردووە دەربارەی شۆڕشی ئارارات و پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە.

أ) هەڵوێستی سۆڤێت

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٦٢)ی یاداشتەکانیا لەباسی پێوەندی کوردو ئەرمەنیدا باسی هەڵوێستێکی سۆڤێتی کردووە بەرامبەر (ئەردەشیر

مرادیان)ی نوێنەری تاشناقی ئەرمەنی کە لەشۆڕشی ئاگریدا تاشناقەکان بوبوون بەلایەنگری خۆیبون و شۆڕشی کورد وەکو لەباسی پێکهاتنی خۆیبوندا بەرلەوە لێی دواین، کە ئیحسان نوری وتوویەتی:

((لەساڵی ١٩٢٩دا کە لەزوزان بووین و (ئەردەشیر مرادیان) لایەنگری شۆڕشەکەمان بوو، لەو ڕۆژانەدا نامەیەك و دیارییەك هاتبوو بۆ (ئەردەشیر)و لەنامەکەدا نوسرابوو: ئامۆزاکەت لە تەفلیسەو هاتوتە (یریڤان)و دەیەوێ بچێتە (ئارالق) کە شوێنێکە لەژووروی روباری «ئاراس»دا لەبەشی روسیا.

ئەردەشیر زۆر بەپەرۆش بوو بۆ بینینی ئامۆزاکەیو هەرچەند من (ئیحسان نوری) نەسیحەتم کرد نەچێتە ئەوێ چونکە ترسی ئەوەم هەبوو ئەمە پیلانێك بێت بۆ گرتنی ئەو، بەڵام سوودی نەبوو)). ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا بەدورودرێژ باسی چونەکەی ئەردەشیری کردووە کەچۆن (١٥) چەکداری خۆی لەگەڵا ناردبوو بەسەرکردایەتی (عمر بسی) و کە دەگەنە قراغی روبارەکە عمر بسی بەئەردەشیر دەڵێت نابێ بچیتە ئەوبەر چونکە خاکی روسەو تووشی گێچەڵێکی گەورە دەبیت، بەڵام پاسدارەکانی روس دەیخەڵەتێنن و پێی دەڵێن ئامۆزاکەت لەوبەرە چاوەڕوانت ئەکات، ساتێك ئەردەشیر سووربوو لەسەر پەڕینەوە عمر بسی ناچاردەبێت چوار سواری لەگەڵدا دەنێرێت و کە دەگەنە ئەوێ چەك و وڵاخەکانیان لێ دەسێنن و ئەردەشیرو هەر چوار سوارەکە دەنێرن بۆ (یریڤان)و لەوێوە بۆ زینداني (تفلیس).

ئیحسان نوری ئەڵێ: نامەیەکم نارد بۆ روسەکان و داوام لێکردن ئەردەشیرو ئەو شوارانەی لەگەڵیا بوون بەربدرێن، پاش ماوەیەك سوارەکانیان بەرداو جارێکی تریش نامەیەکم بۆ ناردن بە (سید رسول)دا

بەڵام کە گەیشتنە قەراغی ڕوبارەکە روسەکان تەقەیان لە سید رسول‌و سوارەکانی کردو سید رسول بریندار کراو نەیتوانی نامەکەم بگەیەنێتە روسەکان‌و ئەردەشیر مرادیانیش ئاوارە کرا بۆ (سبریا)و بەمە ئەردەشیر مرادیات دوورخرایەوە لەهاوکاریکردن لەگەڵمانا.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١٠٣)ی یاداشتەکانیا باسی هەڵویستێکی تری سۆڤیتەکانی کردووەو ئەڵێت:

((ساتێك هێزێکی تورك لەناو خاکی ئێرانا لەڕۆژهەلاتی چیای ئاگریدا پەلاماریان داین, لەو کاتەدا حاڵمان زۆر شڕو پەرێشان بوو, ژمارەی چەکدارەکانمان زۆر کەم بوبووەوە بەرگەی هێرشی لێشاوی سوپای تورکی نەدەگرت, نوێنەری ئەرمەنی لەگەڵمانا بوو پێی وتین: ئەگەر لەماوەی بیست‌و چوار سەعاتدا خۆمان دەرباز نەکەین تورکەکان هەموومان دەگرن, بۆیە داوای لێکردین بەو شەوە چیای ئاگری بەجێ بهێڵین, بەڵام پێشمەرگە شۆڕشگێڕەکان کە ماوەی پێنج ساڵ بوو تامی ئازادی‌و سەربەستیان چێشتبوو ئەو پێشنیارەیان پەسەند نەکردو منیش لەنوێنەری ئەرمەنیەکانم گەیان هەرچیەکمان بەسەردا بێت هێشتا بیر لەوە ناکەینەوە ئاگری بەجێ بهێڵین.

بەرامبەر بەمە, نوێنەری ئەرمەنیەکان پێی ووتم: تۆ وەکو سەرکردەی ئەم شۆڕشە واباش‌و پێویستە هیچ نەبێ تۆ خۆت نەدەیت بەدەستەوەو خۆت دەرباز بکەیت‌و منیش لەوەرامدا پێم ڕاگەیاند مردنم لاباشترە وەك لەوەی ئەم شۆڕشگێڕانە بەجێ بهێڵم (لەڕاستیدا وەکو لەشوێنی خۆیدا باسمانکردووە ئیحسان نوری شۆڕشەکەی بەجێ هێشت‌و بوو بەپەنابەر لەئێران‌و رەخنەیەکی زۆری لێگیرا بەرامبەر بەمە).

ئیحسـان نـوری لەیاداشـتەکانیا لەسـەری دەڕوات و دەڵێـت: نوێنـەری ئەرمەنیـەکان کـە پێـنج کەسـی لەگەڵـدا بـوو، بەرلـەوەی ئێمـە بـەجێ بهێڵێـت وتـی: بـا هـیچ نـەبێ خێزانەکـەت (مەبەستی یەشار خـانمی ژنـی ئیحسـان نـوری بـوە) خـۆی دەربـاز بکـات، بـەڵام خێزانەکەشم هـەروەکو مـن وەرامـی نوێنەکەی دایەوەو پێی ووت: ئێوە بڕۆن خواتـان لەگـەڵ بێ و چۆنی بـەباش دەزانن بەو شێوەیە خۆتان دەرباز بکەن.

بۆ ڕۆژی دوایی هێزێکـی سوپای سۆڤێت بۆ یارمەتیدان و هاوکاریکردن لەگـەڵ تورکـەکانا لـەناوی (ئـاراس) پەڕییـەوەو بەشـی بـاکوری ڕۆژهـەڵاتی ناوچەکەی داگیرکرد.

پێشـمەرگەکان هەرچـەند دەیـانزانی هـیچ ئومێـدێکی سـەرکەوتن بـەدی نەدەکرا بەڵام ئەوەیان لاباشتر بوو شـەهید بکرێن و لەڕاستیشدا ئـەنجام هـەر بەوە گەیشت و تورکەکان بەوپـەڕی دڕندەیەتیـەوە ڕەفتاریـان لەگـەڵ خۆیـان و خاووخێزانیان کرد بۆ لەناوبردنیان.

ئیحسـان نـوری لەیاداشـتەکەیدا ئـەم چـوار دێـڕ شـیعرەی بـەو بۆنەیـەوە تۆمارکردووە کە وتوویەتی:

شێرو سونگیی تورکەکان ورگ ئەدڕن
دۆڵەکان بەڕەنگی سووری خوێنی کورد ڕەنگین بوون
چیاکان بەقرچەی گوللەی تۆپ و تفەنگەکان دەلەرێنەوە
ئەی ئازاو دلێرەکانی وڵات.... فریاکەون.

دەربارەی هەڵوێستێکی تری سۆڤێت بەرامبەر بە کورد گۆڤاری (گـزینگ) کـە لەسـوید دەردەچـێت لـەژمارەی (١١)ی بـەهاری (١٩٩٦)دا باسـی دوکیـومێنتێکی سـۆڤێتی کـردووە لەلایـەن (ئەفراسـیاب حلمـی)یـەوە کـراوە

بەکوردی کە ڕاپۆرتی جێگری سەرۆکی بەشی ڕۆژهەلأت- وەزارەتی دەرەوە (ح.ك.ش/٣٠٠٨ ڕۆژی ١٩٤٦/١٢/١٣) کەتیایدا وتراوە:

((ئێمە (مەبەست سۆڤێت) نەك تەنها پشتیوانیمان لەخەباتی کورد نەکردوە بەڵکو چاپەمەنیەکانیشمان بەلای باسی خەباتی ئەو میللەتەدا نەچوون و نمونەی ئەمە: لەساڵی ١٩٢٦دا کوردە ڕاپەڕیوەکان زۆرجار هەوڵیاندابوو بەنامەو بەناردنی نوێنەری خۆیان بۆ (تەورێز)و (ماکو) پێوەندیمان پێوە بکەن کە ناوەڕۆکی ئەو نامەیە بەم شێوەیە بوە:

((لەلایەن دەوڵەتی ئاراراتەوە(مەبەست سەرکردایەتی شۆڕشی ئاگریداغە) نامەی ژمارە (٢٤) نێررا بەلأم وەرامی ئەو نامەیە نەدرایەوە, بێجگە لەمە ئەو تەتەرە (مەبەست پەیام نێرە)ی ئێمە کە نامەکەمان پێداناردبوو گیراو زیندان کراو هەتا ئیستاش لەماکودا گیراوە))..

دوکیومێنتەکە لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

ئەگەر بەوردی لەبارودۆخ بکۆڵرێتەوە بەڕاستی ئەوا دەردەکەوێت کورد بەبێ یارمەتی ڕوسیای شورەوی ناتوانێت ڕزگاری ببێت, لەبەرئەوەی هەوڵدانی کوردەکان بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ ئێمەدا (مەبەست سۆڤێت)ە بەهیچ ئەنجامێك نەگەیشت بۆیە کوردەکان لەدواییدا بەنهێنی خۆیان گەیاندە ناو خاکی شورەوی بۆئەوەی ئێمە لێرە گفتوگۆیان لەگەڵدا بکەین. (مەبەست ئەو کاتەی پاش ڕوخاندنی شۆڕشی ئاراراتە کە پاش چەند ساڵێك دوای شەڕی دووهەمی جیهانی کە سۆڤێت چوونە ناو خاکی ئێرانەوەو لەئەنجامیا کۆماری کوردستان پێکهات لەمهاباد, بەلأم بەداخەوە زۆری پێ نەچوو سۆڤێت دەسبەرداری بوو, ئێران ئەو کۆمارەی بەجوانەمەرگی لەناوبرد).

دەربارەی هەڵویستی سۆڤیێت بەرامبەر شۆڕشی ئاگریداغ، کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٦٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١)دا وتوویەتی:

((لەکاتی شۆڕشی ئاگریدا ئاکارو کردەوەی شورەوی لەگەڵ حکومەتی تورکدا لەنەهێنیدا بوو، هەرچەند شەڕ نزیکی سنووری ئەوان بوبوەوە بەلام هەڵویستی خۆیان ڕوون نەکردەوە بەر لەشۆڕشی ئاگریداغ سۆڤیێت لەساڵی (١٩٢١)دا پەیمانی دۆستانەی لەگەڵ تورك‌و ئێرانا بەستبوو، بەپێی ئەو پەیمانە بەهیچ جۆرێك ڕێگە بەوە نەدەدرا کە سۆڤیێت خۆی لەکێشەی کورد تێوەردا)).

کوچرا لەهەمان لاپەڕەی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ ڕاپۆرتێك کردووە ژمارە (ئای ئای –٣١١–٣١٣–١٩٢ ساڵی ١٩٤٧دا لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((دەوڵەتی سۆڤیێت لەمانگی حوزەیرانی (١٩٢٧)دا لەموسکو دەستووریدا بە(کاراخان)ی کومیسیری کاروباری دەرەوەی سۆڤیێت لەگەڵ (ئارالوۋ)ی بالوێزی پێشووی شوورەوی لەتورکیا هەردوکیان لەگەڵ زەکی بەگی تورك پەیمانێك مۆربکەن دژی کوردەکان‌و لەئەنجامی مۆرکردنی ئەو پەیمانەدا سۆڤیێت سنوورەکانی خۆی داخست بۆ نیشانەی دۆستایەتی‌و هاریکاریکردن لەگەڵ تورکیاداو لەکۆتایی مانگی حوزەیراندا بەرلەوەی هێرش ببرێتە سەر ئارارات سۆڤیێتەکان (٥٠٠)سواری خۆیان ناردە گوندی (دەوەلوو) کەنزیك بە(ئاراکس) بوو، خەڵکی ئەو گوندە بۆیان دەرکەوتبووئەو سوارانەی سۆڤیێت بەشەو بۆ یارمەتیدانی تورکەکان هاتبوون.

کوچرا دەڵێ: ئەمە ڕونی دەکاتەوە، ئەگەر سۆڤێت لەشەڕیشدا شانبەشانی تورکەکان هاوکاری نەکردبێت دژی کورد بەڵام تەنها بەداخستنی سنوور خزمەتێکی گەورەی بەتورکەکان گەیاندبوو)).

لەپەراوێزی ژمارە (١٠)ی لاپەڕە (٥٥١)، کریس کوچرا وتوویەتی:

(روزیتا فوربو) توانیبووی تاقمێکی ئەرمەنی ببینێت کە (١٢)کەس بوون کەلەژێر تۆپ بارانی سۆڤێتەکانا کوژرابوون هەروەکو (وی.هوویل) لەڕۆژنامەی (بین المللی) ڕۆژی (١٩٣٠/٨/٢٨)دا باسیکردووە سۆڤێتەکان دیوارێکی قایمیان دروستکردبوو بۆ ڕێگرتن لەکوردەکان.

ب) هەڵوێستی ئێران:

لەڕاستیدا هەڵوێستی حکومەتی ئێران دژی کورد لەهی دەوڵەتانیتر کاریگەرتربوەو احسان نوری سەرکردەی شۆڕشی ئارارات لەیاداشتەکانیا بەوپەڕی سەرسوڕمانەوە باسی هەڵوێستی ئێرانی کردووەو وتوویەتی من ئێرانم بەدوژمنی خۆمان نەدەزانی لەو کاتە ناسکەدا بەو جۆرە زیانمان پێ دەگەیەنێت. دەربارەی ئەو هەڵوێستەی ئێران احسان نوری لەڕۆژنامەی ئاگریدا کە ئۆرگانی شۆڕشکەی ئارارات بوە ئەو گلەییەی خۆی لەئێران کردووە.

کریس کوچرا لەلاپەڕە (٧٢)ی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ ڕاپۆرتێکی باڵیوزخانەی بریتانیا کردووە لەتاران کە لەڕۆژی (١٩٣١/٤/١٧)دا ئامادەکراوە ژمارەی دوکیومێنتەکە (FO.371-153,9) لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((لەساڵی ١٩٣١دا حکومەتی ئێران هاوکارییەکی تەواوی کردووە لەگەڵ حکومەتی تورکیاداو ئەو (جلالی)یانەی چوبونە ناوچەی ئاراراتو

هەندێکیشیان چوبونە ناو خاکی سۆڤیەتەوە بەدرێژایی (١٠)کیلۆمەتر، ئەوانەی لەشۆڕشەکەدا چوبونە ناو خاکی ئێرانەوە بەشێوەیەکی پەرەوازەیی بەژن‌و منداڵەوەو بەخۆیان‌و مەڕومالآتیانەوە هەموویان پێش خۆدران‌و خالد ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی جەلالی چاری نەما لەگەڵ پیاوەکانیا بنەو بارەگایان کۆکردەوەو ڕویانکردەوە ناو خاکی تورکیا (بەر لەمە لەباسی هەشتەمدا وەکو باسمانکردووە احسان نوری باسیکردووە کەچۆن (فتح الله خان)ی ئەفسەری ئێران لەمەدا محمد ئەمین ئاغای برای خالد ئاغای کوشتبوو).

دوکتۆر عزیز شمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢) دەربارەی هەڵوێستی ئێران بەرامبەر بەکورد باسی ئەوەی کردووە کە لەنیوەی دووهەمی ساڵی ١٩٣٠دا لەگەڵ ئەوەشدا شۆڕشگێڕانی کوردخەباتێکی سەختی بێ وچانیان دژی هێزەکانی تورك کردبوو، بەلآم هەڵوێستی ڕەزا شای ئێران بوو بەهۆی ئەوەی فشارێکی زۆر بخرێتە سەر شۆڕش‌و شۆڕشگێڕەکان کە ئەمە بوو بەهۆی ئەوەی شۆڕشەکە بشکێت‌و بەرگەی ئەو سوپا زۆرە مەشقپێکراوەی تورك نەگرێت کە لەهەموو لایەکەوە پەلاماری کوردیان دابوو.

دوکتۆر شمزینی لەشوێنێکی تری کتێبەکەیدا. لاپەڕە(٩٣) دوبارە چۆتە سەر باسی هەڵوێستی ڕەزا شای پەهلەوی کە لەناسکترین کاتی شۆڕشی کوردا فریای مستەفا کمال ئەکەوێت‌و هێزەکانی حکومەتی ئێران لەپشتەوە لەپێشمەرگەی کوردی‌داو لەئەنجامی ئەمەدا کورد کەوتە نێوان دوو هێزی دوژمنەوەو ژمارەیەکی زۆر لەشۆڕشگێڕانی کورد بەدیل گیران‌و ڕاپێچ کران بۆ زیندانی (قەسری قاجار) کە لەوێ زۆریان دەرمانخوارد کران‌و شەهید بوون.

دەربـارەی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێـران، صـادق شـرفکندی لەکتێبەکەیـدا سەرچـاوە(٧٠) باسـی ئـەوەی کـردووە چـۆن ئێرانیـەکان بـەبیانوی سەرکوتکردنی جەلالیەکان هێزەکانی خۆی بۆ سوودی تورك بەکارهێنا دژی شۆڕشەکەی کورد.

حسـن عرفـە لەکتێبەکەیـدا سەرچاوە (٥٢) باسـی ئـەو هێـزەی ئێرانـی کـردووە کـە حکومـەت بەسـەرکردایەتی (کولونیـل علـی خـانی نەخچـەوانی) ناردبوو بەناو بۆلیـدانی چەکدارەکانی جەلالیو لەئاراراتی بچوکدا پـەلاماری کوردیانداو بوون بەهاوکاری تورك کە بەرامبەر بەمە حکومـەتی تورکیا وازی لەهەندێ ناوچەی (پاچیوك)دا کە لەڕۆژئاوای گۆلی وورمیەدابوو.

باسی دوازدههەم

هەڵسەنگاندنی شۆڕش و کەم و کوورییەکانیو
ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە

هەرچەند لەکۆتایی ئەم بەرگەدا باسێکی تایبەتی تەرخانکراوە بۆ هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکانی کورد بەشێوەیەکی گشتی لەنێوان هەردوو شەڕی جیهانیدا لەباکوری کوردستان لەگەڵ باسی ئەو ڕەخنانەی لەو شوێنانە گیراوە, بەلام بەپێویستم زانی کورتە باسێکی هەڵسەنگاندنی شۆڕشی ئارارات و باسی کەمو کورییەکانیو ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە باس بکەین بەپێی ڕووداو بەسەرهاتەکان و لەژێر تیشکی ئەو بۆچوونانەی نووسەران لەباسەکانیانا دەربارەی ئەوە دواون.

شۆڕشی ئاگریداغ لەدوای شۆڕشی پیران یەکێك بووە لەو شۆڕشانەی کورد کەهەر لەسەرەتاوە ڕێکخراوێکی سیاسی ڕێبەری بووەو سەرپەرشتی دەزگاکانی شۆڕشی کردووە کە بریتی بووە لەخۆیبوونو لەسەرەتای شۆڕشەکەوە هەتا دوای شکاندنی شۆڕشەکەش خۆیبوون هەر لەچالاکی خۆی نەکەوتووە هەروەکو لەدواباسی شۆڕشی ئاراراتدا کە بریتییە لەباسی

بارودۆخی باکوری کوردستان ڕوون دەبێتەوە جیاوازیی خۆیبونی ڕێبەری شۆڕشی ئاگریداغو ئازادیی شۆڕشی پیران ئەوە بووە ئازادی هەر لەسەرەتاوە هێشتا کە بەتەواوەتی دەستی پێ نەکردبوو تورکەکان بەنهێنیو چالاکییەکانی ئازادیو ئەندامەکانی زانیبوو, بەڕووداني ڕووداوەکەی (بیت الشباب) تورك توانی سەرکردایەتی کۆمەڵی ئازادی کە بریتی بوو خالد بگ جبرانو یوسف ضیاء بەگ بگرێتو ژمارەیەکی زۆر لەئەندامانی ئازادی کەشۆڕش دەستی پێکرد یا گیرابوون یاخۆیان دوورخستبووەوە لەشۆڕش لەبەر ئەوە تورکەکان توانیبویان لەماوەیەکی کەمدا شۆڕشی پیران دامرکێننەوەو ئەو سەرکردایەتیە تازەیەی لە شێخ سعید پیرانو ئەوانەی کردبوونی بەسەرکردایەتی جەبهەکان کە زوبەیان هەرچەند بەوپەڕی قارەمانێتیو ئازایەتیەوە خەباتیانکردبوو بەلاّم هیچ شارەزاییەکی ئەوتۆیان نەبووە لەکاروباری لەشکرکێشیدا بۆیە شۆڕشەکەیان لەماوەی نزیکی ساڵێك کەمتر بەولاوە نەیتوانی خۆی ڕابگرێتو سەرکردەکانی گیرانو لەسێدارەدران, بەلاّم شۆڕشی ئاگریداغ نزیکی (٣ –٤)ساڵە خۆی ڕاگرتو توانی لەو ماوەیەدا ڕووبەڕووی دوژمن ببێتەوە, هەرچەند بەداخەوە لەمەشدا هەندێ کاروباری پێویست بەشۆڕش نەخرابووە پێش چاو کەدەتوانین کورتەیەکی ئەوانە وەکو خوارەوە دەستنیشان بکەین:

١– ئایا بەرپابوونی شۆڕشی ئارارات بەڕێبەرایەتی خۆیبوون دوانەکەوتبوو لەچاو ئەو کاتەی کە دەبوایە بەرلەوە دەستی پێ بکردایە؟!

بەداخەوە ئەوانەی نەخشەی شۆڕشی ئاراراتیان کێشاو ئەو شۆڕشە گەورەیەیان دەستپێکرد زۆربەیان بەلای شۆڕششی پیراندا نەچوونو بیریان

لـەوە نـەکردەوە هاوکـاری‌و بەشـداری بکەنلـەو شۆڕشـەدا کـە لـەدوای زینـدانیکردنی چـەند سـەرکردەیەکی لێهـاتووی کەسـێکی سـوپایی شـارەزا بەشۆڕش‌و لەشکرکێشی جێگەی ئەو گیراوانـەیان نەگرتـەوەو بەمە شۆڕشی پیران پشتگوێ خراو لەبەر نەشارەزایی سەرکردە تازەکانی ئەو شۆڕشەی بەهـەزاران کـوردی خۆبەختکـەری لـەخۆبوردو گیـانی خۆیـان لـەپێناوی سەرکەوتنی ئەو شۆڕشەدا بەختکردبوو لەماوەیەکی کەمدا لەلایەن سوپای تورکـەوە لـەناوبراو ئەگـەر ئەوانـەی لـەدرەنگ وەختـدا بیریـان لـەپێکهێنانی (خۆیبـون)و دەسـتپێکردنی شۆڕشـی ئاگریـدا کـردەوە لـەکاتی شۆڕشـەکەی پیرانا بکەوتنایە خۆیان‌و لەجیاتی دوو شۆڕش لەدوو ناوچەدا شۆڕشێکی یـەککگرتووی فراوانیـان دەسـت پـێ بکردایـە ئایاحکومـەتی تـورك هـەروا بەئاسانی دەیتـوانی ئـەو شۆڕشـەی کـورد دامرکێنێتـەوە بەبێ ئـەوەی دان بەتاقە مافێکی نەتەوەی کوردا بنێت؟

بێجگـە لـەو کەمتەرخەمییـەی بەرامبـەر شۆڕشـی پـیران کرابـوو، سـاتێك خۆیبـوون پێکهـاتوو نەخشـەی بـەرپاکردنی شۆڕشـی ئاگریـداغ بڕیـاری لەسـەردراو سـەرکردەی شـۆڕش لەناوچـەی ئاراراتـدا دانـرا ئایـا بـیر لـەوە کرایـــەوە پەیوەنـــدی بەســـەرکردەو ســـەرۆك عەشـــیرەتە بـــەتواناو دەسـەلأتدارەکانی ناوچـەی دەرسیم بکرێـت وەکـو (سـەید ڕەزا) کـە ئەمـەش لـەدوای لـەناوبردنی ئـارارات ئەوسـا بـۆی دەرکـەوت کـەوا نـۆرەش هاتۆتـە سـەرخۆی پـاش ئـەوەی بـۆی دەرکـەوت لەنەخشـەیانا حسـابی لـەناوبردنی خۆشـیان کردبـوو بـۆ ئـەوەی هـیچ کـوردێکی دەسـەلأتدار لـەهیچ ناوچـەو پارچـەیەکی بـاکوری کوردسـتانا نـەمێنێت‌و سـاتێك سـەید ڕەزاش دەستی دایـە چـەك‌و شۆڕشـێکی بـەرپاکرد وەکـو لـەدوای شۆڕشـی ئاگریـداغ باسـی

دەکەین تورکەکان لەماوەیەکی کەمدا توانیـان شۆڕشـەکەی ئەویش خـامۆش بکەن‌و سەرکردەکانی لەناوببەن‌و ناوچەی درسیم وەکو ناوچەکانی شۆڕشی پـیران‌و ئاگریـداغ ئـەویش کـاول بکـەن‌و دانیشـتوەکانی پـەرەوازەو ئـاوارە بکەن.

بەداخـەوە, ئـەو سەرچـاوانەی باسـی شۆڕشـی ئاگریـداغیان کـردووە, لەهیچـیانا شـتێکی ئـەوتۆ نایەتـە بەرچـاو کـە نەدانیشـتوانی درسـیم بەتـەنگ شۆڕشـی ئاگریداغـەوە هـاتبون‌و نەشۆڕشـگێڕانی ئاگریـداغیش تەقەلایـەکی ئـەوتۆیان دابـوو سـوود لەناوچـەی درسـیم وەربگـرن هـیچ نـەبێت بـۆ حەوانـەوەی خێزانـەکانی شۆڕشـگێڕان بـۆ بارسـووکیی شۆڕشەکەیان!!

٢- پەیوەنـدی کۆمـەڵی خۆیبـوون بەدەوڵـەتان‌و میللەتانـەوە لەسنووری ئەو تەقەلا سنوردارەی سریابدرخان‌و چەند کەسێکی کەم بەولاوە تێپەڕی نـەکردبوو کە هەنـدیٚ چالاکی‌یان لەئـەمریکاو ئـەوروپادا کردبوو کـە هـەموو بەرهەمەکـەی ئـەو چالاکی‌و پێوەنـدی کردنـە لەکۆکردنـەوەی پارەیـەکی کـەم لەئەمریکاو پەیوەندیەکی سـەرەتایی لەگـەڵ ئەرمەنیـەکانا, ئەوانـەی گـەرچی بـــەهۆی ئـــەو کوشـــتارانەی تـــورك لێـــی کردبـــون توانایـــەکی ئـــەوتۆی شۆڕشگێڕییان لەناو خاکی تورکیادا نەمابوو, بەلاٚم ئـەوەی چاوەڕوان دەکرا ڵێیانـــەوە دەســـگیرببێت هـــەمووی بریتـــی بـــوو لـــەبوونی نوێنـــەرێکیان کـــە ئەردەشـیری مرادیـان بـوو لـەناو شۆڕشـدا کـە ئـەویش بـەپیلانێکی بچـووکی سۆڤێتی دۆستی تورك خەڵەتێنراو شۆڕشی بەجیٚ هێشت.

احسـان نـوری سـەرکردەی شۆڕشـەکە لەیاداشـتەکانیا باسـی ئـەوەی کـردووە ئـەو چەکەی کە بەدەست شۆڕشگێڕانی کـوردەوە بـووە بریتـی بوو

تەنها لەتفەنگ کە شۆڕشگێڕان بەو جۆرە چەکە نەیانتوانیبوو بەئاسانی بەرگەی چەکە قورسەکانو فڕۆکەکانی دوژمن بگرنو نەتوانرابوو لەڕێگەی ئەو ئەرمەنیانەوە کە کاتی خۆی هەندێ لەولاّتانی ڕۆژئاوا ئەوانیشی بەگورگان خواردوو دابوو هیچ نەبوایە بۆ ناویش بوایە دەبوو هەندێ چەکی کاریگەر بۆ شۆڕش پەیدابکەنو کاربەوەشەوە نەوەستابوو, جاروبار کەشۆڕشگێڕانی تفەنگ بەدەستی ئازاو نەبەردی کورد بەو چەکە سووکە توانیبویان چەند تۆپێك لەسوپای تورك بگرن. لەبەر نەبوونی شارەزاییەك لەناویانا نەتوانرابوو سوود لەو تۆپە داگیرکراوانە وەربگیرێتو لەجیاتی بەکارهێنانیان هەر ئەوەندە لەدەست هاتووە ئەو تۆپانەیان تێکداوە بۆ ئەوەی دوژمن جارێکیتر بەکاری نەهێنێتەوە کەبەمەش سوپای پڕچەکی تورك هیچ لاوازییەکی پێ نەگەیشتبوو.

سەیر ئەوەیە احسان نوری لەیاداشتەکانیا ڕەخنەی لەکاربەدەستانی ئێران گرتووە کەیارمەتی کوردیان نەدابوو بۆ فێربوونی چۆنێتی بەکارهێنانیو ڕەخنەی ئەوەشی لەئێرانیەکان, بەتایبەتی لەڕەزا شا گرتووە کەبوبوو بەلایەنگری تورکەکانو ڕێگەی دابوو بەهێزی تورك بچێتە ناو خاکی ئێرانەوەو لەپشتەوە لەهێزی شۆڕشگێڕان بداو بەمە خەباتکەرانی خستە نێوان ئاگری دوولاوە, تۆ بڵێی احسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەمەی باسکردووە ئاگاداری ئەوە نەبووبێت تورکیاو ئێران ماوەیەك بوو خەریکی ئەوە بوون پەیمانێکی دوو قۆلی دۆستانە لەگەڵ یەکتردا ببەستن کە ناوەڕۆکی ئەو پەیمانە بەئاشکرا خەنجەرێکی دووەمی دەبوو ئاڕاستەی سنگی کورد بکرێت بۆ لەناوبردنی!!

یا تۆ بڵێی احسان نوری ئاگای لەوە نەبوبێتکە ساڵەها بوو ڕەزا شا مۆخ و ئێسقانی کوردی دەشکان و لەهەمان ئەو ساڵەدا کە هێزەکانی لەپشتەوە لەشۆڕشگێڕانی ئاراراتی ئەدا, لەناو خاکی کوردستانی ئێرانیشدا شۆڕشەکەی سمکۆی شکاکی بەو دەردە بردبوو کەبردیو لەڕێگەی پیلانێکەوە سمکۆی لەناوبردو بەمە شۆڕشێکی تری لەبەشێکی کوردستانا لەناو برد ئیتر چۆن ڕەزاشا بیری لەلەناوچونی شۆڕشی ئاگریداغیش نەدەکردەوە؟!

٣- هەر شۆڕشێك کە دەست پێ دەکات, بەتایبەتی شۆڕشێکی جەماوەری وەکو ئەوەی ئارارات بڕواناکەم سەرکردایەتی ئەو شۆڕشە حسابێکی بۆ باری ئابووری خۆیو بۆ چۆنێتی دابینکردنی دەرامەت و پێویستیەکانی ئەو شۆڕشە نەکردبێت.. ئایا لەشۆڕشی ئاراراتدا, چ خۆیبوون و چ سەرکردایەتی شۆڕش تۆ بڵێی سودیان لەو کەم و کوڕیە ئابوریانە وەرگرتبێت کە لەشۆڕشەکانی بەر لەشۆڕشی ئاراراتدا هەستی پێکرابوو؟؟

بێگومان بڕیاری بەرپاکردنی شۆڕشێکی جەبهەوی زۆر جیاوازە لەبەرپاکردنی شۆڕشێکی پارتیزانی کە تاڕادەیەك ئەرکەکانی ئەمەی دوایی کەمترە لەوەی یەکەمیان..

بڕیاری دەستپێکردنی شۆڕشێکی جەبهەویی فراوان پێویستی بەچەند مەرجێك و بەدابینکردنی چەند پێویستیەك هەیە کە یەکێك لەو پێویستیانە بریتی‌یە لە دابینکردنی دەرامەتێکی ئەوتۆ کە بەشی ماوەی ئەو شۆڕشە بکات کە سەرکردایەتی ئەو شۆڕشە بەپێویستی دەزانێت و ئەگەر لەسەرەتاوە ئەو دەرامەتەی بۆ دابین نەکەیت لەبەرپاکردنی شۆڕشێکی

پارتیزانی بەولاوە مانای خۆبەکوشتدانێکی ئاشکرایەو شۆڕشگێڕانی میللەتان هەر بەو شێوەیە بۆی چوون.

احسان نوری نەخشەکێشی شۆڕشی ئاگریداغو دانەری سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش لەجەبهەکان لەیاداشتەکانیا دانی بەوەدا ناوە کە سەختترین بارگرانییەك کە دەهاتە بەردەمی شۆڕش بریتیبوە لەوەی شۆڕش لەتوانایدا نەبووە لەناسکترین کاتی شۆڕشدا, بێجگە لەدابینکردنی چەکێکی تێروتەسەل بۆ شۆڕشگێڕان, نەشتوانرابوو خۆراك بۆ شۆڕشگێڕانو بۆ خێزانەکانیان ئامادە بکرێت کە زۆرجار ئەو خێزانانە لەگەڵ شۆڕشگێڕەکانا بەناوچەکانی کوری شۆڕشدا هاتوچۆیان پێ دەکراو لەسەرەتادا حساب بۆ چارەنووسی ئەو خێزانانە نەکرابوو کە زۆرجار شانبەشانی چەکدارەکان خاووخێزانەکانیشیان نەکەوتنە ژێر بۆردومانو گوللەبارانی دوژمن کە ئەمە زیانێکی زۆری گەیاندبوو بەشۆڕشو بەشۆڕشگێڕان وەکو لەباسی ڕوداوەکانا بەدوروودرێژ باسیانکراوە.

٤- شۆڕشی ئاراارات ڕێبازی شۆڕشی جەبهەویو فراوانی گرتبووەبەر, وەکو احسان نوری پاشا لەزۆر شوێنی یاداشتەکانیا باسی کردووە, ساتێك شۆڕشگێڕان لەشەڕو ڕووبەڕوو بوونەوەیەکدا دیلیان لەسوپای تورك دەگرت, تەنها چەکەکانیان لێ دەسەندن ئیتر بەریان ئەدانو ئەوانیش ئەچونەوە لای کاربەدەستانی خۆیانو دووبارە پرچەك دەکرانەوەو دوای پشوویەك کە دەهاتنەوە سەرخۆیان دووبارە دەنێررانەوە بۆ ڕووبەڕو بوونەوەو لێدانو کوشتاری کورد, چونکە کورد لەهیچ شۆڕشێکدا ڕەفتارو کرداری ئەوەندە لەپلەیەکی نزمدا نەبووە ئەو بەدیل گیراوانە بکوژێتو لەبەرئەوەی توانای ئەوەشی نەبووە زیندانێکی,

کاتی بۆ ئەو دیلانە دروست بکاتو خواردنیان بداتێ ئەو دیلانەی هەروا سوكو ئاسان دەنـاردەوە بـۆلای دوژمنـەکانی بـەبێ ئـەوەی هـیچ نەخشەیەکی ئەوتۆی کێشابێت بۆ سوود وەرگرتنو دانانی مەرجێك بۆ دوژمن بۆ بەردانی ئەو دیلانە کە شۆڕشی زۆر لەمیللەتان هەندێ جار لەسـەر کێشـەو چارەنووسـی چەند دیلێك کارێکی وادەکەن سودێکی باشیان دەستگیربێت کەچی نەلەم شۆڕشەداو نەلەشۆڕشەکانی تری کوردا هیچ جۆرە تەقەلایەکیوا نایەتە پێش چاو کەکورد دابێتی بۆ سودی خۆی.

لەکۆتایی هەڵسەنگاندنو ئەو ڕەخنانەی دێنە پێش چاو دەربارەی شۆڕشی ئاگریداغ هەوڵ ئەدەم ئاماژە بۆ هەندێ سەرچاوە بکەم کە ڕەخنەیان لەشۆڕشەکە گرتووەو باری شۆڕشەکەیان بەپێی بۆچونی خۆیان هەڵسەنگاندووە.

احسان نوری سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش لەلاپەڕە (٩٥)ی یاداشتەکەیدا ڕەخنەیەکی زۆری لەسەرکردەکانی شۆڕش گرتووەو وتوویەتی:

((هێزەکانی ئاگری ئاگاداری ئەوە نەبوون کە عەشیرەتی (حیدران) بەر لەکاتی دەستنیشانکراو دەستیانکردبوو بەهێرش بردنو ساتێك هەواڵی ئەو هێرش بردنەمان پێ گەیشت هێزەکانی حکومەت لەهەموو لایەکەوە پەلاماری ئەو عەشیرەتەیان دابوو کە بەمە زیانێکی زۆریان بەخۆیانو بەشۆڕش گەیاند)).

ئەو هەڵەیەی احسان نوری باسیکردووە یەکەم هەڵە نەبووە کەکورد لەشۆڕشەکانیا کردبێتی، لەشۆڕشی پیرانیشدا هەڵەیەکی وازل کرا کەبوو

بەهۆی ڕوداوەکەی (بیت الشباب) کە بەرگی پێشوودا باسی ئەو زیانە کراوە کە لەشۆڕشی پیران کەوتبو بەهۆی بەرپابوونی شۆڕش بەرلەو کاتەی بۆی دەستنیشانکرابوو کە بریتی بوو لە(٢١/مارت/١٩٢٥)و دەربارەی ئەمە زنارسلوپی (قدری جمیل بەگ) لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) کە خۆی یەکێك بووە لەئەندامی کۆمەڵی ئازادی وتوویەتی: ئێمە کە ئەندامی کۆمەڵە بووین هیچ زانیارییەك نەگەیشتبوو بەئێمە کەوا جموجوڵ دەستی پێکردووەو کە گیراین و خراینە زیندانەوە لەناو زیندانەکەدا ئەوسا دەنگی تەقەی گوللەی پێکاچوونەکەمان هاتە گوێ))

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا تاوانی ئەو هەڵە زلەی کەپوویدابوو خستویەتیە ئەستۆی (ممد بەگ) و (سید رسول) کە هیچ ئاگادارییەکیان لەو ڕووەوە نەگەیاندبوو بەسەرکردایەتی شۆڕش بۆ ئەوەی چی پێویست بوو لەو ڕووەوە بکرایە.

احسان نوری لەلاپەڕە (٩٦)دا ئاماژەی بۆ ئەو هۆکارانە کردووە کەبوبونە هۆی شکاندنی ئەو شۆڕشەی لە(زیلاندا) کرابوو کە ئەو هۆیانەی بەم جۆرەی خوارەوە باسکردووە:

١- عقید ابراهیم ئاغاو حمید بەگ ئەو پێشنیازو ڕاپرسیانەی لەگەڵ نەخشەیەکدا بۆیان نێررابوو پێڕەوییان نەکردبوو بەجێیان نەهێنابوو.

٢- گۆترەکاریو هەرەمەییو بەرەلاّییو ناڕێکیو کەمتەرخەمی لەبەڕێوەبردنی کاروبارداو ئاگادارنەبوون لەبارودۆخ و هەڵوێست زیانێکی زۆری بەشۆڕش گەیاند.

٣- لەهەموو ناخۆشترو کوشندەتر ئەو ناکۆکیو نایەکیە بوو کە لەنێوانی (ممد ئاغا)و (سید رسول)ی جووتە سەرکردەی ناوچەکەدا ڕوویدابوو کەبوو بەهۆی ئاژاوەو ناڕێکی لەنێوان ڕیزەکانی شۆڕشدا.

٤- هەڵەیەکی کوشندەتر بریتی بوو لەوەی لەو شەڕەدا هیچ حسابێکی ڕێكوپێك نەخرابووە بەرچاوو کاتێك شەڕەکە پێش وەخت دەستی پێکرد بەرلەوەی خۆ ئامادەبکرێت بۆ ئەو شەڕە گەورەیەو ئەنجام بەوە گەیشت هیچ دەرفەتێك نەمابوو بتوانرێت یارمەتی بگەیەنرێتە شۆڕشگێڕانو خۆشیان نەیانتوانیبوو بەرگەی ئەو هێزە زۆرەی دوژمن بگرن.

٥- خیانەتی عەشیرەتی (کسکوی) کەبوبوون بەهاوکاری دوژمن کارێکی وای کرد تورکەکان بەئاسانی بتوانن خۆیان بگەیەننە دۆڵی (زیلان) کە ئەمە هۆی سەرەکی شکاندنی شۆڕشەکە بوو.

بەو جۆرە هۆی شکاندنی شۆڕش لە(زیلان) لەلایەکەوەو کەمتەرخەمی دانیشتوانو چەکدارانی ناوچەی زیلان لەلایەکی ترەوە، بەهۆی دەمەقاڵەی نێوان ممد بەگو سعید رسول لەبەر کەللە ڕەقیو دەمار ئەستوری هەردوولایان کە بەداخەوە ئەمە یەکێکە لەنەریتی عەشایری، ئەمانە هەموویان بوون بەهۆی پەرەوازە بوونی چەکدارەکان کە هەریەکەیان بۆخۆی هەوڵی دابوو بەپەلە پروسکێ خۆی بگەیەنێتە لای ماڵو منداڵەکەی کە لەکوێستان بوون.

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

بەو جۆرە ئەو شەڕە ناکامو ناپوختەی لە(زیلان)دا ڕوویدا پشتی شۆڕشی شکانو زیانێکی زۆری بەکورد گەیاندو لەم شەڕەدا (عوسمان)و (ئەبوبەکر)ی جووتەکەی (ئەمین پاشا) لەبەر ناڕێکی سەرکردەکانی ئەو

شەڕە بەخۆڕایی کوژران و دوای ئەم شکاندنە تورکەکان دەستیان کرد بەکوشتار لەژن و منداڵ و پیری دانیشتوانی دۆڵی (زیلان)و بەکرێگیراوەکانی عەشیرەتی کسکوی هەرچی لەتوانادا بوو کردیان و دەستیانکرد بەکاولکردنی هەرشوێنێك دەستیان بیگەیشتایەتیو تاڵانیەکی زۆریان لەدانیشتوانی ناوچەکە کرد.

دەربارەی کەم و کوڕیەکانی شۆڕشی ئاگریداغ، مامۆستا جەلال تاڵەبانی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٢٢) ڕەخنەی لەخۆیبوونی ڕابەری شۆڕشی ئاگریداغ گرتووە کە ئەمیش هەر لەسەر شێوەی کۆن پێکهاتبوو، هەموو کەموکوڕیەکانی حزب و کۆمەڵ و ڕێکخراوەکانی بەرلەخۆی پێوەدیاربوو، نەیتوانی جەماوەری کورد بکات بەهێزی سەرەکی شۆڕشەکەو ڕێبازێکی ڕاستی دەستنیشان نەکردبوو بۆ چارەسەرکردنی باری کۆمەڵایەتیو ئابووریو شەقلی عەشایریو ئەرستوکراتی پێوە دیاربوو، دەتوانرێ بوترێت حزبی خۆیبون بریتی بوو لەحزبی خاوەن موڵك و بۆرجوازییەکانی کورد.

بەلأم سریا بدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩) دەربارەی هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکە وتوویەتی:

((جیاوازی شۆڕشی ئارارات لەگەڵ شۆڕشەکەی پیرانا ئەوەیە ئەم دروشمی سەربەخۆی کوردی بەرزکردبوەوە نەك مافی حوکمی ناوخۆیو بوژاندنەوەی خەلافەتی ئیسلامی.

بەو جۆرە جیاوازی خۆیبونی شۆڕشی ئارارات لەگەڵ (ئازادی) کە خاوەنی شۆڕشی (پیران) بوو ئەوە بوو خۆیبوون پرۆگرام و پێڕەوێکی

ڕوون و ئاشکرای هەبووەو بریتی بووە لەشۆڕشی هەموو جەماوەری کوردو شۆڕشێکی ناوچەیی نەبووە وەکو ئەوەی پیران.

سریا بدرخان ڕەخنەی سەرەکی لەشۆڕشەکەی ئاگریداغ ئەوەیە کەلای وایە دەبوایە بێجگە لە (احسان نوری) جێگرێکیش هەبوایە بۆ ئەوەی ئەو جێگرە لەبریتی احسان نوری دەستی بکردایە بەشەڕێکی پارتیزانی.

کریس کوچیراش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) هەمان ڕەخنەی لەخۆیبوون گرتووە کە نەیتوانیبوو جێگرێك بۆ احسان نوری دابنێت بۆ ئەوەی ئەو جێگرە درێژە بەشۆڕشەکە بدات بەشێوەیەکی پارتیزانی.

لەڕاستیدا ئەو ڕەخنانەی لەشۆڕشەکەو لەخۆیبوون و لەسەرکردەی هێزەکانی کورد گیراوە هەموویان لەشوێنی خۆیدابوون، بەلأم لام وایە دەبێ ڕەخنەیەکیش لە احسان نوری بگرین کە نەدەبوو شۆڕش بەجێ بهێڵێت و ببێت بەپەناهەندە لەئێران و دوور نەبوو ئەگەر احسان نوری خۆی شوێنی ئەو جێگرەی بگرتایەتەوە کە هەندێ لەڕەخنەگران وتویانە لەوانەبوو ئەو جێگرە بەشەڕی پارتیزانی بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ خۆی بگرتایەو مانەوەی بەو شێوەیە دوور نەبوو ڕێگەی لە دوژمنانی کورد بگرتایە کە نەتوانن بەئاسانی دەست بەو کاولکاری‌یە بکەن کە لەدوای شکانی شۆڕشەکە کردوویان.

باسی سیازدەهەم

بارودۆخ لەدوای شکاندنی شۆڕشی ئاگریداغ

هەرچەند شۆڕشی ئاگریداغ شکابوو, سەرکردایەتی شۆڕش ئەندامەکانی پەرەوازە بوبوون و احسان نوری پاشای سەرکردەی شۆڕش لەتاران بوو بوە ئاوارەو لەویّ نیشتەجیّ بووبوو, بەلاّم تاوان و زەبرو زەنگی تورکەکان هەتا دەهات خراپتر دەبوو, بەوپەڕی دڕندەیەتی یەوە ڕەفتاریان لەگەلّ دانیشتوانی کوردا دەکردو ئەوانەشی کە بەشدار نەبوبوون لەشۆڕشی ئاگریدا لەو جەورو ستەمەی تورك ڕزگاریان نەبوبوو, بۆیە لەهەندیّ ناوچەدا کە دانیشتوانی گەیشتبووە تینیان بەناچاری و بۆ پاریزگاری کردن لەخۆیان و خاوخیزانیان ڕووبەڕووی دەسدریژیکەرەکانی حکومەتی تورك دەبونەوە.

دەربارەی ئەوە زنار سلوپی کەخۆی ئەندامیکی چالاکی کۆمەلّی خۆیبوون بووە, لەلاپەڕە (١٨٤)ی کتیبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی چەند کەسیکی کردووە کەوتوویەتی:

((شێخ عبدالرحمن کەوەختی خۆی لەدوای شۆڕشەکەی (پیران) هێشتا کۆڵی نەدابوو, لەدوای شکانی شۆڕشی ئارارات هەر لەچالاکی خۆی نەکەوتبوو.

ئەو شێخ عبدالرحمانە بوبوو بەئەندامێکی چالاك لەلقی (موصل)دا هەمیشە لەچالاکیدا بوو دژی حکومەتی تورك.

ساتێك (عارف بەگ) لە(میکیس) لەساڵی ١٩٣٢دا ڕاپەڕینێکی دەستپێکردبوو لەناوچەکانی (هەکاری)و (میکیس)و هەواڵی گەڕانەوەی (داود ئاغای) کوڕی (ئیبراهیم پاشای هسکی) کە لەزۆر سەرچاوەدا بە (بڕۆ) ناوبراوەو کە (٤٠٠)چەکداری کۆکردبوەوەو سەرلەنوێ کرابوو بەبنەمای بزووتنەوەیەکی تازە لە(ئارارات)دا, کۆمەڵی خۆیبوون بۆ کۆکردنەوەی زانیاری دەربارەی ئەو جموجووڵە (شێخ عبدالحمن)ی لەگەڵ بیست چەکداردا نارد کە یەکێك لەوانە (یوسف میرزا)ی خەڵکی گوندی (ئیرس) بوو لەناوچەی (ئیقلیم کفر) لەگەڵ عبدالرحمن محمدو (علی قولنشی)و مەلاکانی (ئیرە)و ئەمانە هەموویان ڕویانکردە ئارارات, بەڵام لەڕێگادا ساتێك شێخ عبدالرحمن تفەنگەکەی ئەداتە دەست (نەجمۆ)ی پیاوی, نەجمۆ بەوپەڕی خیانەتو ناپیاویەوە بەو تفەنگە شێخ عبدالرحمن دەکوژێتو سەری دەبڕێتو کەللەی سەری بەتاریکای شەو ئەبات بۆ تورکەکانو بەو شێوەیە لەو ڕۆژە ناسكو سەختەدا میللەتی کورد تێکۆشەرێکی ئازاو کۆڵنەدەری وەکو شێخ عبدالرحمن لەکیس چوو.

گۆڤاری (گزینگ)ی ژمارە (١٠)ی ساڵی ١٩٩٦ باسی ئیبراهیم پاشای کردووە لەدوای شکانی شۆڕشی پیراندا (باوکی ئەو داود ئاغایەی بەرلەمە زنار سلوپی باسیکردووە) لەگەڵ (فەرزندە)دا توانیبویان (١٠٠٠) چەکدار

کۆبکەنـەوەو بڕیاریانـدا لەهەنـدێ ناوچـەی ئێـرانیش بـەهاوکاری کردنـی جەلالیەکانی نزیکی (ماکو) درێژە بەخەبات بدەن.

گۆڤاری گزینگ باسی فروفێڵی کاربەدەستانی ئێرانی کردووە کەچۆن ئیـبراهیم پاشـایان خەڵەتانـدبوو, بـەناوی گفتوگۆکردنـەوە شـوێنێکیان دەستنیشان کردبوو بۆ بینینی ئیبراهیم پاشا کە بەخۆیو (۹۷) سوارەوە ڕویـانکردبووە ئـەو شـوێنە, بەلاّم لـەڕێگادا بۆسـەیان بـۆ نـابوەوەو تەقـەی لێ دەکـەنو ئیـبراهیم پاشـا دەکـوژرێو (فەرزنـدە) جڵـەوی کاروبـار دەگرێتـە دەست, بەلاّم (فەرزندە)ش هەمان هەڵەی ئیبراهیم پاشای دووبارە کردەوەو لەڕێگادا پەلاماریانداو ئەویشیان بەبریندارى بەدیل گرت.

دەربـارەی دڕندەیـەتی تـورك بەرامبـەر بـەکورد لـەکاتی شۆڕشـی ئاراراتو لـەکاتی سـزادانو ئاوارەکردنی کـورد بەکۆمـەڵ دوکتـۆر عزیـز شمزینـی لەلاپـەڕە (۱۰۵)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٤١) ئامـاژەی بـۆ بڕیـارێکی کۆمیتـەی ڕاپەڕانـدنی مەکتـەبی (سوسـیال ئیـنتر ناسیونال)ی کرێکـاران کـردووە کـە لـەڕۆژی (۱۹۳۰/۸/۳۰)دا لەشـاری (زویـرنخ)ی سویسرە کردووە کە لەو بڕیارەدا وتراوە:

((کۆمیتـەی ڕاپەڕانـدنی سوسیالیستی کرێکارانی جیهان) سـەرنج بۆ ئـەو کوشـتارانە ڕادەکێشـێت کـە دەوڵـەتی تورکیا نـەك تـەنها دژی ئەوانـە کردوێتی کە بەشدارییان کردبوو لەشۆڕشـدا, بەڵکو دژی ئـەو کوردانـەش کـە بەشـدار نـەبوون لەشۆڕشـداو هـەروەکو چۆن کـاتی خـۆی تـەنگیان بـە ئەرمەنیـەکان هەڵچنیبوو بـۆ لـەناوبردنیان, بەرامبـەر بـەکوردیش هـەمان بڕیـاری لـەناوبردنی ئەوانیشـیاندا, کەچـی بەرامبـەر بـەم هـەموو تاوانانـە رایـی گشـتی نـاو نەتـەوە گـەورەکانی لێـی بێـدەنگنو ورتـەیان لێ نایـەو

دەنگی بێزاری خۆیان دەرنابڕن بەرامبەر بەو دڕندەیەتیەی تورك, لەبەر ئەوە دەستەی راگەیاندن داوا لەجیهان دەکات دژی ئەو بەسەرهاتو ڕووداوە خوێناویانە بوەستن و دەنگی بێزاری خۆیان دەرببڕن)).

لەڕاستیدا تورکەکان گوێیان نەدابووە ئەوەی ڕێکخراوێکی جدیهانی ڕەخنەیان لێ بگرن بەرامبەر بەو ڕەفتارانەی دژی کورد دەیان نواندو هەروەکو پروفیسۆر حسرتیان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) باسی وتارێکی عصمت ئینونوی کردووە بەبۆنەی کردنەوەی هێڵی شەمەندەفەری (سیواس) لە ئەنجومەنی وەزیراندا ووتبوی:

((تەنها هەر نەتەوەی تورك و ئەوەی بەڕەگەز خۆی بەتورك دەزانێت مافی ئەوەی هەیە خۆی بەهاوولاتی تورك بزانێت و ئەوی بەوە ڕازی نەبێت خاوەنی هیچ مافێك نییە)) بێجگە لەو وتارەی (عصمت ئینونو (محمد ئەسعد بەگ)یش کە وەزیری دادوەری تورکیا بووە لەکاتی دەنگدانێکدا کەلە (ئەدیمش)دا کرابوو بەئاشکرا وتبووی:

((ئێمە لەولاتی تورکیادا دەژین کە ولاتێکە لەهەرە گەورەترین ولاتانی جیهان دەژمێرێت لەڕووی سەربەستیەوە, ئەو کەسەی بیەوێ خۆی هەڵبژێرێت بۆ ئەوەی ببێت بەنوێنەری ئێوە پێویستە ئەو کەسە لەڕەگەزی تورك بێت و تەنها دەبێ تورك خۆی بەگەورەی ئەم ولاتە بزانێت و ئەوانەی بەڕەگەز خۆیان بەتورك نازانن تەنها مافی ئەوەیان هەیە وەکو کۆیلەیەك سەیری خۆیان بکەن و پێویستە لەسەر دۆست و دوژمن بەباشی لەم ڕاستیە بگات)).

ڕۆژنامەی (حاکمیت میللەت) یش لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٠)دا وتوویەتی:

((ئـەو داخوازیانـەی لەلایـەن کیـوی و وەحشـیەکانەوە داوا دەکرێـت (مەبەستی داخوازیـەکانی خویبـون بـووە) زمـانی ئـەو کەسـانە کـە قسـەی پـێ دەکـەن هـەموو ووشـەکانی لەدووسـەد ووشـە زۆرتـر تێپـەڕناکات کـە شێوەی ژیانیشیان وەکو ژیانی نیـوە مـەیمون و نیـوە مرۆڤێك وایـە, بـەڵام ئاسایی لانکەی شارستانێتی (کەزۆرجار بەتورکیا ووتـراوە — ئاسـیای بچـووك) گـوێ لـەو جـۆرە داخوازیانـە ناگرێـت چـونکە ئەوانـە (مەبەسـت کـوردە) بەوپـەڕی بـێ شـەرمییەوە داوای شـتیوا دەکـەن کـە لەسـەر ئـەو داخوازییەیان شایانی ئەوەن لەناوببرێن و لەڕاستیشدا تائیستە هەر بەو شێوەیەش ڕەفتاریان لەگەڵدا کراوە)).

پروفیسـۆر حسـرتیان بەرامبـەر بـەو بۆچـوونەی وەزیـری دادوەری تـورك و ئـەو دان پیانانـەی ئـەو ڕۆژنامەیـە, لەلاپـەڕە (١١١)ی کتێبەکەیدا هەمان سەرچاوەی پێشوو وتوویەتی:

((ولاتێـك کـەوەزیری دادوەرییەکـەی بـەو شـێوەیەو بـەو پـەڕی بـێ شەرمییەوە لاف و گەزافی ئەوە لێ بدات کە ولاتەکەی بەگـەورەترین ولاتـی سەربەستی دەژمێرێت ئاخۆ ئیتر دەبێ چۆن ڕەخنـە لەڕاپـەڕینی کـورد بگیرێت کە خۆی ئەدات بەکوشت بۆ ئەوەی لـەو تورکـە داگیرکـەرە خـۆی ڕزگار بکات؟)).

ئەوەی شایانی باسـە, دوکتـۆر جـەمال نەبـەزیش ئامـاژەی بـۆ هـەمان ڕۆژنامـەی میللـەت (Milliyet)ی ژمـارە (١٦٣٦)ی ڕۆژی (١٩٣٠/٨/٢١) کـردووەو باسـی ژمارە (١٦٥٥)ی هـەمان ڕۆژنامـەی کـردووە کـە لـەڕۆژی ١٩٣٠/٩/١٩دا دەرچـووەو لەپـەڕە (١٠٤) کتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٣١)

وتوویەتی ئەو ڕۆژنامەیە لەو ژمارەیەیدا ئاماژەی بۆ وتارێکی (محمود ئیسات بوزکورت) کردووە کە وتوویەتی:

((لەتورکیادا ئیمڕۆ ئازادی لەناویا لەهەموو سوچێکی ئەم دنیایە زۆرترەو ئەم نیشتمانە خاکی تورکەو ئەوی لەم وڵاتەدا بەڕەگەز تورك نەبێت تەنها هەر یەك مافی هەیە ئەویش بریتییە لەخزمەتکاریو کویلەیی کەلام وایە (محمود ئەسعەد بەگی حسرتیان)و (محمود ئیسات بوزکورت) کە دوکتۆر جەمال ناوی هێناوە هەر یەکێك بوون.

لەڕاستیدا هەڵوێستی تورکەکان بەرامبەر بەکورد وەکو لەڕۆژنامەو وتارەکانی عصمت ئینونوو محمود ئەسعد بەگدا باسیانکردووە تەنها ئەو هەڵوێستەیان بەرامبەر بەکورد هەر لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ دەرنەبڕیوە, بەڵکو ئەو سیاسەتە پڕ لەڕەگەزپەرستیەیان بوە بەویردی دەمیانو لەو ڕووەوە دوکتۆر جەمال نەبەز لەلاپەڕە (١٠٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٣١) وتوویەتی:

((پاش کۆتایی شەڕی دووهەمی جیهان, یەکسەر ڕۆژنامەو بڵاوکراوەکانی تورکیا دەستیانکرد بەبڵاوکردنەوەی درۆو دەلەسەو بوختانکردن دژی کوردو لەو ڕووەوە ڕۆژنامەی (post son)ی ڕۆژی ١٩٤٦/٤/١١ وتوویەتی:

((لەتورکیادا کەمە نەتەوەیەك بەناوی کوردەوە نییە, لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا لەو شوێنانەی بێگانەکان بەکوردستانو ئەرمەنستان ناویان دەبردن, لەو شوێنانەدا تورکی دواکەوتوی تێدا دەژیاو زمانەکەیان کە بریتی بوو لەجۆرە تێکەڵی‌یەکی فارسیو عەرەبی زمانێکی

دیکـەیان لـەزمانی تورکیـە ڕەسـەنەکەیانەوە دروسـتکرد, زمانێـك کـە ئاوازەیەکی زۆر سەیرو عەنتیکەی هەیەو ناویان ناوە کوردی)).

دەربارەی ئەو بۆچونەی ڕۆژنامـەی (son post) کە دوکتۆر جـەمال نەبەز ئاماژەی بۆ کردووە, دوکتۆر عەزیز شەمزینی لەلاپـەڕە (١٠٤)ی کتێبەکەیدا وتوویەتی.

(ئەکرەم ئوزاقلی)ی گێل لـەو گۆڤـارەدا (کـە سەرچاوەکانیتر بەڕۆژنامـە ناویان بردووە) بیرو باوەڕە شۆڤێنیەکانی خۆی بەم شێوەیە دەربڕیوە کە وتوویەتی:

((لـەهیچ کاتێکـدا کەمایـەتی کـورد لـەتورکیادا نـەبووە نەبەنیشـتەجێ بـوون و نەبەکۆچـەریو دەیـان سـاڵ لەمەوبـەر لەناوچـەکانی تورکیـادا کـە بێگانـەکان بەکوردسـتان و ئەرمـەنیای دەزانـن هەنـدێ تـورکی دواکـەوتوو دەژیان, ئەو تورکە دواکەوتوانە لەبەرئـەوەی بەدابڕاوی لەناوچـەیەکی دوری ناو دەوڵەتی عوسمانیدا دەژیان فێری هەندێ وشەی عەرەبیو فارسی بون و ئەو زمانانەی ئەوانەی ئیمڕۆ پێی دەدوێن زادەی ئـەو وشـانەیە بۆنـاو زمـانی تورکی, بەڵام لـەم ڕۆژگـارەدا فێرگـەکان هەلومـەرجێکی لـەباریان پێکهێنـاوە, لەبەرئـەوە ئومێدەوارین لەئایندەیەکی نزیکدا ئـەو شـێوە زمانـە بەیـەکجاری نەمێنێت و لەناو بچێت)).

بێگومان نوسەری ئەو باسەی (son post) کە دوکتۆر جەمال باسیکردووە, نوسـەری هـەمان شـتە کـە دوکتـۆر عزیـز شمزینـی بەدوورودرێـژتر باسـی کـردووە, کـە ئـەم جـۆرە بۆچـونانەی کاربەدەسـتانی تـورك و نوسـەرە ڕەگەزپەرسـتەکانی تـورك و ڕۆژنامـەو گۆڤارەکانیـان قـەوانێکی کۆنـەو لایـان وایـە بـەو درۆو دەلەسـانەی ئـەوان واز لەزمانـە ڕەسـەنەکەی باووباپیرانی

خۆیان دەهێنن‌و لایان وایە بەو پروپاگەندانەی بلاوی دەکەنەوەو بەکورد دەڵێن (تورکی شاخاوی) مێژوونووسان‌و سیاسەتمەدارانی میللەتان کە ماوەیەکی زۆرە لەڕەگ‌و ڕیشەی میللەتی کورد کۆڵیونەتەوەو ئیمڕۆ زمانەکەیان ئێجگار پوختەترە لەزمانە تورکیەکەی خۆیان کە پڕیانکردووە لەوشەی بێگانەو ئەوانە دوای حەفتا ساڵ بەسەر ئەو درۆو دەلەسانەی تورکدا ئیمڕۆ زمانی کوردی وای لێ هاتووە شارەزایانی مێژوو زمان، دان بەڕەسەنی میللەتی کوردو زمانی کوردیدا بنێن‌و میللەتی کوردیش شانازی پێوە دەکات.

تورکەکان تەنها بەو درۆو دەلەسەو پڕوپاگەندانەی دژی کوردو زمانی کوردی بلاویان دەکردەوە کۆڵیان نەداو بێ ووچان خەریکی لەناوبردنی کوردو تواندنەوەی میللەتی کورد بوون لەبۆتەی تورکدا بێجگە لەوە هەوڵی ئەوەشیان ئەدا لەولاتان بگەیەنن کەلەتورکیادا شتێك نەماوە پێی بوترێ کورد یان بزوتنەوەی کورد.

دەربارەی ئەمە زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٨٥)ی کتێبەکەیدا باسی بەدرۆخستنەوەی ئەو هەواڵانەی کردووە کە تورکەکان دەربارەی هەڵوەشانەوەی (خۆیبون) بلاویان کردووەوە، ئەو بەدۆرخستنەوەیە لەلایەن خۆیبونەوە نێردرابوو بۆ ڕۆژنامەی (دوغری یول- ڕێگەی ڕاست) کە لەحلب دەرچووەو بەپێی لاپەڕە (١٨٥)ی کتێبەکەی زنارسلوپی وەرامەکەی خۆیبون بەم جۆرە بووە کە نێرراوە بۆ ئەو ڕۆژنامەیەو لەژمارەی (١٩٣٣/٨/١٢)دا بلاوکرابووەوە بەم شێوەیەی خوارەوە:

((لەژمارەی ڕۆژی ١٩٣٣/٨/٦)ی ڕۆژنامەکەتانا هەواڵێکتان بلاوکردۆتەوە لەژێر ناوی (هەڵوەشانەوەی خۆیبوون) کەوا دیارە ئەو

هەواڵەتان لەڕۆژنامەکانی (ئەلف باء) و (النداء)ەوە وەرتان گرتووەو وتوتانە خۆیبـون بۆیـە خـۆی هەڵوەشـاندۆتەوە بـۆ ئـەوەی سـوود لـەو یاسـای لێخۆشبوونە وەربگرێت کە لەلایەن حکومـەتی تورکـەوە دەرچووە, بەڵام ئەم کۆمەڵـەی ئێمـە (مەبەسـت خۆیبونـە) کـەزمان حـاڵی کـوردەو ئامـانج و مەبەسـتەکانی کـورد ڕادەگەیـەنێت بـڵاوی دەکاتـەوە ئـەو میللـەتی کـوردەی ساڵەهایە ماڵ و گیانی خـۆی پێشـکەش کـردووە بـۆ ڕزگـاربوونی لەجەورو ستەم و چەوسانەوەو ئەم جمعیەتە بووە بەبەشێك لەهەست و ویژدان و گیانی میللەتەکەی و لێی جیانابێتەوەو سەرکردە نەبەردەکانی وەکو احسان نوری و (برو) و (فەرزندە) و (مەمۆ) و (نزیر) وەگەلێکی‌تر لەگەورەپیاوەکانی کورد کە هەریەکـەیان لاپەڕەیـەکی پـڕ لەشـەرەفیان لـەناو لایەنـەکانی مێـژووی میللەتەکەی خۆیانا تۆمارکردووەو ناویـان لـەناو دڵ و جەرگی میللەتەکەیان جێگیربوون و چەسپاون, ئایا ئەوانە هـەموی هـەروەکو ڕۆژی ڕونـاك شـتێکی ئاشـکرا نییـە کەڕێکخراوەکـەمان چـاوەڕوانی هـیچ جـۆرە لێخۆشـبونێکی حکومەت نییە, ئەو حکومـەتەی هـەموو مافـەکانی کوردی پێشێل کـردووەو هەموو جۆرە ڕەفتـارێکی دڕندانـەی بەرامبـەر بـەکورد کـردووە, ئایا لـەو بارو هەڵوێستەداو لەم ڕۆژانـەدا شـتێکی شـێتانەو بـێ مێشـکی نییـە ئەگـەر داوای لێبوردن لەڕژێمێکی خوێناوی وابکات کە جێگە نـەماوە لەکوردسـتانا کـاول نـەکردبێت و هـەزاران مرۆڤـی بـێ تاوانیان داوەتـە بـەر گوللـەو (کمـال فـوزی, دوکتۆر فواد, محمود, طیب علی و گەلێکی تریان اعدام کردووە) تـەنها لەبـەر ئـەوەی کـورد بون و ئایا ئـەوە کـارێکی بـێ ویژدانانـە نییە کە سـەر ڕای ئـەو هەموو تاوان و کوشتارانە ناوی کورد دەزڕێنن و بەدناوی دەکـەن تـەنها لەبـەر ئـەوەی یـەك دوو کەسـی ناپیـاوو لاداو لـەڕێبازی میللەتەکـەی خۆیـان لایـان

داوەو بۆ لێخۆشبونێکی درۆ کە جێگەی باوەڕ نییە سودیان لەبەڵێنی درۆی حکومەت وەربگرن‌و بەمەش بڵێن هەڵوەشانەوەی خۆیبون؟!

نامەکەی خۆیبون لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

تورکەکان پێنج ساڵ لەمەوبەر لێخۆشبونێکی تری لەو جۆرەیان دەرکرد (مەبەست ئەو لێخۆشبونەیە کەلەساڵی (١٩٢٨)دا حکومەتی تورك دەری کردبوو) بۆ ئەوەی خەبات‌و تێکۆشانی کورد لەناو ببەن, بەڵام دەرکەوت ئەو لێخۆشبونە هەمووی فروفێڵ‌و دەسبڕین بوو لەبەر ئەوە جارێکی‌تر هیچ کوردێکی تێکۆشەر بەو فروفێڵانە هەڵناخەڵەتێت چونکە ئیمانێکی تەواوی بەپاکی‌و ڕاستی مەسەلەی میللەتەکەی خۆی هەیەو لاوانی کورد کۆڵنادەن هیچ شتێك وایان لێ ناکات وورە بەردەن‌و بەهیچ جۆرێك سارد نابنەوە لەخەبات‌و تێکۆشانی خۆیان‌و لاوانی کورد هەمیشە چاویان بڕیوەتە ڕێبازی تێکۆشەرانی خۆیان لەوانەی بەوپەڕی مەردایەتیەوە لەبەر دادگاکان‌و لەبەر قەنارەکانا کۆڵیان نەداو هاواریان دەکرد (بژی کوردو کوردستان).

تۆوی ئەو بیروباوەڕە پاکەی لەمێشکی لاوانا چەکەرەیان کردووە شتێك نییە والەکورد بکات لەخەباتی خۆی لابداو ئەوانەی قوتابخانەکانیان لێ بەستراوەو ڕێگەی خوێندنیان لێ گیراوە چاوەڕوانی ڕۆژی ڕزگاربونن..

لەبەر ئەوە تکایە ئەو هەواڵە پڕ لەدرۆیانەی بلاّوتانکردوونەتەوە ڕاستیان بکەنەوە)).

دەربارەی بەدرۆخستنەوەی کاربەدەستانی تورك‌و ڕۆژنامەکانی تورك کە گوایە (خویبون) خۆی هەڵوەشاندبوەوە, بێجگە لەو نامەیەی کە لەلایەن خۆیبونەوە نێررابوو بۆ ڕۆژنامەی (دوغری یول) کە بەرلەمە

باسمانکرد، دوو هەڵوێستی تری خۆیبون بەڵگەی ترن بۆ ئەو درۆیانەی تورك دەربارەی هەڵوەشانەوەی ئەو کۆمەڵە بڵاوی دەکەنەوە.

هەڵوێستی یەکەم:

تورکەکان لەدوای شکانی شۆڕشی ئاگریداغ نەخشەیەکیان ئامادەکردبوو بۆ لەناوبردنی کوردو توانەوەی لەبۆتەی تورکداو نەخشەکێشی ئەمە (عابد عوسمان)بووە.

(عابدین عوسمان – یائوزمان) یەکێك لەپێشنیازەکانی ئەوە بووە ناوچە کورد نشینەکان بکرێن بەچەند بەشێکەوە کە نوسەران هەریەکەیان بەجۆرێك باسی ئەو بەشانەیان کردووە.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ٠٥٧) وتوویەتی:

(ساتێك مصطفی کمال بۆی دەرکەوت ئەو بڕیاری لێخۆشبوونەی دەریکردبوو کارێکی وای نەکردبووە سەر کوردو لێی دڵنیانەبوون، بۆیە لەئایاری ساڵی ١٩٣٢دا یاسایەکی دەرکرد بۆ گواستنەوەی کوردو بەپێی ئەو یاسایە وڵات کرا بەچوار بەشەوە:

١- بەشی یەکەم: ئەو ناوچانەی دانیشتوەکانی خاوەنی ڕۆشنبیرێتی تورکن.

٢- بەشی دوهەم: ئەو ناوچانەی تەرخانکرابوون بۆ ئەو کوردانەی بەزۆرە ملێ لەشوێنی خۆیانەوە بۆ ئەم بەشە گوێزرابوونەوە بۆ ئەوەی لەبۆتەی تورکدا بتوێنرێنەوە.

٣- بۆ ئەوانە تەرخانكرا كە ڕاگوێزراوەكان دەتوانن بەسەربەستی تیابژین لەوانەی خاوەن ڕۆشنبیرێتی توركن بەڵام حكومەت ئەركی ژیان و دابینكردنی ژیانیان ناگرێتە ئەستۆی خۆی.

٤- بریتی بوە لەو ناوچانەی كە پێویست بوو حكومەت بەزۆرە ملیو بەبەكارهێنانی هێز دەستیان بەسەردا بگرێت و بۆ بەرژەوەندیی وڵات و لەبەر هەندێ هۆی ئابوری و ڕۆشنبیری و سیاسی و سوپایی و دابینكردنی ئاسایش پێویستە دانیشتوانەكانی تەنها هەر لەو شوێنانەدا بمێننەوە كەبۆیان دەستنیشانكراوەو گواستنەوەی شوێنیان لێ قەدەغەیە؛

پروفیسۆر حسرتیان لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٤٩) ئەو بەشانەی زنارسلوپی بەچوار بەش باسیكردون حسرتیان كردونی بەسێ بەشەوە, بەڵام بەپێی كتێبەكەی دوكتۆر عزیز شمزینی دەبێ ئەو یاسایەی زنار سلوپی باسیكردووە یاسایەكی تایبەتی بووە كە لەسەر پێشنیازو نەخشەكەی (عابد ئوزمان) سازی كردبوو, شمزینی ئەو بەشانەی بەم شێوەیەی خوارەوە باسكردووە.

١- موفەتیشیەتی گشتی ژمارە (١) كە مەڵبەندەكانی دیاریكربوە هەموو ناوچە كوردنشینەكانی دیاریكرو بدلیس و وان و هەكاری و موش و ماردین و ئوفەو سعرتی دەگرتەوە, بۆ بەڕێوەبردنی ئەم موفەتیشیەتە گشتیيە (ئیبراهیم تالی) كە یەكێك بوو لەدۆستە نزیكەكانی مستەفا كەمال لەگەڵ وەهبی كەوالی سیواس بوو, وەئابدین ئوزمان, عەونی یوسف ئەمانە هەموو كران بەكاربەدەست و لێپرسراوانی ئەم بەشە.

٢- موفەتیشیەتی دوهەم: ناوەندەكەی (مركز)ەكەی (تراكیا) بوە.

٣- موفەتیشیەتی سێهەم: لە ئەرزروم.

٤- موفەتیشیەتی چوارەم: (ئەلازیك) کە سنوری ئەم بەشە هەموو ویلایەتە کوردنشینەکانی دەگرتەوە وەکو ئەلازیك, درسیم بنگول.

لەڕاستیدا پێشنیازو نەخشەکەی (عابدین ئوزمان) تەنها بریتی نەبووە لەو دابەشکردنەی لەو سەرچاوانەدا ئاماژەیان بۆ کردووە بەڵکو بریتی بووە لە نەخشەیەکی دوورودرێژ کە لە(٢٣) لاپەڕەدا ئامادەی کردووەو حکومەتی تورك وەك گوێگرانێك هەندێکی کردووە بەیاساو بەجێی هێناوە کەهەندێ سەرچاوە باسی هەندێ لەناوەڕۆکی ئەو نەخشەو پێشنیازەیان کردووە. (لەباسی یەکەمی بەشی دووهەمدا- شۆڕشی درسیم کورتەی‌ئەو نەخشەیەی عابدین ئوسمان باسی دەکرێت لەو ٢٣ لاپەڕەیەدا باسکراوە). دەربارەی ئەوە, پروفیسۆر حسرتیان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) ئاماژەی بۆ هەندێ لەو مادانە کردووە کە وتوویەتی:

مادە (١-٢): دەسەڵات دەدرێت بەکاربەدەستانی تورك‌و پۆلیس توانای ئەوەی دەبێت هەموو جۆرە پەیوەندییەکی نێوان عەشایرەکان لێك بپچرێنن‌و ڕێگە نەدرێت بەهیچ سەرۆك عەشیرەتێك دەسەڵاتی جارانی بمێنێت (حسرتیان ئەڵێ: ئەمە ئەو سەرۆك عەشتیرەتانەشی دەگرتەوە کە جاران خۆیان بەکرێ‌یان دەگرتن‌و کردبوویانن بەکوتەکی دەستیان دژی شۆڕشگێڕانی کورد.

مادە (٣) هەموو زەوی‌و زاری ئەو شوێنانەی حکومەت بەپێویستی دەزانێت دەبن بەموڵکی حکومەت (حسرتیان دەڵێ: بەپێی ئەم ماددەیە دانیشتوانی کورد لەهەموو ماڵ‌و موڵکی خۆیان بێ‌بەش کران.

ماده(٤) ئەو موڵکانەی بەپێی مادەی (٣) دەستیان بەسەردا دەگیرێت دەدرێن بەو تورکانەی لەیۆنانەوە ڕویانکردۆتە تورکیا.

مادە (٥) کاربەدەستانی حکومەت دەسەڵاتی ئەوەیان دەبێت ئەگەر گومانیان لەهەرکەسێك هەبێت ئەو کەسە بەخۆیو خاووخێزانەوە لەو شوێنە دەرکەن.

مادە (٦-٧) پێویستە هەموو جۆرە هەنگاوێك بنرێت بۆ ئەوەی کورد وای لێ بکرێت زمانەکەی خۆی لەبیربچێتەوەو پێویستە کورد تەنها ڕێگەی ئەو کارو فرمانانەی پیێ بدرێت کە بەزەبری لەشو توانا جیێبەجیێ دەکرێن (یەعنی قەدەغەکردنی هەموو کاروبارێکی زانیاریو ڕۆشنبیری).

مادە(٨) ئەو کوردانەی لەناوچەکانی خۆیانەوە دەگوێزرێنەوە بۆ ناوچە تورك نشینەکان پێویستە ژمارەیان لە (١٠٪) دانیشتوانی تورکەکان تێپەڕ نەکات.

مادە (٩) وەزیری ناوخۆ دەسەڵاتی ئەوەی دەبێت ڕەوەندو کۆچەرییەکان ئەگەرچی هەمووشی بەتورك حساب نەکرابنو دووربن لەڕۆشنبیرێتی تورکەوە، پێویستە ئەوانە دابەشبکرێن بەسەر گوندو شارەکانداو ئەو خێزانانەش کە لەسەر سنورەکاندا دەژینو جێگەی گومانن لەلایەن دەوڵەتەوە، پێویستە هەروەکو چۆن قەرەجەکان فێری ڕۆشنبیرێتی تورك نەبوون دەبیێ ئەمانەش وەکو ئەو قەرەجانە دەربکرێن بۆ دەرەوەی وڵات.

مادە (١٠) فقرە (١) پێویستە ڕێگە بەهیچ سەرۆك عەشیرەتێك نەدرێت تواناو دەسەڵاتی هیچ شتێکیان هەبێت ئەگەرچی لەدادگاکاندا یا بەپێی هەندیێ مەراسیم ئەو جۆرە دەسەڵاتەیان پیێ درابێت.

مادە (١٠) فقرە (٢) تەرخانکراوە بۆ چۆنێتی دابەشکردنی ئەو زەوی‌و زارانەی حکومەت دەستی بەسەردا گرتووە بۆ دابەشکردنی ئەو تورکە ئاوارانەی ڕوویانکردبووە تورکیا.

مادە (١٠) فقرە (٣) وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە سەرۆک عەشیرەت‌و شێخەکانی کورد بگوێزێتەوەو دابەشیان بکات بەسەر ئەو شوێنانەدا کەخۆی بەباشی دەزانێت ئەگەر بۆی دەرکەوت مانەوەیان لەشوێنەکانی ئێستەیانا زیانی دەبێت بۆ ئاسایشی ولات.

حسرتیان ئەڵێ:

بەبلاوبونەوەی ئەم یاسایە ئاژاوەو نائارامی‌یەکی توندوتیژ لەکوردستانا پەیدا بوو، حکومەت بۆ خاوکردنەوەو خامۆشکردنی بارودۆخ بلاوی کردەوە ئەو یاسایە لەدوای دە ساڵی‌تر ئەوسا کاری پێ دەکرێت، بەلام سەیر ئەوە بوو هەمووی دوو ساڵ تێپەڕی نەکردبوو بەسەر ئەو یاسایەدا حکومەت لە (١٩٣٤/٦/١٢)دا یاسای ژمارە (٢٥١٠)ی دەرکرد بۆ چۆنێتی ڕاگوێزان‌و ئاوارەکردن‌و نیشتەجێ کردنیان کە مەبەستی لەوە تەنها هەر کورد بوو.

حسرتیان لەلاپەڕە (١٦٠)ی کتێبەکەیدا لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

((ساتێك بورجوازی تورك بڕیاری نەهێشتنی دەسەلاتی سەرۆك عەشیرەتەکانی دەرکرد، لەڕاستیدا ئەو دژایەتیەی بەرامبەر بەو سەرۆك عەشیرەتانەی بۆ ئەوە نەبوو کە پلەو ڕادەی ڕۆشنبیری‌و باری ئابووری جەماوەری کورد باش بکات‌و بەرزی بکاتەوەو ڕزگاریان بکات لەچەوساندنەوە، بەڵکو ئەو یاسایەی وەکو کوتەکێکی دەستی بەکاردەهێنا بۆ هەڵوەشاندنەوەی شیرازەی نەتەوەی کوردو توانەوەی لەبۆتەی نەتەوەی

تورکدا کە ئەم ڕاستی‌یە لەمادە (١١)دا ڕوون دەبێتەوە کە لەو مادەیەدا بەئاشکرا وتراوە:

١- ڕێگە بەهیچ کەسێك نادرێت لەوانەی زمانی تورکی بەزمانی باوو باپیری خۆیان نازانن کە هیچ گوندێك یا گەڕەکێکی تازە دروست بکەن بۆخۆیان‌و بۆیان نییە هیچ ڕێکخراوێك بۆخۆیان پێك بێنن.

٢- وەزارەتی ناوخۆ دەسەڵاتی هەیە هەرچی بەباش بزانێت بیکات بەرامبەر بەوانەی دوورن لەڕۆشنبیرێتی تورکەوەو بۆی هەیە دووریان بخاتەوە بۆ ئەو شوێنانەی بەباشی دەزانێت, وەبۆشی هەیە بێ‌بەشیان بکات لەجنسیەی تورکی.

٣- ڕادەیەکی سنووردار دانرابو بۆ کوردە ئاوارەکراوەکان کە بەپێی ئەو بڕیارە دەبوایە تێکەڵ بکرانایە بەکۆمەڵگاکانی تورك‌و ڕێگەیان پێ نەدرێت لەهیچ شوێنێکدا ببن بەزۆرینەی دانیشتوانی ئەو شوێنە.

حسرتیان بێجگە لەو مادانەی پێشوو, ئاماژەی بۆ مادە (٢٩)ی ئەو یاسایە کردووە کە وتوویەتی:

((ئەوانەی ناوچەی یەکەم دەبێ هەتا ماوەی (١٠)ساڵ لەو شوێنانەی بۆیان تەرخان دەکرێت بمێننەوەو نابێ بەهیچ شێوەیەك بەجێی بهێڵن.

دەربارەی ئەو یاسایەی پروفیسۆر حسرتیان باسی کردووە, زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٧)ی کتێبەکەیدا بەرامبەر بەو یاسایەی لەڕۆژنامەی (میللیت)ی ژمارە (٢٢٣٧)ی ڕۆژی ٥/ی ئایاری ١٩٣٢دا بڵاوکرابووەوە بەیانێکی (خۆیبون)ی بڵاوکردۆتەوە (کەئەمەش بەدرۆخستنەوەیەکی تری تورکە کە بڵاویانکردبووەوە خۆیبون خۆی هەڵوەشاندبووەوە, لەو بەیانەدا وتراوە:

((ئەی هاووڵاتیانی کۆڵنەدەر, وائیمڕۆ میللەتی کورد دووبارە تووشی مەترسی‌ترین بەسەرهات هاتووە لەمێژووی خۆیداو ئەم جارە تورك بەئاشکراتر لەهەموو جارێك دەستی کەوتۆتە ڕوو بەرامبەر بەکورد.

ئەو یاسا شوومەو ڕەشەی بیستوتانەو خوێندوتانەوە بریتییە لەوەی تاقمێکی درۆزنو ساختەچی لەژێر پەردەی ئەنجومەنی میللی گەورەدا چۆن خۆیان شاردۆتەوەو یاسایەکی زاڵمانەی پڕ لەساختەیان بۆکورد دەرکردووە کە لەڕۆژنامەی (میللەت)ی ڕۆژی (٥/ئایار/١٩٣٢)دا ژمارە (٢٢٣٧) کە لەو یاسایەدا وتراوە:

ئەوانەی زمانی تورکی بەزمانی نەتەوایەتی خۆیان نازانن ڕێگەی ئەوەیان پێ نادرێت بەهیچ شێوەیەك گوندو گەڕەكو شوێنی کاروباری خۆیان چاك بکەنەوەو ئاوەدانیان بکەنەوەو نابێ هیچ جۆرە چالاکیەك بنوێنن.

کورد لەماوەی چوار هەزار ساڵ لەمەوپێشەوە هەتا ئێستە لەناو خاکی باووباپیرانی خۆیدا ژیاوە, وائیمڕۆ بەخۆیانو خاووخێزانەوە دوورخراونەتەوە بۆ (ئەنادۆل)و هەموویان لەو پەڕی ژیانی هەژاریو برسێتیو نەبوونیدان... ئایا ئەمە ناگەیەنێت حکومەتی تورك زۆر دەمێکە نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشاوەو هەر لەڕاگوێزانی یەکەمەوە مەبەستو نیازەکانی تورك بەرامبەر بەکورد ئاشکرا بوەو لەو ڕۆژانەوە شیرو سونگیەکانیان ئاراستەی سنگی هەموو کوردێك کردووە, کە هەمان ڕەفتاریان لەگەڵ ئەرمەنیەکانیشدا کردو دەبێ چاوەڕوانی کردەوەی خراپتریشیان لێ بکرێت.

ئەی هاوولاّتی خۆشەویشت... تۆ ئەندامی ناو کۆمەڵگای میللەتەکەی خۆتی‌و بەرپرسیاریت بەرامبەر بەمیللەتەکەت کە بەداخەوە تائیستە نەمان توانیوە تواناو دەسەلاّتمان بۆ سوودی خۆمان بەکاربێنین‌و جارەها یەك لەدوای یەك خەڵەتێنراوین‌و لەخشتە براوین.

واحکومەتی تورك بێ پێچ‌و پەناو بەئاشکرا پێمان دەڵێت نابێ هیچ کوردێك بەزیندوویی بژی, لەبەرئەوە پێویستە لەسەر هەموان واز لەهەموو ناکۆکی‌و ناڕێکیەکانی ناو خۆیان بهێنن بچنە پاڵ نوێنەری میللەتەکەتان (کە مەبەستی (خۆیبون)ەو دەست بدەنە چەك کە ئەمە تاقە ڕێگایەکی ناچاری‌یە کە بتوانرێت لەڕێگەی ئەوەوە بەربەرەکانی تاوانەکانی تورکی تاوانبار بکرێت‌و هەر لەم ڕێگەیەشەوە دەتوانرێ کوردستانی پیرۆز ئازاد بکرێت‌و لەتاوانبار ڕزگار بکرێت.

ئەی هاوولاّتیان.. تۆزێك بیر لەوە بکەنەوە ئایا چۆن هەتا کەی دەتوانن بەرگەی برسێتی‌و نەبوونی‌و سزاو دەستدرێژیکردن‌و جنێودانی جەندرمەکانی تورك بگرن‌و پێویستە بەسەرهاتی ئاوارەبووەکانی پێشوو بخرێنە بەرچاو کەچۆن تووشی چەرمەسەری‌و ماڵ وێرانی بوبون‌و چۆن جەندرمەکانی تورك هەمیشە ئێمەیان بەکەرو گا ناودەبرد.

ئەم ولاّتەی باووباپیرانمانی تیادا نێژراوە, ئایا شایانی ئەوە نییە بی پارێزین‌و مل کەچ نەکەین بۆ ئەو یاسا سەخت‌و گرانەی بۆ لەناوبردنی ئێمە دەرچووەو دەیانەوێت کوردێك لەناو خاکی خۆیدا نەمێنێت؟!

ئەی برایانی هاوولاّتی....دەست بدەنە چەك بۆ ئەوەی لەدنیا بگەیەنین ئێمەی نەوەی باووباپیرانی ئازاو نەبەردمان ئامادەین لەپێناوی پاراستنی شەرەفی خۆمان‌و ولاّتەکەماناو لەپێناوی ڕزگارکردنی کوردا گیانمان بەخت

نەکەین, ئەگەر ئێمە پیاوانەو ئازایانە شەڕ نەکەین, وامان لێ دێ هەموومان لەبرسا بمرین, لەبەر ئەوە ئەم بانگەوازە فەرامۆش مەکەن‌و بچنە پاڵ هاوولاتیەکانتان‌و هەمیشە ورەتان بەرزبێت‌و کۆڵ مەدەن... بڕواتان بێ, ئەگەر ئێوە دەست بەڕاپەڕینێکی چەکدارانە بکەن, ئەوا ژمارەیەکی زۆر لەئەفسەران‌و ڕۆشنبیرانی کورد بەدەنگتانەوە دێن‌و هاوکاریتان ئەکەن‌و بەهەموان شۆڕشێکی دلێرانە بەرپا دەکەین لەپێناوی سەرگرتنی میللەت‌و ولاتەکەمانا کە ئەبێ هەمومان سەروماڵمانی لەپێناودا فیدابکەین.

بێگومان شارەزای ئەوەن ڕزگارکردنی وڵات‌و نەتەوەکەمان پێویستی بەهەڵگرتنی چەك هەیە, لەبەر ئەوە سڵ مەکەنەوەو دوودڵ مەوەستن‌و دوورەپەرێز مەبن چونکە ئێمە هەروەکو مەڕێکی بەسزمان لەشوێنی خۆمانا بوەستین‌و جووڵە نەکەین ئەوا گورگەکان پەلامارمان ئەدەن‌و لەبەرئەوەی خۆتان بەکورد دەزانن تورکەکان نەك تەنها هەرخۆتان بەڵکو بەخاوو خێزانەوە هەمووتان لەناو دەبەن, بۆیە پێویستی‌یەکی نیشتمانیە لەم ڕۆژە ناسکەدا ئامادەبن بۆ فیداکاری لەپێناوی ڕزگارکردنی نیشتماندا بۆ ئەوەی مافی ڕەوای گەلەکەمان مسۆگەر بکرێت‌و شەرەفی کورد بپارێزیت.

ئەگەر هەندێکیشمان لەپێناوی ئەم مەبەستە پیرۆزەدا شەهید ببین ئەوانی‌تر لەناو خاکی خۆیانا بەسەربەستی‌و ئازادی لەگەڵ خاووخێزانیانا بەئارامی لەناو گوندو شارەکانی کوردا دەژین.

برایانی خۆشەویست: ئەگەر ئەم هاوارو بانگەوازەی ئێمە لەناخی دڵ‌و دەرونمانەوە بەئێوەی خۆشەویستی دەگەیەنین‌و تۆش دەتەوێ لەکۆت‌و زنجیری دوژمن ڕزگار ببیت ئەوا پێویستە بەدەنگیەوە بچیت‌و

بەپیچچەوانەوە کەمتەرخەمی کارێکی وادەکات هەموومان لەناو بچین و کەرامەتمان پێشێل بکرێت.

ئەی هاوولاتیان ... داوای سەرکەوتنتان دەکەین

لیژنەی ناوەندیی خۆیبون

١٩٣٢/٦/١٦

بێجگە لەو نەخشەیەی لەلایەن (عابدین ئوزمان)ەوە ئامادەکرابوو، جگە لەو یاسایانەش کە حکومەتی تورك دەری کردبوو وەکو لەباسەکەی پرۆفیسۆر حسرتیاندا بەدوورودرێژ باسیانکراوە حکومەتی تورك نەخشەیەکی نهێنی ئامادەکردبوو دژی کورد خۆیبوون دەقی ئەو نەخشەیەی دەستگیر بوبوو کوپیەکی ناردبوو بۆ حکومەتی بەریتانیا بۆئەوەی پێی رابگەیەنێت کەتورك چۆن نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشاوە بۆ ئەوەی رێگە نەدرێت بەهیچ بزوتنەوەیەکی تری کوردو نامەکەی خۆیبون و فوتوکوپیی نەخشەکەی تورك لەبیروتەوە نێررابوو بۆ سەرەك وەزیرانی بەریتانیا لەلایەن (SIR.SPEARS) کە نەخشەکە بەشێك بوە لەو نەخشە دوورودرێژەی (عابدین ئوزمان) ئامادەی کردبوو.

سەیر ئەوەیە دەقی ئەو نەخشەیەی (عابدین ئوزمان) لەدوای دە دوازدە ساڵ لەدوکیومێنتیکی بەریتانیادا بلاْوکراوەتەوە، ژمارە (FO.371-34966) رۆژی ١٠/٥/١٩٤٣ دۆکیومێنتە باسی ئەوە دەکات کە (SIR.SPEARS) لەناو نامەیەکدا ناردوێتی بۆ سەرۆکی وەزیرانی بەریتانیاو وتوویەتی:

((ئەو نەخشەیەی تورك پڕە لەهەڕەشەو بەئاشکرا هەمووی بۆنی خوێن ڕشتنی لێ دێت)).

کە ئەمەی خوارەوە وەرگێڕانی بەشێکی ئەو نەخشەیەیە کە ئابدین ئوزمان باسیکردووەو خۆیبون ناردوێتی لەڕێگەی (SIR.SPEARS)ەوە:

١- پێویستە حکومەتی تورکیا وریای ئەوە بێت کەنابێ ڕێگە بەوە بدرێت هیچ ڕاپەڕینێکی تری کورد ڕوبدات بەهاندانی بێگانە (دوکیومێنتەکە دەڵێ تورك لەمەدا مەبەستی سۆڤیت و سوریەیە).

٢- نیشتەجێکردنی تورك لەویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتدا پاش داگیرکردنی زەوی‌و زارەکانی ئەو ناوچانە (بێگومان مەبەست زەوی‌و زارەکانی کوردبوە)وە دابەشکردنیشیان بەسەر جوتیارەکانی تورکدا.

٣- نابێ بەهیچ شێوەیەك ڕێگە بەوە بدرێت زمانی کوردی لەهیچ قوتابخانەیەکدا بەکاربهێنرێت‌و نابێ ڕێگەبدرێت لەزمانی تورکی بەولاوە هیچ زمانێکی‌تر لەناو وڵاتدا بەکاربهێنرێت.

٤- چاککردنی ڕێگەوبان بۆ ئاسانکردنی هات‌وچۆ لەو ناوچانەدا (بێگومان مەبەست ئاسانکردنی گەیشتنی هێزەکانی حکومەت بۆ هەر ناوچەیەك بیان ویستایە).

٥- باشکردنی باری ژیان‌و گوزەرانی کاربەدەستانی تورك لەوانەی لەدەزگا حکومەتیەکانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتدا کاروباری ڕۆژانەی حکومەت بەڕێوەدەبەن بۆ ئەوەی بەباشی لەو ناوچانەدا گوزەران دەکەن‌و پێویستە خانووبەرە بۆخۆیان‌و خاوخێزانیان دابین بکرێت.

٦- هەوڵبدرێت ئەو کارمەندانەی دەنێررێن بۆ ناوچەکانی ڕۆژهەڵات لەو فەرمانبەرانە بن کە کارامەو لێهاتووبن بۆ ئەوەی کاروبارەکانی حکومەت بەشێوەیەکی باش بەجێ بێنن.

کە ئەو نامەیەی (SIR.SPEARS)و کۆپی نەخشەکەی تورك دەگاتە لای سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا سکرتێرەکەی وەکو لەهەمان دوکیومێنتدا باسکراوە لەسەری نوسیوە:

((لەبەر ئەوەی سیاسەتی تورك لەسەر بناغەیەکی ڕەگەزپەرستی پێکهاتووە، بۆیە کاربەدەستەکانیشی هەر هەمان ڕێباز دەگرنەبەر بۆ ئەوەی هەستی نەتەوایەتی لەناو کەمەنەتەوەکانی تورکیادا لاوازبێت‌و

پەرەنەسێنێت و تورك وەكو میللەتێكی ڕەگەزپەرست و سەوداسەری سەربازێتی شتێكی ئەوتۆی لەباردا نییە بتوانێت خزمەتی ڕۆشنبیرێتیو شارستانێتی بكات)).

لەپاشكۆی ئەو دوكیومێنتەدا سكرتێرەكەی سەرەك وەزیران باسی سەرسوڕمانی خۆی كردووە كە خۆیبون چۆن و لە چ ڕێگەیەكەوە دەقی ئەو نەخشەیەی توركی دەستگیر بووەو وتوویەتی:

((تۆ بڵێی ئەو پێشنیازەی مفەتیشە گشتیەكەی تورك ئامادەی كردووە (كەمەبەست عابدین ئوزمانە) لەلایەن مركزی مخابەراتی ڕۆژهەلاتی بەریتانیاوە (the middle east intellegence army) كە كورتەكەی بریتییە لە (M.E.I.A) بەشێوەیەك لەشێوەكان گەیشتبێتە دەست خۆیبون؟))

لەباسی شۆڕشی دەرسیمدا, لەشوێنی خۆیدا دوبارە دەچینەوە سەر باسی پێشنیازەكانی ئەو نەخشەیەی (عابدین ئوزمان) كە پەیوەندی بەبارو هەلوێستی كوردستانەوە بوە بەرلەدەستپێكردنی شۆڕشی دەرسیمداو ئەوەی شایانی باسە لەباسی سێهەمی بەشی سێهەمدا دوبارە ئامارە بۆ ئەو یاسایانە دەكەینەوە كە حكومەتی تورك دەری كردووەو پروفیسۆر حسرتیان بەرلەمە ئامارەی بۆ هەندێكیان كردووە بۆ ئەوەی ئەوانەی پروفیسۆر حسرتیان بەرلەمە باسیكردون لەزنجیرەی ئەو یاسایانەی حكومەتی تورك لەپەیمانی لوزان بەدواوە دەری كردووە.

بۆ پوچەڵكردنەوەی پڕوپاگەندەی توركەكان دەربارەی هەڵوەشاندنەوەی (خۆیبون) زنار سلوپی لەلاپەڕە (٢١٠)ی كتێبەكەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی چالاكی حۆیبونی بەم جۆرە كردووە:

((ئەندامە تازەکانی خۆیبون بەو پەڕی چالاکیو بێ ووچان لەبارودۆخی سیاسی تازە کۆبووونەوە بۆ ئەوەی کاروباری خۆیان ڕێك بخەن بەشێوەیەکی چالاکانە لەپێناوی بەرژەوەندی نیشتماندا. چاوەڕوانی ئەوە داکرا هەندێ گۆڕانکاری تازە دەست پێ بکاتو لەگەڵ هەندێ لەڕێکخراوە سیاسیەکانا کەوتنە گفتوگۆو لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن تواناو دەسەڵاتی هەموویان یەك بخرێت بۆ گەیشتن بەو ئامانجانەی هەموویان لەسەری ڕێکەوتبوون کە یەکێك لەو تەقەلایانە بریتی بوو لەو پێوەندییەی خۆیبون لەگەڵ مامۆستا رفیق حیلمی نیشتمانپەروەرو لێ هاتوو هەڵکەوتوو کە نوێنەری کۆمەڵی (هیڤی – هیوا) بوو لەباشووری کوردستاندا.

بۆ ئەو مەبەستە مامۆستا رفیق حیلمیو هاوڕێکانی (عزت عبدالعزیز بەگ– نقیب روکنی ناوسوپا)یان نارد بۆ مەرکەزی خۆیبون (لەدوایدا عزت عبدالعزیز لەگەڵ سێ ئەفسەری تردا کە مصطفی خۆشناوو خیر الله حمە قودسی هەموویان لەلایەن حکومەتی عێراقەوە اعدام کران).

لەئەنجامی ئەمەدا بڕیاردرا نوێنەری هیوا لەگەڵ (اکرم جمیل پاشا) و (عبدالرحمن علی یونس ئاغا) کە نوێنەری خۆیبوون بوون یەکتری ببینن, بەڵام بەهۆی دەستپێکردنی شەڕی جیهانەوەبارودۆخی ناوچەکە ئاڵۆز بووبوو, لەو کاتەدا لەو شوێنەی دەستنیشانکرابوو نوێنەری هیوا نەیتوانیبوو نوێنەری خۆیبوون ببینێتو مامۆستا رفیق حیلمی ڕۆژی (١٩٤٤/٢/٩) نامەیەکی ناردبوو بۆ قدری جمیل بەگ (زنار سبوپی)و هۆی ئەو یەکتری نەبینینەی تیا ڕونکردبووەو داوای کردبوو (ئەسکەندەر بەگ)ی نوێنەری خۆیبوون بچێتە سەر سنوور (دیارە مەبەست سوریاو عێراقە)و لەڕێگەی (ئیبراهیم عزیز بەگ)ی نێردراوی هیواوە چاوی بە ئەسکەندەر بەگ

بکەوێت و نامەی هیوای بۆ بنێرن و بارودۆخی باشوری کوردستانی بۆ ڕوون بکەنەوەو کارێکی وا بکرێت پێوەندییەکی هەمیشەیی لەنێوان هەردوولادا بکرێت.

ئەوەی شایانی باسە، قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە (٢١٣)ی کتێبەکەیدا بەدوورودرێژ باسی نیشتمانپەروەرێتی و تواناو لێهاتوویی مامۆستا رفیق حلمی کردووە، دەربارەی (ئەسکەندەر بەگ)یش زنار سلوپی وتوویەتی ئەسکەندەر بەگ ئەندامێکی چالاکی خۆیبوون بووەو ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لەدامەزراندنی کۆمەڵی خۆیبووونداو بەرلەوەی ببێت بەئەندامی خۆیبوون، لەدوای شەڕەکەی شێخ سەعیدی پیران ئەندامی (حزبی شعبی کورد) بوە.

بێجگە لەو چالاکیەی خۆیبوون لەگەڵ حزبی هیوادا لەباشووری کوردستان، دوای ئەوەی کۆماری مهاباد لەکوردستان دامەزرا قدری جمیل بەگ پاشای دیاربکری کە نوێنەری خۆیبوون بوو چووە مهابادو وەکو نوێنەری ئەو کۆمەڵە هاوکاریی کردووە لەگەڵ کاربەدەستانی کۆماری کوردستاندا لەمهابادو وێنەیەکی قدری جمیل پاشا لەگەڵ قازی محمدی سەرۆکی کۆماری کوردستان لەمهاباد لەلاپەڕە (٣٢٢)ی کتێبەکەی قدری جمیل پاشا/ زنار سلوپی) بلأوکراوەتەوە.

بەشی دووهەم

شۆڕشی درسیم (١٩٣٦-١٩٣٨)

لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ و کاولکردنی سەدان گوندو سووتاندنی هەزاران خانوو وەکاولکردنی ڕەزوباخ و ئاوارەکردنی دەیان هەزار کوردو دوورخستنەوەیان بۆ ناوچە دوورەکان, ئیتر ڕژێمی تورك بۆ تەواوکردنی ئەو نەخشانەی لەشۆڕشی پیران و ئاگریداغدا بۆیان تەواو نەکرابوو, بڕیاریدا ناوچەی درسیمیش وەکو ناوچەکانی پیران و ئارارات کاول بکات و دانیشتوەکانی بەکۆمەڵ بگوێزێتەوەو لەخاکی نیشتمانی خۆیان دووریان بخاتەوەو بەشێوەیەکی پەرەوازەیی لەناوچە تورك نشینەکانا بەزۆرەملی نیشتەجێیان بکات بۆئەوەی لەماوەیەکی کەمدا وایان لێ بکات هیچ هەستێکی کوردایەتیان تیادا نەمێنێت و لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا بتوێنرێنەوە.

لەبەرگی دوهەمدا, لەدوای شەڕی جیهانی یەکەم باسی ڕاپەڕینێکی ناوچەی درسیم کرا لەریزی زنجیرە ڕاپەڕینەکانی پێش شۆڕشی پیرانداو باسی ئەوە کرا تورکەکان لەماوەیەکی کەمدا توانیبویان ئەو شۆڕشە دامرکێننەوە کە بەداخەوە هەندێ لەسەرکردەکانی ناوچەی درسیم لەو ڕاپەڕینەدا کەمتەرخەمیان کردبوو, بەلای شۆڕشەکەدا نەچوبون, بۆ نمونە

(سەید رەزا)ی دەسەڵاتداری ناوچەکە بێلایەن وەستاو لای وابوو حکومەت حسابی ئەو بێ لایەنییەی بۆ دەکات‌و نەیدەزانی ڕۆژێکیش دێ پەلاماری ئەویش دەداو بەدەردی سەرکردەکانی تری کوردی لێ دەکات‌و لەڕاستیدا لەدوای دامرکانەوەی شۆڕشی ئاگریداغ نورەش هاتە سەر ئەو, حکومەت بەئاشکرا دوژمنایەتی خۆی بەرامبەر دانیشتوانی ناوچەکە دەربڕی‌و ساتێك سەید رەزا بۆی دەرکەوت حکومەت وازی لێ ناهێنێت‌و حسابی بێ لایەنیەکەی جارانی بۆ ناکات ئیتر ئەویش ناچاربوو, سەرکردایەتی شۆڕشێکی تری گرتە ئەستۆی خۆی بەڵام تازە کارلەکار ترازابوو, حکومەت خۆی بەهێز کردبوو نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشابوو بۆیە شۆڕشەکەی درسیمیش بەسەرکردایەتی سەید رەزا وەکو شۆڕشەکانی تر لەناوبرا.

باسەکانی ئەم بەشەی شۆڕشی درسیم بریتین لەم باسانەی خوارەوە:

باسی یەکەم: هەڵوێست لەباکوری کوردستان بەشێوەیەکی گشتی‌و لەناوچەی درسیم بەتایبەتی بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش.

باسی دوهەم: هۆی دەستپێکردنی شۆڕش‌و بەشداربوانی شۆڕش‌و سەرکردەکانی شۆڕشش.

باسی سێهەم: سەرەتای دەستپێکردنی شۆڕش‌و ڕووبەڕوو بوونەوەی شۆڕشگێڕەکانی درسیم بەرامبەر بەهێزەکانی حکومەت.

باسی چوارەم: شکانی شۆڕش‌و سەرەنجامی شۆڕش‌و سزادان دانیشتوان‌و ئاوارەکردنیان.

باسی پێنجەم: هەڵسەنگاندنی شۆڕش‌و کەم‌و کوورییەکانی.

باسی یەکەمی

هەڵوێست لەباکوری کوردستان بەشێوەیەکی گشتیو لەناوچەی درسیم بەتایبەتی بەر لەدەسپێکردنی شۆڕش

دوای ئـەو هـەموو تاوانانـەی تورکـەکان دژی دانیشـتوانی ناوچـەکانی ئاراراتیان کردبوو زۆری پێ نەچوو دەستیانکرد بەهەڕەشەکردنو سزادانی دانیشتوانی درسیمو کوردیـان ناچارکرد دووبـارە دەسـت بداتـەوە چـەكو شۆڕشێکی تـر دەسـت پـێ بکـاتو گـەلێك سەرچاوە باسـی هەڵوێسـتی ئـەو ڕۆژانەی ئەو ناوچەیەیانکردووەو لـەم باسـەدا هەوڵئـەدەین کورتەیـەکی ئـەو سەرچـاوانە بخەینـە پـێش چـاو کەباسـی هەڵوێسـتیان کـردووە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕش.

دەربـارەی بـاوردۆخی پـێش شـۆڕش، باسـیل نیکـتین لەلاپـەڕە (١٩٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٤) ئاماژەی بۆ باسێکی (مارشال دابیری) کردووە کـە لەڕۆژنامـەی (لماتـان)ی ژمـارەی ڕۆژی (١٩٣٠/١٢/١)دا بڵاوی کردۆتـەوە کـە وتوویـەتی: شۆڕشـی کورد هێشتا کۆتایی پـێ نـەهاتووەو صـلاح الـدین کـوڕی شـێخ سـعید (مەبەسـتی شـێخ سـعیدی پیرانـە) کـەوەختی خـۆی لەدادگایەکی تورکدا زیندانکرابوو کەبەربوو ئەویش چوە پاڵ شۆڕشگێڕانی

درسیم کەخۆیان ئامادەکردبوو بۆ شۆڕش و جەندرمەکانی تورك لەساڵی (١٩٣٣)دا هێرشیان کردە سەر (شێخ فەخری) لەدەوروبەری دیاربکرداو دادگای حکومەتی تورك کە دادگایەکی سوپایی بوو زنجیرەیەك بڕیاری لەساڵی (١٩٣٤)دا دەرکرد بۆ لەسێدارەدان و زیندانکردنی هەمیشەیی چەند کەسێك و لەنێوان ساڵانی (١٩٣٤-١٩٣٧)دا کە حکومەت هەوڵی دابوو دەست بەسەر هەڵوێستدا بگرێت ڕاپەڕینی (اسبارتا) لەساڵی (١٩٣٥)دا بەرپاکرا کە (شیخ البدیع الزمانی کوردی) تیایا بەشدار بووبوو وەلەناوچەی (موش)دا جۆرە یاخیبوونێك ڕوویدا کەیاخی بووەکان بڕیاریاندا هیچ جۆرە باجێك نەدەن بەحکومەت و لەئەنجامی ئەمەدا شۆڕشی درسیم (تونجلی) دەستی پێکرد پاش ئەوەی حکومەت دەستی کردبوو بەدەسدرێژیکردن و کاولکردنی خانووی ئەو دێهاتانەی بەشدارییان کردبوو لەو ڕاپەڕین و یاخی بوونەدا.

باسیل نیکتین ئەڵێ: ئەگەر دەتەوێ بەتەواوەتی لەدڕندەیەتی و لەتاوانی تورکەکان بگەیت کتێبی (درسیم کردستان تأریخندە) بخوێنەرەوە (مەبەستی باسیل نیکتین کتێبەکەی نوری درسیمی‌یە کە تێکۆشەرێکی ڕۆشنبیری کوردو هاوکاری سەیدڕەزای سەرکردەی شۆڕشی درسیم بوە وەکو لەدوایدا چەند جارێك باسی دەکرێت).

دەربارەی هەڵوێستی بەرلەدەسپێکردنی شۆڕش، پروفیسۆر حسرتیان ئاماژەی بۆ بەشێك لەو مقالەیە کردوە کە لەرۆژنامەی (Temps)ی ڕۆژی ١٩٣٧/٨/١٨ دا بڵاوکراوەتەوە کەباسی هەڵوێستی ئەو ڕۆژانەی بەم شێوەیەی خوارەوە کردووە:

((هەتا ئێستا نەتوانراوە عەشایرەکانی کورد لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا بتوێنرێتەوە چونکە کێشەکە ئێجگار ئاڵۆزەو ژمارەی ئەوانەی حکومەتی تورک بەتاوانباریان دادەنێت زۆرن ئەمە ماوەی دوو ساڵە حکومەتی تورکیا یاسایەکی بێ سنووری دەرکردووە کە بەپێی ئەو یاسایە دەسەلاتێکی زۆرو فراوان دراوە بەوالیەکی سوپایی کە (عبدالله ئالب دوغان)ە، بۆ ئەوەی بتوانێت هەموو دەسەلاتی خۆی بەکاربێنێت بۆ دابینکردنی ئاسایش لەناوچەکەداو ماوەی ئەوەی پێ دراوە هەموو جۆرە ڕێگەیەك بەکاربێنێت بۆ سەرگرتنی ئەو مەبەستە، بەلام لەوساوە هێشتا دەزگاکانی ڕاگەیاندنی حکومەت هیچ شتێکیان بلاونەکردۆتەوە، هەرچەند ئەو هەنگاوانەی حکومەت نابوی بۆسەرگرتنی نەخشەکەی هەتا ڕادەیەك کاری خۆیانکردووە بەلام لەگەڵ ئەوەشدا نەتوانراوە کورد بێدەنگ بکات و ئەو ترس و لەرزەی خرابووە دڵی دانیشتوانی (العزین)ەوە بۆ ترساندنیان ئەگەرچی لەسەرەتادا کاری خۆی کردبوو، بەلام هەتاسەر ئەو ترسە درێژەی نەکێشا.

لەساڵی (١٩٣٤)دا حکومەت بڕیاریدا کارێکی وا بکرێت هەموو عەشیرەتەکانی ناوچەی درسیم بخرێنە ژێر کۆنترۆڵەوەو لەسەرەتادا بەزەبری پۆلیس و جەندرمەو پروپاگەندەو بلاوکراوەکانی ناو ڕۆژنامەکانی تورك لەلایەن زاناو نوسەرانی تورك کە بلاویان دەکردەوە کەوا کوردە زازاکانی (درسیم) بەڕەگەز دەچنەوە سەر ئەو تورکانەی لەدێرزەماندا لەدەشتەکانەوە ڕوویان کردۆتە چیاکان و بەمە لەچاو تورکەکانی تردا لەباری زمان و ڕۆشنبیرییەوە جیابوونەوەو دواکەوتوون، بەلام لەگەڵ ئەمەشدا ئەمانە هەموویان بەپەرۆشن و

بەوپـــەڕی دڵســـۆزییەوە هەوڵئـــەدەن بچـــنەوە ڕیـــزی براهاوولاتیـــەکانی خۆیان و لەگەڵیانا ببنەوە بەیەك)).

حســرتیان لەکتێبەکەیـدا ئامـاژەی بـۆ موسـوعەیەکی تـورکی کـردووە (موسـوعە الحیـاە) مجلـدی حەوتـەم، چاپی ئەسـتەمبول سـاڵی ١٩٣٢ کە لەلاپەڕە (٢٩٩٦)دا ووتراوە لەیەکێك لەو بنکانـەی بۆ کورد تـەرخانکراوە (دیـارە بنکـەی ئاوارەکـان) بـووە، زۆربـەی کوردەکـانی کۆمـاری تورکیـا بـەزمانی تـورکی قسـە دەکـەن و بـاری ژیانیشـیان هـەروەکو تـورك وایـە لەبەرئـەوە ئێمـەی کاربەدەسـتانی حکومـەت ئەوانـە بەنەتەوەیـەکی تر ناژمێرین.

حســرتیان لەباســەکەیدا ئـەڵێ: حکومـەتی تـورك بـۆ سـەرگرتنی ئـەو نەخشـەیەی بـۆ درسـیمی ئامـادەکردبوو بەمەبەسـتی دابینکردنـی ئاسایش، ویلایەتێکی تازەی لە درسیمدا دروستکرد بەناوی (تونجلی)بۆ ئـەوەی نـاوی درسیم نـەمێنێت و هێزێکـی حکومەتی تیاداناو بنکەیـەکی بۆ دروستکردن و بـــەزمانی تـــورکی و کاربەدەســـتانی حکومـــەت بڵاویـــان دەکـــردەوە کـــەوا لەبەرئـەوەی زازاکـان زمـانی خۆیـان بیرچـۆتەوە کـە زمـانی تورکییـە، بۆیـە دووبـارە فێـری زمانەکـەی باووباپیرانی خۆیـان دەکرێنـەوەو بەشـێوەیەکی ڕەسمی بـەکارهێنانی ووشـەی کـورد قەدەغـەکراو ڕێگەنـەدرا بـەهیچ کەسێك ئەو ووشەیە بـەکاربێنێت و ڕێگـەش لەوە گیرا کەجلی کوردی لەبەربکرێت و گۆرانیش بەکوردی یاساغ کراو ڕێگەی لێ گیرا.

سەرچـاوەیەکیتر کـە بریتـییـە لـەگۆڤاری (the kurds) سەرچـاوە (١) ژمارە (٢٣)ی ساڵی ١٩٨٢ باسی ئەوەی کردووە چۆن حکومەتی تورك دوای ئـەوەی لـەپاش تـەواوبوونی شـەڕی ئاگریـداغ دەسـتیکردبوو بـەئاوارەکردنی

کورد بەپێی ئەو یاسایەی لەساڵی (١٩٣٢)دا دەرچووبوو, ئەو کوردانەی ئاوارەکران لەناوچەکان درسیم کە ئیمڕۆ پێی دەوترێت تونجلی, دانیشتوانی ئەو ناوچەیە هەرچەند شوێنەکەیان زۆر گەورە نەبوو بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتوەکانی خۆڕاگربوون و ساتێك سێ فەیلەقی تورك پەلاماری ناوچەکەیاندان توانیان تاساڵی (١٩٣٨) بەرگری لەخۆیان بکەن.

لەکۆتایی باسی شۆڕشی ئاگریداغدا - بەشی سیازدەهەم- بارودۆخی کوردستان دوای شۆڕشی ئاگریداغ باسی ئەو نەخشەو پێشنیازەمان کرد کە (عابد ئۆزمان - عابد عوسمان) ئامادەی کردبوو وەکو پرۆگرامێك بۆ حکومەت بۆ ئەوەی ڕێگە لەبزوتنەوەی کورد بگرێت جارێکی‌تر سەرهەڵنەداتەوەو حکومەت بۆ بەجێهێنانی ئەو نەخشەیە چەند یاسایەکی دەرکرد کە لەو باسەدا ئاماژەیان بۆ کراوەو ئەوی مابوەوە لەو نەخشەیە لەناوچەی درسیم و لەشۆڕشی درسیمدا بەکارهێنرا.

دەربارەی هەڵوێستی حوکمەتی تورك بۆ بەجێ هێنانی ئەو نەخشەیەو ئەو پێشنیارانەی لەناوچەی درسیمدا, دوکتۆر عەزیز شەمزینی لەلاپەڕە (٩٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) بەم شێوەیە باسیکردووە:

لەساڵی (١٩٣٥)دا تورکەکان بۆ تەواوکردنی سیاسەتی بەزۆر کردنی کورد بەتورك ڕویانکردە ناوچەی درسیم و بۆ سەرگرتنی مەبەستەکانیان پێویستی‌یان بەڕاگەیاندنێکی تیوریو لەشکرکێشی هەبوو, لەو ڕووەوە ڕۆژنامەی (تان) لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٤/٨/١٨)دا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە وتوویەتی:

(مەسـەلەی بـەتورك كردنـی خێڵـەكانی كـورد هێشـتا لـەقۆناغی سـەرەتایی‌دایە بەتایبـەتی پـاش ئـەوەی هەنـدێلا خـەریكی دەسـتتێوەردانن لەكاروباردا كەبەمە كێشەكە هەتا ڕادەیەك ئاڵۆزیی تێ كەوتووە.

نزیكـی دوو سـاڵ لەمەوبـەر (مەبەسـتی لـەدوای دەركردنـی ئـەو یاسایەی لەسـاڵی ١٩٣٢ دا دەركـرا كەلـەكۆتایی باسـی ئاگریداغـدا باسمـانكردووە) سیسـتەمێكی تایبـەتی هێنرایـە كایـەوە كـە بـەپێی ئـەوە تێكـڕای دەسـەڵات هـەمووی درا بەفەرمانـدەی سـوپا كـە(عبـدالله ئالـب دوغـان) بـوو, بـەنیازی ئەوەی ئاسـایش‌و هێمنـی لـەو ناوچـانەدا بەرپابێت كـە حكومـەت مەبەسـتی بووە)).

دوكتۆر عزیز شمزینی لەكتێبەكەیدا ئاماژەی بۆ بەشێك لەڕاپۆرتەكەی – یا پێشنیازەكەی– عابـدین ئوزمـان كـردووە (بەداخـەوە باسی سەرچاوەكەی نـەكردووە) كەوتوویـەتی ئـەو ڕاپۆرتـە بریـتی بـوە لـە(٢٣) لاپـەڕە كـە بـەناوی (مفتشیەتی گشتی ژمارە(١), مەكتەبی تایبەتی)یەوە ناردوێتی بۆ وەزارەتی نـاوخۆی توركیا كـە وەكـو دوكتـۆر شمزینـی باسیكردووە كورتـەو پوختـەی ئەو ڕاپۆرتە بەم جۆرە بووە:

((ئەم ڕاپۆرتە ڕاپۆرتێكی تایبەتە بەچۆنێتی داڕشتن‌و دەستنیشـانكردنی سیاسەتی كاروبـاری نـاوخۆی ویلایەتـەكانی سەر بەناوچـەی موفەتیشیەتی گشـتی یەكـەم (واتـە ویلایەتـەكانی بـدلیس, دیـاربكر, وان, هـەكاری, مـوش, مـاردین, ئورفـە, سیرت (سـعرت) كـە سـەیر ئەوەیـە ناوچـەی درسـیم لـەناو چوارچێوەی ئەم موفەتیشیەتەدا ناوی نەهاتووە).

راپۆرتەکـە دەڵێـت: مەبەسـت لەراپۆرتەکـە دەسـتەبەرکردنی مانـەوەی ناوچـەکە وەك بەشـێکی جیانـەکراوە لەنیشـتمانی تـورك، بەتایبـەتی ئـەم ناوچەیە زۆر دەوڵەمەندە بەسامانی سروشتی.

ڕوداوەکەی شێخ سعید زادەی بیروباوەڕی کوردایەتی بوو (دان نانی ئەم ڕێبـەرو لێپرسـراوەی تـورك بەراسـتیی شۆڕشـەکەی شـێخ سـعیددا کـە وتوویـەتی شۆڕشـێکی ناسیونالسـتی بـووە هـەموو درۆو دەلەسـەکانی کاربەدەسـتانی تـورك‌و ڕۆژنامـەکانیان بـەدرۆ دەخاتـەوە کـە هەمیشـە ویستبویان ئەو شۆڕشـە بەیاخی بوونێکی کۆنەپەرستانە لەقەڵـەم بدەن). هەروەها ئەو ڕاپەڕینەی تر کە بەسەرکردایەتی چەند کەسێك لەناو چیاکاندا هەڵگیرسـا وەك جوڵانەوەکـەی (حـاجۆ)و ئـەوەی دانیشـتوانی (ساسـون)و ڕاپەڕینەکـــەی (ئاگریـــداغ)، ئەمانـــە هـــەموویان بەهـــەمان بیروبـــاوەڕ زاخـاودرابوون‌و ئەوانـەی پڕوپاگەنـدە بـۆ ڕوداوەکـانی (زیـلان) پڕوپاگەنـدە دەکەن ئەوانیش هـەر بەهـەمان شت پشت ئەستور بوون وچەتەکانی (علـی جـان)، (سـەید خـان)و دەست‌و پێوەندەکانیان کەلـە (٨٠ – ١٠٠) چـەکدار پێکهـاتبوون، هـەروەها بزوتنەوەکـەی (محمـد یـونس)و عبـدالرحمنی کـوڕی لە(ملکان) کە ئیمڕۆ خراوەتە سەر ناوچەی قەدەغەکراوی (ساسون) ئەمانـە هـەموویان زادەی بیروبـاوەڕی کوردایـەتی‌و چـەنەبازی‌و دەم درێـژی بـۆ مەبەستی وەدەسهێنانی ئۆتۆنۆمی بەتایبـەتی ناوبراو (کـە مەبەستی محمـد یونسە) بەهـەڵس‌و کـەوتیا وەکو مامۆستایەکی ژێـر دێتـە بەرچاو، کەسـانی تریش وەکو (فەرزندەی حەسەن نلی حەدۆ، یادۆ، علی خـان، سـەید خـان، عزەت موسـی، جبرانلـی خالـد، حەسنالدی خالـد، بدلیسـی، زیـا و (مەبەسـت

یوسف ضیاء بەگە) واحسان نوری پاشاو هیتر، هەروەها زیندوەکانو هەم مردووەکان هەموویان بەپاڵەوانو تێکۆشەری نەتەوەیی دادەنرێن.

ئەبێ دان بەوەدا بنرێت کە پروپاگەندەی دەرەوەی کوردستان لەوپەڕی برەودایە، لەبەرئەوە ئەگەر بەزانیارییە گرنگەکانی دەنگوباسە ڕەسمیەکانو تایبەتەکان پشت ببەستم دەتوانم بەئاسانی بیروبۆچوونەکانی خۆم بسەلمێنم:

چالاکی بدرخانیەکان لەسوریە، پروپاگەندەو ئامۆژگارییەکانی مارکسیزم لینینزم لە (یریڤان – ئەرمەنیای سۆڤێت)، چالاکیەکانی ئەرمەنیەکانی دەرەوەی وڵاتو بڕیارەکانی کۆنگرەی کوردی لەیریڤان، ئەمانە هەموویان بەمەبەستی بوژانەوەی گیانو هەستی کوردایەتیە، خورت بونو درێژەپێدان بەو چالاکییانە زیانێکی زۆر دەگەیەنن بەنیشتمانەکەمان. ئیمڕۆ کوردەکان ئەگەرچی بەیارمەتی ئەرمەنیەکان هیچیان بەهیچ نەکردووە، بەڵام بەتەمای ئەوەن لەکاتێکدا دەست بکەن بەڕاپەڕین کە تورکیا سەری لێ شێوابێو گیروگرفتی ناوخۆو شەڕی دەرەکی تەنگی پێ هەڵچنیبێت.

لەڕاستیدا کوردو ئەرمەنیەکان کە ئیمڕۆ لەسوریادا گیرساونەتەوە، ئەگەر بیانەوێ دەتوانن هێزێکی چەکداری دە هەزار کەسی پێکەوەبنێزو کوردەکانی ناوخۆی وڵات ڕاپەڕێننو لەهەرکاتێکدا تورکیا تووشی تەنگەتاویو تەنگو چەڵەمەیەکی سیاسی بوو ئەوسا پەلامار دەدەنو لەگەڵ کوردەکانی ناو وڵاتدا هاریکاری دەکەن.

مەبەستم لەباسکردنی ئەم مەسەلانە بریتییە لەخۆدەربازکردن لەو زیانە ناوخۆیو دەرەکییانەی بەهۆی مەسەلەی کوردەوە تووشی کۆماری تورکیا

دەبێتو مەبەستم دەستنیشانکردنی ئەو هەنگاونانو کارانەیە کە پێویستە بنرێنو بکرێن بۆ سەرکوتکردنی جولانەوەکە کە دەبوایە ئەم کارە زوو بکرایەو نەخرایەتە ئیمرۆ.

بۆ گەیشتن بەمەبەستەکانمان ئایا پێویستە کام ڕێگا بگرینەبەر؟؟ ئایا پێویستە ئەو ناوچەیەی لە(١٦) پارێزگا – ویلایەت– کەکوردنشینن، کەبەڕاستی ئەو شوێنانە لەجوانی دیمەنو سامانی زۆردا بەهەشتێکن بۆ خۆیان، ئایا دەبێ ئەو شوێنانە بەشێکی جیانەکراوەی تورکیا دابنرێنو دانیشتوە کوردەکەی بۆ یەکجاری بکرێن بەتورك یاخود ئەبێ درێژە بەو ڕێو شوێنە بدەین کەچەند ساڵێکە پێڕەوی دەکرێو کارگەیشتووە بەوەی ناوچەکە لەژێر دەسەڵاتی هەمیشەییو چاودێری حکومەتو هێزەکانی دەوڵەتدا بێ؟

لێرەدا پێویستە ڕێز لەگەورە پیاوانی ناوچەکە بگرین، بەپارەو دیاری، فریوبدرێنو چاویان تێربکرێتو جۆرە ئارامیەك بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنرێتو هەر بەزمو کێشەیەکیش لەدواییدا ڕوویدا پێویستە هەنگاو بەهەنگاو چارەسەر بکرێت.

بەبروای من، ئەگەر هەلومەرجی ناوخۆو دەرەوەی وڵات لەبەرژەوەندیی خۆمانابێ، پێویستە ڕێگای یەکەم هەڵبژێرین بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی لەدەرەوەی سنوری ڕۆژهەلاتو باشوردا بۆ مەسەلەی کورد کار دەکەن (مەبەستی کوردستانی ئێرانو عێراقە) دەبێ لەوە تێبگەنو بێنە سەر ئەو باوەڕەی لەناوخۆی وڵاتدا کەس نییە لەزمانیان بگات یا هاوهەستی ئەوان بێت، بۆسەرگرتنو بەجێهێنانی ئەم مەبەستانەش چەند ڕێگایەك هەیەو پێویستە لەچەندین لاوە بەشێوەیەکی ڕێكو پێك بۆ مەسەلەکە بچین:

أ- پێویستە تورکە کۆچەرەکان لەهەردوو لای ڕێگەوبانی سەرزەمینیو هێڵی شەمەندەفەری دەریاچەی (وان)و پێدەشتەکانی (موش)و شارۆچکەکانی (بولانق)و (ملازکرد)ی پارێزگاکانی ڕۆژهەڵات هەموویان نیشتەجێ بکرێنو بۆ بەجێهێنانی ئەم مەبەستە پێویستە پرۆژەیەکی چەند ساڵی بۆ ئاوەدانکردنەوەی ئەو شوێنانە دابڕێژرێو دابەشکردنی زەوی بەسەر کۆچەریەکاناو دەست بکرێت بەدروستکردنو ئاوەدانکردنەوەی دێهات لەو ناوچانەدا.

بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆژانەی ئەو شوێنانە پێویستە تاقمێك کارگێڕی هەمیشەیی دیاری بکرێ لەشارەزایانی پزیشك, ئەندازیار, وەستاو شارەزای تکنیكو ئەگەر هەموو ساڵێك (٣-٥) دێهاتی تورك نشینی سەد خێزانی بەبەردەوام ئامادەبکرێت پێم وایە کارەکەمان زۆر سەرکەوتوو ئەبێتو ئەو دێهاتانەو مەسەلەی بەتورك کردنو تواندنەوەی گەلێکی دواکەوتووی نەخوێندەوار (مەبەستی کوردە) لەبۆتەی گەلێکی ڕوناکبیری پێشکەوتوودا ئاسانتر دەکات, ئەگینا کوردێکی شاخەوانی لەش ساغو تەڕپۆش بەکابرایەکی ئاوارەو دەستکورت ناکرێت بەتورك لەبوتەی تورکدا ناتوێنرێتەوە, بەتایبەتی هەموو جلو بەرەشڕو دادڕاوی ئەو کابرایە لەدەرپێیەکی سپیو کراسێکی شین بەولاوە هیچیتر نییە.. کابرایەك نەخۆشی مەلاریای تێ ورووژابێ, لەخانویەکی کۆندا بژی, لەبرسانا هەڵتروشکابێ, نەخۆشی هەراسانی کردبێت (مەبەستی تورکە ئەگەر حکومەت فەرامۆشی بکات)و هەمیشە خەریکی ئەوە بێ لەڕێگەی دادگاوە ببێت بەخاوەن زەویو زاری خۆی ئەو کابرایە چۆن دەتوانێت

بەئاسانی ئەو کوردە شاخاوییە لەش و مێشك ساغە لەبۆتەی تورکدا بتوێنیتەوە؟!

ب- پرۆژەی فێرکردنی زمان:

ئەوانەی دەمانەوێ بیان توێنینەوەو لەزانکۆکانی تورکیادا پەروەردەیان بکەین پێویستە وایان لێ بکەین لەجیاتی زمانی کورد بەزمانی تورکی بدوێن کە ئەمە کارێکی زۆر گرنگە لەبەرئەوە پێویستە بەر لەهەموو شتێك منداڵەکانیان لەباوك و دایکەکانیان دووربخەینەوەو لەفێرگەی شەوی تایبەتدا (وەکو شوێنی هەتیوخانەکان) کۆبکرێنەوەو بۆ شوێنی خەوتنیان قەرەوێڵەیان لەداروتەختەی ساکار بۆ دروست بکەین و مامۆستای لێوەشاوە کارامەو بەتواناو باشیان بۆ تەرخان بکەین کە فێرگەکانیان ببەن بەرێوە بۆ ئەوەی ئەو منالآنە بەگیان و هەستی تورکیزم پەروەردەو گۆش بکرێن و پێویستە لەسەر دەوڵەت دام و دەزگای پێویست بۆ ئەو مەبەستە ئامادەبکات و پێویستە زمانی تورکی بکرێت بەتاکە زمانی ئاخافتن لەناو ئەو فێرگانەدا.

شان بەشانی ئەمە دەبێ بەرنامەی تایبەت بەپروپاگاندەی تورکیستی و رێزگرتن لەگەورە پیاوانی تورك ئامادەبکرێت چونکە بەو جۆرە پروپاگاندانە دەتوانرێ گەورەپیاوانی تورك لای ئەو منالآنە خۆشەویست بکرێن و ماوەی ئەم پرۆژەیە سێ ساڵ بخایەنێت بەمەرجێك هەموو منالێك هەر ساڵەی (١٠ - ١١) مانگ لەخوێندندا بێت و پاش ئەو ماوەیە یاسایەکی تایبەتی دەربکرێت بۆ ئەوەی مەسەلەی تواندنەوە وەك کاری کۆمیسیونەکانی لێ بێت.

ج- پرۆژەی تواندنەوە:

پێم وایە پرۆژەی تواندنەوە لەسێ ڕشەدا جێبەجێ بکرێت.

١- ڕشەی ئابووری

٢- ڕشەی تەندروستیو کۆمەڵایەتی

٣- ڕشەی فەرهەنگی

یەکەم: کارتێکردنی ئابووری:

پێویستە دەسەڵاتی ئابووری تەنها بۆ ئەو کەسانە بسەلمێنرێت کە بە یەکجاری وازیان لەکوردایەتی هێناوەو پێویستە لەڕێگەی ئەنجومەنی میللییەوە (دوکتۆر شمزینی لە وەرگێڕانەکەیدا بۆ کوردی بەخانەی گەل ناوی هێناوە) بازرگانەکان فێربکرێن چۆن کاسبی بۆ خۆیان بکەنو چۆن لەگەڵ کوردەکانا هەڵسوکەوت بکەنو لەگەڵ کوردە شاخاویەکانا پێویستە بەتورکی بدوێنو پێویستە وا لەکورد بکرێت چۆن دەوڵەتی خۆش بوێتو لێرەدا نابێ ڕێگە بەهیچ بازرگانێکی گەرۆك بدرێت لەخۆیەوە لەگوندێکەوە بچێت بۆ گوندێکیتر، چونکە ئەو بازرگانە گەڕۆکە (چەرچی) کە هەموو جۆرە کاڵایەکی وەکو ڕۆنو هێلکە دەگۆڕێتەوە وەیا بەنرخێکی هەرزانی دەفرۆشێ ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی دێهاتەکان بەیەکەوە ببەسترێنەوەو لەئەنجامی ئەمەدا لەناو خۆیانا بەکوردی دەدوێنو زۆرجاریش بەپڕوپاگاندەو بڵاوکردنەوەی دەنگوباس والەگوندنشینەکان دەکەن لەشاروشارۆچکەکان دووربکەونەوە.

بۆ زۆرتر چەسپاندنی دەسەڵاتی مەڵبەندە ئابوریە ناوبراوەکانیش ئەبێ بۆ فەرمانبەرە کشتۆکاڵیەکانو بۆ پزیشکەکان چەند وڵاخێك تەرخان بکرێن

بۆ ئەوەی هەمیشە بەناو دێهاتەکانا بگەڕێن و پەیوەندی بەلادێییەکانیشەوە بکەن و بەتێکەڵاوبوون و ئاخافتن بەزمانی توركی پێویستە لەگەڵ ئەمەدا پروپاگاندەی پێویست بڵاوبکرێتەوە.

دوهەم: كارتێکردنی تەندروستیی و کۆمەڵایەتی.

بۆ ئەوەی كارتێكردنی تەندروستیی و كۆمەڵایەتی ئەو ئەنجامەی هەبێت کەخۆمان دەمانەوێت سەربگرێت، پێویستە لێپرسراوانی شارۆچکەکان بەسواری ولاخ بەناو دێهاتەکانا بگەڕێن و پێوەندی بەدێهاتەکانەوە بکەن و تورك و کوردو قزلباش و علی ئیلاهیەکان هان بدەن ژنی یەکتر بخوازن و سەرلەیەکتری بدەن و ئەو فەرمانبەرو سەربازانەی لەڕۆژ ئاواوە ڕەوانەی ناوچە کوردنشینەکان کراون هەموویان هان بدرێن ژنانی کورد بخوازن و بۆ ئەم مەبەستە پێویستە دەوڵەت زەوی و زاریان بەسەردا دابەش بکات بۆ ئەوەی لەو ناوچانەدا جێگیر ببن.

ڕاپۆرتەکەی عابد ئوزمان لەسەری دەڕواو دەڵێ:

بەر لەهەموو شتێك پێویستە بەهیچ شێوەیەك ماوە بەڕوناکبیران و فەرمانبەران و كارگوزارانی دەوڵەت نەدرێت بەزمانی کوردی بدوێن بەتایبەتی لەکاتی کارکردنداو تەنانەت نابێ فەرمانبەر لەگەڵ كارخوازە لادێییەکانیشدا کە فریان بەسەر زمانی تورکیەوە نییە لەگەڵیانا بەزمانی کوردی بدوێن و ئەو فەرمانبەرەی بەکوردی بدوێ دەبێ هەر لەسەرەتاوە ئاگاداربکرێن کەنابێ لەکاتی کارکردندا زمانی کوردی بەکاربێنێت و ئەگەر دوبارەشی کردەوە پێویستە وردە وردە مووچەکەی لێ ببڕێت و لەدواییدا مەسەلەکە بوو بەشتێکی ئاسایی و هەر فەرمانبەرێك زمانی کوردیی بەکارهێنا پێویستە لەسەر کار لاببرێت و ئەبێ هەموو لێپرسراوێکی دەزگای

حکومەت‌و هەموو ئەفسەرێکی ئاسایش‌و پۆلیس لەبەجیٚ‌هێنانی ئەم ئەرکە خۆی بەبەرپرسیار بزانێت.

عابدین ئوزمان لەسەری ئەرواو دەڵێت:

پێش ئەوەی کۆتایی بەمەسەلەی تواندنەوە بهێنم بەپێویستی دەزانم سەرنج بۆ چەند مەسەلەیەکی گرنگ ڕاکێشم کە بریتیە لە:

ئەو کوردانەی لایان وایە هەڵوێست‌و ڕەفتاری نەرمی دەوڵەت زادەی سۆزو بەزەیی نییە بەڵکو زادەی ئەو کردەوانەیە کە خۆیان ئەنجامیان داوە, هەروەها ئەوانەی دێهاتەکانیان کەوتۆتە سنووری ئەو ناوچە قەدەغەکراوانەی کە کاتی خۆی بەرهەڵستی دەوڵەتیان کردووەو بەپروپاگەندەکانی دەرەوەی وڵات خۆیان کردووە بەوابەستە, ئەمانە هەموویان یەك بابەتن‌و هەموویان ئێجگار زیانبەخشن‌و لەسەرێکی ترەوە زۆر گرانە بۆ ئێمە بیان توێنینەوە, لەبەرئەوە پێویستە یەکەیەکە ئەوانە دەستنیشان بکرێن‌و لەدوایدا دەرپەڕێنرێن, ئیمڕۆ کەس نازانێت ژمارەی ئەو جۆرە کەسانە چەندە, بەڵام ئەم ساڵ دەوڵەت بەژێرزارەکی بڕیاریداوە نزیکەی سێ‌هەزار کەسیان لەناوچەکانی ڕۆژئاوادا نیشتەجێ بکات‌و بەپێی بەرنامەیەکی ڕێك‌وپێك لەماوەی (١٥–٢٠)ساڵدا ئەوانەی ناتوێنرێنەوە بەیەکجاری لەناودەبرێن‌و ئەوانەی دەمێننەوە بەیەکجاری بەفەرهەنگی تورکی گۆش دەکرێن‌و بەبێ بەجێهێنانی ئەمانەی خوارەوە مەسەلەی توانەوە سەرناگرێت.

أ– لەپرۆژەی تواندنەوەدا پێویستە:ـ

١– پێویستە بایەخ‌و گرنگی‌یەکی تەواو بدرێت بەئەنجومەنی میللی.

٢- بـۆ خوێندنـــەوەی هــەواڵی نــاو ڕۆژنامـــەو گۆڤارەکــان پێویســـتە پەرتوکخانەی تایبەتی دابین بکرێت.

٣- بۆ ناساندنی شوێنەواری کۆنی تورك مۆزەخانەو پێشانگەی تایبەتی دامـەزرێنرێت, تیپـی گـەڕۆکی گـۆرانی بنێررێـت بـۆ دێهاتـەکان و سـینەماو ئیستگە دامەزرێنرێت کە ئەمانە هەمووی ئەنجامی باشیان ئەبێت.

لـەدوای ئـەوەی بۆچـونی خـۆمم بـەکورتی دەربـڕی دەربـارەی چـۆنێتی تواندنـــەوەی بـــەزۆرە ملـــی بەپێویســـتی دەزانم باســـی ئـــەو مەســـەلانەش بکەمکەبەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بەسەرگرتنی ئـەو مەسـەلەیەوە هەیە.

خاڵی یەکەم: بۆ لەناوبردنی کوردایەتی, یا بۆ بەجێهێنانی دامەزراندنی دەزگایـــەکی کـــارگێڕی تونـــدوتۆڵ لەناوچـــە کوردنشـــینەکانا, پێویســـتە ڕێگـەوبانی تـازە هـەبێت و ئـەو ڕێگاوبانانـەی مـن بەپێویسـتی دەزانم چـاك بکرێن بریتین لە:

ا-ڕێگای دیابکر – سیلوان – ملکان – زیارەت – بتلس – رتاتوان.

ب-ڕێگای زیارەت- سیرت – هەکاری – بەرواری – جەناق – وان.

ج-ڕێگەی وان – باشقەلا – هەکاری – بەرواری.

د-ڕێگای ماردین – ساوور – میدیان – کەرجۆش – سیرت.

ئەگەر ئەو ڕێگاوبانانە بەناوچەی دەسـەڵاتی موفەتیشیەتی گشتی ژمـارە (١)دا (کـە عابـدین ئوسـمـان خـۆی موفەتیشـی گشـتی ژمـارە (١) بـووە). ئـەوا ئـــەو موفەتیشـــیەتە کەمتەرخـــەمی ناکـــاو بەهـــەموو شـــێوەیەك یارمـــەتی کاربەدەستان ئەدات.

بێگومان بەچاککردنی ئەو ڕێگاوبانانە ناوچەکە هەم لەڕووی مادیو هەم لەڕووی زارەکی‌یەوە (مەبەست سەپاندنی زمانی تورکی بەسەر کورددا) گەشەدەکاتو بەخورتیو بەڕێكوپێکی دەبەسترێتەوە بەدایکی نیشتمانەوە (کەمەبەست تورکیایە).

ئەو کوردانەی لەبۆتەی فەرهەنگی تورکدا ناتوێنەوەو هەزاران پروپاگەندەی کوردایەتی کاریان تێ دەکات, بەپێویستی دەزانم بخرێنە گروپی کارەوەو لەکاتی کردنەوەی ئەو ڕێگەوبانە تازانەدا کەڵکیان لێ وەربگیرێتو لەهەمان کاتدا دەبێ فێری زمانی تورکیش بکرێنو هەوڵی تواندنەوەیان بدرێتو نابێ هیچ چاوپۆشی‌یەکیان لێ بکرێت.

خاڵی دوهەم: پەیوەندی بەکوردەوە نەبوە

خاڵی سێهەم بەجێ بەجێکردنی پێشنیازەکانی ناو ڕاپۆرتەکەم گەلی تورك بەختەوەر دەبێتو تورکیا بەرەو پێشەوە دەبات.

ئەم ڕاپۆرتەم دەخەمە بەردەمی بەڕێوەبەری دەوڵەتی مەزن (عصمت ئینونو) کەبۆ وەدەسهێنانی شادمانیو بەختەوەری گەلی تورك لەسەرکەوتنێکەوە بەرەو سەرکەوتنێکی تری دەباتو ڕۆژ لەدوای ڕۆژ تورکیا بەرەو پێشەوە دەڕوات.

من لەکاتێکدا ئەم ڕاپۆرتەم پێشکەش دەکەم, چارەسەرکردنی یەکێك لەگیروگرفتەکانی وڵاتەکەمان بەئەرکی سەرشانی خۆم دادەنێم بۆ ئەوەی دەربارەی ئەوە بڕیارو ئامۆژگاری پێویست دەربکرێت.

امزا/ موفەتیشی گشتی ناوچەی ژمارە (١)

ئابدین ئوزمان

(عابدین عوسمان)

دەربارەی ئەو ڕاپۆرتەی ئابدین ئوزمان کە دوکتۆر شمزینی دیارە باسی پێشەکیەکەی ئەو ڕاپۆرتەی کردووەو کورتەیەکی لێ وەرگرتووە کە ژمارەی لاپەڕەکانی ئەو ڕاپۆرتە (٢٣) لاپەڕە بووە, بەلاّم زنار سلوپی (قدری جمیل بەگ دیاربکری) لەلاپەڕە (١٦٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) بەدوورودرێژ باسی ناوەڕۆکی ئەو ڕاپۆرتەی کردووەو ڕەخنەی لەکەموکوورییەکانی ئەو زانیاریو ژمارانەی گرتووە کە ڕاپۆرتەکە ئاماژەی کردووەو وتوویەتی:

((ئەو زانیارییانەی هەتا ساڵی (١٩٢٤) لەدائیرەی قائیمقامیتی (بیلیجیك) داو لەدەزگاکانی تری ویلایەتەکانی ڕۆژهەلاّتدا هەڵگیرابوون لەگەڵ ئەو سەرژمێرییەی لەساڵی (١٩٢٧)دا کرابوو پڕبوون لەهەڵەی ئاشکراو ژمارەی کورد دوو ئەوەندەی ئەو ژمارەیە بووە کە لەو ڕاپۆرتەدا (مەبەست ئەوەی ئابدین ئوزمانە) ئاماژەی بۆ کردووەو هۆی ئەمەش بریتییە لەوەی ژمارەیەکی زۆری کورد نەخرابووە ناو ئەو سەرژمێرییە کە مەبەستیش لەکەمکردنەوەی ژمارەی کورد ئەوە بووە ئەو سەرژمێرییەی پێ پینە بکرێت کە لەدوایدا لەساڵی (١٩٣٥)دا کرابوو.

بەپێی ڕاپۆرتەکەی ئابدین ئوزمان کوردی کردووە بەدوو بەشەوە.

بەشی یەکەم: ئەو تورکانەی بوبوون بەکورد (کە وتراوە ئەمانە هەموویان بەڕەگەز تورك بوون بەلاّم لەدواییدا بوبونەوە بەتورك وەکو زۆرجار لەباسو ڕۆژنامە تورکیەکانا بلاّویان کردۆتەوە).

بەشی دوهەم: ئەو کوردانەی نازانرێت چۆنو لە چ کاتێکدا بوون بەکورد.

بەپێی ئەو ڕاپۆرتە کە وتوویەتی. ژمارەی کورد لەو ناوچانەدا (١,٢٦٧,٥٧٣) کەس بوون بەلاّم تائێستە نەتوانراوە لەناو ئەم ژمارەیەدا

بەشی یەکەمو دوهەم لێك جیابکرێتەوە, تەنها ئەوەی ڕوون بۆتەوە ئەوەیە دانیشتوانی کورد پترن لەنیوەی دانیشتوانی ناوچەکە کە ئەمە ڕاستی‌یە لەڕووی رەئی گشتی جیهانی‌یەوە زیانێکی زۆری هەیە بۆ بەرژەوەندێتی ولأتەکەمان (زنارسلوپی لەپەراوێزی لاپەڕە (١٦١)ی کتێبەکەیدا وتوویەتی بەپێی سەرژمێری ڕەسمی لەساڵی (١٩٦٥)دا دانیشتوانی تورکیا بریتی بووە لە (٣١,٣٩١,٢٠٧)و ئەوانەی بەزمانی کوردی قسەیان کردووە ژمارەیان (٢,٣٢٥,٧٧٨)کەس تۆمارکراوە (بێگومان کوردێکی زۆریش هەبووە یا نەیانوێراوە بەکوردی قسەبکەنو یالەترسی کاربەدەستانی تورك خۆیان بەکورد دانەناوە لەئەنجامی ئەو هەموو جەورو ستەمەوە کە لەکورد کراوە لەنێوان ساڵانی (١٩٢٤ تا ١٩٦٥) کە تورکەکان خۆیان دانیان بەوەدا ناوە بەزۆر کوردیان لەبۆتەی تورکدا تواندۆتەوە.

بەپێی ڕاپۆرتەکەی ئابدین ئۆزمان کەزنار سلوپی باسیکردووە, عابدین عوسمان وتوویەتی:

(لەڕاستیدا لەناوچەکەدا کوردی تیادا نییە بەڵکو تەنها ئەو تورکانەی تیادایە کە تورك بوونو بوون بە کورد!!).

بەڕاستی شتێکی پڕ لەسەیرو سەمەرەیە کەبوترێ تورکی واهەبووبێت بووبێت بەکورد, لەهەمووشی سەیرتر نە عابدین ئوزمانو نەنووسەرانو ڕۆژنامە تورکیەکان کە هەمیشە ئەو قەوانەیان لێداوەتەوە جارێك لەجاران نەیان وتووە: هۆی چی بوە کە تورك خۆی کردبێت بە کورد! ئایا کورد ڕۆژێك لەڕۆژان دەوڵەتو حکومەتو دەسەلأتێکی ئەوتۆی هەبووە بەزۆر ئەو تورکانە بکات بەکورد وەکو چۆن تورکەکان بەئاشکراو بەزورە ملی کوردیان کردبوو بەتورك!؟!

ئەگەر تورکەکان لەو ڕووەوە هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە نییە کەبۆچی تورك بوە بەکورد, بەلأم بەپێچەوانەوە کورد بەڵگەیەکی زۆر بەهێزی بەدەستەوەیە کەچۆن هەندێ لەکوردەکان لەکاتی خۆیدا بوون بەتورك و ئەگەر تورکە ڕۆشنبیرەکان چاوێك بگێڕن بەشەرفنامەی شەرفخانی بدلیسی‌دا کە بەئاشکرا وتوویەتی: ژمارەیەکی زۆر لەکوردەکان حەزیانکردووە جنسیەی عوسمانی‌یان دەستگیربێت و لاشیان وابووە کوردو تورك هەردوولایان موسوڵمانی سوننی مەزهەب بون و لەبەرئەوە پشتاوپشت خۆیان بەتورك تۆمارکردووە.

ئابدین ئوزمان لەگەڵ ئەو هەموو بۆچوونە پڕ لەپێچ و پەنایەی دەربارەی کورد دەری بڕیوە نەیتوانیوە لەڕاستی‌یەك لابدا کەوتوویەتی:

((هەستی نەتەوایەتی لای کوردەکان ئەوەندە بەهێز بووە کە تورکەکانی دراوسێیان توانای ئەوەیان نەبووە لەناو بۆتەی خۆیانا کوردەکان بتوێننەوە... لای کوردەکان بیروباوەڕی نەتەوایەتی و سەربەخۆیی بەشێوەیەك بلأوبوبوەوە کە مێشکی کوردەکانی ناوچەکەی پڕکردبوو)).

بێگومان عابدین ئوزمان ئەم ڕاستی‌یەی بۆیە وابەزەقی و بەئاشکرا باسکردووە لەڕاپۆرتەکەیدا بۆ ئەوەی کاربەدەستانی حکومەتەکەی خۆی ناچاربکاو هانیان بدات بەوپەڕی توندوتیژییەوە خەریکی تواندنەوەی کوردبن لەبۆتەی تورکدا.

زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەوەی عابدین عوسمان وتوویەتی کوردەکان تورك بون بەڕەگەز بەلأم لەماوەیەکدا بون بەکورد بۆیە پێویستە بگەڕێنەوە ڕیزی برا تورکەکان و دەربارەی ئەمە ڕوی دەمی کردۆتە ئابدین ئوزمان و پێی دەڵێت:

((باشە ئەگەر ئەو لای وایە کورد بەرەگەز تورك بوون بۆچی ناچێت سەیری لاپەڕەکانی ناو فایلەکانی دادگاکانی تورك بکات کەچۆن کوردەکان لەبەردەمی دادگاو لەبەردەمی پەتی قەنارەدا ئامادە نەبوون لەکوردایەتی خۆیان لادەن و بەپێچەوانەوە هاواریان دەکرد بژی کوردو کوردستان؟؟

ئەگەر لای وایە ئەوانە تورك بوون ئیتر بۆچی لەشوێنەکانی خۆیان هەڵیان دەکەندن و ئاوارەیان دەکردن بۆ ناوچە تورك نشینەکان؟

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٦٧)ی کتێبەکەیدا باسی موئتەمەرەکەی (یریڤان)ی کردووە کە ئابدین ئوزمان وتویەتی ئەو موئتمرە بۆ دژایەتی تورکیا تەرخانکرابوو, ئەوەی ئەو کونفرانسە کۆبونەوەیەکی مێژوویی بورە وەکو زنار سلوپی باسیکردووە, بەپێویستم زانی بڕیارەکانی ئەو کۆبونەوەیە بخەمە پێش چاو.

ا) پاککردنەوەی مێشکی ڕۆشنبیرانی کورد لەکارتێکردنی ڕۆشنبیرێتی تورك.

ب) لێکۆڵینەوە دەربارەی ڕەگەزو مێژوی کورد لەسەر بناغەی بەڵگە مێژووییەکان و ئامادەکردنی نەخشەی کوردستان.

ت) لێکۆڵینەوە بۆ دەستنیشانکردنی پەیوەندی ڕەگەزی نێوان کوردو یزیدی و ئەرمەنی.

ج) یەکخستنی شێوەکانی زمانی کوردی بەنیازی سازکردنی زمانێکی یەکگرتوو,وە خوێندنی دەستوری زمانی کوردی و دانانی قاموسێکی کوردی لەگەڵ ئەبجەدیەتێکی (ئەلف با) تایبەتی بۆ نووسینی کورد.

هەروەکو زنارسلوپی باسیکردووە, وەرامی ئابدین ئوزمان بۆ ئەو برایانەی یریڤان ئەوە بووە وتوویەتی:هەمووی دژی بەرژەوەندیی دەوڵەتی

ئێمەو ئەو دەوڵەتانەشە کە کوردیان تێدا نیشتەجێ بوە (مەبەستی ئێران و عێراق و سوریا بوە).

زنار سلوپی دەربارەی ئەو ڕاپۆرت و پێشنیازەی عابدین ئوزمان بۆ حکومەتی تورکیای ئامادەکردووە وتوویەتی کاشکی ئەو کابرا لێ پرسراوەی تورك دەرسێکی وەربگرتایە لەو وتارەی (ماکنمارا)ی وەزیری بەرگری حکومەتی ئەمریکا لەکاتی مناقەشەکردنی بۆجەی سوپای ئەمریکادا بۆ ساڵی ١٩٦٥ لەکۆنگرێسی ئەمریکادا (لام وایە ئەبوایە بێ وتایە لەدواییدا دەبوو دەرسی وەربگرتایە چونکە ئابدین ئوزمان راپۆرتەکەی لەساڵانی سییەکانا ئامادەکردووە کە هێشتا وتارەکەی (ماکنمارا) نەزانرابوو.

((لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هیچ جۆرە ئاسایشێك بەرپانابێت هەتا ئەم سێ شتەی خوارەوە چارەسەر نەکرێت:

١- ئاشتبوونەوەی دەوڵەتانی عەرەب لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیلدا.

٢- سازکردنی دۆستایەتیەکی باش لەنێوان دەوڵەتە عەرەبییەکان لەناوخۆیانا.

٣- دابینکردنی مافی کەمایەتیەکانی کورد لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٦٨)ی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ سەرنج و بۆچونێکی تری عابدین ئوسمان کردووە کە لەڕاپۆرتەکەیدا وتوویەتی:

((لەدەرەوە, نزیکی دە ڕێکخراوی کورد بەناوی جۆربەجۆر هەیە هەموویان هەوڵی دروستبونی دەوڵەتی کوردستانی گەورە ئەدەن و داوا لەوڵاتان کراوە یارمەتیان بدەن بۆ گەیشتن بەو مەبەستە, ئەو ڕێکخراوانە

هەرچەندە هەموویان هاوکاری لەگەڵ یەکتر دەکەن بەڵام ئیمڕۆ هێشتا توانای ئەوەیان نیە هیچ سەرکەوتنێك وەدەست بێنن چاوەڕوانی هەل و دەرفەتێکی لەبار دەکەن, بۆیە پێویستە لەسەرمان بەتوندوتیژیو بەشێوەیەکی کاریگەرانە دژی ئەوانە کاربکەین کە لەسوریادا دە هەزار کوردی ئەوێ خۆیانی بۆ ئامادەدەکەن و ئەبێ بەهەموومان هەوڵی پوچەڵکردنی ئەو تەقەلایە بدەین)).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٦٩)دا لەسەری دەڕوات و دەڵێت:

((عابدین ئوسمان پێشنیاری ئەوەی کردووە کە ئەو ملیۆنە کوردەی لەناوچەی موفەتیشیەتی یەکەمدا دەژین(ئەم بەشە لەژێر دەستەڵاتی ئایدین ئۆزمان دابوە)کە شوێنەکەیان هەروەکو بەهەشت وایە لەناو خاکی نیشتمانی تورکدا, ڕێگەی ئەوەیان لێ بگیرێت کەنەتوانن هیچ جۆرە جموجۆڵێك بکەن ئەو جمۆجۆڵە بچوك بێت یاخود گەورەو پێویستە لەوانەی دەرەوەش بگەیەنرێت لەوانەی لەچالاکیدان بۆ نەتەوایەتی کورد کەوا لەو شوێنانەدا کەسێکی وای تیادا نەماوە لەزمانەکەی ئەوان بگات یاخود هەستیان وەکو هەستی ئەوان وابێت)).

لێرەدا ووتەیەکی تۆفیق فکرتی شاعرونووسەری تورك دێتەوەبەرچاو کەکاتی خۆی وتوویەتی((دنیا هەمیشە هەروا تاریك نابێت,چونکە هەمووشەوێك ڕۆژێکی خۆشیشی بەدوادا دێت)).

عابدین لەشوێنێکی تری ڕاپۆرتەکەیدا وتوویەتی:

((بەڵێ,ئەو شەعبە دوا کەوتووەی لەشارستانیەتی دواکەوتووە(مەبەستی کوردە),ئەو تورکانەی هێنراوەتە ناویانەوە, ئەوانەی حکومەت هێناونی هەتا چارەسەری کێشەکانیان نەکرێت و پۆشتەو پەرداخ نەکرێن و

لەنەخۆشیی ملاریای ناوزنجەکان ڕزگاریان نەبێت ئایا چۆن دەتوانن بەئاسانی ئەو کوردە دواکەوتوانە لەناو بۆتەی خۆیانا بتوێننەوە؟؟ ئایا سوودی بوونی ئەو تورکانە چی‌یە لەوناوچانەدا ئەگەر هەل‌ودەرفەتی لەبارو باشیان بۆ نەڕەخسێنرێت‌و ژیانێکی باشیان بۆ دابین نەکرێت‌و چۆن دەتوانن جێگەی ئەو چەند ملیۆن کەسە بگرنەوە کەلەوناوچەوە دەگوێزرێنەوە بۆ شوێنی تر؟

(لێرەدا عابدین عوسمان بەئاشکرا دانی بەوەدا ناوە کەکوردە گوێزراوەکان چەند ملیۆنێك بوون).

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/١٧١ی کتێبەکەیدا باسی عصمت ئینونوی کردوە لەساڵی(١٩٣٥)دا ساتێك چوە بۆ کوردستان‌و لەدەشتاییەکانی دیاربکردا چاوی بەچەند داماوێکی نیشتەجێ بوو کەوتوە(کەدیارە کوردبوون)و بەلووت بەرزییەکەوە لێی پرسیون‌و پێی ووتوون:

((لام وایە لەسایەی خواوە ئێستە ئێوە لەو تورکانەوە کەلەدەوروبەرتانا دەژین فێری هەندێ شت بوون؟ لەوەرامدا گەنجێك پێی دەڵێت:

((بەڵێ جەنابی پاشا, ئێمە بەهۆی ئەوانەوە فێری کوردی بوین...عصمت لەوەرامی ئەمەدا بەگەنجەکە دەڵێت: کوڕم شتێکی زۆر باشە گەر پیاو فێری چەند زمانێك بێت))

ئابدین ئوسمان لەڕاپۆرتەکەیدا داوای لەحکومەت کردوە لەوشوێنانەدا کەکوردی بۆ گوێزراوەتەوە قوتابخانەی تایبەتی بکرێتەوە بۆ فێربوونی زمانی تورکی‌و بەشی داخلی بکرێتەوە بەتایبەتی لەناوچەکانی(کافاشا-لەویلایەتی وان)و لە(بیت الشباب-لەهەکاری)و لە(هێزان-لەبدلیس)و لە(ملازکرد-لە موش)و لە(برناری-لە سیرت)و

له(ئیڤلْ شربتی- لەدیاربکر)و له(دیریك-له ماردین)و له(وێرانشهر-له ئورفه) بۆئەوەی له ڕێگەی ئەو قوتابخانانەوە بیری کوردایەتی لەمێشکی ئەو مندالآنەدا نەهێلْرێت.

زنار سلۆپی بۆ وەرامی ئەو پێشنیازەی ئابدین ئوسمان وتوویەتی:کاشکی نووسەری ئەو ڕاپۆرتە گەشتەکەی(ئەولیا چلبی)بخوێنیتەوە کەوتوویەتی:

((پلەو ڕادەی زانیاری‌و خوێندەواری لە شوێنێکی وەکو(بدلیس)دا کەمرکزی ئەمارەتی(ڕۆژەکی)بوە, زۆرباشترو بەرزتر بوە لەهی دانیشتوانی ناوچەکانی تری ناو ئیمپراتۆریتی عوسمانی)).

عابدین ئوسمان لەکۆتایی ڕاپۆرتەکەیدا دانی بەڕاستیەکدا ناوە کە وتوویەتی:

((لەگەلْ ئەو هەموو تەقەلایانەی دەدرێت بۆ تواندنەوەی کورد لەناو بۆتەی نەتەوەی تورکدا لەناوچەی ژێر دەسەلآتی حکومەتداو ئەو هەموو هەولْەی دەدرێت بۆ نەهێشتنی هەستی نەتەوایەتیی کورد لەناو مێشکی ئەوانەدا بەهۆی ئەو کوردانەی ترەوە کە لە شوێنەکانی تردا هەن کەئەو یاسایەیان بەسەردا نەسەپێنراوەو هێشتا هات‌و چۆی نێوانیان لەگەلْ یەکتیردا هەرماوەو سەرۆکەکانیان یارمەتیان دەدەن, بەمە دووبارە هەستیان دەبزوێنرێتەوە))

تائێرە بریتی بوو لەباسی ڕاپۆرتەکەی عابدین ئوسمان هەروەکو دوکتور عزیز شمزینی‌و زنار سلۆپی باسیانکردوەو دەربارەی هەمان ڕاپۆرت(کریس کوچرا)ش لە کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١کورتەی هەمان ڕاپۆرتی باسیکردوەو وتوویەتی:

((دەوڵەتی تورکیا لەساڵی(١٩٣٢)بەدواوە یاسای پەرەوازەکردنی کوردی دەرکردو لەسەرەتادا بڕیاریدا نابێ هیچ منداڵێك هەرلە منداڵیەوە بەتورکی نەبێت نابێ بەهیچ زمانێکی تر بدوێتو عابدین ئوسمان داوای لەحکومەتەکەی خۆی کردبوو دەستەلأتێکی تەواو بدرێت بەدادگا تایبەتیەکان بۆئەوەی هەموو عەشیرەتەکانی کورد ناچاربکرێن لەژێر چەتری ئەو یاسایە دا بژینو بۆ سەرگرتنی ئەو مەبەستە هەروەکو(پرۆفیسۆر بیلی)باسی یاسای ساڵی(١٩٣٧)ی کردوە کەچۆن بەپێی ئەم یاسایە هەموو کتێبو چاپەمەنیو بلأوکراوەیەك بەزمانی تورکی نەبوایە هەمووی قەدەغە کرابوو.

لەو ڕۆژانەدا ڕۆژنامەی(سون تلگراف)کەلە ئەستەمبوڵەوە دەردەچوو ئەگەرچی ئەو ڕۆژنامەیە سەربە حکومەت بوو بەلأم تەنها لەبەر ئەوەی لەباسێکدا شتێکی بلأوکردبوەوە کەبەدڵی کاربەدەستانی حکومەت نەبوو ئەو ڕۆژنامەیەش داخرا)).

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/١٧٦ی کتێبەکەیدا دەربارەی بارودۆخی ئەو ڕۆژانەو هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر بەکوردو بەجێهێنانی نەخشەی تواندنەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا وتوویەتی:

((لەگەڵ ئەو هەموو زوڵمو جەورو ستەمو چەوساندنەوەو ناپیاوەتیەی کاربەدەستانی تورك لەگەڵ کوردا کردبوویان, تورکی واش هەبوە بەویژدان بوەو بەچاوی ڕەگەز پەرستەکانی تورکەوە سەیری کوردی نەکردوەو بۆنمونەی ئەمە ئاماژەی بۆ باسی موفەکیریکی تورك کردوە(بەداخەوە ئاماژەی بۆ ناوەکەی نەکردوە)کەلە ڕۆژنامەی(دوغری یوڵ-ڕێگەی ڕاست)ی

ژمـــــاره/٧٤٥ی ڕۆژی(١٧/ئایـــــاری/١٩٣٢)دا بلأوکراوەتـــــەوە لـــــەژێر ناوی(کوردەکان چی‌یان دەوێ‌و پێویستە چی‌یان بدرێتێ؟)کەوتوویەتی:

((ساڵەهایا تورکیا تووشی سەریەشەو هەڕەشەیەکی گەورە بوە بەهۆی ڕاپەڕینەکانی کوردەوەو لەم دواییەدا ژمارەیەك لەکوردەکانی ناو خاکی ئێران‌و عـراق چەند جارێـك ڕاپەڕیون، بەتایبەتی ڕاپەڕینی بارزانیەکان سەرنجێکی تایبەتی ڕاکێشاوە، ئێمەش لەم هەڵوێستەدا پێویستە بیرو بۆچوونی خۆمان دەربارەی کێشەی کورد بۆ میللەتەکەمان ڕوون بکەینەوە کەهەنـدێ جـار ڕۆژنامەکانمان هـەواڵ‌و دەنـگ‌و باسـی لەیەکنەچـوو بلأودەکەنەوە دەربارەی هەریەك لەو ڕاپەڕینانەوبۆ ئەوەی بتوانین ئەو شتانە ڕوون بکەینـەوە کەسـوودی هەردوشـەعبەکەی تیادایـە(مەبەسـت تـورك‌و کـورد)و چارەسـەری کێشـەی کـوردیش بکرێـت بەتایبـەتی کوردسـتانی تورکیاو ئەبێ بەرلە هەموو شتێك ئەوە بخرێتە بەرچاو کە بزووتنەوەی نەتەوایەتی بە شێوەیەکی گشتی لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی کارێکی تـەواوی کردۆتە سەرباری سیاسی‌و کۆمەڵایەتی‌و ژیانی تایبەتی هەموو میللەتان بەگەورەو بچوکیانەوە ئەگەر بەقوڵی بچیتە سەرباسی کورد بۆمان ڕوون دەبێتەوە هەموو بزوتنەوەکانی کورد بۆ دەسگیر بوونی مافی خۆیان بـوە، بـەڵام حکومەتی جمهوری تورکیا لەجیاتی ئەوەی دان بەهەڵەکانی ڕابـردووی خۆیدا بنێت‌و چارەسـەری کێشـەکە بکـات‌و سیاسـەتێکی تـازە بگرێتەبەر دەربارەی میللەتی کورد کەچی بەهەڵە وای بۆ حسابکراوە کە جێگەی مەترسی‌یە بۆ تـورك ئیتر کـاتی ئەوە هـاتوە واز لەبۆچوونە پـڕ هەڵانەی پێشوو بهێنرێت چونکە چەندان سەدەیە هەردوو میللەتەکە پێکەوە ژیـاون‌و لەگـەڵ ئەوەشـدا مـاوەی نیـو سـەدەیە کوردەکـانی فێـری زمـانی

تورکی بونو ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆشنبیرانیان لە قوتابخانە تورکی یەکانا خوێندوویانە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دان بەبوونی میللەتی کوردا نەنرێت کورد وای بکرێت هەمیشە لەگەڵمانا ناڕێك بێت چونکە هیچ سوودێك لەوەدا نابینرێت کە تۆ بەکوردێك بڵێ یت تۆ تورکیو، ئێمە ئەگەر ئێمە بڵێین کوردستان نیەو شتێك نیە پێی بوترێت کوردستان لە ڕاستیدا شتێك لەو ڕاستیە کەم ناکەینەوە کوردستان هەرهەیەو دەمێنێتو ڕاسترین هەنگاو بریتیە لەوەی دان بەشەعبی کوردو بەولآتی کوردا بنرێت.

هەنگاوی دوهەمی پێویست ئەوەیە تورك بە برایەکی گەورەی کورد حساب بکرێتو بۆئەوەی ئەو برایەتیە بەهێز بکرێت پێویستە بەدەنگ داخوازییەکانی کوردەوەبچین وە ئەگەر ئێمە باری ژیان بۆ خەڵکی تر بەهێز بکەین بۆ ئەوا خۆشمانی پێ بەهێز دەبین کەلە ڕاستیدا ئەمە ڕێبازی ژیانە. بانەختێك سەیری حکومەتی بریتانیای گەورە بکەین بۆ ئەوەوی بزانین چ جۆرە سیاسەتێك بەکار دەهێنیت بەرامبەر بەوانەی ئینگلیز نینوبزانین تا چ ڕادەیەك ڕێز لە دانیشتوانی میصرو استرالیاو کنداو شوێنەکانی تر دەگریت، لەڕاستیدا ئینگلیز لە تورك باشتر نین بەڵام سوودو بەرچەوەندیی خۆیان وای لێکردون ئەو جۆرە هەڵوێستە بگرنە بەر لەگەڵ میللەتانی تردا.

ئایا دانانی ڕوسیا بەجمهورییەتەکانی جورجیاو ئەرمەنیاو ئەوانی تر نموونەیەکی زۆر باش نین کەلە هەندێکیانا قوتابخانەشیان بۆ کوردەکان کردوتەوە کە ژمارەی کورد لەو شوێنانەدا پەنجا هەزار کەس دەبنو لەمۆسکۆ ئەکادیمیی زانیاری ڕوس لە مۆسکۆ ئەبجەدیەتێکی تایبەتی

بۆ کورد داناوه(مەبەستی ئەو ئەلف بایەیە کە ڕۆژنامامەی ڕێ یاتازەی پێ دەرئەچوو لە ئەرمەنیا) پێویستە دەرس و پەندێکی باش لە هەڵوێستی ئینگلیز وەربگرین بەرامبەر بە ئیرلندە....ئایا حکومەتی بریتانیا توانای ئەوەی نیە سزای ئیرلندییەکان بدەن بەرامبەر بەو هەموو داخوازییە زۆرو قورسانەی لە ئینگلیزەکانیان داواکردبوو..

هەروەها هەڵوێستی فرنسە بەرامبەر بەسوریا کە هەندێکەس بە هەڵە وای لێك ئەدەنەوە ئەوشێنەییەی فرنسە لەبەر لاوازییەتی لەکاتێکدا ئەمە مانای لێکدانەوەو دووربینی و بەهێزیی دەستەڵاتێتی.

پێویستە تورکیا لەسەر ڕێبازی ئێران و عراق نەڕوات بەڕێوە بەرامبەر بەکورد چونکە تورکیا دەوڵەتێکی گەورەیەو شوێن و پلەیەکی بەرزی هەیە لەڕووی سیاسەتی دەوڵەتانەوە و پێویستە بچیتە سەر ڕێبازی میللەتانی پێشکەوتووی جیهان لەڕووی ئایدۆلۆجی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسیەوە. هەرچەند تورکیا لەڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتیەوە بەیەکێك لە پێشکەوتووترین دەوڵەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەژمێرێت بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەنابێ کوردیش وەکو میللەتانی تری لێ بێت.

ئەگەر تورك ڕێگە بدەن بەکورد وەکو وڵاتانی ئەوروپا چۆن دەکەن تورکیش ڕێگا بدات بەکورد زمانی خۆی بەکار بهێنێت و ڕۆژنامەکانیان بەکوردی بلاّوبکەنەوەو خوێندن لەقوتابخانەکانیانا بەزمانی کوردی بێت ئەوسا بۆیان دەرئەکەوێ کورد چۆن ڕێبازێکی تازە دەگرێتەبەر کەسوودی بۆهەردوو شەعبی تورك و کورد دەبێت.

لامواپەوبگرە دڵنیاشم لەوەی ساتێك كورد داوای سەربەخۆیی دەكات لەهەمان كاتیشدا ئارەزووی ئەوە دەكات لەچوار چێوەی زمانی نەتەوایەتیی و ڕەوشت و تەقالیدی خۆیدا بژیو لەسەر توركیش پێویستە وەكو برا گەورەیەكی كورد ئەو داخوازییانەی بەجێ بێنێت و مافی نەتەوایەتیی خۆیان بۆ موسوەگەر بكات و لاموایە تورك توانای ئەوەشی هەیە ئەگەر كورد داوای شتی لەوەش زیاتری كرد پێویستە دەست نەنرێت بە ڕوویانەوە.

ئەو میللەتە زیرەكو سەربەستی پەروەرو ئازایە بكرێت بەدۆست و هاوكاری توركو خۆی بەكوڕێكی دڵسۆزی دایكی نیشتمان دابنێت.

بەداخەوە هەندێ لەكوردەكان لەسەر هەندێ داخوازی تۆزێك پەلەدەكەن, بەلآم ئەمەش مانای ئەوەنیە ئەو پەلەكردنەیان ببێتە هۆی دوژمنایەتی و ئەبێ ڕاستی یەك هەیە بخرێتەبەر چاوو فەرامۆش نەكرێت ئەویش ئەوەیە: ئەوەی بەنووكی شیرو ڕم دروست دەكرێت بەنووكی شیرو ڕمیش دەرووخێنرێت و لەناو دەچێت, بۆیە پێویستە پێوەندی كۆمەلآیەتی بناغەكەی لەسەر خۆشەویستی دابڕێژرێت كەبەمە ئەو پەیوەندییە خۆڕاگر دەبێت و ئەمە ئەو ڕێبازەیە كە تورك پێویستە لەگەڵ كوردا بیگرێتەبەر)).

لەڕاستیدا لەدوای خوێندنەوەی ئەوباسەی لەڕۆژنامەی(دوغری یۆڵ)ی توركیدا بلآوكراوەتەوە بەپێنووسی توركێكی ڕۆشنبیرو دووربینی بەویژدان چەند سەرنجێك دێنە پێش چاو:

١- دوورنیە ئەوباسە لەلایەن ڕۆشنبیرێكی توركی ئەو سەردەمەی وەكو یشار كمال و اسماعیل بێشكچی ئەم سەردەمەوە نوسرابێت كە زۆر دووربینانە ویستوویەتی خزمەتی پاشەڕۆژی تورك و دەوڵەتی توركیاش

بکات, بەلاّم دوورنیە ئاخۆ ئەو نووسەرە لەدوای ئەوباسەی بیانووی پێگیراوەو زیندان کراوە یانا؟ وەئایا ئەو ڕۆژنامەیە لەدوای بلاّوکردنەوەی ئەو باسە داخراوەیانا؟

٢- بەرلەمە باسێکی کریس کوچراامان بلاّوکردەوە کەلەو باسەیدا وتوویەتی:

(ڕۆژنامەی سون تلگراف) کەلە ئەستمبولّ دەردەچوو, لەگەلّ ئەوەشدا ڕۆژنامەکە سەربە حکومەتو لایەنگری حکومەت بوویەلاّم تەنها لەبەر ئەوەی شتێکی تیادا بلاّوکرابۆبوە وە کەبەدلّی کاربەدەستانی حکومەت نەبوو,ئەو ڕۆژنامەیان داخست, تۆبلێی ڕۆژنامەی(دوغری یۆلّ) پاش بلاّوکردنەوەی ئەوباسەی بەناوی موفەکرێکی تورکەوە بلاّوکرابوبوە وە هەروا بەئاسانی لەداخستن ڕزگاری بووبێت نووسەر بیرو بۆچوونی خۆی دەربڕیوە بەرامبەر بەکوردو بەمافی کوردو داواکردنی لەحکومەت کە ڕێبازێکی دیموکراتیانە بگرنە بەر لەگەلّ کوردا, کەلام وایەو هیچ گومانیشم لەوەدانیە کە کاربەدەستانی ئەو ڕۆژانەی تورك بەچاوێکی پڕ لە نارەزایی و بەدلّێکی پڕ لە خەشمو قینەوە سەیری ئەو باسەیانکردبێت, بەپێویستی دەزانم بۆ چوونێکی تری لەوجۆرەکە (١٩)سالّ بەرلەوە لەلایەن زاناو ڕۆشنبیرێکی کوردی ناسراوە وە وەلە (٣٠/ی‌ئۆکتوبەری(١٩١٣)دا لەلایەن(عبدالله جودت)ەوە لەگۆڤاری(ڕۆژی‌کورد)دا بلاّوکراوەتەوە بخەمە بەرچاو(بەرلەوەی باسەکەی بلاّوبکەمەوە, حەزمکرد باسی(عبدالله جودت)بکەم:

(ڕۆژی کورد)کە عبدالله جودت ئەم باسەی‌تیادا بلاّوکردۆتەوە ئۆرگانی کۆمەلّی (هێڤی-هیوا بوە تاسالّی(١٩١٤) وەلەدوای ئەوە ناوی کراوەبە

(هـەتاوی كـورد) كەلەبـەرگی یەكەمـدا لەباسـی ئـەو گۆڤـارەدا وتـراوە عبـدالله جودت یەكێك بوە لەنووسەرانی ئەو گۆڤارە.

لـەدوای شـەڕی جیهـانی یەكـەم لەشۆڕشـی پیرانیشـدا هاوكـاری شـۆڕش بـــوەو ڕۆژنامــــەی (ئەقشـــــام)ی تـــوركی لـــەمانگی كـــانونی دوهـــەمی (١٩٢٥)هێرشێكی توندو تیژی كردۆتە سەر عبدالله جودت بـەتاوانی ئـەوەی هەوڵی دابوو حكومەتێكی سەربەخۆی كورد دروست بكرێت.

عبـدالله جـودت لـەدوای اعلانـی مشـروطیە (سـاڵی١٩٠٨)گـەڕابوەوە بـۆ توركیا و گۆڤاری(اجتهاد)ی دەركردبوو كەپیرە مێـردی شـاعری مـەزن یـەكێك بوە لەهاوكارەكانی لەو گۆڤارەدا.

عبدالله جودت لاپەڕە/٣١٤ی کتێبەکەی زنار سلۆپی

عبدالله جودت لەگۆڤاری(ڕۆژی کورد)کەلە ۳۰/ی تشرینی یەکەمی ساڵی(۱۹۱۳)دا لەژێر ناوی (ڕێگای یەکگرتن) کەلەو باسەیدا لەوە دوا بوو چۆن کوردو تورك پێکەوە بژین. قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە/۱۸۰ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/۵۷ دەقی ئەو وتارەی بەم جۆرە بلاوکردۆتەوە:

((ساتێك یەکێك لە دۆستە نزیکەکانم گۆڤاری (ڕۆژی کورد)ی چاوپێکەوت لەسەر مێزەکەم بەسەر سوڕمانێکەوە پرسی: ئەم بلاو کراوەیە چی‌یە؟؟ منیش کە تێم گەیاند ئەمە زمانی حاڵی کوردەو بەشێکە لە ڕۆژنامە گەرێتی کە هەوڵئەدات لەباسی ژیانی کۆمەلایەتی و (ئەنتۆگرافی) بکۆڵێتەوەو لەسەری بنوسێت... ساتێك ئەو دۆستەم گۆڤارەکەی کردەوەو سەیری لاپەڕەکانی کرد کە بەزمانی کوردی نوسراوە وتی: لەبەر ئەوەی گۆڤارەکە بەزمانی کوردی نوسراوە, کەواتە ڕۆژنامەکە لایەنگری جیابوونەوەیەو گۆڤارەکەی لەسەر مێزەکەم دانایەوە!! (کەدیارە دۆستەکەی تورك بوە)

بەلای منەوە مەبەستی(عبدالله جودت)خۆیەتی ئەم گفت‌وگۆیەی هەردەکمان شایانی لێکۆڵینەوەیە, چونکە بیرو بۆچونی گشتی بەرامبەر بەم مەسەلەیە جێگەی داخەو زۆر خەفەتبارم کە ئەو فەلسەفەیە لەناو دەورووبەرە کەشمانا جێگەی خۆی کردۆتەوە.

تورکیا لەگەڵ ئەوەشدا گەلێك لەو وولاتانەی ئەورووپای جاران لەژێر دەستیا بوە لەکیس چوە بەلام هێشتا هەر بەئیمپراتۆرییەتێکی گەورە دەژمێرێت و هێشتا گەلێك لە میللەتان هەر لەژێر سایەی ئەو ئیپراتۆریەتە داماون و بەتەمای ئەوەیە ئەو میللەتانە یەك پێ بگرێ یا

هـيچ نـەبێ لەيـەكتريان نزيـك بكاتـەوەو هـەوڵی ئـەوە دەدات ڕێگـە بـۆ گەيشتن بەو مەبەستە خۆش بكات.

من وەكو توركێك يا كوردێك نا, بەڵكو وەكو هاو ولاتيـەكی سەربەست كـە لايـەنگرو ئاواتـە خـوازی سـەرگرتنی سەربەسـتيم, وائـەزانم خـوای گەورە خەڵكیبۆ ئەوە دروستكردوە لـەناو خۆيانا بەڕێكو پێكـی پێكـەوە بـژين كەهـەروەكو لەقورئانيشدا فەرموويـەتی(وخلقنـاكم شـعوبا وقبائـل لتعارفوا)كەواتە هـەموو ميللـەتێك بـۆی هەيـە بـەو پـەڕی سەربەستیيەوە دەزگاكـانی بەڕێوەبەرايـەتی تايبـەتی هەڵبـژێرێت بـەو شـێوەيەی لەگـەڵ ئارەزوو سروشتی ميللەنەكەيدا يـەك بگرێـت, بۆئەوەی لەڕێگـەی ئەمـەوە بتوانێـت دۆسـتايەتی خـۆی لەگـەڵ ميللـەتانی تـردا پـەيـدابكاو بـەهێزی بكات.

ئـەوە هەڵەيـەكی زۆر گەورەيـە كـەدەوترێ:ڕێگـەی يـەككگرتنی ئـەو ميللەتانـەی لـەناو ئيمپراتۆريـەتێكی چـەند ميللەتيـدا تـەنها لەڕێگـەی بەكارهێنانی تاقە زمانێكەوە ئەو يەككگرتنە دێتەدیو سەردەگرێت.

دووساڵ لەمەوبەر داوام لێكرا محازەرەيـەك پێشكەش بكـەم دەربـارەی يـەكێتی شـەعبی(كـاديكيۆ)لەيانـەی(اتحـاد دوترقـی)و منـيش لـەو محازەرەيەدا ووتم:

يـــەككگرتنی هـــەموو شـــەعبێك بەرلـــە هـــەموو شـــتێك بەيـەككگرتنی(پەرژەوەنـدی-مصـالح)پێـك دێـتو ئەمەشـم بەڕێگەيـەكی ڕاست دانا بۆ ئيمپراتۆرێتی توركيا كەبيكا بەڕێبازی خۆی.

بۆنمونـە:ئەگـەر دووكـەسمان بەپـەت بەسـتەوە بەيەكترييـەوە وەـی تريشـمان لـەملاولای ئـەو دووكەسـەدا دانا ئايا لـەم دووتاقمە چلايەكيان

لەناو خۆیانا لەگەڵ یەکتردا ڕێکوپێك دەبن؟ ئایا ئەو دوانەی بەپەت بەیەکەوە بەسراون(کە بێگومان مەبەستی عبدالله جودت ئەوەبوە بڵێن ئەو دوانەی بەزۆرە ملێ پێکەوە بەسرابوون) یائەوانەی تر؟؟

عبدالله جودت لەباسەکەیدا دەڵێت:

ئەم پرسیارە پێویست بەڕوونکردنەوە ناکات... لەشوێنێکی وەکو(سویسرە)کەلە(٢٢)کانتونات پێکهاتوەو هەریەکەیان بریتیەلە کانتۆنێکی سەربەخۆ لەڕووی ئیداری و حقوقی دانیشتوانیوە.

بۆ وێنە: نابێ لەکانتۆنی(جنێف)داکەس حکوم بدرێت بە اعدام چونکە یاسای ئەم کانتۆنە ڕێگا بەهەڵواسینی کەس نادات و ئەوەبوو بەرلە دەساڵ کە(لۆکورتی)ی گێرەشێوێنی ئیتالی(ئیلیزابت)ی خاتو ئیمپراتۆری نەمسا لە(جنێف)دا کوشت و حکومەتی نەمسا داوای لە حکومەتی مرکزیی سویسرا کرد لە (برن) سزای لۆکورتی بدات بە اعدامکردن,بەرامبەر بەم داخوازییە حکومەتی کانتۆنی(جنێف) ئەو داخوازیەی پشت گوێ خست و وەرامی حکومەتی نەمسای وادایەوە کە سزای ئەو کوشتنە بەپێی یاسای کارپێکراوی کانتۆنی(جنێف) ئەدرێت چونکە ئەو ڕووداوە لەناو خاکی حکومەتی(جنێف)ڕوویداوە لەبەرئەوە داخوازییەکەی حکومەتی نەمسا سەری نەگرت.

ئەو جمهوریەتە(کانتۆنانە)بچوکانەی لەهەموویان حکومەتی فیدڕاڵی سویسرەیان پێکهێناوە هەریەکێك لەوانە بەقەد یەککێك لەویلایەتەکانی تورکیا دەبێت و هیچیان لەژێر دەسەڵاتی ئەوەی تریانا نیە, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ کاروبار هەیە پێکیانەوە دەبەستێتەوە دانیشتوانی سویسرە لەنوێنەرانی سێ ڕەگەزی جیاواز پێکهاتوە...

فرنسی...ئەڵمانی... ئیتاڵی و دیانەتەکانیشیان لەسەر یەك شێوە نیە: پرۆتستانت, کاثولیك, ئەرثوزکس, فالونیست,بەلآم لەڕاستیدا جیاوازیی نێوانیان لەڕووی ڕەگەزو ئاینەوە تەنها هەربەناو هەیەو بەهۆی ئەو دەسەلآتە سەربەخۆییە کەهەریەکێك لەو کانتۆنانە هەیەتی.. هیچ بایەخێك نەدراوە بەبوونی ئەو جۆرە جیاوازییەی نێوانیان.

ئەوشارەزاییەی دەسگیرمان بوە بۆمان روون دەکاتەوە ئەم سەردەمە(باسی ساڵی ١٩١٣ی کردوە)بریتیە لەسەردەمی بووژانەوەی نەتەوایەتی و بێدەنگ بکات و لەناوی ببات و بەرهەڵستی کردنی و تەقەلای نەهێشتنی لەڕێگەی هێزو بەزۆرە ملی سەرناگرێت و بەپێچەوانەوە پێویستە ڕێگەی ئەوە بدۆزرێتەوە کە بەشێوەیەکی ڕاست وباش ڕەفتاری لەگەڵدا بکرێت و پەندێکی کۆن هەیە لەو ڕوەوە کە دەڵێت: برا برایە,بەلآم هەریەکەیان مافی تایبەتی خۆی هەیە(لەکوردیدا ووتراوە: براییمان برایی وکیسەمان جیایی کە ڕەنگە عبدالله جودت مەبەستی ئەمە بووبێت).

کورد دەیەوێ زمانەکەی خۆی پەرە پێ بدات و هەستی نەتەوایەتیی بگەیەنێتە پلەیەکی بەرزو پێشکەوتوو, حکومەتەکەمان ڕۆژێك دێ لەم داخوازییەی کورد بەباشی تێ بگات.

هاو ولآتیانی کورد شان بەشانی هاو ولآتیانی ئەرمەنی دەژین و لەگوندی ئەرمەنیەکاندا(هاملێت)ی شکسپیر دەخوێننەوەو نووسینەکانی(مونتیسکۆ)و (دانتی)و (داروین)کەبەرلە پەنجا ساڵ بەشێوەیەکی زۆرباش وەرگێڕراون بۆ زمانی ئەرمەنی لە قوتابخانەی (منجتاریت)دا لەشاری(ڤینسیا)....ئایا ئەو جۆرە چالاکیە ڕۆشنبیریە لەناو ئیمپراتۆریەتە کەی ئێمەدا هەرلە خۆیەوە پەیدا بووە؟؟

هیوادارم ئەوکەسەی ڕەشبین و نائومێدە لێم نزیک نەکەوێتەوەو ئەوەش که دێتەلام بەبێ دڵخۆش بوون لام نەڕوات.

عبدالله جودت
٧/تموزی/١٩١٣

زنار سلۆپی لەدوای بلاّوکردنەوەی ئەوباسەی عبدالله جودت کەلەگۆڤارا ڕۆژ کوردا بلاّوکرابوەوە وتوویەتی:
ئەو ڕۆژەی ئەو باسەی تیادا بلاّوکرابوەوە(ژون تورک)لەو بیرو بۆچوونە وردەی ئەو نووسەرە ڕۆشنبیرە نەدەگەیشت و بگرە تورکیای ئیمڕۆش هێشتا هەر لێی تێ نەگەیشتوەو ناشیەوێ لێی تێ بگات چونکە ڕەگەز پەرستێتی کوێرانە ڕێگەی ئەوەی لێگرتوە.
(بەڕاستی نەخشەی ئابدین عوسمان بۆ تواندنەوەی کورد نمونەیەکی زەقی ئەو بیرو بۆ چوونە ڕەگەز پەرستی‌یەیە کە ساڵەمایە کاربەدەستانی تورک نەیانتوانیوە بەبست لێی دوور بکەونەوە).

باسی دووەمی

هۆی دەسپێکردنی شۆڕش وبەشداربوانی شۆڕش و سەرکردەکانی شۆڕش

لەباسی پێشوودا بەدورو درێژ باسی هەڵوێستی حکومەتی تورك کرا کە چۆن نەخشەی تایبەتی کێشابوو بۆکۆتایی هێنان بەهەموو جۆرە بزووتنەوەو ڕاپەڕینێکی تر پاش ئەوەی شۆڕشی ئاگریداغی خامۆش کردبوو، خۆشی ئامادە کردبوو بۆ تواندنەوەی نەتەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی تورکداو تەنها مابوەوە سەرناوچەی درسیم کەهەتا ئەوکاتە هێشتا بەتەواوەتی دەست درێژی نەکردبوە سەر دانیشتوانەکانی وهێشتبویەوە بۆدوای لەناو بردنی شۆڕشی ئاگریداغ و وادیاربوو حکومەت لەکاتی شۆڕشی کورد لەناوچەی ئاگریداغدا بۆبێدەنگردنی دانیشتوانی درسیم نەمێنێت بەلام دوای شۆڕشی ئاگریداغ بەو بڕیارەیدا چوە وە ودەستی کردبوو بەسەندنی باج.

دەربارەی ئەمە پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەرە/١٦٥ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤٩باسی کردوە کە حکومەت بڕیارێکی تازەو تایبەتی دەرکرد،

بۆسەندنی باج لەسەردانیشتوانی درسیم و ئەم بڕیارەی حکومەت بوو بەهۆی پشێوی و شۆڕشێکی تازە کەلەساڵی ١٩٣٧دا لەوناوچەیەدا دەستی پێکرد.

ئەو بڕیارەی حکومەت و بڕیارێکی تری کەبریتی بوو لەداگیر کردنی زەوی و زاری کوردو دابەش کردنی بەسەرئەو تورکانەدا کە هێنابویانە ناوچەکە ئەوەندەی تر هەڵوێستی ئاڵۆز کرد.

حسرتیان لە باسەکەیدا ووتوویەتی:

((لەسەرەتادا سەندنی باج بەئاسانی سەری نەگرت چونکە دانیشتوان بەربەرەکانی حکومەتیان دەکردو بەرامبەر بەمە حکومەت دەستیکرد بەهەڕەشەکردن وترساندن و سزادان و کوشت وبڕی خەڵك و لەسەر جادەکانی(العزیز)بۆ ترسلاندنی خەڵك چەند کەسێکی لەسێدارەدا لەوانەی دژی حکومەت وەستابوون لەنەدانی باج بەپێی ئەو بڕیارە تازەیەی دانیشتوان ماوەیەك بوو فێری نەدانی بوبون وئەم ڕەفتارو هەڵوێستە تازەیەی حکومەت بوو بەهۆی ڕاپەڕین وهەڵگیرساندنی شۆڕشێکی تازە کە هەموو ناوچەی درسیم ی گرتبۆوەو شۆڕشگێڕان توانیبویان(٣٠هەزار)چەکدار ئامادە بکەن و پەلاماری فەیلەقێکی تورکیان داوپردەکانیان ڕوخاندو ڕێگەوبانەکانیان تێکداو ڕێگەی هات و چۆکردنیان بڕی(لام وایە ئەو ٣٠هەزار چەکدارەحسرتیان دەبێ لەدەمی دانیشتوانەوە بیستبێتی کە دوورنیە زیادە ڕۆیی لە ژمارەکەدا کرابێت چونکە لەدوایدادەردەکەوێت ئەگەر شۆڕش خاوەنی ئەو هەموو چەکدارانە بوایە بەئاسانی ئەو شۆڕشە کۆتایی پێ نەدەهێنرا).

حسرتیان دەڵێ: حکومەت بەرامبەر بەو بزووتنەوەوجم وجۆڵەی کورد ئەویش (٢٥هەزار) سەربازی لەساڵی١٩٣٧دا لە(تونجلی) ئامادەکردوبەپاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە توانی شۆڕشەك خامۆش بکات و لەناوی ببات))

بەرلەوەی بەدوورودرێژ بچینەسەر باسی دەسپێکردنی شۆڕشەکەو ئەنجامەکەی بەپێویستم زانی کورتە باسێکی ژیانی ئەو سەرکردەو شۆڕشگێڕانەی کوردبکەم کەلەو شۆڕشەدا بەشدارییان کردبوو.

کریسکوچرا لەلاپەڕە/٢٠٣ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/ ٤١ باسیژیانی (سەید ڕەزا)ی کردوەکەسەرکردەی ئەم شۆڕشە بوەکە ووتوویەتی سەید ڕەزا لەساڵی١٨٦٢دا لەدایك بووەو لەساڵی ١٩٣٧داکۆچی دوایی کردوەکە بەپێی بۆچوونی کریس کوچرا سەید ڕەزا(٧٥)ساڵژیاوەوکەلە سێدارە دراوە لەتەمەنی(٧٥)ساڵیدابوە.

کوچرادەربارەی ژیانی سەید ڕەزا وتوویەتی:

((ساتێك ڕاپەڕینی درسیم دەستی پێکردئەو دپلۆماسی وسیاسییانەی‌لە ئەنقەرەبوون نەیان دەزانی کێسەرکردەو ڕێبەری شۆڕشەکەیەو لایانوابوو سەید ڕەزا تەنها بریتی بووەلە سەرۆکێکی ئاینی و مەزهەبی لەناوچەکەدا.

کریس کوچرا لەباسەکەیدا ئامـاژەی‌بۆ کتێبەکەی (نوری درسیمی)کردوەبەتورکی لەژێرناوی (درسیم کردستان تاریخندە)کەلەدوایدا لەساڵی١٩٥٢دابەزمانی تورکی لەلایەن (ئالـپ)ەوەچاپکراوە کەلەو کتێبەدا بەدورودرێژ باسی سەید ڕەزاو مێژووی ژیانی کردوە کە نوری درسیمی خۆی ماوەیەکی دوورودرێژ لەگەڵ سەید ڕەزا دا ژیاوە وپێکەوە خەباتیان

کردوە(لەبەرگی دوهەمدا وێنەی نوری درسیمی هەیە)بەپیێ کتێبەکەی نوری درسیمی سەید ڕەزا کوڕی سەید ئیبراهیم بوە کەسەرۆکی عەشیرەتی(حەسەنان)بوە کەلەڕۆژئاوای درسیمدابوە کەئەم عەشیرەتە یەکێك بووەلە عەشیرەتە بەناوبانگەکانی ئەوناوچەیە.

(بەڵام حەسەن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٢وتوویەتی:سەید ڕەزا لەخێڵی (عباس ئوشاقی)بوەکە ڕەنگە ئەو خێڵی عباس ئوشاقی‌یەی حسن عرفە باسیکردوە هەریەکێك بوە لەخێڵەکانی عەشیرەتی حەسەنان کە نوری درسیمی باسیکردوەو کریس کوچرا ئاماژەی بۆ کردوە).

بەپیێ کتێبەکەی نوری درسیمی لەناو شیعەکانی درسیمدا کەکریس کوچرائاماژەی بۆکردوە(کەمەبەستی علوی‌یە)شێخەکانی درسیم بە (سەید)ناودەبران وسەید ئیبراهیم چوار کوڕی بوەکە (سەید ڕەزا)کوڕی بچوکی بوەو لای باوکی زۆر خۆشەویست بوە.

سەیدڕەزا دەرسی(زانین–علم)ومەلایەتیی لای(محمدعلی‌ئەفەندی) خوێندوەکەیەکێك بوەلەزانایانی ئەوسەردەمەومرۆڤێکی‌ئاینی‌ومەزهەبیی بەناوبانگی ناوچەکەبوەو ڕۆڵێکی زۆر گەورەی بینیوە لەچەسپاندنی بیروباوەڕی نەتوایەتی لەمێشك ودڵی سەید ڕزاداو سەید ڕەزا بەهۆی ئەوەوەو بەهاندانی ئەو مامۆستایەوە مێشکی پڕبوە لەهەستی نەتەوایەتی.

بەپیێ وەسیەتی سەید ئیبراهیم، سەید ڕەزا جێگەی باوکی گرتۆتەوەو لەگوندی)ئاغداد)دانیشتەجیێ بووە کە گوندێکە لەداوێنی کێوی (توژیك).

هەڵوێت ورەفتاری سەید ڕەزا ڕوونی کردۆتەوە کە ڕێبازێکی کوردایەتیی گرتبوەبەرو مرۆڤێکی خاوەن ڕەوشتوخوویەکی بەرز بوەو خزمەتێکی زۆری میللەتەکەی خۆی کردوە.لەدوای شۆڕشەکەی شێخ سعید

لەساڵی١٩٢٥داسەید ڕەزا خزمەتێکی زۆری ئاوارەکانی کردوەو خەڵکی لاواندۆتەوەو پەنای داون(کاشکی ئەو خزمەتە زۆرو گەورەیەی سەید ڕەزا دوای شۆڕشەکەی پیران لەکاتی شۆڕشەکەدا بوایەولەکاتی دەست درێژی کردنی تورك بۆسەر شۆڕشگێڕانی پیران بیّلایەن نەبوایەو بێدەنگ دانەنیشتایەو ئەو کۆنە قینەی بەهۆی سوارەی حمیدیەو ڕەفتاری سوڵتانەکانی عوسمانیەوە لەناو سونیو علویدانەبوایە بەهۆی کەمتەرخەمی بەدەنگ یەکەوە نەچوونی ڕێبەرانی ئەو دوومەزهەبە,کەلە شوێنی خۆیدا لەباسی هەڵسەنگاندنی ئەم شۆڕشەو شۆڕشەکانی تریباکووربەشێوەیەکی گشتی دەچینەوەسەرئەم باسە).

کریس کوچرالەلاپەڕە/٢٠٤ی کتێبەکەیدا باسی دوکیومینتیکی ناوئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیای کردوە ژمارە (F0.361-A.F.20864)کەلەو دوکیومینتەدا باسی نیشتیمان پەروەریتی وڕووناکبیریتی سەید ڕەزای تیادا کراوە کەوتوویەتی:

((سەید ڕەزا لەگەڵ چەند هاوکاریکیدا نامیلکەیەکی بە فرنسزی لەژێر ناوی (درسیم-کوردستان)داچاپکردوەو ناردویتی بۆ وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا(بێگومان نوری درسیمی کەشارەزای زمانی فرنسی بوە ڕۆڵێکی گەورەی بینیوە لەنوسین ولەهاندانی سەید ڕەزا بۆناردنی ئەو نامەیە). بەپیّی کتێبەکەی کریس کوچرا(وەرگیرانی محمدریانی بۆکوردی) پوختەی ئەو نامیلکەیە بەم شێوەیەبوو:

((زۆر لەمێژە,واتە بەدرێژایی ساڵەهای ساڵ تورکەکان لەناو ولاّتی کوردستاندا کارێکیوایان کردوە کەکوردێك نەتوانێت ڕۆژنامەیەك بخوێنیتەوە بەزمانی زگماکی خۆی بنوسێت یاخود پەرتوکێك چاپ

بکات وبلاوی بکاتەوە وەیابەزمانی خۆی ووت و ویژبکات و حکومەتی کوردی دوور خستۆتەوە بۆناوچەی (ئەناتولیا)کە بریتی یەلەشوینیکی ووشك وبیٚ ئاو،زەوی‌وزارە کانیشی بەکەڵکی هیچ نایەت ولەئەنجامی ئەمەدا ژمارەیەکی زۆری کورد لەناوچوە وحکومەت شان بەشانی ئەمەش ئەوپەری جەوروستەمی بەکار هیناوە لەگەڵ دانیشتوانی درسیمدا وخەڵك هەمووی تووشی نائارامی بون وئاوارەکراوی ودوورخراونەتەوەلەخاکی ولاتی خۆیان واەئەنجامدا ئەوانیش ناچاربوون دەست بدەنە چەك بۆ ئەوەی ولاتەکەیان ومافی خۆیان بپاریزن کەنمونوی ئەمە لە راپەرینی ئاراراتی ساڵی۱۹۳۰دا لەناوچەکانی (زیلان)و (بایزید)دا دەرکەوتوە.

هەرچەندە ئەوا ماوەی سیٚمانگ تیپەری کردوە بەسەر ئەو شەرە بیٚ ئەمان وئەو شەرە نابەرامبەرییە لەیەکنەچوەی نیوان هیزی دوولادا(مەبەستی حکومەت‌ودانیشتوانی درسیمە)دەستی پیکردوە لەم ناوچەیەدا وحکومەت بەبۆمبای ناپاڵم وژەهراوی ولاتی کوردستان بۆردومان دەکەن کەلەئەنجامیا ژن ومنداڵیکی زۆری بیٚ تاوان دەکوژریت بەبیٚ ئەوەی بەزەییان بەهیچ کەسیکدا بیتەوە, لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت هیشتا نەیتوانیوە سەربکەویت و بگرە تووشی زیان وشکستیش بووەو بەرامبەر بەو خۆراگرتن ووەستانەی ئیمە, فرۆکەکانی حکومەت ئاواییەکانن بۆردومان دەکەن و دانیشتوان لەلایەن حکومەتەوە ئاوارەدەکرین ولەماڵ وشوینی خۆیان دوور دەخرینەوەو ناوبەندیخانەکان پرو سیخناخن لەگیراوەکان کەدەستە دەستەش رۆشنبیرانی کورد لەناو بەندیخانەکانا تیرباران دەکرین ودەکوژرین.

سیٚ ملیۆن کورد کەلەگەڵ میللەتی تورکدا دەژین دەیانەویٚ بەزمانی خۆیان بخوێنن و بنوسن و بەئاشتی و بەهێمنی و بەئازادی لەناو خاکی خۆیانا بژین وداب ونەریت وفەرهەنگ ورەگەزی خۆیان بپارێزن...

ئایا میللەتی کوردکەبەوشێوەیەداوای مافی خۆی دەکات بەلای ئێوەوە شایانی ئەوەیە بەوجۆرە ڕەفتاری لەگەڵابکرێت و بەوجۆرە تاوانی بەرامبەربکرێت؟!

ئایاپێویست نیە لەسەرحکومەتی تورك واز لەوهەڵوێست و کردارانەی بێنێت و چارەسەری کێشەکەبکات؟ئاغای وەزیر(مەبەستی وەزیری دەرەوەی بریتانیایە)منلەناخی دەروون و دڵمەوەئەم قسانە دەکەم و هیوادارم لەرێگەی ئەم نامیلکەیەوە توانیبیتم هەستی دەروونم بەرامبەر بەرووداوەکان لەلای ئێوەکاری خۆی بکات.

امزا

ژینرال–ئیسمی درسیم سەید ڕەزا

وێنەیەکی سەید ڕەزا

دکتۆر عبدالجبار قادر وەرگێڕی سەرچاوە/٧لەتورکیەوە بۆ کوردی وتوویەتی کاربەدەستانی حکومەتی بریتانیا هیچ وەرامێکی ئەو نامەیەی سەید ڕەزایان نەداوەتەوە.

بێجگەلەونامەیەی سەید ڕەزا کە بۆوەزیری دەرەوەی بریتانیای ناردبوو,حسن عرفە لەکتێبەکەیدا- سەرچاوە/٥٢(کوردستان ازیبرون)ئاماژەی بۆنامەیەکی ترکردوە کەلەلایەن(امام قاسم/و(ئیسماعیل حقی)یەوە کەلەڕۆژی ١٩٣٧/٨/١١داداویانەبە حکومەتی عراق و بەنوێنەرانی دەوڵەتە بێگانەکانی عێراقدا ولەونامەیەدا داوایانکردوە ڕەخنە لەو ڕەفتارە دڕندانەیەی تورك بگرن و داوای وەستانی ئەو شەڕە خوێناویە بکەن و کۆمیسیۆنێك پێك بێت بۆ لێکۆڵینەوە لە ڕووداوو بەسەرهاتەکانی ئەو ڕۆژانەی ناوچەی درسیم.

حسن عرفە جگە لەباسی ئەو نامەیە باسی عەشیرەتەکانی (حیدران)و(رمان)و(ئوشاق)ی کردوە کەبەشدارییانکردبوو لەشۆڕشی درسیمدا وقدری جمیل بەگ(زنار سلوپی)لەلاپەڕە/٢٠١ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٧, باسی کۆبوونەوەی چەند عەشیرەتێکی کردوە بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی هێزەکانی حکومەت ببنەوە کە عبداللە ئاڵب دوغان کرابوو بەسەرکردەی هێزەکانی حکومەت بۆ لێدانی ناوچەکەو ناوی (درسیم)ی بەشێوەیەکی ڕەسمی گۆڕیبوو بۆ (تونجلی)و عەشیرەتەکان لەو کۆبوونەوەیەدا هەوڵیاندابوو یەك بگرن و بەشێوەیەکی یەکگرتوو ڕووبەڕووی نەخشەکەی حکومەت ببنەوە, بەڵام بەداخەوە لەو کۆبوونەوەیەدا نەگەیشتنە ئەنجامێکی بەسوودو نەیانتوانی ئەوانیش بەرامبەر بەنەخشەکەی حکومەت نەخشەیەك بۆ خۆیان ئامادەبکەن

کەلووت بەرزی‌وهەلوێستی تاکەکەسی یەکێك بوو لەهۆکانی سەرنەگرتنی ئەوکارەگرنگە لەو ڕۆژە ناسکەدا, لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ لەو عەشیرەتانەی پێوەندی‌و خزمایەتی یان لەگەڵ یەکتردا بەهێز بوو وەبۆ چوونەکانیان دەربارەی هەلوێست لەیەکەوە نزیك بوو جۆرە ڕێکەوتنێکیان لەنێوان خۆیانا سازکردبوو, پەیمانێکیان بەست کەبەپێی ئەو پەیمانە بەلێنیان دا ڕووبەڕووی هێزەکانی حکومەت ببنەوەو(سەید ڕەزا)توانیبووی جۆرە هاوکاری‌و تەباییەك لەنێوان هەندێکیانا پێك بێنێت وەکو عەشیرەتی (ئەباسیات, فرهادان, کارابالینان, بەختیار, یوسفیان, دومومان, حسن عرفە بەعەشیرەتی دمان ناوی هێناوە, لەگەڵ عەشیرەتی حیدران), بەلام عەشیرەتی(کالان)بەنیوەچلی لەگەڵ عەشیرەتەکانی تیهەلبوە.

زنار سلوپی لەباسەکەیدا لەسەری ڕۆیشتوەووتوویەتی:

عبدالله ئالپ دوغان هەولی دا لەرێگەی(خضر) ناوێکەوە کەکۆنە قائمقامێکی خەلکی درسیم بوو چاوی بەسەید ڕەزا بکەوێت لە(العزین)و خضر گەرەنتی دا بەسەید ڕەزا کەلەوچوونەیدا دەیانپارێزێت بەلام سەید ڕەزا لەنیوەی ڕێگایا لەمەبەستە ناپاکەکانی ئالپ دوغان گەیشتبوو بۆیە گەڕایەوەو چاوی بەئالپ دوغان نەکەوت.

دوای ماوەیەك دووبارە ئالپ دوغان(رائد شوکت)کەلێپرسراوی حکومەت بوولەکاروباری هات‌وچۆیا ناردی بۆ درسیم بۆئەوەی لەوێ چاوی بەسەرۆکەکانی کورد بکەوێت‌و بۆ ئەو مەبەستە رائد شوکت چوە(ئوفا جیك)ودووسێ‌سەرۆك عەشیرەتی کوردیشی لەگەڵ خۆیدا برد بۆئەوەی بەهەموویان سەید ڕەزا قایل بکەن چاوی پێیان بکەوێت بەلام

سـەيد ڕەزا نەچـوو بـەپیر رائـد شـوکتەوەوبەرامبەر بەمـە رائـد شـوکت بڕیـــاریدا ڕووبکاتـــە لای (ڕێبـــەر)ی بـــرازای ســـەید ڕەزا کەلـــە گوندی(حاجلی) دادەنیشێت.

ساتێك سەید ڕەزا بەو چوونەی رائد شوکتی زانیبۆلای ڕێبەری، سەید ڕەزا(علیشیر-علی شیرۆ)دەنێرێت بۆلای ڕێبەرو،ماوەیەك بوو سەید ڕەزاو ڕێبەری برازای لەسەر زەوی وزار لەگەڵ یەکتردا لەکێشەکە دا بوون وناڕێك بوون وسـەید ڕەزا علیشـیر ڕادەسـپێرێت لەڕێبـەر بگەیـەنێت کەتورکـەکان جێگەی باوەڕنین بۆیە نابێ باوەڕ بە درۆودەلەسەکانیان بکرێت، بەلأم ڕێبەر گوێناداتـە قسەونەسـیحەتەکانی سـەید ڕەزاو بەقسـەکانی رائـد شـوکت هەڵدەخەڵەتێت و لەگەڵیا دەچێت بۆ(العزین)بۆئەوەی چاوی بە عبدالله دوغان بکـەوێت و لـەوێ بـە عبـدالله پاشا دوغـان پـارەو دیـاریو بـەرتیلێکی دەدات بەڕێبەرو هانی دەدات سەید ڕەزای مامی بەهیچ نەزانێت بەوجۆرە ڕێبەری لەسەید ڕەزا هەڵگێڕایەوە))

(سـەیر ئەوەیـە کـورد بـەهیچ شـێوەیەك دەرس و پەنـدی لەبەسـەرهاتەو ڕووداوەکـانی نـاوخۆی وەرنـەگرتوە وەئـەم هەڵوێسـتەی ڕێبـەر لەگـەڵ سـەید ڕەزای مامیدا ئـەو ناکۆکیـەمان بیردەخاتـەوە لەنێوان بەدرخان پاشـاو یـزدان شێری برازایـدا کەلەبـەرگی یەکەمدا بەدوورودرێژ باسـی ئـەو ناکۆکیـەو هـۆی ئـەو ناکۆکیـەمان کـردوە کەچـۆن لەئەنجامـدا بـو بووبـەهۆی لـەناوبردنی ئـەو نیمچە حکومەتـەی بدرخان پاشا پێکـی هێنـابوو وەتورکەکەکان توانیبویـان یزدان شێری برازای بدرخان لـەمامی هەڵگێڕنـەوە کەبەمـە هـەڵو دەرفـەتێکی ئێجگار گرنگ لەکیس نەتەوەی کورد چوو).

باسی سێهەمی

سەرەتای دەسپێکردنی شۆڕش و ڕووبەڕووبونەوەی هەردولا

لەدوای ئەوەی عبدالله ئالپ دوغان توانیبوی(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا قایلبکات ودژی مامی و شۆڕشگێڕەکانی تر بوەستێت ئیتر دەستی کرد بەبەجێهێنانی ئەو نەخشەیەی بۆ لێدانی ناوچەی درسیم تەرخانکرابوو, لەپێشدا فەرمانێکی دەرکرد بۆ دانیشتوانی درسیم کەپێویستە(٢٠٠) چەك بدەن بەحکومەت و بەرامبەر بەو داخوازییەی حکومەت درسیمیەکانیش کەوتنە خۆیان بۆ پارێزگاری کردن لەخۆیان و لەناوچەکەیان و رائدشوکتیش بەناوچەکانی عەشایری(خوزات-هوزات) دادەستیکرد بەگەڕان بۆ ئەوەی تۆوی ناکۆکی لەنێوان درسیمیەکان بچێنو بلاوی کردەوە هەرعەشیرەتێك چەکەکانی خۆی بدات بەحکومەت بەرامبەر بەوە دەتوانێت لەشوێنی خۆیدا بمێنێتەوە.

بۆ وەرامی ئەوجم وجۆلەی رائدشوکت عەشیرەتی(دومانین) وهەندێك لەعەشیرەتی(ناظمیة)ئەو کۆسپ و دەزگا و ڕێگرانەی کرابوون بەهێڵی سنووری جیاکردنەوەی ئەوعەشایرانەی بەرلەمە کۆچیان پێکرابوو هەموویان ڕووخان, لەسەرەتادا سەید ڕەزا داوای لەعبدالله پاشا ئالپ

دۆغان کرد واز لەو هەڵویستە بێنێت بۆ فشار خستنە سەر دەرسیمیەکان و لەبریتی ئەوە حکومەت دەزگایەك دامەزرێنێت بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ناوچەکە بەمەرجێك ڕێز لەهەستی نەتەوایەتی دانیشتوانی درسیم بگرێت, وەرامی عبداللە پاشا بۆ ئەو داخوازییەی سەید ڕەزا بریتی بوو لە دامەزراندن و بڵاوکردنەوەی هێزەکانی حکومەت لەسەر سنورەکانی ناوچەی درسیم و فڕۆکەکانی حکومەت بۆ هەڕەشە کردن و چاوترساندنی خەڵك هەموو ڕۆژێك سەر لەبەیانیان لەدیاربەکرەوە دەهاتن و بەسەر ناوچەی درسیمدا دەفڕین.

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/٢٠٤ی کتێبەکەیدا باسی چۆنیەتی دەستپێکردنی شەڕی کردوە کەلەبەهاری١٩٣٧داحکومەت هێزی ناردە سەر عەشیرەتی(یوسفیان)بەبیانووی لێ سەندن و کۆکۆدنەوەی چەك و سەربازێکی تورك لەکاتی پشکنیندا کچێکی کوردی فڕاندو لەئەنجامی ئەو دەسدرێژییەدا کوڕێکی سەرکردەی عەشیرەتی(فینندیك)تاقمێك چەکداری ناردە سەر ئەو هێزەی حکومەت کەچوبوە ناوچەکەو هێزەکەی حکومەت ناچار کرا ئەو ناوچەیە بەجێ بێڵێت.

ساتێك سەید ڕەزا ئیبراهیمی کوڕی نارد بۆ(العزیز) بۆئەوەی لەوێ باسی‌ئەوتاوانەی تورك بگەیەنێت بە عبداللە پاشا, لەگەڕانەوەیدا لەگوندی(دەشت) کە لەناوچەی عەشیرەتی (کیرغان) بوو, چەکدارەکانی رائد شوکت لەکاتی نوستندا پەلاماری ئیبراهیمیان داو کوشتیان.

(ئەوەی شایانی باسە کریس کوچرا لەلاپەڕە/٢٠٧ی‌کتێبەکەیدا باسی کوشتنی ئیبراهیمی بەجۆرێکی تر کردوە کەووتوویەتی ساتێك ئیبراهیم

لەشاری(هۆزات) گەڕابوەوە سەربازەکانی تورك‌و چەند چەکدارێکی عەشیرەتی(گورگان)پەلاماریان دابوو کوشتبوویان.

لەئەنجامی ئەو کوشتنەدا سەید ڕەزا داوا لەحکومەت دەکات ئەوی ئیبراهیمی کوڕی کوشتبوو پێویستە بیدرێتە دەستی بەلاّم رائد شوکت داخوازییەکەی پشتگوێ خست‌و بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو فەیلەقێکی لەدیاربەکرەوە نارد بۆ دەرسیم‌و ئەو هێزە هێرشی کردە سەر عەشیرەتی یوسفیان‌و سەرکردەی هێزەکەی حکومەت لە(العزین) کە ئیسماعیلی حقی ناوێك بوو,چەکدارە خەڵەتێنراوەکانی عەشیرەتی(کیرغان)ی‌بەکار هێناوپەلاماری ئەوناوچەیەدرا کەسەید ڕەزای لێبوو(کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا وتوویەتی لەم پەلاماردانەی تورکدا بۆسەر سەید ڕەزا, ڕێبەری برازای سەید ڕەزاش لەگەڵ هێزەکەی حکومەتدابووەو هەوڵی گرتنی مامی دابوو). بەوجۆرە هێزەکەی سەید ڕەزاو هەموو هاوکارەکانی پەلاماری هێزەکەی حکومەتیان دالە(خوزات-هۆزات)لەئەنجامی ئەو هێرشەدا هێزەکەی حکومەت ناوچەی خوزاتی بەجێ هێشت.

پاش ئەو شکان وپاشەکشەیەی حکومەت, هێزی تازەی یارمەتیدەری حکومەت لەدەرنجان‌وئەرزومەوە بەکێش کراو فڕۆکە دەستیکرد بە بۆمبارانی هێزەکەی سەید ڕەزا.

لەگەرمەی ئەو شەڕەدا سەید ڕەزا ناوبژیکەرێکی ناردەلای عبدالله ئاڵپ دوغان وپێی ڕاگەیاند ئەگەر دان بەمافی کوردا بنرێت‌و ئەوکەسەی ئیبراهیمی کوڕی کوشتبوو بدرێتە دەستی بەرامبەربەمانە ئامادەیە ئەو چەك وجبەخانەو ئەودیلانەی گیرابوون هەمووی بدرێتەوەو بەریان بدات بەلاّم عبدالله پاشا پێی لەسەر ئەوە داگرت کە پێویستە ئەو شتانە بەبێ مەرج

بدرێنەوە بەحکومەتو بێجگە لەمەش پێویستە هەشت هەزار تفەنگی ماوزەریش بدرێت بە حکومەت.

ئەمداخوازییە تازەیەی عبدالله دوغان لەسەیدڕەزا بوو بەهۆی تازەکردنەوەی شەڕو حکومەت سەرلەنوێ دەستی پێکرد بەئاگرباران‌و بۆردومانکردنی دانیشتوان بەبێ جیاوازی لەنێوان چەکدارو نێوان ژن‌و منداڵ‌و پیری بێتاواندا.

زنار سلۆپی لەکتێبەکەیدا چۆتەوە سەرباسی(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا کەلەگوندی(بیامە)دا دەژیا لەنزیك شاری(خوزات) کەئیعلانی بێ‌لایەنی خۆی کرد, بەڵام لەڕاستیدا لەژێرەوە هەرلەگەڵ حکومەتدا بوو, بەپێی نەخشەی حکومەت دەچووبەڕێوەو حکومەت بەدرۆو بۆچاوبەست بلاویان کردەوە کەوا(ڕێبەر)لەبێ لایەنیەوە بۆلایەنگری یاخی بوەکان.

ڕێبەرو تاقمەکەی چونەلای عەشیرەتی(بەختیار)ولای ئەوانەوە نامەیەکی نارد بۆ سەید ڕەزای مامی‌و داوای لێبوردنی لێکردو پاکانەی ئەوەی کردبوو کەتائەوکاتی پەشیمان بوونەوەیەی لەمەبەستە ناپاکەکانی حکومەت بەباشی نەگەیشتبوو.

ئەوسەرۆك عەشیرەتانەی هاوکاری سەید ڕەزا بوون بەپاکانەو بەقسەکانی(ڕێبەر)خەڵەتابوون‌و باوەڕیان پێکردبوو هەرچەند سەید ڕەزا لەو هەڵوێستەیان ناڕازی بوو پەسەندی نەکردبوو.

بەو جۆرە(ڕێبەر)و تاقمەکەی بەو فرۆفێڵە چوونە پاڵ هێزەکەی(علی شێر-علی‌شێرۆ) کەیەکیك بوو لەسەرکردەکانی هۆزەکەی سەید ڕەزاوڕێبەرلای ئەوان واخۆی پیشاندابوو نیشتمانپەروەرو هاوکاری ڕاپەڕیوەکان بەلام زۆری پێنەچوو ڕوون بوەوە ئەمەش هەریەکێك بوە

لەنەخشەو فرۆفێڵەکانی عبداللە ئالْپ دوغان بۆئەوەی لەڕێگەی(ڕێبەر)ەوە بەهەر نرخێك بێت علی شیروی ئازاو نیشتمانپەروەر لەناو ببات کەیەکێك بوو لەهاوکارە پاك‌و دڵسۆزەکانی سەید ڕەزاو شۆڕشگێڕێکی ئازاو نەبەردی کورد بوو.

بەرلەوەی بچینەسەر باسی چۆنیەتی سەرگرتنی ئەو نەخشەیەی عبداللە ئالْپ دوغان‌و کوشتنی علی شیرۆ.

بەپێویستم زانی کورتە باسێکی علی شیرۆ بخەمە پێش چاو بەپێی ئەو سەرچاوانەی لێی دواون.

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١دەربارەی علی شیرۆ وتوویەتی:

((علی شیرۆ لەناوچەی(کوجگیری)لەدایك بوەوهەروەکو سەیدا ڕەزا لەعەشیرەتی (حەسەنان)بوەو سەرەتا لەقوتابخانەی(سیواس)دا خوێندویەتی‌ولەزەمانی سوڵتان عبدالحمیددا وەکو شاعیرێکی کورد هەستی نەتەوایەتیی خۆی بەشیعردەربڕیوەو مرۆڤێکی خوێندەوارو ڕۆشنبیرو ئەدیب بوەو بوەبە(مرزا-کاتب)وموستەشاری مصطفی بەگی سەرۆکی عەشیرەتی کوجگیری‌و پاش ئەوەی مصطفی بەگ لەلایەن حاکمی درسیمەوە لەسێدارە درا کوڕەکەی مصطفی بەگ بووبەجێگری باوکی‌و علی شیرۆش هەروەکو ڕابەرێك‌و سەرپەرشتیکەرێکی دڵسۆز چاودێریی کوڕەکەی مصطفی بەگی کرد.

علی شیرۆ لەناو عەشیرەتی کوجگیریدا دەستەڵاتێکی زۆری هەبوەو هەمیشە هەوڵێکی زۆری داوە لەناو کوردا یەکێتی‌و تەبایی هەبێت‌و لەساڵی١٩٢٠دا یەکێك بوە لەئەندامانی جمعیتی(کوردستان تعالی

جمعيتـــی)و هـــەوڵی داوە لقێکـــی ئـــەو کۆمەڵـــە لەدرســـیمدا دامـــەزرێنرێت و لەشۆڕشـی کوجگیریـدا هاوکـاری شۆڕشـگێڕەکان بـوەو لەسـەرئەوە لەلایـەن حکومەتی تورکەوە بڕیاری لەسێدارەدانی دەرچوە.

دەربارەی شاعیریتی علی شیرۆ کەکریس کوچرا باسیکروە,قدری جمیل بەگیش لە کتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٧باسی شعرێکی علـی شیرۆی کردوە کـە وەکـو مەلحەمەیـەك بـەو شعرە باسـی شۆڕشـی کـوجگیری کـردوە دەربـارەی کوڕەکـەی مصـطفی پاشـا کـەکریس کوچـرا باسـی کـردوە کـەبوە بـەجێگری بـاوکی و لەکتێبەکەیـدا نـاوی نـەهێناوە هـەروەکو لەباسـی سێ‌هەمی بەشـی نۆهـەمی بـەرگی دوهەمـدا (زنـار سـلۆپی) وتوویـەتی ئـەوکوڕەی مصـطفی پاشا-یامصطفی بەگی درسیمی ناوی (علی شـان)بوەو لەوبەرگـەدا لەباسـی دووهـــەمو ســـێ‌هەمی بەشـــینۆهەمدا باســـی ڕاپـــەڕینی یەکـــەمی درســـیم و شۆڕشـی کـوجگیری کـرا وەلەسـالأنی(١٩٢٠و١٩٢١)دا هـەروەکو کـریس کوچرا باسیکروە علی شیرۆ لەشۆڕشی درسیمی دوهەمدا (١٩٣٦-١٩٣٨) تـەنها هەرخـەریکی کاروبـاری شـۆڕش و پێشـمەرگایەتی نـەبوە بـەڵکو خـەریکی نوسین و بلأوکراوەش بوە بەشیعرو بەووتار بۆ ڕوونکردنـەوەی کێشەی کوردو بزواندنی هەستی نەتەوایەتی لەناو هاولأتیاندا.

دەربـارەی چـۆنییتی کوشـتنی علـی شـیرۆو لەلایـەن ڕێبـەرەوە بـۆ بەجێهێنانی نەخشەکەی ئالـپ دوغـان هـەروەکو زنـار سلۆپی باسیکردوە, سـاتێك سـەید ڕەزا بڕیـار دەدات علـی شـیرۆ بنێرێـت بـۆلای نوێنـەرانی دەوڵەتـە گـەورەکان بۆئـەوەی جەورروسـتەمو تاوانـەکانی تـورك بەرامبـەر کوردیـان بـۆ ڕوون بکاتـەوە (وەکـو وتمـان بـەر لەمـە نامەیـەکی بەفرنسزی

ناردبوو بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیاو نامەکەیان بلاوکردەوە,بەلام دیارە هیچ وەرامێکی لەو ڕووەوەپێ نەگەیشتبوو بۆیە علی شیرۆی ناردبوو).

سساتێك ڕێبەر کەبەناو لەحکومەت جیا بوبووەوەو چووبوە لای عەشیرەتی(بەختیار)ی سەر بەسەید ڕەزا, ڕێبەر خۆی دەگەیەنێتە لای علی شیرۆ کەخەریکی خۆ ئامادەکردن دەبێت بۆ ڕۆیشتن و پێی ڕادەگەیەنێت کەماوەیەکە زۆر ماندوەو حەزدەکات سەری لێ بدات و لەکاتی خۆ ئامادەکردندا بۆ ڕۆیشتن کەخەریکی ئامادەکردنی خواردن دەبن, ڕێبەر بەدەمانچەکەیەوە پەلاماری علی شیرۆ دەداو دەیکوژێ, هەرچەندە ژنەکەی علی شیرۆ کەناوی (ظریفة) بوە دەست ئەداتە دەمانچەو چەند گوللەیەك بە ڕێبەرروە دەنێت بەلام گوللەکانی بەر ڕێبەر ناکەوێت بەلکو بەر پیاوێکی ڕێبەر دەکەوێت کە لەگەلیا هاتبوو بۆلای علی شیرۆ, ڕێبەر ژنەکەشی دەکوژێت و سەری هەردوکیان دەبڕێت و دەیان بات بۆلای تورکەکان و بەمە بۆ ئێجگاری خیانەتی ڕێبەر ئاشکرا دەبێت.

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە دەربارەی چۆنیەتی کوشتنی علی شیرۆ بەو شێوەیەی زنار سلۆپی باسیکردوە کەپرسیارەکەشی بریتیەلەوەی تۆ بلێی علی شیرۆ سەرکردەوئازاونەبەردی کورد,خیانەتەکەی پێشوو ڕێبەری لەبیر چووبێتەوەو هەروا بەئاسانی تەنها خۆیو ژنەکەی لەوکاتەدا لەگەلیابوونبن وهیچ چەکدارێك لەوکاتەدا لەوێ نەبووبێت کە ڕێبەرو پیاوەکەی بەئاسانی توانی بوویان خۆیو ژنەکەی بکوژن و سەریان ببڕن و سووك وباریك پاش ئەوتەقەی دەمانچانە بەئاسانی ڕزگاریان بووبێت کەئەمە شتێکە جێگەی گومانەو کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا باسی کوشتنی علی شیرۆی بەشێوەیەکی تر کردوە کە وتوویەتی:

((لەمانگی تموزی/١٩٣٧سەید ڕەزا داوای لەعلی شیرۆ کرد بچێتە ئێران وەیا عراق بۆئەوەی لەوێوە پیوەندی بە ئینگلیزو فرنسیەکانەوە بکاتو داوایان لێ بکات ببن بەناو بژیکەر بۆ دۆزینەوەی چارەسەری کێشەی نێوان کوردو تورکو بۆئەوەی ئەو دەوڵەتانە کارێکی وابکەن لەوەزیاتر تورکەکان کوردستان کاول نەکەنو هەرئەوشەوەی بەتامابوو بکەوێتەڕێ، بەپێی پیلانی عبدالله ئالپ دۆغان لەناوبردنی علی شیرۆپێسیرا بەرێبەرو ساتێك علی شیرۆ لەئەشکەوتی(ئاغداد)دەبێت بەدەستی ڕێبەر دەکوژرێتو بەکوشتنی ئەو شۆڕشی کورد زیانێکی زۆری لێ کەوتو شۆڕشگێڕێکی ئازاو نەبەردی لەکیس چوو.

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/٢٠٧ی کتێبەکەیدا بێجگە لەو خیانەتەی ڕێبەر کردبووی باسی خیانەتێکی تری کردوە کە(خضر ئەحمەد)ناوێك بەرامبەر(شاهێن ئاغا)ی سەرۆکی عەشیرەتی بەختیاری کوشتبوو کەباسی کوشتنەکەی بەم جۆرە کردوە:

((لەگەرمەی شەڕدا لەناوچەکانی عەشیرەتی بەختیار. سەرۆکی ئەو عەشیرەتەکە(شاهێن ئاغا) بوو ساتێك ویستی ماندوویەتی خۆی دەربکاتو نەختێك بحەسێتەوە (خضر ئەحمەد) کەئەویش سەرکۆك عەشیرەتی ناسراو بووە ڕایسپارد لەماوەی پێشوودانیا لەجیاتی ئەو کاروبار ببات بەڕێوە، بەڵام (خضر ئەحمەد) هەمان ڕێبازی خیانەتی ڕێبەری گرتەبەرو لەکاتی نوستندا شاهێن ئاغای کوشتو کەللەسەرەکەی کرد بەدیاری دەستی خۆیو بردی بۆ تورکەکان کەلە (خوزات)بون تەنها بۆئەوەی حکومەت لێی خۆشبێت، بەڵام برایەکی شاهێن ئاغا بەهاوکاری هەندێك لەخزمەکانی

ئابلوقەی(خوزات)یانداو توانیبویان خضر ئەحمەدیخانو ئەوانەش کەلەگەلیابون بیانکوژێت.

عەشیرەتی بەختیار هەرچەند شاهێن ئاغای سەرۆکیان کوژرابوو بەلام هەتا ماوەیەك دژی حکومەت ڕاوەستانو خۆیان گرت هەتا لەدواییدا حکومەت بەپیلانو بەناردنی هێزێکی گەورە توانی ناوچەی ئەم عەشیرەتە بگرێتو بیخاتەوە ژێر دەستەلاتیخۆی.

هەروەکو زنار سلۆپی باسیکردوە, پاش ئەوەی حکومەت لە ئەرزنجانو ئەرزڕومودیاربکرەوە هێزێکی زۆری بەکێش کردو ژمارەی خۆفرشو خائنان ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەپەرەسەندندابوو ئیتر سەید ڕەزا ناچاربوو ناوچەکەی خۆی بەجێ بێلێتو ڕووبکاتە ناوچەی عەشایرە بێلایەنەکان بەئومێدی ئەوەی بتوانێت بیانکات بەلایەنگرو بەهاوکاری شۆڕش دژی تورك,بەلام سوپای تورك دەمی ئەشکەوتێك کەلەلاپاڵی چیای(توریکداغ)و دۆڵی(دیسکور)دابوو کەبە هەزاران ژنومنداڵی ئاوارەو دەربەدەروبرسی لەتاو بۆردومانی فڕۆکەو تۆپەکانی سوپای تورك خۆیان تیا حەشاردابوو,حکومەت ئاگرێکی گەورەی لەدەرگای حەوشەکەدا کردەوەو ئەوانەی لەناویابوون بەئاگرو دوکەڵ سووتانو خنکانو هەروەکوگێڕاویانەتەوە هەندێك بەو ژنوکچانەی لەناو ئەو ئەشکەوتەدا بوون لەترسی دەسدرێژیکردنی سەربازەکانی تورك لەبەرزاییەکانەوە خۆیان هەڵدێرابوە خوارەوەو ئەو مردنەیان لاباشتر بوە وەك لەوەی بکەونە دەست ئەو تورکە دڕندانەی بەو بێشەرمیەوە ڕەفتاریان لەگەلا کردبوون.

کریس کوچرا لەلاپەڕە/٢٠٥ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١جگە لەوباسەی دەربارەی علی شێرۆ باسیکردوەو بەرلەمە خستوومانەتە پێش چاو, باسی

هەنـدێ شـتی تـری تۆمـار کـردوە کەهەنـدێکی لەکتێبەکـەی نـوری درسیمی‌یەوە(درسیم کوردستان تاریخندە)وە وەرگرتوە کە هەندێ بۆچوونی لەگەڵ سەرچاوەکانی تردا یەکناگرێتەوە, بۆنمونە..وتوویەتی: عبداللە ئالپ دۆغـان کەفەرمانـدەی هێزەکـانی حکومـەت بـوو لەناوچـەی(العزیـن)هەوڵیـدا چاوی بەسەید ڕەزا بکەوێت‌و چاویان بەیـەکتری کـەوت‌و داوای لەسـەیدڕەزا کـرد کەپێویسـتە دووسـەد هـەزار تفـەنگ بـدات بەحکومـەت کـەلام وایـە ئەمـە دەبـێ هەڵەیـەکی چاپەمەنی بێت, چونکە نـەك سـەید ڕەزا بەڵـکە حکومـەتی تورکیش بەهـەموو سوپاکانی(٢٠٠هـەزار چەکی نەبوە کەداوای ژمارەیـەکی وا لەسـەید ڕەزا بکـات‌و سەرچـاوەکان تـەنها باسـی داواکردنـی(٢٠٠)چـەکیانکردوەو لـەوەش نـەدواون کەسـەید ڕەزا چـاوی بەعبداللە ئالپ دۆغان کەوتبێت چونکە وەکو زنار سلوپی باسیکردوە سەید ڕەزا لـەنیوەی ڕێگایـدا بـۆلای عبـداللە ئالـپ دۆغـان هەسـتی‌بەفروفێڵی ئـەو کردبوو بۆیە گەڕابوەوەو چاویان بەیەکتری نەکەوتبوو.

بێجگـە لەمـە کـریس کوچـرا وتوویـەتی سـەید ڕەزا هـەوڵی دابـوو نـوری درسـیمی بنێرێـت بـۆ ئـەوروپا بـۆ ڕونکردنـەوەی کێشـەی کـورد لای ئـەو دەوڵەتانە.

کریس کوچرا دەربارەی دەسپێکردنی شۆڕش وتوویەتی:

ئەگـەر شۆڕشـەکەی درسـیم لەسـاڵی١٩٣٦دا دەسـتی پێکـرد بـوو بـەلام لەزسـتانی سـاڵی١٩٣٦-١٩٣٧دا هـیچ پێکـادان‌و ڕووبـەڕوو بونەوەیـەکی ئـەوتۆ ڕووی نـەدابوو, بـەلام کاتێـك بـەفری زسـتان توایـەوە تورکـەکان دەستیانکرد بەجم وجۆڵ‌و بەبیانووی پشـکنین‌و چـەك داماڵین دەسـتیانکرد بەپشکنینی ناوچەی(مازرژێر)

کریس کوچراش باسی کوشتنی ئیبراهیمی کوڕی سەید ڕەزای کردوە لەلایەن حکەمەت و چەکدارەکانی عەشیرەتی(گورگان)ەوە کەئەم کوشتنە ئەوەندەی تر بارودۆخی ناوچەکەی ئاڵۆز کرد.

دوای ئەوەی حکومەت هێزێکی زۆری تازەی تری نارد, شۆڕشگێڕانی کورد ناچار بوون بەرەو باشوور پاشەکشە بکەن و لەوشەڕەدا شێخ عبدالرحیمی برای شێخ سعیدی پیران کەبوبووبە هاوکاری شۆڕشگێڕانی درسیم کوژرا(حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٢وتوویەتی لەوشەڕەدا کوڕێکی(جمیل شەیدا)ش لەگەڵ سیدعبدالرحیمدا شەهید کراوە).

دکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە/١٠٢ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١ دەربارەی چۆنیەتی دەستپێکردنی شۆڕشی دوهەمی درسیم وتوویەتی:سەر ڕای ئەو هەموو هەڕەشەو چاوترساندن و تیرۆرکارییەی تورکەکان بەرامبەر کورد نواندبوویان, لەساڵی١٩٣٧دا لەناوچەی درسیم دا دەستکرا بەڕاپەڕین.

دکتۆر شمزینی لەکتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ ئەم ڕۆژنامانە کردوە کەباسی شۆڕشەکەی درسیمیانکردوە, هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو ڕۆژنامانەی ئەو باسی کردون بخەینە پێش چاو کە هەندێکیان بریتی بون لە ڕۆژنامە تورکیەکانی سەربە حکومەت و هەندێکیشیان پەیوەندیان بەحکومەتی تورکەوە نەبوە.

دکتۆر شمزینی بەرلەوەی بچێتە سەربلاوکراوەکانی ئەو ڕۆژنامانە کەدەربارەی شۆڕشی درسیم دواون ئاماژەی بۆ کتێبەکەی(ڕامبۆ)کردوە کەلەپاریس بەزمانی فرنسی لەساڵی١٩٤٧دا چاپیکردوە لەژێر ناوی(کوردو یاسا)ولەوکتێبەدا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(تان)ی تورکی کردوە کە وتوویەتی:سەبارەت بەکوردە یاخی بوەکان پێویستە بەو پەڕی

توندوتیژییەوە ڕەفتاریان لەگەڵدا بکرێت و هەموویان لەناو ببرێن و پێویستە ڕاپەڕینی درسیم بۆ ئێجگاری خامۆش بکرێت و دانیشتوەکانی یالەناو ببرێن. یا ئاوارە بکرێن و دووربخرێنەوە بۆناوچە جیاجیاکانی شوێنە تورك نشینەکان بۆ ئەوەی دانیشتوانی درسیم بەتەواوەتی بکرێن بەتورکی ڕەسەن و لەشوێنی ئەوان تورك نیشتەجێ بکرێت))

ڕۆژنامەی جمهوریتی تورکیش بەرلەوەلە١٩٣٧/٠٤/١٦دا بلاوی کردبوەوەکە ژمارەی چەکدارەکانی کورد لە پێنج هەزار چەکدار پێکهاتوە.

بەرلەوەی شۆڕشەکە دەست پێ بکات وەکو دکتۆر شمزینی ئاماژەی بۆ کردوە. دانیشتوانی درسیم داوایان لەکاربەدەستانی حکومەت کردبوو سوپاو جەندرمەکانی حکومەت لەناو چەکەیان بکێشرێنەوەو دووربخرێنەوەو واز لە پرۆژەی هێڵی شمندو فەڕ بێنن بەنیازی ڕێگا خۆ شکردن بۆ گواستنەوەی سەربازو واز لەسەندنی ئەوباج و سەرانە تازانە بێنن کەلەو دواییەدا بڕیاریان لەسەر دابوو, لەگەڵ چاکردنی باری دەرامەدی دانیشتوانی ناوچەکەو دامەزراندنی دام ودەزگایەکی تازە کە بەپێی ئەوە ئۆتۆنۆمی بسەلمێنرێت بۆ کورد, بەلام کەمالیەکان بە پێچەوانەوە سووربوون لەسەر بەجیهێنانی نەخشەکەی خۆیان بۆ لەناو بردنی کوردو بۆ ئەو مەبەستە(٣٠هەزار) چەکدارو سەربازیان ئامادە کردو ناردیان بۆ ناوچەکە.

ڕۆژنامەی(العمل القومی) کەلە سوریا دەردەچوو ووتارێکی بلاوکردەوە دەربارەی ئەو پەیمانەی لەنێوان(ئێران و عێراق و تورکیا)دا مۆر کرابوو(کەمەبەستی پەیمانی سعداباد بوە کەلەساڵی١٩٣٧ دا مۆر کرابوو کەناوەڕۆکەکەی بێجگەلە مەبەستی ڕێگەگرتن لەبلاو بوونەوەی بیروباوەڕی

مارکس و دەستەڵاتی سۆڤیەت, پەیمانەکە دژی هەموو بزووتنەوەیەکی کورد ئاراستە کرابوو کەلەو رۆژانەدا حکومەتی بریتانیا لەهەموو کاتێك توندو تیژ تربوە بەرامبەر هەر بزووتنەوەیەکی کورد لەو رۆژانەدا روویدات).

رۆژنامەکە باسی ئەوەی کردوە کە ساتێك شۆرشی درسیم دەستی پێکردمندالآن و کچان و ژنانی کورد هەموو بەپەرۆشەوە هەریەکەیان بەشێوەی خۆی بەشداریی تیادا کردوەو هەموویان ئازایانە بریاریاندا سەنگەری نەبەردیی خۆیان چۆڵ نەکەن.

رۆژنامەی(الاخبار)یش کەلەو رۆژانەدا هە لەسوریا دەرچوە نوسیویتی.

((سەرچاوە باوەر پێکراوەکان رایدەگەیەنن کەوا شۆرشەکەی درسیم هەتا بێت زۆرتر کلپە دەسێنێت و بەهێزتر دەبێت و شۆرشگێرانی کورد سوپای تورك ناچار دەکەن هێزەکەیان بکێشنە دواوە و زیانێکی زۆری گیانی وماڵیشیان لێ کەوتوەو لەسەرانسەری کوردستان بلأوکراوەی شۆرشگێرانە بلأوکراوەتەوە کەباسی ئەوەی تیادا بلأوکراوەتەوە کەکورد ئەو شۆرشەی بۆ رزگار کردنی کوردستان بەرپاکردوە دژی جەوروستەمی تورکی داگیرکەر دەربارەی چۆنیەتی دەسپێکردنی شۆرشی درسیم, هەرلەو رۆژانەدا رۆژنامەی(الشرق)کە لەبێروت دەرچوە نوسیویتی:

((سیازدە ساڵە میللەتی کورد(مەبەستی لە شۆرشی پیرانەوەیە) بۆ رزگار بوون و بۆوەدەسهێنانی مافەرەواکانی خۆی دەستی داوەتە چەك و

له پێدەشتەکانی(موش)و چیاکانی ئاراراتیشدا خەباتێکی چەکدارانەی سەخت دەکەن و دلێرانە دژی تورکە داگیر کەرەکان تێدەکۆشن)).

دوکتور شمزینی لەکتێبەکەیدا باسی درۆو دەلەسەی تورکەکانی کردوە دەربارەی ئەو شۆڕشە وتوویەتی:

((ئەگەر چی کمالیستەکان بەتەواوەتی دەیانزانی و دڵنیابوون لەوەی شۆڕشگێڕەکانی درسیم لەشۆڕشەکەیان تەنها هەرپشتیان بەخۆیان بەستبوو, هیچ لایەکی بێگانە یارمەتی کوردی نەدابوو, کەچی تەنها بۆ پینە کردنی تاوانەکانی خۆیان و بۆپاکانەکردن لەو دڕندەیەتی و خوێنڕێژییەی بەرامبەر کورد دەیانکرد بلآویان دەکردەوە سۆڤیتەکان یارمەتی کوردی درسیم دەدەن)).

ئەوەی سەرنج ڕاکێشەرە لەو بلآوکراوە پڕ درۆو دەلەسانەی تورك ئەوەیە, تورکەکان لەگەڵ ئەوەشدا کاتی خۆی پەیمانێکی دۆستانەیان لەگەڵ سۆڤێتدا بەستووکە ناوەڕۆکەکەی بەئاشکرا دژی هەموو بزووتنەوەیەکی کوردبن وەکو لە زۆر شوێندا دەربارەی ئەمە دواوین, بەلآم زۆری پێنەچوو کمالیەکان گێڕیان گۆڕی و بەئاشکرابوون بەوابەستەی دەوڵەتە ئیمپریالزمەکان و مۆرکردنی پەیمانی سعداباد شان بەشانی ئێران و عراق کەبەپێی نەخشەیەکی تایبەتی ئەو دەوڵەتانە بەتایبەتی هی حکومەتی بریتانیا, ئیتر تورکەکان لەوە نەدەسڵمینەوە گەلێکی درۆو دەلەسەی وا دژی سۆڤێتی دۆستی کۆنیان و نەیاری تازەیان بلآوبکەنەوە)

دکتۆر شمزینی لەباسەکەیدا دەچێتەوە سەرباسی کتێسبەکەی(ڕامبۆ)کە باسی هەڵوێستی تورکی کردوە لەو شەڕەدا,

وتوویەتی سوپای تورك تەنها بەکوشتنی چل هەزار کەس تێریان نەخوارد بەڵکو دەرگای ئەشکەوتەکانیشیان بەتاشە بەرد هەڵچنی کەلەناویانا هەزاران لەو سەرماو سۆڵەدا بەناچاری خۆیان تیادا شاردبوەوەو بەهەزاران ژن و منداڵی بێ تاوانیان لەناوبرد... ئەمە هەرچۆنێکی ناو ببرێت بەلاّم لەلای تورکەکان کەخۆیان بەپێشکەوتوو تردا دەنێن ئەو ڕەفتارەی خۆیان بەشێکی ڕەوا زانیوە.

شمزینی ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(ئەقشام)ی تورکی کردوەکە دەربارەی شۆڕشی درسیم نوسیوویەتی:((کوردەکانی درسیم دوبارە لەساڵی١٩٣٨دا ڕاپەڕین و دەستیانکردەوە بەداواکردنی ئەو داخوازییانەی بەمافی خۆیان دەزانی و بەرامبەر بەم هەڵوێستەیان سوپای حکومەت هەموو ناوچەکەی پاککردەوەو هەمووگرووپە یاخیبوەکانی ڕاماڵی.

لەدوای شکستی شۆڕشەکەی درسیم لەساڵی١٩٣٨دا وەزیری کاروباری ناوخۆی تورکیا لەووتارێکیا بەشانازی و بەلووت بەرزییەوە وتبووی:

((ئیتر لەمەودوا لەتورکیادا شتێك نەماوە پێی بوترێت مەسەلەی کورد))

بەلاّم بەرامبەر بەو بۆچوونەی ئەو وەزیرە، ڕۆژنامەی(ئیکۆنۆمیست)ی ڕۆژی ١٦/ی‌ئایاری/١٩٤٦(یەعنی دوای هەشت ساڵ شکستی شۆرششەکەی درسیم) وتوویەتی:

((لەوساڵەوەکە تورکەکان بەڕەسمی بلاّویان کردبۆوە کە ئیتر شتێك نیە پیێ بوترێ مەسەلەی کورد، ئەم قسەیە مەگەر دوا ڕۆژ ساغی بکاتەوەو بزانرێت ئایا گەلی کورد لەتورکیادا وەکو هێزێك ماوە یانەماوە)).

هەرچەند تورکەکان لەساڵی١٩٣٨دا بلاّویانکردبوەوە شۆڕشی درسیم لەناوبراوە، بەلاّم هەر خۆیان لەساڵی١٩٣٩دا خۆیان بەدرۆ خستەوە پاش

ئـەوەی ڕۆژنامــەی(ئولــوس)ی تــورکی بــڵاوی کــردوە کــەوەزیری نــاوخۆ لەپەرلمانـدا ڕایگەیاند ئیمڕۆ یاخی بوونەکەی(تونجلی)لەناوبرا. دەربارەی چۆنیەتی دەسپێکردنی شۆڕش لـەکۆتایی ئـەم بەشـی سـێ‌هەمەی درسیم باسێکی دورودرێژ ئەخەینە پێش چاو کەکاتی خۆی لەگۆڤاری(NOKTA– نۆکتـا)ی تورکیـدا لـەڕۆژی٢٨/٠٦/١٩٧٨دا بڵاوکراوەتـەوە یـەعنی نزیکـی پاش پـەنجا سـاڵ بەسـەر شۆڕششـەکەی درسیمدا ئەوباسـە لەلایـەن(دکتۆر جبـار قـادر غفـور)ەوە لەتورکیـەوە کـراوە بـەکوردی و بـەپیتی لاتینـی لــەگۆڤاری(پێشــەنگ)ی ژمــارەی١٥/ی‌ســاڵی١٩٨٨لــە ســتۆکهۆڵم بڵاوکراوەتـەوەو(حسـن کـوفی)ش کردویـەتی بەشـێوەی کرمـانجی ژوورو، لەپاشـکۆکەیدا ووشـەگرانەکانی ئەوباسـەی کـردوە بەعربی بـۆ ئاسـانکردنی تێگەیشتن و لەگۆڤاری(ڕۆشنبیری نوێ)ژمارە/١٢٦ی ساڵی١٩٩٠داکەلەبغداد دەردەچێت ئەمەی حسن کوفی بڵاوکراوەتەوە، بەپێ‌ی نوسینەکەی گۆڤاری نۆکتا ووتراوە:

((شــاری درسـیم کــە ئیمــڕۆ ناوەکــەی کراوەبـە (تـونجلی)، دەکەوێتـە خوارووی ڕۆژهەلاتی تورکیا و لەساڵی١٩٣٧دا ڕاپەڕینێکی تیادا بەرپاکراوە کەهەتا نزیکی ساڵی١٩٣٨ درێژەی کێشاوە بەسـەر کردایەتی(سەید ڕەزا)ی سەرۆکی عەشیرەتی(عباسیە)ی‌کورد(بەرلەمە لەباسی ژیانی سەید ڕەزا دا هەندێ سەرچاوە وەکو باسمان کردوە بەجۆرێکی تر باسیانکردوە، نوری درسـیمی وتوویـەتی سـەید ئیبراهیمـی بـاوکی سـەید ڕەزا لەعەشـیرەتی حەسەنان و حسن عرفەش وتوویەتی لەخێڵی عباس ئوشاقی بوە).

گۆڤاری(نوکتا)لەسەری دەڕواو دەڵێت:

هـەروەکو چـۆن شـەڕی یەکـەمی جیهـانی بـەهۆی کوشـتنی وەلی عەهـدی نمسـاوە دەسـتی پێکـردو هـەروەها ڕاپـەڕینی شۆڕشـی درسـیمیش لەسـەر شتێکی وا دەسـتی پێکـرد کـە ساتێك لەبـەهاری سـاڵی(١٩٣٧)دا ئـەو پـردە لەتەختــە دروســتکراوەی لەســەر ڕوبارێــك دروســتکرابوو لەلایــەن چــەند کەسێکی نەناسراوە سووتێنرا, سووتاندنی ئەو پردە بووبەهۆی ڕووبە ڕوو بوونەوەی کوردو تورك‌و لەئەنجامی ئەم شەڕەدا سەید ڕەزاو هاوکارەکانی کـە (١٣کـەس)بـوون بـەفرۆفێڵ‌و بـەپێی نەخشـەیەکی تایبـەتی گـیران‌و لەڕۆژی(١٩٣٧/١١/١٨)دا هەڵواسران.

لـە ڕاستیدا شۆڕشـەکە بەهەڵواسینی ئەوانـە کۆتـایی پـێ نـەهات چونکە لەساڵی(١٩٣٨)دا لەناوچەی(KALANقالان)داگەلێك ڕووداوی تر ڕوویدا وەو سەرەك وەزیرانـی تورکیـای تـازەی ئـەو ڕۆژانـە کـە (جـلال بایـار)بوو بـەدەمی خۆی باسی کێشەکەی بەم جۆرە کردوە:

هەرچی کراوەو ڕوویداوە پێویستە لەسەرمان کێشەی درسیم کۆتایی پێ بهێنین‌ولەم ساڵەدا(مەبەست لەساڵی١٩٣٨)نەخشەی سەرەکیی ئێمـە بریتیە لە ئابڵۆقە دانی‌درسیم لەهەمولایەکەوە.

گۆڤارەکـە دەڵێـت: ئـەو شۆڕشــەی تاســاڵی(١٩٣٨)درێــژەی کێشــابوو لەئەنجامیا حکومەت زیانێکی زۆری گیانی‌و ماڵی لێکەوت‌و هەرەسهێنانی نەفسی زۆر زیاتر بوو لەو زیانانەی لەشەڕی یۆناندا لەتورکەکان کەوتبوو))

نوسـەری گۆڤارەکـە نوکتـا بەدووروودرێـژی باسـی ڕەفتـارو دڕەنـدە یـەتیی تورکەکانی کردوە لـەو شـەڕەداو وتوویـەتی:(هەنـدێ نوسـەرەو ڕۆژنامـەنوس هەروەکو سەرباز لەو شەڕەدا بەشداریانکردبو بۆ دامرکانەوەی ئەو شۆڕشـەو هـەروەکو(محسـن باتـۆر)کەنووسـەرێکی تـورك بـوە, لەکتێبەکەیـدا کەبـەناوی

(بیرەوەریـــەکانی خـــۆم)ەوەبـــلاوی کردۆتـــەوەو(ناشـــد ئولـــوغ)یـــش لـــە کتێبەکەیدا(تونجەلی لەشارستانێتی چۆتە دەر)لەگەڵ هەندێك باسی تر کەلـەدەمی خـەڵکی درسـیمەوە وەرگـیراوە وەکـو(ولی جلیـك)و (شـوکری بایکەر)و (محمد کانگوتان)و ئافرەتێك کەناوی(منز ئاقایان)بوە کە ئەو ڕۆژانە بەدەمی خۆی باسیکردوە کە وتوویەتی لەو ڕۆژانەدا ژنێکی جوان‌و شۆخ‌و شەنگ بووم کە سەربازە چەکدارەکانی کمالیەکان هاتنە ناو گوندەکەمان‌و لەسەرەتادا ئەو سەربازانە هیچیان لەکەس نەکردو ئێمەش ئێمەش لەنیازو مەبەستی هاتنیان نەگەیشتبووین‌و ئەوانە لەناو خۆیان بەزمانی تورکی لەگەڵ یەکتردا ئەدوان‌و ئێمە لیێ یان تیێنەدە گەیشتین‌و کە هاتنەناو گوندەکەمان هەموو دانیشتوانی گوندەکەیان کۆکردەوەو بەژن‌و منداڵ‌و پیرو گەنجەوە کەژمارەمان (۲۰۰-۳۰۰) کەس دەبوو هەموومانیان بردە ئەو بەری ڕووباری(ڕیزە مەنتاش)و لەوێ پیێ ووتین ئێمە بۆ ئەوە هاتوین چەکەکانتان لێ بستێنین‌و دوای ئەوە هەمووتان بەرئەدەین, بەڵام هێشتا لەڕوبارەکە نەپەڕیبووینەوە هەموومانیان دایە بەر گوللەو مێردەکەی من کوژراو لەهەموو (۲۰۰-۳۰۰)کەسە تەنها سێ‌کەسمان ڕزگارمان بوو, هەرسێکمان بۆماوەی سێ ڕۆژ بیێنان‌و خۆراك لە ناو لاشەی کوژراوەکانا دەسوڕاینەوەو هۆی ئەو ڕزگار بوونەشمان ئەوەبوو خۆمان هەڵواسیبوو بە لقێکی ئەو دارەوە کەلەناوەڕاستی ئاوەکەدابوو, بەخۆ هەڵواسراوی خۆمان ماتداو بەوە ڕزگارمان بوو.

دوای ئەمە گۆڤاری نوکتا دەچێتە سەر باسی یاداشتی(شوکری بایکەر)کەباسی خۆی کردوەو وتوویەتی:

لەساڵی(١٩٣٧)دا ڕێگەیەکی سوپایی دروستکرا کەمن لەو ڕۆانەدا تەمەنم(١٩-٢٠)ساڵ بوو,لەماوەی سێ ڕۆژدا ئەو ڕێگایە دروستکراو سوپای تورك لەکردنەوەی ئەو ڕێگەیەدا هەرچییەکی هاتە بەردەم هەمووی کاولکردو لە پێشدا دوو فڕۆکە لەمانگی گولانی(١٩٣٧)دا بەیاننامەیەکی بڵاو کردوە بۆ ئەوانەی بەیاخی بوو ناو بردبوون, بۆئەوەی هەموو خۆیان بدەن بە دەستەوەو بە پێچەوانەوە هەموو شوێنو ناوچەکانیان بۆردومان دەکرێت.

لەیاداشتەکەی(محمد کانگوتان)یشدا کەخەڵکی ناوچەی درسیم بوو وتوویەتی:

لەساڵی(١٩٣٧)دا تەمەنم یازدەساڵ بوە,عبداللە پاشا ئاڵپ دوغان لەلایەن حکومەتەوە دەستەلاتێکی زۆری پێدرابوو, بۆی هەبوو بڕیاری کوشتنی هەرکەسێك بدات کەبە پێویستی بزانیایەو بەیانێکی بڵاوکردەوە بۆ هەموو دانیشتوان کە پێویستە چەکەکانیان بدەن بەحکومەت.

گۆڤاری نوکتا ئاماژەی بۆ دوکیو مینتیکی سەرکردەی سوپا کردوە کەناوی(جمال بەگ)ی والیی دیار بکرێن کە بەپێی ئەو دوکیو مینتە جمال بەگ ڕاپۆرتێکی ناردوە بۆ وەزیری ناوخۆی تورکیا کە تیایا ووتراوە:

((خەڵك لەناوچەی درسیمدا زۆر نائارامنو زۆربەیان لەترسدا خۆیان چەکدار کردوە, لەبەرئەوە بڕیاردرا دەبێ تونجلی بخرێتە ژێر کونترۆڵەوە بۆ سەرگرتنی ئەم مەبەستە لەناوچەکانی(کاهموت,سن,قەرە ئوغلان,ئاموتکا ,داترك,حیدران) بنکەی سوپایی دامەزرێنرا لەگەڵ

دامەزراندنی قەزایەك لە (Qulan)کەئەمانە ترسێکی زۆری خستۆتە دڵی ئاغاو سەرۆکی عەشیرەتەکانەوە.

سەرۆك عەشیرەتی(ئەباس-عباس)ی ژوورو لەگەڵ عەشیرەتی(هیدران-حیدران)و(دەمان)و قراشیان), ئەمانە هەموویان لەناو خۆیانا کۆبوونەتەوەو پەیمانێکیان دژی حکومەت دەرکردوە, هەروەها ئەویاسایەی بەناوی (یاسای دارستان)ەوە دەرچووە لەناوچە دارستانەکاندا ترسێکی زۆری خستۆتە دڵی ئەوانەی مەڕو ماڵاتیان هەیە چونکە لەوە دەترسن بەپێی ئەو یاسایە مەڕو ماڵاتەکانیان لەبەر بێ لەوەڕی لەناو بچێت))

گۆڤاری نوکتا دوای ئەمە دەچێتە سەرباسێکی تر بەناوی(بەهارێکی خوێناوی)کەلەوباسەدا وتراوە:

((لەبەهاری ساڵی(١٩٣٧)دا لەدرسیم لەچیاکاندا لافاوی خوێناو هەستاوژمارەی چەکدارانی حکومەت لەوناوچانەدا تادەهات زۆر دەبوو, سەرکردایەتی سوپا بەیانی ژمارە(٣٨٢)ی دەرکرد کەلەوبەیانەدا ووترابوو:

هەواڵی چەتەکان هەموو ڕۆژێك وا دەگەیەنێت پەلامار ئەدەنەسەر هێزەکانی حکومەت و بەرامبەربەمە حکومەتیش بەفڕۆکەکانی چەند جارێك ناوچەکانی ئەوانی بۆردومانکردوە, بە تایبەتی ناوچەکەی(سەید ڕەزا)و ڕۆژ لەدوای ڕۆژ شەڕ گەرمتر دەبێت و ڕۆژی(١٩٣٧/٠٤/٢٦)هێزێکی کورد(کەبەقەرەقول ناوی بردوە)لەناوچەکانی(سن)ێ(هۆزات)کە ژمارەیان(٣٦)چەکداربوو سەعات هەشتی شەو لەلایەن چەکدارەکانمانەوە گیران و بەپێی هەواڵێکی تر

نزیکی(٨٠)چەکداری تری چەتەکان شەوی(٢٦-٢٧ی نیسانی١٩٣٧) هێرشیان هێنایە سەر تابووری ژمارە(٩)کەلەنێوان(قارجك)و (بەهە)دابوون و شەڕ هەتا بەیانی درێژەی کێشا.

بۆردومانی فڕۆکە لەلایەن(صبیحە گوکچە- کەحسرتیان لەلاپەڕە/١٦٦ی کتێبەکەیدا دەربارەی ئەو ژنە فڕۆکەوانە بە صبیحە نمکچی ناوی بردوەو لەهەندێ سەرچاوەدا ووتراوە صبیحە ئەو کچە بوەکە مصطفى کمال کردبووی بەکچی خۆی و گەورەی کردبوو، بوبووبە فڕۆکەوان و لەباسی داهاتوودا دەچینەوە سەرباسی چۆنیەتی بۆردومانکردنی فڕۆکەکەی صبیحە)، بەیانەکەی حکومەت وتوویەتی ئەو بۆمبایانەی دەهاوێژران نەیانتوانیبوو بەتەواوەتی دانیشتوانی ناوچەکە تەمێ بکات، بەڵام لەئەرشیفی سەرکردایەتی لەشکردا بە پێچەوانەوە ووتراوە ئەو بۆمبا پەنجا کیلۆییەی فڕۆکەکەی صبیحە فڕێی دەدایە خوارەوە زیانێکی زۆر گەورەیان گەیاندبوو بەچەتەکان لەباکوری گوندی(کەچزەکین)دا.

هەمان گۆڤاری نوکتا ئاماژەی بۆ بیرەوەرییەکانی(محمد کانگوتان)کردوە کەچۆن خۆی و براکەی لە گوندەکەی خۆیانا لەبەر بۆمباران و گوللەی مەترە لیوز ڕایانکردوەو بەچاوی خۆیان کۆشکە گەورەکەی ماڵی خۆیان دیوە چۆن ئاگری تێ بەردراوسووتێنراو ئەوی لەگوندەکە نەیتوانیبوو ڕابکات و خۆی دەرباز بکات هیچیان بەساغی نەمابوونەوە.

گۆڤاری نوکتا باسی ڕاپۆرتەکانی کردوە کە لەزۆربەیانا ناوی سەید ڕەزای تیادا کراوەو لەیەکێکیانا لەمانگی حزیرانی(١٩٣٧)دا وتوویەتی:

هـەموو ناوچـەکانی چـەتەکان پـاك کراونەتـەوە بـەڵام هێشـتا سـەید ڕەزاو دارودەستەکەی نەگیراون.

بەرلەمە باسی دوهەمدا باسی نامەیەکی سەید ڕەزامانکردو دەقەکەیمان بڵاوکردەوە کەناردبووی بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا و, ووترابوو ئەو نامەیە بـێ وەرام مـابوەوە, بـەڵام لەوباسـەی گۆڤـاری (نوکتـا) بـڵاوی کردۆتـەوەو دەردەکـەوێ کـەوا وزیـری دەرەوەی بریتانیا لـە(١٩٣٧/١٠/٢٥)دا نامەیـەکی نـاردوە بـۆ باڵیوزخانەکـەی خۆیـان لـە ئەسـتمبوڵ و لـەو نامەیـەدا داوای لـە باڵیوز کردوە کە بەشێوەیەکی غەیری ڕەسمـی ئاگاداری حکومـەتی تورکیا بکـات کـە حکومـەتی بریتانیـا هـیچ جـۆرە نامەیـەکی نـەناردوە بـۆ سـەید ڕەزا(ئـەوەی شـایانی باسـە ئەوەیـە ئـەو نامەیـەی وزیـری دەرەوە کـە بـۆ باڵیوزەکەی خۆیـانی نـاردوە لـە ئەسـتمبول دوای گرتنـی سـەید ڕەزا بـوە لـە ڕۆژی(١٩٣٧/٠٩/١٠) دا وەکـو لەباسـی داهـاتوودا ڕوون دەبێتـەوە ولام وایـە حکومـەتی بریتانیـا دوورنیـە حسـابی ئـەوەی کردبێـت ڕەنگـە سـەید ڕەزا لـەدوای گرتنی و دادگا کردنی دوورنیـە باسـی ئـەو نامەیـەی خـۆی کردبێت کەکاتی خۆی ناردبووی بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا.

لەباسی داهاتوودا, بەپـێی ئەو سەرچاوانەی دەربارەی شۆڕشی درسیم و سەید ڕەزاشیان نوسیوە کورتەیەکی ئەو سەرچاوانەی پێشکەش دەکەین.

باسی چوارەمی

شکاندنی شۆڕش و سەرەنجامەکەی و سزادان و ئاوارەکردنی دانیشتوان

لەباسی پێشودا ئاماژەمان بۆئەو سەرچاوانە کرد کە هەریەکەیان بەشێوەیەك باسی هۆی دەسپێکردنی شۆڕەکەو شوێنێتی دەسپێکردنی شۆڕشەکەیان کردوە بەداخەوە ئەم شۆڕشەش هەروەکو شۆڕشەکانی تری کورد ئەنجامەکەی بەوە گەیشت شۆڕشگێڕەکان بەو چرکە کەم و نەشارەزاییەی سەرکردەکانی شۆڕش هەیانبوە نەیانتوانیبوو بەرگری ئەو هێزە پرچەکە زۆرەی حکومەت بگرن کەڕوو بەرویان بوبونەوەو لەباسی داهاتوودا باسی هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکەو کەموکوڕییەکانی و ئەو رەخنانەی لێی گیرابوو باسی دەکەین و دەتوانین لێرەشدا ئەوە دوبارەبکەینەوە کە جگە لەوەی هێزی شۆڕگێڕان ژمارەکەیان بەرامبەر بە هێزەکانی حکومەت ئەوەندە نەبوو کە بتوانێت بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ شۆڕشێکی پارتیزانانەی درێژ نەفەس خوی رابگرێت و حکومەتی تورك هەرجارەی بەشێوەیەك و بەجۆرە فروفێڵێك دەچوە پێشەوەو بێجگە لە

فریودانی هەندێ لە شۆڕگێڕان و خیانەتی هەندێکیان کە خیانەتی (ریبەر)ی برازای سەید رەزا نمونەیەکی ئاشکرای سەرکەوتووی تورکەکان بوە کە چۆن توانیبویان برازا لەمامی خۆیان بکەن و بێجگە لەمە سەید رەزاش کەوا دیارە لە شۆڕشەکەیدا نەیتوانیبوو دەزگایەکی سەرکردایەتی بۆ شۆڕشکەی دابین بکات و لەپاش کوشتنی عەلی شیرو کەسێکی لێهاتووی تر نەیتوایبوو جێگەی بگرێتەوە بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ سەید رەزاداو سەید رەزا خۆشی تووشــی هەڵەیــەکی زۆر گــەورەبوو لــەوەدا کەبەدڵنیاییــەوە چــوبوە لای تورکەکان بۆ گفتوگۆکردن و لەوێ وەکو کەوی ناو داو بەئاسانی گیراو خۆی دابەدەستەوەو بەداخەوە هەروەکو چۆن سمکۆی شکاك لەساڵی ١٩٣٠دا هەمان هەڵەی کردبوو, سەید رەزاش بەپێی خۆی چوبوە لای تورکەکان بۆگفتوگۆکردن بەبێ ئەوەی هیچ بارمیتەیەکی دوژمنەکەی خۆی لای شۆڕشگێڕەکانی خۆی دانابێت و سەید رەزاش بەوشێوەیە خۆی توشکرد.

کریس کوچرا لەلاپەڕە ٢١ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ١٤١ئامـاژەی بـۆ دوکیومێنتێکی ژمارە (Fo.371-35012)ی رۆژی ٩ی ئۆکتۆبەری ١٩٤٣کردوە کەلەو دکیومێنتەدا وتراوە:

(کاتی خۆی لەمانگی خریرانی ١٩٣٧دا لەئەنکەرە وابلاوکرابوەوە کە راپەڕینی دەرسیم لە ٢٤/ی حزیرندا بەتەواوەتی تێکشکابوو, هەرچەند زەرەوزیانی ئەو شەڕە نەزانرابوو بەلام سیاسی و دبلۆماسیە ئەوروپاییەکان وایان راگەیاندبوو هێزی ئاسمانی و جندرمری زیانێکی زۆری لێکەوتبوو ئەو کاربەدەستانەی حکومەتی تورك کەلەشەڕەکە گەڕابونەوە بۆئەنقەرە, رامیارییەکانی ئینگلیز گفتوگۆیان لەگەڵاکردبوون وتبویان جنرال عبدالله

ئالــب دوغــان بەتــەمای ئەوەنــەبووبتوانرێت لەســاڵی ١٩٣٧دا شــۆڕەکە دامرکێنێتەوەو لەناو ببرێ، بەڵکو داینابوو لەساڵی ١٩٣٨دا تەواوی بکات).

لەگۆڤاری (NOKTA) سەرچاوە٧ ئاماژەی بۆ راپۆرتێکی سەرکردایەتی هێزەکــانی حکومــەت کــردوە کەلــەوەدا ژمــارەی شــەهیدەکانی کــورد لــەو شۆڕشــەدا بریتــی بــوە لەچوارهەزار بەڵام گۆڤارەکە ئــەم ژمارەیــەی بەراســت نەزانیوە و بۆ بەڵگەی ئەم بۆچونەی نمونــەی گونــدێکی خستۆتە پێش چاو کەوتویــەتی لــەفلان گونــدا (نــاوی گوندەکــەی نــەبردووە) (٧٩٥٤) کــوژاروو و برینــدار هــەبووە، جگەلەمــە ئــاخۆ بــۆ هێرشــبردنی هێزێکــی حکومــەتی کــە ژمارەکــەی ٥٠-٦٠ هــەزار بوبێــت بۆســەرکورد ئــاخۆ چــەند کــوردی تیــادا کوژرابێــت؟ کــریس کوچــرا لەکتێبەکەیــدا وتویــەتی: (لــەدوای کوشــتنی عــەلی شــێرو) ئــیتر بنکــەی بزوتنــەوەی شۆڕشــگێڕەکان گوێزرایــەوە بۆناوچــەی (بەختیار) و تورکەکان لەو ناوچانەدا بەوپەڕی دڕندەییەتی و خوێنڕێژییــەوە رەفتاریــان لەگــەڵ دانیشــتوانی بــێ چــەکدا کــردووەو دارســـتانەکانیان سوتاندووە و سەرۆکی دانیشتوانی ناوچەکە کە (شاهیم ئاغا) بوو حکومەت کوشــتی (بەرلەمــە باســمــانکرد کــە شــاهین ئاغــا لەلایــەن (خفــر ئەحمــەد) ناوێکــەوە کوژرابــوو) تورکــەکان لــەدۆڵی (دیکســور) هــەزاران ژن و منــداڵ و پیری بێ تاوانیان کوشتبو کــە پــەنایان بردبــوە بــەر ئەشــکەوتەکان و دەرگــای ئەشــکەوتەکانیان دەبەســت و ئاگریــان تیــادا دەکــردەوەو خــەڵکێکی زۆریــان کوشت و سوتاند کە یــەکێك لەوانە (حسین رەسیك)ی کوڕی ســەید رەزابوو کە دایکی بەبرینداری دابووە دەست ئەفەســەرێکی تورك بۆئــەوەی ببرێــت بــۆ (العزیــن) و لــەوێ تیماربکرێــت (ئەمــە وەکــو ئــەوە وایــە بــەرخێك بــدەی بەگورگێك) بەڵام لەجیاتی تیمارکردن لەژێر سزادانا کوشتبویان.

کریس کوچرا وتویەتی: حکومەت تەنها بەکوشتنی و سزادانی شۆڕشگێڕەکان وازی نەدەهێنا بەڵکو عەشیرەتەکانی (قورەیشان) و (کورگان) کەبەهیچ شێوەیەك بەشداریان نەکردبوو لە شۆڕشەکەدا, بەماڵ و منداڵ'وە هەموویان گرتن و خانوو بەرەکانیان سوتاندو دەیان کەسیان لێکوشتن.

لەو هێرش بردنەی حکومەت بۆسەر شۆڕشگێڕان چەند جارێك فڕۆکەکان بۆردومانی شوێنەکەی سەید رەزیان دەکرد, بەلاّم سەید رەزا خۆی دەربازکردو خۆی گەیاندە (ئوئاسێك).

کریس کوچرا لەلاپەڕە ۲۱۱ی کتێبەکەیدا باسی چۆنێتی سەید رەزای بەم جۆرە کردوە:

(حاکمی ئەزربایجان لەمانگی سپتمبەری ۱۹۳۷دا بلاّوی کردەوە حکومەتی تورك دەیەوێ دان بەداخوازیەکانی کوردا بنێ و شەڕو کوشتار بوەستێنێت و هەرزەرەرو زیانێك لەخەڵك کەوتبێت بۆیان ببژێرێت.

سەید رەزا بۆ تاقیکردنەوەی نیازی حکومەت دەچێتە ئەزربایجان و لەوێ لەدوای گفتوگۆکردن دەیەوێ بچێتە دەرەوە بەلاّم دەمو دەست لەسەر پلیکانەکانی کۆشکی ئوستانداری ئەزربایجان دەسبەستی دەکەن و دەیگرن و ئەویش هاوار ئەکات: ئەی حکومەتی تورکی درۆزن و بێ شەرەف ئاوا بەم جۆرە و بەم شێوە ناپیاوەتیە دەمگرن؟

لەدوای ئەو گرتنە دەدرێت بەدادگای (العزیز) لەکاتی دادگایکردندا حکومەت بەوە تاوانباری دەکات کە پێوەندی بەشورەویەوە هەبوە و چەك و یارمەتی لێ وەرگرتووە و ئەفسەرەانی سۆڤیت لەنار

چەکدارەکانیان بوون، بەڵام سەید رەزا ئەو درۆو دەلەسانە هەمووی بەدرۆ دەخاتەوەو بەدادگاکە دەڵێت: (پشتیوانی من لەشۆڕشدا تەنهای هەر میللەتی کورد بوەو بەدرێژایی ساڵانی ژیانم خەباتم تەنها لەپێناوی میللەتەکەی خۆمدا کردووە و هەوڵم نەداوە یارمەتی لەهیچ لایەك وەربگرم) لەدوای چوار رۆژ دادگایکردن لە ١٤/ی نۆڤەمبەری ١٩٣٧دا سەید رەزاو دە کەسی تری هاوکاری حوکمی ئیعدام دەدرێن و لە ١٨ی ئەو مانگەدا هەموویان لەسێدارە دران.

کریس کۆچرا ئاماژەی بۆ دۆکیمنتی ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا کردوە ژمارە (Fo.371-35012)ی رۆژی ١٩٤٣/١٠/٩ یەعنی دوای پتر لەشەش ساڵ هەڵواسینی سەید رەزا لەو دکیۆمنتەدا راپۆرتێکی کورنوالیسی تیادایە (کورنوالیس ماوەیەك موستەشاری وەزارەتی ناوخۆی عراق بوە، کەتا ماوەیەکی زۆر ئینگلیزەکان لە وەزارەتەکانی حکومەتی عراقدا موستەشاری خۆیان بەناوی کاربەدەستێکی حکومەتی عراقەوە دائەنا بۆ ئەوە لەرێگەی ئەو موستەشارانەوە ئاگاداری هەموو کاروبارێکی عراق بن) لەو راپۆرتەدا باسی چۆنێتی لەسێدارەدانی سەید رەزای کردوە کەلەدوای بڕیاری لەسێدارەدانی لەبەردەمی دادگادا سەید رەزا وتویەتی:

(من تەمەنم گەیشتوەتە ٧٥ ساڵ و ساتێکی تر دەچمەلای شەهیدانی تری کوردستان، هەروەکو ئاگادارن بزوتنەوەکەی دەرسیم تێك شکا بەڵام کوردو کوردستان هەروەکو خۆیان دەمێنێتەوەو هەرگیز لەناوناچن و لاوانی کورد بەهیچ شێوەیەك نایەڵن ئەم بزوتنەوەیەی کورد بکوژێنرێتەوەو خامۆش بکرێت و ئەوان تۆڵەی من دەسێننەوە... ئیتر هەربژی کوردو

کوردستان و بروخێت دام ودەزگای زۆرداران و ستەمکاران و نەفرینی خوا لەهەمووی بێت).

لەهەمووی سەیروسەمەرەترو نیشانەی ئەوپەڕی بێ عەدالەتی و بێ ڕەوشتی کاربەدەستانی حکومەتی تورك و دادگاکانی، هەروەکو دکتۆر عبدالرحمان قاسملو لەلاپەڕە ٧٩ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ١٦ وتویەتی: (جگەلەوەی سەید ڕەزا بەوە تاوانبارکرابوو کە پێوەندی بە سۆڤیەتەوە هەبوەو یارمەتی لەوان وەرگرتووە، سەید ڕەزایان بەشتێکی تر تاوانبار کردبوو کە ئێجگار دووربووە لە ڕەوشت و کردەوەی ئەو ساتێك دادگا خۆی و هاوکارەکانی بەوەش تاوانبار کردبوو کە دزیان کردبو.

بەرامبەر بەو درۆو دەلەسە بێ سەروبەرەی دادگای حکومەتی تورك (A.Romanette) لە کتێبەکەیدا بەناوی (Lekurdistan ET laqestion kurds) لەلاپەڕە ٦٢یدا چاپی پاریس ساڵی ١٩٣٧ گاڵتەی بەکاربەدەستانی تورك کردوە کە تاوانی دزینی دابوە پاڵ سەرکردایەتی شۆڕش لەکاتێکدا هەموو تاوانی ئەو سەرکردایەتیە بریتی بوە لە خەبات و تێکۆشان بۆ ڕزگارکردنی وڵاتەکەیان، درۆیەکی تری نوسەرانی تورك بەرامبەر بە شۆڕشی کورد هەروەکو قاسملو باسیکردوەو ئاماژەی بۆ نوسەرێکی تورك کردوە کەناوی (عوسمان میتە) بوە لەرۆژنامەی (sun post)دا لەساڵی ١٩٤٨دا یەعنی دوای دە ساڵ تێپەڕبوون بەسەر دامرکانەوەی شۆڕشەکەی دەرسیمدا لەو ڕۆژنامەیەدا بەشان و باهوی کارەبدەستانی حکومەتی تورکدا هەڵیداوەو وتویەتی حکومەت خزمەتێکی زۆری ناوچەکەی کردوە بۆ پێشکەوتنی شارستانێتی کەچی هەروەکو نوری درسیمی لە کتێبەکەیدا باسی کردوە ئەو نوسەرە هەرخۆی دانی بەوەدا ناوە کە ساتێك چۆتە ناوشارەکە

لەکاربەدەستی باج کۆکردنەوە بۆ حکومەت و لەسەربازو جندرمە بەولاوە کەسێکی تری وای لێ نەبوە خزمەتی پێشکەوتنی شارستانێتی بکات.

هەمان نوسەر (عوسمان میتە) لەباسەکەیدا وتویەتی: زۆرم هەوڵدا بگەمە ناخی دەرونی دانیشتوانەوەو شتێکیان لێ تێ بگەم، بەڵام بۆم دەرکەوت کە ئێمە (مەبەست حکومەتی تورك) هیچمان بۆ نەکردبوون و هیچ جۆرە پیشەسازی و بازرگانیەك شوێنەواریان دیار نەبوو، لەوشارەدا تاقە دکتۆرێکی تیادانەبوو، خەڵك مانای دەرمانیان نەدەزانی و رێگەوبان نەکرابوەوە بۆ ئاسانکردنی هاتوچۆکردن لەنێوان دانیشتوانی گوندەکانا (لەباشی هۆی دەسپێکردنی شۆڕشی دەرسیمدا باسی ئەوەکرابوو کە تەنها حکومەت بایەخی دابوو بە چاکردن و کردنەوەی ئەو رێگاو بانانەی سودیان هەبوە بۆ گواستنەوەی هێزەکانی سوپا بۆلێدانی حکومەت کە کردنەوەی رێگای شەمەندەفەرو لەناوچەی دەرسیمدا یەکێك بوە لەو کارە بێ سودانەی حکومەت کە دانیشتوانی دەرسیم گلەییان لێ کردووە و لێی بێزار بوون).

دەربارەی چوونی سەید رەزا بۆلای کاربەدەستانی حکومەت و گرتنی سەید رەزا وەکو بەرلەمە کریس کۆچرا باسیکردوە، قدری جمیل بەگیش/ زنارسلوپی لەلاپڕە ٢٠٨ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ٥٧ بەم شێوەیە باسی چوون و گرتنی سەید رەزای کروە کە ئەم بەشێوەیەکی فراوانتر لە باسەکە دواوەو وتویەتی:

(بەنزیکبونەوەی وەرزی زستان و سەرماو سۆڵە باری شۆرشگێڕەکان ئێجگار گران و ئاڵۆزبوو لەناوچە شاخاوییەکانی دەرسیمدا لەبەرئەوەی بۆماویەکی کەم شەڕ راوەستا، سوپای تورك بەرلەمە زیانێکی زۆری لێ

کەوتبوو, سەرکردایەتی سوپای حکومەت لەرێگەی والیی ئەزربایجانەوە نامەیەکی ناردبوو بۆسەید رەزا کەلەو کاتەدا لەبەرئەو بۆردومانەی فرۆکەکانی حکومەت کردبویانە سەر سەید رەزا بنکەکەی خۆی گواستبوەوە بۆ (ئوئاستیك), لەو نامەیەدا کەبۆ سەید رەزا نێررابوو بەڵێنی ئەوەدرابوو حکومەت ئامادەیە داخوازییەکانی دانیشتنی دەرسیم بەجێ بێنێت و داوا لە سەید رەزا کرابوو بۆئەو مەبەستە بچێتە ئەزربایجان بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ کاربەدەستانی حکومەتدا.

سەید رەزا باوەڕی بەناوەڕۆکی ئەو نامەیە دەکات و دەچێتە ئەزربایجان و لەوێ دەسبەجێ خۆی و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون دەگیرێن و دەنێرڕێن بۆ (العزیز) لەپاش دادگایکردنێکی هەڕەمەیی سەید رەزا و کوڕەکانی لە سێدارەدران لەگەڵ (قمرئاغا)ی سەرۆکی عەشیرەتی (یوسفیان) و (سەید حسین) ی سەرۆکی عەشیرەتی (قریشان) و علی ئاغا زنارسلوپیش هەروەکو کریس کوچرا باسی قسەکانی سەید رەزای کردوە لەبەردەمی سێدارەدا بۆیە پێویست ناکات ئەو قسانە دوبارەبکەینەوە.

قدری جمیل بەگ زنارسلوپی باسی ئەوەی کردوە لەدوای لەسێدارەدانی سەید رەزا ئەوسا نۆرەش هاتەسەر (رێبەر)ی برازای سەید رەزا کە خیانەتی لەکوردو لەمامی خۆی کردبوو, قارەمانێکی ئازاو دلاوەری کوردی کوشتبوو کە (علی شیرو) بوو.

(ریبەر) لای وابوو بەو خیانەتەی کردبووی ئیتر تورکەکان وازی لێ ئەهێنن و جێگەی مامی دەگرێتەوە لەسەرکردایەتیداو نەیدەزانی لەدوای سەید رەزای مامی نۆرەش دێتەسەر خۆی و تورکەکان لەشوێنێکدا کە پێی دەوتری (تیشان) رێبەرو کوڕەکەی ئەدەنەبەر گوللە و هەردوکیان دەکوژن و

خانوەکەشیان کەلە (بیامە)دابوو داگیری دەکەن و لەراستیدا بەندێکی پێشینان هەیە دەڵێ بۆ (ریبەر) و خائینانی تری لەونیەی ئەو وتراوەکە دەڵێت: هەزار ساڵ بکەیت بێگانە پەرستی, لەئەنجامدا هەردەهێنیت نوشوستی.

لەگۆڤاری نوکتادا, سەرچاوە/٧ لەباسی گرتنی سەیدرەزادا لە (ئەرزنجان) وتویەتی لەدوای دادگاکردنی, خۆی و (رەشك حسین)ی کوڕە بچوکی و برازایەکی (یوسف خان قمیر) کە سەرۆك عەشیرەت بوو لەگەڵ (سید حسین) سەرۆکی قریشان لەگەڵ دە کەسی تردا لەرۆژی (١٩٣٧/١١/١٨) دا لەسێدارە دران.

(دەربارەی ئەو (رەشك حسین)ەی گۆڤارەکە باسیکردووە کریس کوچرا ناوەکەی بە (حسین رسیلك) ناوبردووەو کریس کوچرا نەیوتووە لەگەڵ باوکیا لەسێدارە درابوو بەڵکو وەکو بەرلەمە کریس کوچرا باسیکردووە وتوویەتی لەو ئەشکەوتەی تورکەکان ئاگریان تێبەردابوو کورێکی سەید رەزا کەناوی (حسین رەسیك) بوو بەبرینداری دایکی دایە دەست ئەفسەرێکی تورك بۆ ئەوەی لە (العزین) تیماربکرێت بەڵام بەپێچەوانەو لەژێر ئەشکەنجەو ئازاردا کوشتبویان).

گۆڤاری نوکتا سەرچاوە (٧) دەربارەی هەڵوێستی دوای لەسێدارەدانی سەید رەزا وتوویەتی:

((بەلەسێدارەدانی سەید رەزا شۆرشەکەی درسیم کۆتایی پێ نەهاتو لەساڵی (١٩٣٨)دا دوبارە ڕاپەڕینو بزوتنەوە سەری هەڵدایەوەو لەو ڕووەوە (ناشد ئولوغ) کە ڕۆژنامەنوسێکی تورك بووە لەباسێکیدا وتویەتی: ئەوا دوبارە نائارامی لە•قالان) دەستی پێکردەوەو هۆی ئەمەش ئەوەیە

حکومەت پەرەی بەڕۆشنبیرکردنی خەڵك نەداوە, لەبەرئەوە کە هەوا خۆش بوو هێرش کرایە سەر (قایان)و دەبێ بەهەموو شێوەیەك کۆتایی بەم کێشەیە بهێنرێت و پێویستە بەپێی مادەی (٦)ی ئەو پڕۆژەیەی حکومەت ئامادەی کردووە گوندی (کوتفنکا) پاك بکرێتەوەو ناوچەکە بسوتێنرێت.

هەمان گۆڤار ئاماژەی بۆ باسێکی (شوکری بایکار) کردوە کە لەو باسەیدا وتوویەتی: ئەو شەڕەی لە (٢١ی تیرمەهی ساڵی ١٩٣٨)دا ڕویدا, هەموو چەتەکان ڕایانکرد بۆناو ئەشکەوتەکان و سوپا دەورەی دان و بەتۆپ و مەترەلۆز بەربوونە دانیشتوانی ئەو ناوچانەو لەئەشکەوتێکدا کە (٢١٦) کەسی تیابوو هەموویان کوژران و لەناوچەی (مونزر Munzir)یشدا لاشەی (١٢) کەسی تر دۆزرانەوەو بەفڕۆکەش (٤٠) کەسی تر کوژراو لەچیای (مامك Mamek) هێزەکانی حکومەت هێرشیان کردە سەر گوندی (جات)و لەو (٧٠) چەتەی لەو گوندەدا بوو بیست کەسیان لێکوژرا.

بەرلەوەی بچینە سەر باسی هەڵسەنگاندنی شۆڕشی درسیم و کەموکووڕیەکانی و ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە بەپێویستم زانی ئەو هەوڵ و تەقەلایانەی تورك بخەمە پێش چاو کەلەلایەکەوە هەر دانیان بەبوونی کوردا نەناوەو ئەو کوردەی کە هەبوون بەپێی ئەو درۆو دەلەسانەی کاربەدەستانی حکومەتی تورك و ڕۆژنامە تورکیەکان بلاویان دەکردەوە, لەلایەکی تریشەوە هەوڵیان داوە لەو سەرژمێرییە ڕەسمیانە حکومەتی تورکیا جاربەجار کردویێتی هەموو جارێك ژمارەی کورد لەسەرژمێریەکەدا کەم بکاتەوە, بۆ ڕونکردنەوەی ئەو تەقەلایانەی حکومەت باسی هەندێ سەرچاوە دەخەینە پێش چاو کە دەربارەی سەرژمێری هەموو دانیشتوانی تورکیاو کوردو کەمە

نەتەوەکان دواون پرۆفیسۆر حسرتیان لەو کتێبەیدا دەربارەی ئەو باسە دواوە

لەکتێبی یەکەمیان، سەرچاوە (٤٩) لەلاپەڕە (١٦٩)دا ئاماژەی بۆ باسێکی (istatistic yilligi) کردوە کەلەساڵی (١٩٥١)دا بلاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (٧٢-٧٣)یدا لیستەیەکی کردووە بۆ دانیشتوانی زۆربەی ویلایەتەکانی ڕۆژهەلات (ناوچە کورد نشینەکان)و بەراوردی دانیشتوانی ئەو ساڵەی کردووە لەگەڵ دانیشتوانی ئەو ویلایەتانەدا کەلەساڵی (١٩٣٥، ١٩٤٠، ١٩٤٥)و لەبەراوردکردنی سەرژمێری ساڵی (١٩٣٥) لەگەڵ سەرژمێری (١٩٤٠)دا دەرکەوتووە سەرژمێری ساڵی (١٩٤٠) بریتی بووە لە (٢٩٨٨٦٥) کەس کەمتر لەوەی لەساڵی (١٩٣٥)دا بوە.

حسرتیان لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەو کەمبوونەی نێوانی ساڵی (١٩٣٥) لەگەڵ سەرژمێری ساڵی (١٩٤٠)دا، لەگەڵ ئەوەشدا لەو ماوەیەدا هیچ جۆرە نەخۆشیەکی کوشندەی وا بلاونەبوبوەوە کە ئەو نەخۆشیە بووبێت بەهۆی ئەو ژمارە زۆرە، کەواتە هۆی کەمبونەوەکە تەنها بەهۆی ئەو کوشتارانەوە پەیدا بووبوو کە لەشۆڕشەکانی کوردا لەو دەوروبەرەدا لێیان کرابوو لەگەڵ ئەوانەی لەشوێنەکانی خۆیان هەڵکەنرابوون‌و ئاوارەکرابوون بۆ ناوچە تورک نشینەکان (کەبێگومان ئەمانەی گوێزرابوونەوە لەسەرژمێریەکانا بەتورک تۆمارکرابوون کە حسرتیان ژمارەی کوردە ئاوارەکانی ئەو سەردەمە بەچوارسەد هەزار کەسی داناوە).

پروفیسۆر حسرتیان لەلاپەڕە (٦٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٥) (القومیە فی ترکیا)، لەو باسەیدا لەوە دواوە چۆن تورکەکان تەقەلایان داوە بۆ شاردنەوەی ژمارەی ئەوانەی لەراستیدا بەڕەگەز تورک نەبوون‌و دەڵێت:

(دوای ئەوەی تورکیا بوو بەجمهوریەت، حەوت جار حکومەت سەرژمێری دانیشتوانی کردوە بەلاّم هیچ جارێکیش لەدوای تەواوکردنی سەرژمێری بەهیچ شێوەیەك بەڕەسمی ئەنجامی سەرژمێریەکەی بلأونەکردۆتەوەو لەڕاستیدا ئەگەر بلأویشی بکردایەتەوە هیچ شتێکی بەشێوەیەکی ڕاستەو دروست نیشان نەدەدا چونکە لەو سجلاتو لیستانەی حکومەت ئامادەی کردبوو بۆ تۆمارکردن سەرژمێری تیایانا بەهیچ شێوەیەك خانەیەکی لەوسجلاتو لیستانەدا تەرخان نەکردبوو بۆ ئەوانەی بەڕەگەز تورك نەبوونو هیچ گومان لەوەدا نیە کاربەدەستانی تورك بۆیە شوێنێکی وایان لەسجلاتو لیستەکانا تەرخان نەکردبوو بۆ غەیری تورك چونکە نەیان ویستبوو ژمارەی نەتەوەکانی تری غەیری تورك بزانرێت چەند بووە.

لەسەرژمێری سالّی (١٩٢٧)دا حکومەتی تورکیا لەگەلّ ئەو هەموو تەقەلاو درۆو دەلەسەو ئەو هەموو فروفێلأنەی کردبووی نەیتوانیبوو ئەوە بشارێتەوە لەشوێنێکی وەکو ئەستەمبولدا کە ژمارەی کەمە نەتەوەکان لەو شارەدا (٢٧,٤٥٪) بوە لەگەلّ ئەوەشدا لەسالّی (١٩٢٧)دا نسبەتی کوردی بە (٣٤,٤٪) داناوە لەناوچەکانی ڕۆژهەلأتی ئەنادۆلدا، کە لەویلایەتی (وان) نیسبەتی کورد لە(٢٧٪)و لە بدلیسو موشو سیرت (٧٥٪) بوەو لەدیاربەکرو هەکاریدا (٦٩٪) بوەو لەماردیندا (٦١٪)و لە العزیز دا (٥٣٪) بوە.

هەروەکو سجلاتی حکومەت پیشانی داوە سەرژمێری کورد کورد لەسالأنی بیستەکانا لەتورکیادا (٩,١٥٪) بوە بەلاّم لەسالّی (١٩٤٠)دا بە(٧,٨٦٪)و لەسالّی (١٩٥٠)دا بە(٦,٢٤٪) دەسنیشانکراوە.

دەربارەی ئەو سەرژمێرییەی پرۆفیسۆر حسرتیان لەو دوو کتێبەیدا باسیکردووە کە سریا بەدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩) دەربارەی

ئەو سەرژمێرییەی حکومەت لەساڵی (١٩٢٧)دا کردبووی، ژمارەی هەموو دانیشتوانی تورکیای بە (١٣)ملیۆن کەس داناوە, لەگەڵ ئەوەشدا تورکەکان خۆیان زۆرباش دەیانزانی ژمارەی تورك لەو ساڵی سەرژمێرییەدا تەنها (٥,٥) ملیۆن بوە بەهەموو دانیشتوەکانیەوە کە تەنها لەوەش (٣,٥)ملیۆنی تورك بووە.

سریا بدرخان لەپەراوێزی لاپەڕە (٥٨)ی کتێبەکەیدا لەباسی ئەو سەرژمێرییەی حکومەتی تورك ژمارەی دانیشتوانی تورکیای بە (١٣,٦٤٩,٩٤٥) داناوە بەهەموو نەتەوەکانی تریشەوە وتوویەتی ئەو ژمارەیە لەکاتی خۆیدا سەرنجی (یوشن نادی) ڕاکێشاوە کە نوسەری ڕۆژنامەی (جمهوری) رەسمی حکومەت بوە, وتوویەتی لەساڵی (١٩١٤)دا (یەعنی پێش شەڕی جیهانی و ئەو هەموو کوشتارانەی بەهۆی ئەو شەرەوە کرابوو) هەموو دانیشتوانی خەلافەتی عوسمانی لەو ساڵەدا هەمووی بریتی بوە لە (٢٠,٩٧٣,٩٠٠) کەس و ئەگەر دانیشتوانی ئەو سەردەمەی سوریاو میسوبوتامیاو فەلەستین و عەرەبستانی لێ دەربکرایە – کە لەشوێنێکی وەکو سوریادا فەرەنسیەکان کە سوریایان لەژێردەستدا بێ لەساڵی (١٩٢١)دا لەم ساڵەدا تەنها ژمارەی دانیشتوانی سوریا بریتی بوە لە(٢,٩٢٨,٢١٨) کەس و لەساڵی (١٩٢٣)دا ئەو سەرژمێریەی سوریا (٢,٩٨١,٨٦٣) بوە ئەگەر ئەمەی سوریاو دانیشتوانی فەلەستین و عەرەبستان و کوردو یونان و ئەرمەنی و ئەوانەش کە لەشەڕی جیهانیدا کوژرابوون دەردەکەیت ئەوەی کە مابوەوەو تورك بوە تەنها لە پێنج ملیۆن تێپەڕی نەکردووە.

باسی پێنجەمی

هەڵسەنگاندنی شۆڕشی درسیم و کەم و کوڕییەکانی

شۆڕشی درسیمو ڕاپەڕینی دانیشتوانی لەدوای دامرکانەوەی شۆڕشی ئاگریداغ شتێکی ناچاری بوو دەبوایە هەر ڕووی بدایەو تورك بۆ تەواو کردنی ئەو تاوانەی کاتی خۆی لە شۆڕشەکانی تری کوردا تەواوی نەکردبوو, هەروەکو تکتیکی کمالیەکان بۆ لەناوبردنی کورد قۆناغ بەقۆناغ ناوچەی درسیمیان هێشتبووەوە بۆماوەیەك بۆ ئەوەی دانیشتوانی ناوچەکە نەووژێنو بەشداری نەکەن لەشۆڕشی پیرانو ئاگریداغدا وازیان لەسەرکردەکانی ناوچەی درسیم هێنابوو,باجیان لێ نەدەسەندنو لە ڕاستیشدا ئەگەرچی هەندێ سەرچاوە وتوویانە سەید ڕەزا لەدوای شۆڕشی پیران یارمەتیی هەندێ لەئاوارەکانی دابوو بەلاّم تەنها ئەوە بەس نەبوو وەکو کوردێکی بەتواناو دەستەلاّتداو لەکاتی شۆڕشەکانی تردا کەمتەرخەمی بکاتو لام وایە وای زانیبوو بەو بێدەنگ بوونەی ئیتر تورکەکان وازی لێ دەهێننو حسابێکی تایبەتیی بۆ دەکەن لەمانەوەیدا لەناوچەکەی خۆیدا, بەلاّم تورکەکان دەمێك بوو نەخشەی خۆیان کێشابوو, پێشنیازەکانی(عابدین ئوسمان)وازی لێ نەهێنرابوو تەنها بەرامبەر بەدرسیم

دواخرابوو، ساتێك كاتی خۆی هات توركەكان خۆیان پێ نەگیراو ئەوەو باج نەسەندنەیان لەدانیشتوانی ناوچەكە شتێكی كاتی بوو، لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ دەستیانكرد بە دەستدرێژیكردن بۆسەر درسیم‌و ساتێك دانیشتوانی ناوچەكە بەسەركردایەتی سەید ڕەزا بەناچاری كەوتنەخۆیان‌و دەستیان دایە چەك تازە كارلەكارترازابوو كوردی ناوچەی درسیم بەو چەكە كۆن‌و ژەنگاویانەی هەیانبوو نەیانتوانی بۆماوەیەكی درێژخایەن بەرگەی دوژمن بگرن‌و لەڕاستیدا ڕاپەڕین‌و شۆڕشەكەیان لەچاو شۆڕشەكانی پیران‌و ئاگریداغدا لەپلەیەكی زۆر نزمدابوو ئەگەر چی شۆڕشگێڕەكان بەوپەڕی فیداكاریەوە خۆیان بەخت كردبوو بۆ ڕوو بەڕوو بونەوەی دوژمن‌و بەو چەكەی هەیان بوو بەبێ بوونی نەخشەیەكی تایبەتی بۆ شۆڕش‌و بێ سەركردایەتەكی لێ هاتوو بەهەڕەمەیی دەستیانكرد بە شۆڕش‌و ڕێكخراوێكی سیاسی ئەو تۆی نەبوو بتوانێت كاروباری شۆڕش‌و لەشكركێش بەباشی ببات بەڕێوەو لەماوەیەكی كەمدا لەلایەكەوە خیانەتی هەندێكیان وەكو(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا كە (علی شیرۆ) شۆڕشگێڕی كوشت‌و خیانەتی لەكوردو لەشۆڕشی كوردو لەسەید ڕەزای مامی كردو(خضر ئەحمەد)یش(شاهێن ئاغا)ی كوشت كە ئەویش كوردێكی نیشتیمانپەروەرێكی لێ هاتووبوو، جگە لەوە سەید ڕەزا خۆشی دەرس‌وپەندی لەڕووداوو بەسەرهاتەكانی تر وەرنەگرتبوو، بەوپەڕی ساویلكەیەتیەوە بەپێی خۆی چوبوە بەردەستی دوژمنەكانی‌و ئەوانیش دەم‌ودەست لەناویان بردو گوێیان نەدایە هیچ ڕەوشت‌و بەڵێن‌و پەیمانێك كەدابوویان بەسەید ڕەزا كەبەنیازی گفت‌وگۆ كردن داوایانكردبوو چاوی پێ یان بكەوێت‌و لەوڕووەوە زنارسلۆپی لەكتێبەكەیدا باسی لووت بەرزیی

هەندێ لەسەرکردەکانی درسیمی کردوە کەلام وایە مەبەستی سەید ڕەزا خۆی بوە کەبەلای ئەوەوە وابوە لووت بەرزی سەید ڕەزا بو بەهۆی ئەوەی لەهەموو ڕاپەڕینو شۆڕشانەی بەرلە شۆڕشی درسیمی ساڵی(١٩٣٦)دەستی پێکردبوو وەکو ڕاپەڕینەکانی ملاطیەو درسیمو کۆچگیری کەلەبەرگی دوهەمدا باسی هەمووی کراوەو دەرکەوتوە سەید ڕەزا بەلای هیچیانا نەچوە ئەگەرچی وتراوە یارمەتی هەندێ لەئاوارەکانی داوە.

لەبەرگی دوهەمدا باسی ڕاپەڕینی یەکەمی دانیشتوانی ناوچەی درسیم کرا کەلەساڵی(١٩٢٠)دا دەستی پێکردبوو, لەوڕۆژانەدا هێشتا کمالیەکان خۆیان بەهێز نەکردبوو, دوژمنیان زۆربوو,شەڕی یۆنان لەلایەکەوەو بوونی پاشماوەی خلافەت لە ئەستمبول لەلایەکەوە کارێکی وای کردبوو ئەگەر لەشۆڕشی یەکەمی درسیمو کۆچگیریدا لەهەمان کاتدا دەستەلاتێکی وەکو سەید ڕەزا هاوکاری بکردایە لەگەڵ شۆرششەکانی تردا تورکەکان هەروا بەئاسانی ئەو ڕاپەڕینەی ساڵی(١٩٢٠)یان پێ لەناو نەدەبراو ئەوەی ساڵی(١٩٢٠)لەدرسیمدا ئەگەر بەراورد بکرێت لەگەڵ شۆڕشەکەی درسیم دا لەساڵانی(١٩٣٦-١٩٣٨)دا دەردەکەوێت کەئەوەی ساڵی (١٩٢٠) پێشکەوتوو تربوە لەڕووی چالاکیی سیاسیەوەو سەرکردەکانی ئەو ڕۆژە توانیبویان لە شۆڕشێکی یەکگرتوویانداو بەتلگراف داوایان لە حکومەتی ئەنقەرە کردبوو دەمو دەست بڕیارەکانی سیڤەر پەسەند بکاتو ئالاَی کوردستان هەڵکراو حکومەتی ئەنقەرە ئەگەرچی بەدرۆش بووبێت ناچارکرا دان بەوەدا بنێت کە ئامادەیە داخوازییەکانی کورد سەیر بکاتو ساتێك حکومەتی تورك هەولیدا بۆ خاو کردنەوەی بارودۆخی ناوچەکە ئامادەیی خۆی پیشان بدات کە ئامادەیە(علیشان)بکات بە متصرفی(سیواس)و

براکەی بکات بە جێگری متصرفی ناوچەی درسیم بەڵام لەوەی شۆڕشی درسیمی ساڵی(١٩٣٦-١٩٣٨)دا هەرلەسەرەتاوە ساردو سڕی و کەمتەرخەمی تیادا بەدیکراوەو سەید ڕەزا کە سەرکردایەتی ئەو شۆڕشەی گرتە دەست وەکو سەرکردەیەکی نەتەوەیی نەیتوانی کاروباری جەماوەری ناوچەکەی ببات بەڕێوەو نەیتوانیبوو جەماوەری خاوەنی مافی ڕاست دڵنیا بکات کەئەوەی لەگەڵ دوژمندا دەکرێت بریتیە لە تاقیکردنەوەیەکی زۆر تاڵ و ئەگەر هەموویان نەکەونە خۆیان و سەرکردایەتیەك کەلەناوجەرگەی جەماوەری ناوچەکەوە هەڵقوڵابێت سازنەکرێت ئەوا شۆڕشەکەیان بەزووترین کات لەناو دەچێت و سەید ڕەزا لەو کاتە گرنگ و ناسکەدا نەیتوانیبوو لەناو ئەو جەماوەرەدا لە دەرەبەگێکی دەسڕویەوەببێت بەنوێنەری ڕاستی ئەم جەماوەرەی کە هەندێ لەسەرچاوەکان لەباسی سەید ڕەزادا هەندێ شتیان تۆمارکردوە بەپێی ئەو یاسانەو بەپێی ئەو هەڵوێستتانەی سەید ڕەزا لەگەڵ خەڵکدا هەیبوەلە ڕابردوودا نەیانتوانیبوو بەئاسانی لاپەڕەیەکی تازەیان لەگەلا بکاتەوە.

دەربارەی ئەمە هەروەکو پرۆفیسۆر حسرتیان باسیکردوە سەید ڕەزا توانیبووی بەزۆرە ملێ دەستەڵاتی خۆی بەسەر دانیشتوانی(٢٣٠) گوندی ناوچەی درسیمدا بسەپێنێت و دانیشتوانی ئەو گوندانە ناچار بوون سەرانەیەکی هەمیشەیی بدەن بەسەید ڕەزا کە ساڵی واهەبوە دووجار ئەو سەرانەیان لێ سەندراوە کەپێی وتراوە(دوما).

بێجگە لەوە سەید ڕەزای سەرکردەی شۆڕش لەبەر ئەو ناکۆکیەی لەگەڵ(ڕێبەر)ی برازایدا پەیدا بوبوو لەسەر موڵك بووبەهۆی ئەو خیانەتەی ڕێبەر لە شۆڕشەکەی کردو سەید ڕەزا کە نەیتوانیبێت

کێشەیەك لەگەڵ برازاکەی خۆیدا چارەسەر بکات بەهیچ جۆرێکیش قایل نەبوە کێشە لەگەڵ هیچ کەسێکی تر بەخۆشی چارەسەربکات ولاشم وایە هەرئەمەشە کە زنار سلۆپی وتوویەتی لەبەر لووت بەرزیی هەندێك نەتوانرا ئەو کۆبوونەوەیەی لە نێوان سەرکردەو سەرۆکی عەشیرەتەکانا کرا سەربگرێت لە کاتێکدا لەساڵی (١٩٢٠)دا لەهەمان ناوچەدا توانرابوو کۆبوونەوەیەکی یەکگرتوو پێك بێت..

دەربارەی ئەو پڕوپاگەندانەی تورکەکان بڵاویانکردبوە وەکە حکومەتی سۆڤیت هاندەری شۆرششەکەی درسیم بوەو لەدادگادا سەید ڕەزا بەوەتاوانبارکرابوو کە ئەفسەری سۆڤیتی لابوەو یارمەتیی لەوانەوە وەرگرتوە, ئەمە شتێك نەبوە کە تورك بۆ پینە کردنی تاوانەکانی خۆی دەس بەبڵاوکردنەوەی درۆو دەلەسەی وانەکات ولام وایە سەید ڕەزاو داو دەستەکەیشی ڕێکخراوێکی ئەوتۆیان نەبوە کە بیر لەپەیدا کردنی جۆرە پەیوەندییەك بکاتەوە لەگەڵ سۆڤێتداو سۆڤیتیش وەنەبێ ئاگای لەبۆ چوون و هەڵوێستی سەید ڕەزا نەبووبێت ولەوەنەگەیشتبێت کەسەید ڕەزا ئەو سەرکردەنەبوە کە جەماوەری کورد لەسەر بناغەیەکی پتەوی بیروباوەڕ لەخۆی کۆکاتەوە.

دەربارەی ئەو درۆو دەلەسانەی تورکەکان لەو ڕووەوە بڵاویانکردۆتەوە دکتۆر عبدالرحمن قاسملۆ لە کتێبەکەیدا سەرچاوە(١٦)ئامارژەی بۆ کتێبەکەی(م.بوغوریلون)کردوەبەناوی (المساله الکردیه) ئەو نووسەرەلە لاپەڕە(٨٠)ی کتێبەکەیدا ووتوویەتی:

((لەڕاپەڕینی ساڵی (١٩٣٧)دا حکومەتی تورك و دەوڵەتە ئیمپریالستیەکان گەلێك درۆو دەلەسەیان دەربارەی شۆڕشی درسیم

بلأوكردۆتـەوە گوايـا سـۆڤێت دەسـتی تيـادا هـەبوە, توركـەكان لـەو درۆو دەلەسـەيەياندا بـۆ بيانوويـەك دەگـەڕان لـەكورد بـدەن لەلايـەكی تريشـەوە لـەژێرەوە دەيـان ويسـت لەنازيـەكان نزيـك ببنـەوە بۆيـە دروشمـی دژی سۆڤێتيان بەرزكردبوەوە, ساتێك ئەم تەقەلايەيان سەری نەگرت چوونە پاڵ ئەوانەی دەيانويست پەيمانێكی ناوچەيی دروست ببێت كەلە دواييدا ئەو پەيمانە بەسراو ناوی نرا پەيمانی(سعداباد)كە بريتی بوو لـەئێرانو عراقی دراوسێشی بەمۆر كردنی ئەم پەيمانە ويستی ئـەوە موسوەگەر بكـات كەئەو دوو حكومەتەی تريش وەكو خۆی دژی هـەموو بزوتنەوەيـەكی نەتەوايـەتی كوردبن كەلەيەكێك لەمادەكانيا ووتراوە:

((هەرلايـەك لەوانـەی پـەيمانی سعداباديان مۆركردوە بـەڵێن بـەلاكانی تـر دەدات كە دەبێ ڕێگـە لـەجموجوڵو بزوتنـەوەی تـاقمێكی چەكدا بگرێت كە ئـەو تـاقمـە بەچەك يـا لەڕێگـەی كۆمـەڵو ڕێكخـراوی سياسيەوە هـەوڵ بـدات دژی لاكـانی ئـەو پـەيمانـە جموجـوڵ بكـات(كـە بێگومـان مەبەسـتی تـورك بەتايبەتی لەمەدا بزوتنەوەی كوردبن)).

لەدوای مۆركردنی ئەو پەيمانـە بـارە هاتوركـەكان بلأويـانكردەوە كـە ئيتر شتێك لەئارادا نەماوە پێی بوترێت كوردو ڕۆژنامـەی(SUN POST)ی تـوركی لەساڵی (١٩٤٦)دا هەمان قەوانی كۆنی پێشووی لێدابوەوە كەوتبووی: تـازە ئيتر لەتوركيادا ناتوانرێت بوترێت هيچ كەمايەتيەك هەيە لەتوركيادا بـەناوی كوردەوە.

بەشی سێهەم

لە کۆتایی ئەم بەرگەدا بە پێویستم زانی لەم بەشەدا ئەم باسانە خوارەوە بەکورتی بخەمە پێش چاو:

باسی یەکەم: ئەو ڕەخنانەی لە شۆڕشەکانی کورد گیراوە بەشێوەیەکی گشتیو لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی.

باسی دوهەم: ئەو دەرسو پەندانەی پێویستە کورد لە شۆڕشەکانی کورد بەشێوەیەکی گشتیو لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی وەریگرێت.

باسی سێهەم: هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر بەکورد بەشێوەیەکی گشتیو ئەو یاساو بڕیارانەی دژی کوردو مافی کورد دەری کردبوو.

باسی یەکەمی

ئەو ڕەخنانەی لە شۆڕشەکانی کورد گیراون بەشێوەیەکی گشتی و لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی

لە هەرسێ بەرگەکانی ئەم کتێبەدا, ئەو ڕەخنانەی بەشێوەیەکی تایبەتی لە هەرشۆڕشێك گیرابێت بەپێی سەرچاوەکان خراونەتە بەرچاوو لەم باسەدا هەوڵئەدەین ئەو ڕەخنانەی بەشێوەیەکی گشتی لە تێکڕای شۆڕشەکان گیراون باس بکەین و ئاماژە بەکورتە باسێکی ئەو سەرچاوانە بکەین کە لێیان دواون.

ئەوەی زۆربەی سەرچاوەکان باسیان کردوە بریتین لە چەند خاڵێکی زۆر گرنگ کە زۆربەیان سوورن لەسەر ئەوەی ئەو هۆیانە هۆیەکی سەرەکی بوون لەسەر نەگرتنی شۆڕشەکانی یەك لەدوای یەکی باکووری کوردستان کە لێرەدا هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو هۆ گرنگانە بخەینە پێش چاو و لەدواییدا ئاماژە بۆ ئەو سەرچاوانەش دەکەین کەلەو باسە دواون:

١- بەرلەوەی حکومەتی عوسمانی پێك بێت و ببێت بە حکومەتێکی بەهێزی دەستەلاتدار لەناوچەیەکی فراواندا, کورد لەو سەردەمەدا لەباکوری کوردستانا خاوەنی چەند ئەمارەتێکی نیمچە سەربەخۆی پچڕ پچڕو لێك

دابڕاوی خۆی بوەو هەرئەمارەتە میرێك یا سەرکردەیەك بردوێتی بەڕێوە کە بەداخەوە ئەو میرە زۆر جار لەگەڵ سەرۆك و میرەکانی تردا ناڕێك بوەو هەوڵی لاوازکردنی داوەو ئامادە بوە وەکو ڕەوشتێکی عەشایریی زۆر کورتبینانە سەیری دواڕۆژی خۆیان و ئەمارەتەکەیان بکەن و ئامادەبوون بۆمانەوەی خۆیان و بۆ لەناو بردن و لاواز کردنی ئەمارەتێکی تری کورد لەگەڵ دوژمنێکی بێگانەدا هاوکاری بکەن.

ئالەو بارو دۆخەدا بوە کە شرفخانی بدلیسی بەپێی چەند مەرجێك لەگەڵ سوڵتانی عوسمانیدا ڕێك کەوت کەلەبەرگی یەکەمدا باسی ئەو ڕێکەوتن و مەرجانە کراوەو بەپێیی ئەو ڕێکەوتنە قەواڵەی طاپۆی ئەمارەتەکەی خۆی و هی ئەمارەتەکانی تر کە توانیبووی ئەمیرەکانیان قایل بکات کە هەموویان ببن بەوابەستەی دەوڵەتی عوسمانی(کە دوورنیە ئەمەی لەترسی صفویەکان کردبێت)هەمووی پێشکەش بکات بە خەلیفەی عوسمانی کەبەدرۆ ناوی خۆی نابوو خلیفەی ئیسلام کەلەبەرگی یەکەمدا بەدوورو درێژی لەباسی ئەمارەتەکانی کوردا لەو کارەساتە مێژوییە دواوین, ڕەخنەی زۆربەی ڕەخنەگران لەم ڕووەوە ئاڕاستەی شرفخان کراوە بەڕادەی یەکەم و بۆ ئەو میرانەی تری کورد کە بەو پەڕی کورت بینی و ساویلکەیەتیەوە ئەو پێشنیازەی شرفخانیان پەسەند کردبوو.

بەداخەوە لەو ڕۆژانەدا هەروەکو چۆن تورکەکانی عوسمانی توانیبویان لەپاشەبەرەی مەغۆلیەکان و ئەو تورکانەی بەکۆچ وبار لەکاتی خۆیدا لە ڕۆژئاوای چینەوە کەیشتبونە ئەو ناوچەیەی ئیمڕۆ پێیی دەوترێت تورکیا حکومەتێکیان دروست کردو ئەگەرچی ئەو حکومەتی عوسمانیە لەسەرەتای دروستبوونیا و هەتا ماوەیەکی زۆریش تووشی دەیان گێرەو

کێشەی ناوخۆ بو بوو, برالەسەر کورسی‌ی سوڵتانی و لەسەر دەسەڵات برای خۆی دەکوشت و بگرە لەهەندێ جاردا باوکیش کوڕی خۆی لەناو بردە بەڵام لەئەنجامدا بۆ ماوەی چەند سەدەیەکی زۆر مایەوەو بەرگەی گرت و بووبەو ئیمپراتۆریەتەی ڕۆژئاوای ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ئەوروپاو باکووری ئەفەریقای گرتەوە, بەڵام بەداخەوە ئەمیرەکانی کورد بەلای ئەوەدا نەچوبون و هەوڵی ئەوەیان نەدابوو ئەوەی عوسمانیەکان بۆی چوبون تاقی بکەنەوە کە بێگومان قایل نەبوونی هیچ ئەمیرێکی کورد بەدەستەڵاتی ئەمیرێکی‌تر هۆی سەرەکی بوە بۆ بیرکردنەوە لەو تاقیکردنەوەیەو بێگومان شەرفخانی بدلیسییش ئەوەی لەخۆیدا بەدی نەکردوە کە بتوانێت ئەو ئەمارەتە کوردانە لەژێر دەستەڵاتی خۆیدا یا لەژێر دەسەڵاتی ئەمیرێکی ترا بکات بەیەك.

پاش ئەوەی عوسمانیەکان بەتەواوەتی بەسەر صفوییەکانا سەرکەوتن و وردە وردە توانیبویان ئەمارەتەکانی کورد لاواز بکەن و بیانکەن بەدوژمنی یەکتر ئیتر لەبەڵێنو پەیمانەکانی خۆیان پەشیمان بوونەوە کە دابوویان بەکوردو یەکە یەکە ئەمارەتەکانی کوردیان هەڵوەشانەوە.

٢-بێجگە لەکێشەی نێوان میرو سەرۆکەکانی ئەمارەتەکانی کوردو کێشەیەکیماڵوێرانکەری تر پەیدا بوو کە بریتی بوو لە کێشەی نێوان کوردی سوننی مەزهەب و کوردی علوی کەلەباسی سوارەی حمیدیەدا لەبەرگی یەکەمدا بەدوورودرێژ باسی ئەو دەردە کوشندەیەمانکرد کە چۆن تورکەکانی عوسمانی بۆ سوودی خۆیان لەکوردە سونیەکان ڕێکخراوێکی عەشایریی چەکدارنەیان دروستکردبوو لە شێوەی(قۆزاق)ەکانی ڕوسی قیصری و تورکەکان ئەم ڕێکخراوەیان بۆ دوو مەبەستی سەرەکی و بۆ سوودی خۆیان پێکهێنابوو یەکەم بۆ بەکار هێنانی ئەو هێزە بۆ پاراستنی

سنوورەکانی خۆیان دوهەم حکومەت ویستی لە ڕێگەی ئەو هێزەوە کورد بکات بە دووبەشەوەو ڕێگەی ئەوە بگرێت لە دوا ڕۆژدا یەك بگرێت کە لەڕاستیدا تورکەکان لە هەردوو مەبەستەکەیانا سەرکەوتن و بەکاریان هێنا بۆ سنورەکانی خۆیان و کردیشیان بەداردەستی خۆیان بۆ بەکار هێنانی دژی هەرلایەك بەرامبەر حکومەت بوەستایەو کوردە علوییەکان تووشی زیانێکی زۆربوون بەهۆی ئەو هێزە وە وەکو لەباسی سوارەی حمیدیە دا لێی دواین و ئەنجام بەوە گەیشت لەدوا ڕۆژدا هەر ڕاپەڕین و شۆڕشێك سەرکردەکانی بریتی بوونایە لە کوردی سوننی مەزهەب, علویەکان بەلایا نە دەچوون و هاوکارییان لەگەلاّ نە دەکردن و لە زۆر هەڵوێستدا دەبوون بەلایەنگری حکومەت دژی شۆڕشی کورد کە نمونەی ئەمە لە شۆڕشی پیران و ئاگریداغدا بەئاشکرا ڕوون بۆتەوەو کاتێکیش کوردە علوییەکان دژی جەورو ستەمی کاربەدەستانی توورك ڕاپەڕین, لەو ڕاپەڕین و شۆڕشەی علوییدا کوردە سوننیەکان بەشدار نەدەبوون وەکو هەڵوێستی سوننیەکان لەکاتی شۆڕشەکەی درسیمدا بەسەرکردایەتی(سەید ڕەزا).

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەرە(٩٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٥)باسی ئەوەی کردوە چۆن تورکەکان سودێکی زۆریان وەرگرتبوو لەناکۆکیی نێوان سوننیەکان و علویەکان لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستاندا.

بەئاشکرا ڕوون بۆتەوە کەلەگەڵ ئەوەشدا شێخ سعید بەناو چەند عەشیرەتێکی کوردی بێلایەن و هەندێك لەعەشیرەتە علویەکان گەڕابوو بەلاّم نەیتوانیبوو هیچیان بکات بە دۆستی خۆی و بەهاوکاری شۆرششەکەی و بگرە لەکاتی شۆڕشەکەیدا هەندێ لەو عەشیرەتانەی هانای بۆ بردبوون و

داوای هاوکـاریکردنی لێکردبـوون لەناسـکترین کاتـدا بوبـون بەلایـەنگری حکومەت دژی شۆرششی پیران.

جگە لەو تەقەلا بێ سوودانەی درابوون بۆ پەیدا کردنی دۆستی ناوخۆ، سـەرکردەکانی شـۆڕش نـەیانتوانیبوو کـارێکی وابکـەن باسـی کێشـەی میللەتەکەی خۆیان بـۆ میللـەتان ڕوون بکەنـەوەو ئـەو هـەوڵو تەقەلایانـەی سریا بدرخان دابووی بۆ موسوەگەر کردنی لایەنگریتی و یارمەتیدانی کورد لەوچوونەیدا بـۆ ئەمـەریکا بـەهاوکارییی ئەرمەنیـەکان،ئـەوەی توانیبـووی بیکات بەشی ئەوەی نەکردبوو بتوانێت یارمەتیـەکی تـەواوی پـارەو چەك بۆ شۆرشەکەی ئارارات وە دەس بنێت.

لەڕاسـتیدا کـورد لەکۆنـەوە لـە سیاسـەتدا کـۆڵ بـوەو نـەیتوانیوە وەکـو میللەتان دۆستو دوژمنی خۆی لێك جیا بکاتەوە.

لـەو ڕووەوە دوکتـۆر عبـدالرحمن قـاسملو لەلاپـەڕە (٦٩)ی کتێبەکەیـدا سەرچاوە(١٦)ڕەخنەیەکی توندو تیژی لەکورد گرتوە دەربارەی ئەوەی کورد نەیتوانیوە دۆستو دوژمنـەکانی خۆی بەباشی لێك جیـا بکاتـەوەو بۆئەمـە دۆسـتایەتی کردنـی کـوردی لەگـەڵ(تاشـناق)ەکـانی هێناوەتـە بـە نموونـە کەلەمەدا قاسملۆ ئەگەرچی لە بۆ چوونەکەیدا نیوەی بۆ چوونەکەی ڕاست بـوە بـەلاَم لەهەندێکیشـیا بەباشـی نیشـانی نـەپێکاوە , بـۆ ئەمـە لای وابـوە سۆڤیەتی ئەو ڕۆژانە تاقە جێگەیەك بوە کـە هیـوای کوردی تیادا بەدی کرا بـەلاَم کـورد بـەلای ئـەوەدا نەچـوەو بـە پێچـەوانەوە ڕوویکردۆتـە دەوڵەتـە ئیمپریالیزمەکانو بەتەمای ئەوەبوە لە ڕێگەی ئەوانـەوە کورد بەمافی خۆی بگاتو لەو ڕووەوە وتوویەتی:

((لەبەر تەسکی بینینی سەرکردەکانی کورد, بەلای ئەوەدا نەچووبوون داوای یارمەتی لەدۆستە ڕاستەکانی کورد بکەن بەڵکو پشتیان بەستوە بە دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان لەوانەی تەنها بۆیە بوبون بەلایەنگری کورد کە تورکەکانی پیێ لاواز بکەن))

قاسملۆ لەلاپەڕە(٧١)دا هێرشی بردۆتەبەر هاوکاریکردنی نێوان کوردو ئەرمەنیە تاشناقەکان پاش ئەوەی ئەو ئەرمەنییانە هیوای ئەوەیان نەمابوو بەتەنها خۆیان بتوانن دژی تورکەکان بوەستن و بگەن بەمەبەستی خۆیان.

دەربارەی بەشی دوهەمی ئەم ڕەخنەیەی کەوتوویەتی تاشناقەکان دژی سۆڤیەت بون و وابەستەی دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان بوون بۆ چوونێکی ڕاستەو ئەو ئەرمەنیانەش لە قۆناغێکدا بەهاندانی ولاٌتانی ڕۆژئاوای دەسبڕ بە شێوەیەکی دۆستانە نەچوبوونە پێشەوە لەگەڵ کورد داو چاویان بڕیبوە ئەوەی بەشێکی زۆری ناوچە کوردییەکان بخەنە ژێر دەستەلاٌتی خۆیانەوە بەنیازی پێکهاتنی ئەرمەنیای گەورە کەباسی ئەمەمان لە پەیمانی سیڤەردا بەدورو درێژ کردوەو پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە, بەلاٌم لەگەڵ ئەمەشدا ڕووداوە مێژووییەکان ئەوەیان سەلماندوە کەلە سیاسەتدا نە دۆستی هەمیشەیی هەیەو نە دوژمنی هەمیشەیی چونکە هەردوکیان بەندن بەوەی کەلە ڕووداوێکدا بەرژەوەندییان لەگەڵ یەکتردا یەك دەگرێتەوە یانا؟ لەڕاستیدا سۆڤێت لەسیاسەتیا هەر ئەم ڕێبازەی گرتبوەبەر.

لێرەدا ئەگەرچی ئەرمەنییەکان لەهەندێ هەڵوێستیانا لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی کوردا نەبوون بەلاٌم لەدواییدا کە هەڵەی خۆیان بۆ دەرکەوت ئیتر ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ یارمەتیدان و هاوکاریکردن لەگەڵ کوردا کە نموونەی ئەمە لەباسەکەی سریا بدرخاندا ڕوون بۆتەوە کە

چۆن ئەرمەنیەکان لە ئەمەریکا ڕۆڵێکی گەورەیان هەبوە لە ڕونکردنەوەی تاوانەکانی تورك بەرامبەر بەکوردو لە شۆرشــەکەی ئاگریداغدا نوێنەری ئەرمەنیەکان لەکۆڕی شەڕەکانا لای احسان نوری پاشای سەرکردەی شۆرششەکە بوون، ئایا بەپێی بۆچوونەکەی قاسملو، دەبوایە کورد ئەو یارمەتیانەو ئەو هاوکاری کردنەی ئەرمەنیەکانی پەسەند نەکردایە کەلەو ڕۆژانەدا بەئاشکرا تورکەکان دەستیان خستبوە بینەقاقای کورد بۆلە ناوبردنی؟... وەکو لە شۆڕشەکەی ئاراراتدا ڕوون بۆتەوە لەو ڕۆژە ناسکەدا ئەرمەنیەکان تاقە دەروازەیەك بوون کە لە ڕێگەیانا بگەنە ئەو شوێنانەی توانیبویان دەنگی بێزاریی خۆیان بەرز بکەنەوە.

ئایا ئەگەر کوردەکان ئەو پەیوەندییەی کە قاسملو ڕەخنەی لێگرتوە کورد لەگەڵ ئەرمەنیدا نەیبوایە تۆ بڵێی ئەوسا سۆڤیت لەبەر خاتری کورد وازی لەو پەیمانی دۆستایەتیە بهێنایە کەلەگەڵ تورکە کمالیەکان بەستبووی کە لە شوێنی خۆیدا باسمانکردوە کە بەئاشکرا یەکێك لەمادەکانی ئەو پەیمانە دژایەتیەکی تەواوی تیادا بەدی دەکرێت بەرامبەر کوردو بەڵگەی ئەمەش نموونەیەکی لەوباسەی دکتۆر عزیز شمزینیدا دەردەکەوێت کەلە لاپەڕە(٨٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢)کەلەوەدا ئاماژەی بۆ ئەو نامەیەی حکومەتی ئارارات کردوە کەنێردرابوو بۆ قونسوڵخانەی سۆڤیت لە (ماکۆ) لەساڵی (١٩٢٨)دا کەلەونامەیەدا وترابوو:

((لەمەوبەر حکومەتی کورد لەئارارات نامەیەکی بۆناردبون بەلام تائێستە هیچ وەرامێکی پێنەگەیشتوە. شیکردنەوەی بارودۆخی سیاسەتی ئیمڕۆ ئێمەی هێناوەتەسەر ئەوەی کەباوەڕی کورد وایە

بەبێ یارمەتیو پشتیوانی سۆڤیت ڕزگاری نابێتو مافی نەتەوایەتی خۆی دەسگیر نابێتو, بۆیە دەمانەوێ مەسەلەی خەباتی نەتەوەیی ڕزگاریخوازیمان لە (انتر ناسیونالی)دا باس بکرێتو چالاکیی خۆمان لەگەڵ سیاسەتی سۆڤیتدا هاوجووت بکەین, هەلومەرجی ئیمڕۆ بۆ گەیشتن بەو مەبەستەزۆر لەبارەو هەرکاتێك ئەم داخوازییەی ئێمەتان پەسەند کرد حکومەتی ئارارات ئامادەیە نوێنەرانی خۆی بۆ شوێنی دیاریکراو بنێرێت بۆ گفتوگۆ کردن بۆ ئەو مەبەستە)).

لەڕاستیدا,ئاخۆ داواکردنی یارمەتی لەدۆستێکی وەکو سۆڤیت لەوڕۆژەدا دەبوایە بەچ شێوەیەکی تربوایە بۆ ئەوەی سۆڤیت لای لە کورد بکردایەتەوە؟؟

لام وایە دکتور قاسلو ئەگەر ئەم ڕاستییانەی بزانیایە, بواری ئەوەی نەدەبوو لە کتێبێکی دکتۆراکەیدا کە لەوڵاتێکی سەربە سۆڤێتی ئەو ڕۆژانە دا دکتۆراکەی وەرگرتبوو باسی بکردایە.

بێجگە لەو ڕەخنەیەی قاسملو کەلە پەیوەندیکردنی کوردبە ئەرمەنیە تاشتاقەکانو بەدەوڵەتە ئیمپریالیزمەکانەوە هەیبوە وەکو ئەو باسیکردوە, دوورنیە قاسملو ڕەخنەکەی لەوەوە دەست پێکردوە کە بەهۆیتاشناقەکانەوە کورد هەوڵی داوە پێوەندییو دۆستایەتی لەگەڵ دەوڵەتە ئیمپرلیزمەکانا پەیدا بکات لام وایە پێویستە بچینە سەر باسی دوو هەڵویستی جیاوازی دەوڵەتان بەرامبەر بەکورد کە دکتۆر قاسملۆ لای وابوە دۆستی کورد تەنها بریتی بوە لە یەکێتی سۆڤیتو دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی, ئەو دەوڵەتانەی دژی سۆڤێت بون نەدەبوو کورد لێیان نزیك ببێتەوە...

له ڕاستیدا کورد هەوڵی دابوو تەنها لە سۆڤیت نزیك ببێتەوە کەلەهەموو تەقەلاکانیا لەو ڕووەوە کورد هیچی دەستگیر نەبوە, دەوڵەتانی تر, بەتایبەتی ئەوانەی لە (ئومەمیەتی دوهەمدا) بەشداریان کردبوو بەپێ پێوانەکەی قاسملۆ ئەوانە لەخانەی دوژمنانی کوردابوون بەلاّم ئەگەر بەووردی بچینە بنج و بناوانی باسەکە بۆمان دەردەکەوێت کە ئومەمیەتی یەکەم و سیّهەم کەبەسەرکردایەتی سۆڤیت و دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی بەسرابوو, ئەگەرچی لە هەردووکیانا باسی چەوساندنەوەی میللەتانی ژێر دەستی ئیمپریالیزمیانکردوە و دروشمی مافی چارەنووسی گەلانیان بەرزکردبوەوە, بەلاّم لەهیچ کۆبونەوەو باسێکیانا باسی چەوساندنەوەی میللەتی کوردیان نەکردبوو لەهەموو بەشە داگیر کراوەکانیا, بەپێچەوانەوە ئومەمیەتی دوهەم کە حزبە ئیشتراکیەکان بەستبوویان لەکۆبوونەوەی مانگی ئابی(١٩٣٠)دا هەروەکو دکتۆر عزیز شمزینی لە کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢)باسیکردوە لەو کۆبونەوەیەدا کەلەشاری (زوریخ)بەستبوویان بڕیارەکانیان ئەوانەی میلەتی کوردیان گرتبوەوە زۆر ڕونترو ئاشکرا تربون بەرامبەر بەمافی کوردو دەربڕینی هەستی ئەو اشتراکی یانە دژی هەڵوێستی حکومەتی فاشستی تورك بەرامبەر کورد بەئاشکراو بێ پێچ و پەنا شتێك نەبوە کە بەنەهێنی بووبێت.

لەو کۆبوونەوەیەدا ئەو تاشناقانەی کە قاسملۆ ڕەخنەی لە دۆستایەتی کردنیان گرتوە یاداشتێکیان دابوو بەبەشداربوانی کۆنگرەی حزبە اشتراکیەکان دەربارەی مافی کوردو ئەو تاوانەی تورکەکان لەکوردەکان کردبوویان کە یاداشتەکە بەم شێوەیەبوە:

((مەسەلەی کورد باسێکی زۆر گرنگە بۆ ئەم کۆنگرەیەو ئەگەر ئەو کێشەیە چارەسەر نەکرێت ئەمە دەبێتە هۆی نەبوونی ئاشتی و نائارامی لەناوچەکەداو دەبێتەهۆی ئەوەی تورکەکان لە ئومەمیەتی سێهەمدا کێشەی کورد بقۆزنەوە, لەبەر ئەوە لایەنگرێتی ئومەمیەتی دوهەم بۆ کورد دەبێتە وەرامدانەوەیەك بۆ ئەوانەی لایەنگری هەڵوێستی سۆڤێت دەبن))

بلەچ شێرکوە لە لاپەڕە(١١٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٦٠)باسی ئەوبڕیارە تایبەتیەی لیژنەی تنفیذی مکتبی کرێکارانی اشتراکیەتی دولی کردوە کەلە(١٩٣٠/٠٨/٣٠)دا دەربارەی کورد دەریانکردبوو هەروەکو دەقەکەی لە ڕۆژنامەی (الاهرام)ی ڕۆژی(١٩٣٠/٠٩/٠٩)دا وەکو خوارەوە بلاوکراوەتەوە:

((لیژنەی تنفیذی مکتبی کرێکارانیاشتراکیەتی دولی(مەبەستی لەئومەمیەتی دوهەمە کە حزبە اشتراکیەکان نەك کۆمۆنیستەکانی تیایا بەشداربوون) ئەو کوشتارانەی حکومەتی تورك دەیکات لەو کوردانەی بۆ ئازادیو سەربەستی خۆیان تێدەکۆشنو ئەوانەش کە بەشداریان نەکردوە لە خەباتی کوردا تورکەکان دەیانەوێ چی یان بەسەر ئەرمەنیەکانا هێنابوو کوردیش بەو دەردە ببەن بەبێ ئەوەی رایی گشتی جیهانی ناڕەزاییو بیێزاری خۆی دەرببڕێت بەرامبەر بەم دڕەندەیەتیەی تورکو دوورنیە دەسدرێژیش بکەنە سەر وڵاتی فارسو ئەمە ڕوونی دەکاتەوە کۆمەڵی گەلان(مەبەستی عصبە الامم) توانای ئەوەی نیە میللەتە بێ هێزو بێ دەسەلاتەکان لە دەسدرێژیکردنی دەوڵەتەکان بپارێزێت.

لەبەر ئەمە هەیئەتی تنفیذی داوا لەهەموو جیهان دەکات بێزاری خۆیان دەربڕن بەرامبەربەو کارەساتە خوێناویەی بەرامبەر بەکورد دەکرێت))

بلـه چ شـێركوه لەهـەمان كتێبيـا ئامـاژەی بـۆ ڕۆژنامـەی(ميليـت)ی تـورك كردوه كەلەو ڕۆژنامەيەدا وتراوە: لـەدوای شكانی شۆڕشـی ئاگريـداغ: ئەمـە گۆڕی خەيالی كوردستانە.

(بلە چشێركوه بۆ وەرامی ئەوباسە ڕۆژنامـەی ميليت وتوويـەتی:دەبوايـە بـــی نووســـيايە: گـــۆڕی ســـەربازی نەناســـراو لـــەپێناوی ســـەربەخۆيی كوردستاندا...)

کۆڕی خەباتی کوردستان/ڕۆژنامەی میلیت

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە:

ڕاستە ئەو دەوڵەتانەی حزبە اشتراکیەکانیان لە ئومەمیەتی دوهەمدا بەشداریانکردبوو وەنەبووبێ ئەو حکومەتانەیان لەوەی سۆڤیت پاکترو ڕاستربووبن بەرامبەر بە ئازادیو بەرامبەر بەمافی میللەتانو ئەوەش کەلە ئومەمیەتی دوهەمدا ناوی کوردی تیادا باسکراوە تەنها بریتی بوەلە دەربڕینی بێزاریی ئەو حزبە اشتراکی یانە نەك هی دەوڵەتەکانیان, بەلاّم ئایا نەدەبوو لە ئومەمیەتی سێ‌هەمدا کەیەکێتی سۆڤێت جڵەوی گرتبوە دەستو بڕیارەکانی ئومەمیەتی دوهەمی ڕیسوا کردبوو, ئایا نەدەبوو بەقسەش بوایە شتێکی دەربارەی کورد دەربکردایە بەرامبەر بەوتاوانە زۆرەی تورکەکان لەکوردیان کردبوو؟؟!!

لام وایە قاسملۆ دەبوایە ڕووی دەمی ڕەخنەکەش بکردایەتە سۆڤێت کە بەهیچ شێوەیەك باسی کوردی نەکردوەو بێگومان تائەو ساش هێشتا سۆڤێت هەر ئومێدی لەوە نەبڕابوو کە هەوڵبدات تورکیا بەلای خۆیدا دابشکێنێتو ڕێگەی پێ نەدات بچێتە باوەشی ولاّتە سەرمایەدارەکانەوە کە لەدواییدا لەپەیمانی(سعداباد)دا کەلەساڵی (١٩٣٧)دا مۆرکرا بەئاشکرا بووبە کوتەکی دەستی ئەو دەوڵەتانەو لەژێر سێبەری مادەکانی ئەو پەیمانەدا ئەوەندەی تر کورد بچەوسێنێتەوەو هەوڵی توانەوەی کورد بدات لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا..

لێرەدا شتێکی مێژوویش هەیە نابێ لێی نەدوێن ئەویش ئەوەیە جیاوازیی سۆڤیتو دەوڵەتە ئیمپریالیزەکان ئەوەبوە سۆڤێت ئەگەرچی بەڵێنی بەکورد نەدابوو, بەلاّم دەستیشی نەبڕیبوو بە بەڵێنی درۆ ئەگەرچی لەوەی کۆماری کوردستاندا لە مەهاباد پەنجە بۆ ئەوە درێژ دەکرێت کە

یەکێك لەو هۆ گرنگانەی سۆڤێت دەسبەرداری ئەو کۆمارە بو بوە, بریتی بوەلەو گفتوگۆ نهێنیانەی لەگەڵ (توام السلطنة)دا کرابو کە بەدرۆ بەڵێنی دابوو بە سۆڤێت کەنەوتی باکوری ئێران بخاتە ژێر دەسەلاّتی سۆڤێتەوە.

بە کورتی بۆ وەرامی ڕەخنەکەی دوکتۆر قاسملۆ, هەرچەند لەبەرگی دوهەمدا, لەباسی پەیمانی سیڤەردا باسی هەندێ هەڵوێستی سۆڤێتمان کردوە, بەلاّم لێرەشدا جێی خۆیەتی ئامارە بۆ هەندێ لەو سەرچاوانە بکەین کە بەڵگەی ئەوەیان داوە بەدەستەوە کە کورد جگە لەو داخوازییەی لەلایەن شۆڕشگێڕانی ئاگریداغەوە بۆ سۆڤێت نێرابوو جارەها داوای یارمەتیی لەسۆڤێت کردوە بەلاّم بەداخەوە سۆڤێت بەدەنگ ئەو داخوازییانەوە نەچوە کە ئەمانە نمونەیەکن لەو ڕاستی یە:

١- کورد هەرلە تەقەلا بێ سوودەکەی شێخ مەحمودەوە کە ساتێك ملیکی کوردستان بوەو ئیمپریالیزمی بریتانیا گەڕی لە شێخ مەحمودو حکومەتەکەی ئالاّندبوو بۆ ئەوەی لەناوی ببات, هەروەکو لەلاپەڕە(٤١٩)ی بەرگی دوهەمی کتێبەکەی شێخ مەحمود دا سەرچاوە(٨٠)نامەکەی شێخ مەحمودمان بلاّوکردۆتەوە کە بۆ سۆڤێتی ناردبوو, بەلاّم لەلایەن حکومەتی سۆڤێتەوە وەرامی نەدرابوەوە.

بێجگە لەو تەقەلا دانەی شێخ مەحمود سمکۆ شکاکیش هەوڵێکی لە هەمان جۆری دابوو لەگەڵ سۆڤێتداو(ئەحمەد تەقی)ی کردبوو بەنوێنەری خۆی بۆ ئەوەی ئەو داخوازییەی بگەیەنێتە کاربەدەستانی سۆڤێت هەروەکو لەکتێبی(سمکۆو بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد)چاپی سوید ساڵی (١٩٩٥) بەدورو درێژی باسمکردوە ئەو هەوڵ وتەقەلادانەی سمکۆش هەربێ سوو، بوە.

سەیر ئەوەیە قاسملۆ خۆشی لەلاپەڕە(١١٢)ی کتێبەکەیدا دانی بەوەدا ناوە کە سۆڤێت نەیویستبو یارمەتی کورد بدات لەبەرگی دوهەمی ئەم کتێبەدا لەباسی سیٛهەمی بەشی دووهەمدا ناوەڕۆکی ئەو دوکیومنیتەمان بلأوکردۆتەوە کە سۆڤێت بە ئاشکرا نەیویستبوو یارمەتیی کورد بدات و خۆ هەڵوێستی سۆڤێت بەرامبەر کۆماری کوردستان لەمەهاباد شتێك نیە چاوی لیٛ بپۆشریٛو پینە بکرێت وەکو بەرلەمەش ئاماژەمان بۆ کردوە.

بەو شێوەیە دەردەکەوێت لەکاتێکدا کە کورد لەژێر فشاری حکومەتی فاشستی تورکدا بوەو بەهاوکاریو لایەنگرێتی ئەمریکا کۆماری کوردستان ڕووخێنرا, لەهەردوکیان سۆڤێت بەدەنگ و هاواری کوردەوە نەچوە.

لەکۆتایی ئەو ڕەخنەیەی دکتۆر قاسملۆدا دوو هەڵوێستی تری سۆڤێتیم هاتەوە بیرکە هەردوکیان لەیەك ناچن و نیشانەو بەڵگەی ئەوەیە کە سۆڤێت هەمیشە سەیری پەرژەوەندیی خۆی کردوەو زۆربەی ئەو دروشمانەی بەرزی کردبوەوە ووشەی سەر کاغەزبون.

هەڵوێستی یەکەم بریتیەلەوەی لەساڵی(١٩٦٣)دا فاشستەکانی بغداد بەشمندوفەری ئەمریکا هاتن و بغدادیان داگیر کردوو دەستیانکرد بەکوشتن و قەلاچۆکردنی ئازادیخوازانی عراق کە حزبی کۆمونیستی عراق لەهەموان زۆرتری لیٛ کوژراو خرانە ناو زیندانەکانەوە, بەرامبەر بەم هەڵوێستە دڕندانەیەی فاشست ڕۆژنامەی پراڤدا لەلاپەڕە(٩٥)ی حزیرانی(١٩٦٣)دا باسێکی بلأوکردەوە بەناوی((ئەو تاوانانەی لەعراقدا دەکرێت بیان وەستێنن)) هەروەها لەژمارەکانی ڕۆژی(٢٠)یونیوو لە(١٠)یتموزی هەمان ساڵدا باسی دوو تاوانی تری ڕژێمی بغدادی کردوە یەکەمیان دەربارەی ئەو جینۆسایدەی لە کوردی باشوور کرابوو لەلایەن هەمان ڕژێمەوەو دوهەم باسی ئەوەی کردوە نوێنەری سۆڤێت وەکو لەبراڤدا

ژمارەی ڕۆژی(١١)ی تەموزدا بلاوی کردبوەوە بێزاریی خۆی دەربڕیبو بەرامبەر بەو تاوانەی لەکوردستاندا دەکرێت (کە بێگومان هەردو بێزاری دەربڕینەکە لەوکاتەدا بوە کە سۆڤێت ڕژێمی بغدادی بەنەیاری خۆی حساب کردوە کەچی هەمان ڕژێمی بغداد کەلە دواییدا بون بەدۆستی سۆڤێتو ئەو تاوانە گەورەیەی هەڵبجەیانکرد کە بەغازی ژەهراوی حەوت هەزاریان لەناوبرد، ڕۆژنامەی پراڤدا بەو پەڕی بێ شەرمیەوە بلاوی کردەوە کە درۆیە حکومەتی عراق. غازی ژەهراویی لە هەڵبجەدا بەکار نەهێناوە دژی کورد...

ئەوی شایانی باسە بەرامبەر بەهەڵوێستی سۆڤێت لەکاتی خۆیدا(جاسمی جلیل)کە ئەندامێکی حزبی شیوعی بوەو ئەندامی یەکێتی نووسەرانی سۆڤێت بوە یاداشتێکی دابوو بە (گۆرباچۆڤ) لەوەدا بێزاری خۆی دەربڕیبوو..

بێجگە لە جاسمی جلیلی، لەو کۆنگرەیەی لەناوەڕاستی مانگی ئۆکتوبەری(١٩١٩)دا لەپاریس بەسترا پرۆفیسۆر(نادر نادروف)وتارێکی خۆی بلاوکردەوە دەربارەی ئەو هەڵوێستە نامبدئیەی سۆڤێتو وتی: خەڵك لەیەکێتی سۆڤێتدا شتیان لێ شاراوەتەوەو نەیان هێشتوە ئاگاداری ئەو تاوانە گەورەیە بن کە لەکورد کراوە.

لەبەشی یازدەهەمی باسی شۆڕشی ئاگریداغدا باسی چەند هەڵوێستێکی سۆڤیتیمان کردوەو پێویست ناکات لێرەدا دوبارەی بکەمەوە.

٢- ئایا لەسنوری ئەو ڕەخنەیەی دوکتۆر قاسملۆ لە شۆڕشگێڕانی کوردی گرتوە کە داوای یارمەتی یان لە سۆڤێت داوانەکردبوو، بەڵکو بەتەمای یارمەتیی دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان بوون، تۆ بلێی ئەگەر شۆڕشگێڕانی کورد لە شۆڕشی پیراندا کە تورکەکان بەئاشکرا ویستبویان کورد لەناو ببەن، داوایان لە سۆڤێت بکردایە تۆبلێی سۆڤیتی دۆستی

تـوركی کمـالی کـه پـەیمانێکی دۆسـتانەیان لەنێوانـدا هـەبوە وازی لـەو دۆسـتایەتیە بهێنایـە؟ یاهـەر هـیچ نەبوایـە فشـاری بخستایەتە سـەر ئـەو حکومەتە تورکـەی دۆسـتی بـەو شێوە دڕندانـە ڕەفتار لەگەڵ کوردو لەگەڵ دانیشتوانی بێ تاوانیان نەکات.

دوورنیە تورکـەکان هـەروەکو لـە باسـی شۆڕشـی پیراندا بەدوورو درێـژی باسکراوە, هەوڵیان دابـوو لـەووڵاتان بگەیـەنن شۆڕشـەکەی کورد بەهانـدان و بەیارمەتیی حکومەتی بریتانیا بوە کە لەدواییداو بەپێی ئەو سەرچاوانەو ئـەو دوکیومیتانـەی ئاماژەمـان بـۆکردوون دەرکـەوت ئەمانـە هـەمووی پڕەپاگەندەو درۆو دەلەسـەی کاربەدەستانی تـورك بوەو تۆبڵێ موخابـەراتی سـۆڤێت کـە بـەکونی دەرزیـدا دەچـوون ئەوەنـدە گەمـژە بـووبن لـەدرۆو دەلەسەکانی تـورك نەگەیشتبن و سەیر ئەوەشـە ئـەو درۆو دەلەسانەی تـورك کـارێکی وایکردبـوو سـۆڤێتەکان شۆڕشـەکەی پـیران و سـەرکردەکانی ئـەو شۆڕشەیان بەوابەستەی ئینگلیز دەزانی و یـەکێکی وەکـو شێخ عەبدالقادری شمزینـی کـە گیـانی خـۆی لـە پێنـاوی ئازادی و مـافی میللەتەکـەی خۆیـدا پێشکەشکرد سۆڤێتەکان بە شۆرششگێرێکی سەربە ئیمپریالیزیـان لەقەڵـەم ئـەداو تاماوەیـەکیش ئـەو کوردانـەی لـە سـۆڤێدا بیـان ویسـتایە دوکتـۆرا لەشۆڕشـەکانی کـوردا وەربگـرن یاباسـی ئـەو شعرانەشـیان بکردایـە کـە بـۆ شۆڕشگێڕە شەهیدەکانی کورد وترابوون دوکتۆراکەیان پەسەند نـەدەکرا کە ئەمـە باسـێکی زۆر دورو درێـژەو ئـەو کوردانـەی بـۆ خوێنـدن و بـۆ دراسـەی ئەوباسـانە بچوونایە بـۆ سـۆڤێت کـە پەیوەنـدی بـۆ شۆڕشـەکانی باکوورەوە هەبوو هەریەکەیان دەردی سەریی خۆی لەلایە کە چۆن لـەو ڕوەوە بەئاسانی نـەیانتوانیبو مامۆستاکانیان واڵێ بکـەن کـە شۆڕشـەکانی کـوردی باکوور بـە شۆڕشێکی دژی ڕژێمێکی فاشست لەقەڵەم بدەن.

باسی دووەمی

ئەو دەرس، پەندانەی پێویستە لەبەسەرهات، ڕووداوەکانی باکووری کوردستان سوودیان لێ وەربگیرێت

مێــژووی میللــەتان بــۆ ئــەوە دەنووســرێت کەبەســەرهاتو ڕووداوە گرنگەکانی ئەو میللەتەی تیادا تۆمار بکرێت بۆ ئەوەی نەوەی دواڕۆژی هەر میللەتێك ئاگاداری بەسەرهاتو ڕووداوەکانی وڵاتی خۆیو جیهان بێتو بزانێت هۆی ئەو ڕووداوانە چیبوەو چۆن ڕوویداوەو بەچی گەیشتوەو هۆی سەرکەوتنو ژێر کەوتنی ئەو ڕاپەڕینو شۆڕشانەی میللەتەکەی خۆی کردوێتی چیبوە بەمەبەستی سوود وەرگرتن لێیانو لەناو میللەتانی جیهاندا نەتەوەی کورد مێژووییەکی تاڵوترشو پڕ لەکێشەو چەرمەسەری بوەو زنجیرەلێك نەپچڕاوەکانی ئەو کارەساتو بەسەرهاتانەی بەسەر کوردا هاتوون بەدە کتێبو بیست کتێب کۆتایی نایەت, بەڵام بەداخەوە تائێستە میللەتی کورد نەیتوانیوە وەکو میللەتانی تر دەرسو پەند لەڕووداوو بەسەرهاتەکانی ڕابردوو وەرگرێتو ڕێگەنەدات بەدووبارە بوونەوەی ئەو هەڵە زلانە کراوەو ئەکرێت.

بێجگەلەو کتێبە مێژووییانەی لەم سەردەمەدا لەلایەن چەند پسپۆڕو مێژوو نووس و شارەزایانی خۆمانەوە نووسراون و بڵاوکراونەتەوە, لەڕابردوودا لەچەند سەرچاوەیەکی کەم بەولاوە کە نووسەرانی کورد تۆماریانکردوە وەکو شرفنامەکەی بدلیس ئەو سەرچاوانە تر کە باسی مێژووی کوردیان تۆمار کردوە بریتی بوون لە نووسەران و مێژوونووسانی بێگانە, بەدۆست و نەیارەوە, بەشارەزاو نەشارەزاوەو ئەمانە هەموویان بەسەرچاوە بۆ نووسەرانی خۆمان و بێگانەو لە کتێب و نووسینەکانا ئاماژەیان بۆ کراوە.

بەداخەوەلەبەر نەبوونی حکومەتێکی کوردیی دەسڕۆیو کە دەرفەتی ئەوەی تیادا هەبوو بێت نووسەرانی خۆی مشووری تۆمارکردنی ڕووداوو بەسەرهاتەکان بن بۆ ئەوەی ببن بەسەرچاوە بۆ بەراورد کردنی ئەو ڕووداو بەسەرهاتە تۆمار کراوانە لەگەڵ ئەوەی نووسەری بێگانە دەربارەی کورد نوسیویانە, بۆیە زۆرجار دوژمنی کورد لەو کەلێنەوە دەرفەتیان هێناوەو ئەو بۆشاییەی لەقۆناغەکانی مێژووی کوردا هەبوە بەئارەزووی خۆیان و دەستڕۆ بوو کاربەدەستانی حکومەتەکانی خۆیان زۆرجار مێژووی کوردیان چەواشەکردوەو بەشێوەیەکی ڕاست و دروست ڕووداوەکانیان تۆمار نەکردوەو گەیشتوەبەو ڕادەیەی هەندێ لەنووسەرانی بێگانە مێژووی کوردو ڕەگەزی کوردیان تێکەڵ کردوە بەئەفسانەو چیرۆکی جنۆکەو خێوو کەسیش نەبوە لەکاتی خۆیدا وەرامی ئەوکارە ناڕەوایەو ئەو درۆو دەلەسانەیان بداتەوە, بۆیە ئەرکی نووسەرانو مێژوونووسان و شارەزایانی کوردە بەو هەموو سەرچاوە گومان لێکراوانەدا بچنەوەو بژاریان بکەن و بەشێوەیەکی زانیاریانەو بەبەڵگەی مێژوویی کە جێگەی باوەڕبن ئەو هەموو درۆو

دەلەسانە پوچەڵ بکەنەوە بۆ ئەوەی ڕاست لەدرۆ جیا بکرێتەوەو میللەتان بەباشی لەمێژووی کورد بگەن.

دەربارەی ئەم هەوڵو تەقەلادانە پێویستو پیرۆزە, ماوەیەکە بەتایبەتی لەشەڕی جیهانیی یەکەم بەدواوە هەندێ لەشارەزایانو مێژوونووسانی کورد لەوانەی دڵیان بەمیلەتەکەیان سووتاوە ئەم ئەرکە پیرۆزەیان گرتۆتە ئەستۆی خۆیانو بەتایبەتی لە دوای ئاشکرابونی بەڵگە نهێنەکانی ناو ئەرشیفی وڵاتان کە زۆربەیان ناوەڕۆکەکانیان لەکاتی ڕووداوو بەسەرهاتەکانا تۆمار کراون گەلێك بەرهەمی بەنرخ تۆمارکراوە, کەیەکێك لەوانە کتێبە بەنرخەکەی مامۆستای مێژوونووسی گەورەی کورد, مامۆستا ئەمین زەکی بەگە کە بۆیەکەم جارلە سەرەتایی ساڵی سی‌یەکانا ئەوبەرهەمە بەنرخەی بەناوی(پوختەی مێژووی کوردو کوردستان) چاپکردوە بڵاوی کردۆتەوە بێگومان بێجگە لە ئەمین زەکی بەگ گەلێك مێژوونوسی تر توانیویانە هەتا ڕادەیەك گەلێك لەو کەلێنانەی لەمێژووی کوردا هەستی پێکرابوو پڕی بکەنەوەو لەم باسەدا هەوڵئەدەین, ئەوباسە گرنگو بەسوودەی ئەمین زەکی بەگ لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەو کەمو کوڕی‌یانەی لەشۆڕشەکانی کوردا بەدیی کردوە کە ئەو باسەی ئەو لەگەڵ ئەم باسەی ئەم بەشەدا یەك دەگرێتەوە, کورتەیەکی پێشکەشی خوێندەواران بکەین. بەرلەوەی بچینە سەر ئەو باسەی ئەمین زەکی بەگ, داوای لێبووردن ئەکەم لەو هەموو کەسانەی کە خۆیان بە ڕێبەرو بەسەرکردەی بزووتنەوەو ڕاپەڕینو شۆڕشەکانی کورد زانیوەو دەیزانن کە لێرەدا بەو پەڕی بێ‌لایەنێتیو دوورلە عاطفەو لایەنگرێتی ئەمو ئەو ئەم ڕەخنە ڕاستو ڕەوانە پێشکەش بە هەندێکیان بکەم کە پوختەی ئەو ڕەخنەیەم هەرلە

بۆچوونەکەی ئەمین زەکی بەگەوە وەرگرتوزە کەلەباسەکەیدا لەزۆر شوێندا داخ و خەفەتی دڵ و دەروونی خۆی هەڵڕشتوە بەرامبەر بەو نەشارەزایی و لێنەهاتوییەی هەندێ لە ڕێبەرانی کورد لەوانەی جڵەوی شۆڕشیان گرتۆتە دەست و هەموو جارێکیش هەوڵ و تەقەلاکانیان لەبەرناکامی و نەشارەزایی بێسوود بوە.

ڕەخنەش بریتیەلەوەی زۆربەی ئەوانەی ڕێبەرایەتی شۆڕشەکانیان کردوە مێژووی بەسەرهات و ڕووداوەکانی بەرلە خۆیان نەخوێندۆتەوەو ئەگەر هەندێکیشیان خوێندبێتەوە لێی تێ نەگەیشتون و ئەگەر تێشی گەیشتبن سوودو پەندیان لێ وەرنەگرتوەو بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە بەزنجیرە یەك لەدوای یەك هەڵە زەق و ئاشکراکانی خۆیان دووبارە کردۆتەوەو هەروەکو فۆتۆکۆپیی یەکتر هەمان هەڵەیان دووبارە کردۆتەوەو بەداخەوە زۆریشیان لەوانەنین بەرگەی هیچ ڕەخنەلێگرتنێك بگرن و ڕۆژێك لە ڕۆژان دانیان بەو کەمو کوڕییانەی خۆیانا نناوە.

ئای لەو هەناسە ساردو قوڵەی هەڵم کێشا دوای خوێندنەوەی یەکێك لەو دوکیومنیتانەی وەکو بەڵگەیەکی مێژوویی ئەو مۆرەیان ناوە بەسەر ناوچەوانی کوردا کە لەدۆکیومنیتی ژمارە(C.O.730-6-9700)ڕۆژی(٢٨)ی ئۆکتۆبەری(١٩٢١)لەناو دۆکیومیتەکانی ناو ئەرشیفی وزارەتی دەرەوەی بریتانیادا(کەوا دیارە بەپێی مێژووی دوکیومینتەکە دەبێ مەبەستی کاتی ڕاپەڕینەکەی کوجگیری و درسیمی‌یەکە مە کەلەبەرگی دوهەمدا بەرلە شۆڕشی پیران باسمانکردوە)، ئابەم شێوەیەی خوارەوە لەو ڕۆژانەدا باسی کوردی کردوە:

((پێرسی کوکس-مندوبی سامی بریتانیا له بغداد-میسوپۆتامیا-دژی ئەوەیە بەهیچ شێوەیەك یارمەتی کورد بدرێت چونکه لای وایە ئەو یارمەتیدانه هیچ سوودێکی نیەو زیانی بۆ بریتانیا دەبێت)).

لەهەمان دوکیومنیتدا باسێکی(BULLARD)ی تیادایەو وتوویەتی:

((کوردەکانی باکوور بەهیچ شێوەیەك لەناو خۆیانا یەکناگرنو شۆرشو ڕاپەڕینەکانیان هەمووی پچڕ پچڕو لێك ترازاوەو هیچی بەسەر هیچەوە نیەو هیچ لایەکیان لەگەڵ لاکانی تردا هاوکاری ناکاتو ئەو شۆڕشانە جارێك له بدلیسو دیاربکرو درسیمو جارێکی تر لەشوێنێکی تردا هەڵدەگیرسێت کە ئەو ڕاپەڕینەی دوایی کەله(شرناخ)دا کرا نمونەیەکی ئاشکرایەو هیچ گومان لەوەدانیە شۆڕشی هیچ ناوچەیەك بەتەنها سەرناکەوێتو بەتەنها خۆی پێ ڕاناگیرێتو بەرگەی سوپای ڕێكوپێکی پڕ چەکی تورك ناگرێت بۆیە یارمەتیدانمان بۆ هیچ لایەکیان سوودی نیە)).

ئالێرەدا خەفەتی ئەو هەڵوێستەی کورد لەدڵو دەروونمدا زۆرتر پەنگ دەخواتەوە کەهەتا ئێستە نەیتوانیوە سوود لەو کەمو کووری یانەی خۆی وەربگرێتو تائێستە نەیتوانیوە ستراتیجیەتێك بۆ بزووتنەوەکانی لەهەموو بەشەکانی کوردستاندا لەڕێگەی ڕێکخراوێکی لێهاتووەوە دەستنیشان بکات وەکو چۆن میللەتانی تر لەو قۆناغەی کوردا لەڕێگەی پێکهێنانی کۆنگرەیەکی کوردستانیەوە ئەو ستراتیجیە دەستنیشان بکات بۆئەوەی ببێت بەڕێنمای شۆڕشگێڕانو سەرکردەکانی شۆڕشەکانو بۆئەوەی هەرلایە بەهەرەمەییو بەلەیەکترازان لەیەکتر جارلەدوای جار شۆڕشو ڕاپەڕینەکانی کورد لەبارنەبەن کە هەموو جارێك لەماڵ وێرانیو کاولبوونی کوردستان بەولاوە هیچ سوودێکی تریان نەبوە دەربارەی ئەو پەندو

نەسیحەتو دەرسانەی کە پێویستە لەبەسەرهاتو ڕووداوەکانی کوردستان بەشـێوەیەکی گشـتیو لەڕاپـەڕینو شۆڕشـەکانی بـاکوور وەربگرێـت، مامۆسـتای مێژوونووسـی کـورد ئـەمین زەکـی بـەگ لەلاپـەڕە(٢٤٤)ی کتێبەکەیدا بەرگی یەکەم سەرچاوە(٣٢) باسێکی دوورودرێژو ووردی زۆر بەنرخی تۆمار کردوە کەلەڕاستیدا لەدوای خوێندنەوەی ئەوباسە چڕوپڕەی ئەمین زەکی فلیمێکی سینەمایی دێتەبەرچاوو لێرەدا باسەکەی ئەو وەکو خۆی چۆنی تۆمارکردوە پێشکەشی دەکەین.

ئەمین زەکی لەوباسەیدا بەقووڵایی مێژوودا چوەو لەدێر زەمانەوە باسی پەیوەندیی کوردو میللەتەکانی دراوسێی کردوە کە کورد چەند خزمەتی ئەو میللەتانەی بەخۆڕایی کردوەو ئەنجامیشی بەوە گەیشتوە حکومەتەکانی ئەو میللەتانە هەمیشە کوردستانیان کاولکردوەو کوردیان چەوساندۆتەوە کەلەمەدا کورد خۆی تاوانباری سەرەکی بوە لەو ڕووداوانەی بەسەریا هاتوە هـەروەکو ئـەمین زەکـی بـەزنجیرە ئامـاژەی بـۆ زۆربـەی ئـەو بەسـەرهاتو کارەسـاتانە کـردوەو داوای لـەکورد کـردوە دەرسو پەنـدیان لێوەربگـرن بـۆ ئەوەی لەوە زیاتر تووشی ماڵ کاولیو ماف خوراوی نەبن کە باسـەکەی بـەم شێوەیە دەست پێکردوە:

((بەشـێوەیەکی گشـتی دەتـوانین بڵـێین ئـەو هـەموو شـۆڕشو بزوتنەوانـەی کـە کـراون لەشۆڕشـەکەی کـوڕی(جانصـۆلاد-جـانبلاط-کـەمانای لەشـی پـۆلایین دەگرێتـەوە)کـە لەبنەماڵـەی(ئـەمیر حسـن)بـوە کەسـاتی خۆیبگلربـەگی(حلـب)بـوە کەلەلایـەن حکومـەتی عوسمانیـەوە دامـەزرابوو، بـەڵام لەدواییـدا کـوڕی جـانپولاد لەحکومـەتی عوسمـانی هەڵگەڕایـەوەو لەسـاڵی (١٠١٦)ی کۆچـیدا بەرامبـەر سـاڵی (١٦٠٧)ی

زایین شەڕێکی گەورە لەنێوان ئەو و حکومەتی عوسمانیدا ڕوویداو لەدواییدا جانبولاد ناچاربوو خۆی بگەیەنێتە ئەستەمبوڵو داوای لێخۆشبوونی لێ بکاتو سوڵتان لێی خۆشبوو کردی بگلربەگی (تمشوار)کە یەکێك بوو لەناوچەکانی ولآتانی نەمسا(کەدیارە ئەوکاتە لەلایەن عوسمانیەکانەوە داگیر کرابوو)، بەلأم(مرادپاشا)ی خوێنڕێژ ئەمەی بەدڵ نەبوو بۆیە جانبولادی کوشت لەکاتێکدا کە خەریك بوو بچێت بۆ ئەو ویلایەتە.

ئەمین زەکی لەلاپەڕە(٢٤٥)دا وتوویەتی ئەگەرچی (میر علی)ی کوڕی جانبولادیش لەدوای یاخی بوونی لەحکومەتی عوسمانی لەماوەیەکی کەمدا توانیبووی حکومەتێکی بەهێز دروست بکات بەلأم حسابی ئەوەی نەکردبوو لەئەنجامدا بەرگەی هێزەکانی حکومەتی عوسمانی ناگرێتو ئەوەبوو(قۆیوجی مراد پاشا)بە هێزێکی چل هەزارکەسیەوە کە هەرلەکورد دروستکرابوو پەلاماری داو حکومەتەکەی هەڵوەشانەوە ئەمین زەکی لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

ئەو ڕاپەڕینەی(میر علی)ی کوڕی جانپۆلآدو ئەوەی ئەمیر خانی برادۆستو تەیموور پاشای میللیو کوڕەزاکانیو شۆڕشەکەی ئیبراهیم پاشای میللی هەمووی بۆ یەك مەبەست بوەو دەربارەی ئەمە ئەوباسەی(میجر-میلنگ)نوسیویتی ئەم بۆچونەی ئێمە (ئەمین زەکی) پەسەند ئەکات میللەتی کورد لەزەمانی کۆنەوە توانیویەتی بوونی نەتەوایەتیی خۆیو ڕەوشتو خووی خۆی بپارێزێت لەگەڵ ئەو هەموو ڕوەداوانەی بەسەریا هاتبوو کەلەو ڕوەوە میلنگن وتوویەتی:

((ئەو ڕووداوانەی لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەکوردستانا ڕوویدابوو دەری ئەخەن کە هەستێکی نەتەوایەتی تەواوو ڕەسەنی ئاشکرا هەبوە لەناو کوردەکانا هەر لەبزوتنەوەکانی محمد پاشای ڕەواندزیو ئەحمەد پاشای بابانو بدرخان بەگو من خۆم(میلنگن)چاوم بە ئەحمەد پاشای بابانو ڕسول پاشای ڕەواندزیو گەلێك لەسەرۆکەکانی تری کورد کەوتوەو لەگەڵ هەموویانا لەو ڕوەوە گفتوگۆمانکردوەو لەهەمویا بۆم دەرکەوتوە هەستی نەتەوایەتیو سەربەخۆیی لەناو کوردا خامۆش نەبۆتەوە-هەروەکو میلنگتن لەلاپەڕە(٢١٦)ی کتێبەکەیدا بەناوی-ژیانێکی سەرەتایی لەناو کوردا)باسی کردوە.

ئەمین زەکی دەڵێت:بەڵام لەگەڵ ئەو هەموو ڕاپەڕینانەدا ئەبێ ئەوە بخەینە بەرچاومان کە هەموویان بریتی بوون لەتەقەلادانێکی ناتەواوو لەکاتی خۆیداو لەکاتی پێویستدا دەستی پێ نەکراوە, چەنکە لەڕاستیدا کورد لەوکاتەنەدا خۆی بۆسەرگرتنی مەبەستێکی وا گرنگ ئامادە نەکردوەو ئەبێ ئەوەش بزانرێت کە ڕادەی پێشکەوتنی زانیاریو ئابووریو کۆمەڵایەتیو چالاکیەکانی تری ناو ژیانی کۆمەڵایەتی دەتوانێت دەستنیشانی ئەوە بکەنو بڕیاربدەن چکاتێك باشە بۆ ئەومەبەستەو لەچ کاتێکدا بەباشی سەردەگرێتو هەرتەقەلایەك بەرلەوەی ئەم مەرجانە پێبگەن لەزیان گەیاندن بەولاوە هیچ سوودو بەرهەمێکی نابێتو بەڵگەش بۆئەمە بریتیە لەسەرەنجامی ئەو هەموو شۆڕششو بزوتنەوەو ڕاپەڕینانەی کوردە لەسەدەی نۆزدەهەمدا ڕوویداوە لەگەڵ ڕووداوەکانی ساڵی (١٩٢٧)(مەبەستی شۆڕشی ئاگریداغە).

لەگەڵ ئەوانەی دوای ئەویش کە جاروبار لەهەندێ ناوچەدا بەکۆمەڵ یالەلایەن تاکە کەسەوە ڕووئەدات بێجگە لەمە، دەبێ ئەوەش لەبیر نەچێت کەلەناو هۆکانی سەرنەگرتنی شۆڕشەکاندا هۆیەکی زۆر گرنگ هەیە کەبریتیە لەو ناکۆکی و ڕقەبەرایەتیەی لەناو ئەمارەتەکانی کوردا هەبوە کە هەریەکەیان بەخیلی بەوی تر بردوەو چاوی بەرایی نەهێناوە کاروباری لاکەی تر باشتربێت لەوەی لای خۆی.

بەکورتی، دان بەوەدا بنرێت هۆی سەرنەکەوتن بەهۆی ناوخۆوە زۆرکاریگەرتربوە لەهۆی دەستێوەردانی بێگانەو ئەوەشمان بۆ ڕوون دەبێتەوە ئەوانەی بەوشۆڕشانە هەڵساون ئەوەندە کارامەو لێهاتوو نەبون کە بتوانن و بزانن چ حسابێك بۆ بارودۆخ و هەڵوێست و باری سیاسەتی دەورووپشتی خۆیان بکەن.

ئەوڕحمان پاشای بابان لەشەڕی دەربەندی بازیان زۆر خراپ شکا لەئەنجامی خیانەتی خالد پاشای برایدا کەلەو شەڕەدا بووبەلایەنگری والیی بغداد و ژمارەیەکی زۆری لە هێزەکەی ئەوڕحمان پاشای برای جیاکردەوەو دایە پاڵ هێزەکەی والیی بغداد کەلەئەنجامیا ئەوڕحمانپاشا شکاو وڵاتەکەی تووشی کارەسات و ماڵ کاولی بوو.

ئەم کارەساتە جەرگبڕە ناخۆشانە سێجاری تر ڕوویانداوەیەوە:

١- لەساڵی(١٢٢٠هـ-١٨٠٥زایین)دا لەکاتی ویلایەتی علی پاشادا.

٢- لەساڵی(١٢٢٣هـ-١٨٠٨زایین)دا لەکاتی سلێمان پاشای(اللاظ)دا.

٣- لەساڵی(١٢٢٧هـ-١٨١٢زایین)لەکاتی عبدالله پاشادا.

کەئەو سێ‌کەسە هەریەکەیان لەکاتی خۆیدا والیی بغداد بون‌و هەرسێ ڕووداوەکەش هەرلە دەربەندی بازیانـدا ڕوویانـدابوو, جارێکیش لەنزیك(کفری)ڕوویدا.

ئەمین زەکی دەربارەی هۆی لەناوچوونی ئەمارەتەکەی محمد پاشا لەڕواندز وتوویەتی:

هۆی لەناوچوونی ئەو ئەمارەتە بریتیی بوە لەمانە:

١- لایەنگریتیەکی کوێرانەی بێ حساب‌و پشت بەستن بەبۆچوونی هەندێ لە عالمە ئاینیەکان کە شارەزای کاروباری سیاسی نەبوون.

٢- ڕێك نەکەوتن لەگەڵ ئەمارەتەکانی دراوسێدا بەنیازی هاوکاریکردن‌و یەککخستنی توانای هەموویان.

٣- بەخیلی‌و بین برکێ‌یەکی سەخت لەنێوان ئەمیرەکانی ئەمارەتەکانی بابان‌و بادینان‌و عزیزان لە جزیرە.

ئەمین زەکی لەلاپەڕە(٢٤٦)دا وتوویەتی:

ئەگەر محمد پاشا بەوڕادەیە لەخۆی بایی نەبوایەو ئەمیرەکانی ئەمارەتەکانی دراوسێی لەخۆبایی نەبونایەو بین برکێ یەکی خۆ کوژانەیان لەگەڵ یەکتریدا نەکردایەو ڕق‌وقین‌و ناکۆکیی نێوان خۆیانیان بخستایەتەلاوەو بیرو بۆچوونی هەموویان یەکی بگرتایەو سەرکردایەتیەکی لێهاتووی یەککرتوویان هەبوایە حکومەتی عوسمانی‌وا بەئاسانی نەیدەتوانی بەسەر بزوتنەوەکانی کوردا زاڵ بوایە.

بەڵێ, دوورنیە هەندێ لایان سەرکەوتنی بەدەست هێنابێت, بەڵام لەبەر ناکۆکی‌و ناڕێکی‌و دووبەرەکی نێوانیان ئەنجامی ئەوسەرکەوتنەش هەرپووچەڵ بۆتەوەو یەك لەدوای یەك لەناوچوون.

ئەبێ سەیری ئەوەش بکەین کە ئیسماعیل پاشای بادینانی ئەوەندە دوژمنایەتیی خۆی بەرامبەر محمد پاشای ڕواندزی توندوتیژو بەتین نەکردایە لەکاتێکدا کە حکومەتی عوسمانی ئەمارەتەکەی سۆرانی محمد پاشای دەڕووخان و لەناوی ئەبردو ئیسماعیل پاشا بەو لەناوچوونەی ئەمارەتی سۆران دڵی خۆش نەبوایە عوسمانیەکان بەئاسانی ئەمارەتەکانی تری دراوسێشی بەوشێوەیە نەدەڕووخان و ئەوی عمادییەشی وەکو ئەمارەتەکەی ڕواندز نەدەڕوخان و ئەمیرەکەی بەزنجیر کراوی نەدەنارد بۆ بغداد. ئەمارەتەکەی ئەحمەد پاشای بابانیش سەربەخۆییەکەی هەروەکو هی ئەمارەتەکانی تری کورد تیاچوو کە بێگومان ئەوڕق و قینەی لەلایەن عبدالله پاشای برایەوەو لەلایەن محمود پاشای مامیەوە دژی ئەحمەد پاشا هەیانبوو نەدوبوە هۆی ڕووخاندنی ئەمارەتەکەی بابان.

ئەمین زەکی لەسەری ئەڕواو دەفەرموێت:

ئەگەر بەووردی بچینە بنج و بناوانی هۆی سەرنەکەوتن و سەرنەگرتنی شۆڕشەکەی بدرخان بەگ بۆمان دەردەکەوێت هۆی لەناو چوونەکە بەهۆی ناوخۆوەبوە نەك بەهۆی دەرەوەو یەکێکی وەکو عزالدین شێر(مەبەستی ئەمین زەکی یزدان شێری برازای بدرخان بەگە) گەورەترین خیانەتی کرد بەرامبەر بەنیشتمانەکەی خۆی و لەکاتی تووڕەبوون هەڵچوونیا لایدایە لای دوژمنی جارانیکە (عوسمان پاشا)ی عوسمانی بوو, وەلەگەڵیا ڕێك نەدەکەوت دژی خزمەکەی خۆی و ئەو ئەمارەتە سەربەخۆیەی کورد وابەئاسانی لەناو نەدەچوو, هەرچەند عزالدین شێر لەدواییدا ناچاربوو ئەویش دژی حکومەتی عوسمانی ڕاپەڕێت, بەڵام تازە کارلەکارترازابوو ئەو ڕاپەڕینەی دژی عوسمانی بەکەڵکی نەهات چونکە تورکەکان وەکو چۆن

ئەمارەتەکەی بدرخانیان لەناوبردبوو بەهەمان شێوە خۆشیان لەناوبرد(لەبەرگی یەکەمدا, لەباسی شۆڕشەکەی بدرخان پاشادا بەباشی ئەو هەڵوێستەی یزدان شێری برازای کراوەو لەهەمان بەرگدا باسی چۆنێتی لەناوبردنی یزدان شێریش بەدوورودرێژی کراوە).

ئەمین زەکی لەباسەکەیدا داخی دڵی خۆی دەربڕیوە بەرامبەر لەناو چوونی ئەمارەتی کوردییەکان یەك لەدوای یەك و دەڵێت:

بەو جۆرە بۆمان دەردەکەوێت دەوڵەتی عوسمانی لەئەنجامی ئەو هەموو ناڕێکی و دووبەرەکی و یەکنەگرتنەی کوردو دوژمنایەتی یان لەناوخۆیانا بەرامبەر بەیەك بووبەهۆی ئەوەی هەربە چەکدارو سەربازەکانی کورد ئەمارەتە کوردییەکان لەناو ببات و ئەمارەتی(بدلیس)یش لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا بەهۆی ناکۆکی و دووبەرەکی وقین و ڕقی یەك بەرامبەربەیەك ئەم ئەمارەتەش وەکو ئەوانی‌تر لەناوببات و(شرف بگ)کە دوا ئەمیری ئەم ئەمارەتەبوە هەرچەند بۆماوەیەك توانی ئەمارەتەکەی بپارێزێت بەڵام بەهۆی ناکۆکی و چەند بەرەکی و ناڕێکیی نێوان کوردەکان و کێشەی نێوان عەشیرەتەکان نەیتوانی خۆی بگریٚ و هیچی پیٚ نەکراو کاربەوە گەیشت کەکورد خۆی یارمەتی تورکی‌دا ئەمارەتەکە لەناو بچێت کەلەساڵی(١٢٦٠)کۆچی بەرامبەر بەساڵی(١٨٤٩)زایین لەناو چوو.

بەکورتی:بۆمان دەردەکەویٚ هەموو بزووتنەوەکانی کورد بۆدەستگیر بوونی سەربەخۆیی بەخەبات و بەپێی بیروبۆچوونی تاکە کەس و بەبیٚلایەنگرێتی و هاوکاریکردنی هاوڵاتیان هیچیان سەرنەکەوتن و بەخیلی و حەسادەت کارێکی کوشندەو کاریگەر بوە لەو سەرنەکەوتنانەدا.

یەکێکی وەکو(میجرسۆن)لەوڕووەوە زۆر باش بۆی چوە کەوتوویەتی:

((كورد هەميشە ئازاو چاونەترس بوەو كۆڵنەدەربوەو ئامادەنەبوە لەژێر دەستی بێگانە دا بیٚ و بەهيچ جۆرێك سەری بۆكەس دانەواندوەو تەنها لەشەڕەكانی ناوخۆيدا شكاوە كە لەئەنجامدا ئەمەبوە بەهۆی ئەوەی دوژمنەكانی بەسەريا زاڵ بن و سەربكەون)).

ئەمين زەكی لەلاپەڕە(٢٤٨)دا فەرموويەتی:

بەڕاستی مێژوو ئاوێنەيەكی بالأنمايەو پێويستە دەرس و پەندو ئامۆژگاری لێوە وەربگرين و زۆر بەووردی لێی بكۆڵێتەوە بۆ ئەوەی سوودی لیٚ وەربگرێت و نەكەوێتە ژێر باری هەمان هەڵەو نارێكيەكانی پێشوو كەبوە بەسەرگەردانی و ماڵ وێرانی كە هۆی سەرەكيی ئەو سەرگەردانی و ماڵ وێرانيە دەگەرێتەوە بۆ بلاوبوونەوەی دەردی نەخوێندەواری لەناو هاولاتيانی كوردو سەرۆك و سەركردەو ميرو كاربەدەستانی كورد كەشارەزا نەبوون كە بەداخەوە ئێستەش هەربەو شێوەيە.

ئەبیٚ باش بزانرێت دروستبوونی دەزگايەكی سەربەخۆ بەتايبەتی لەم سەدەيەدا پێويستی بەبوونی دووشت هەيە: پێنووس و پارە... هەرميللەتێك لەو دووشتە بیٚبەش بێت هيچ بەتەمای ئەوە نەبێت جۆرە سەركەوتنێك بەدەس بێنێت و لەهيچ كاروبارێكی سياسيدا سەرناكەوێت و هەربزوتنەوەيەك بناغەكەی لەسەربوونی ئەم دووشتە پێك نەهاتبێت لەماڵوێرانی و سەرگەردانيی ميللەت بەولاوە هيچی تری لیٚ نايەتە بەرهەم تەنها مەگەر رێكەوت و بارودۆخ و هەڵوێستی سياسی دەوڵەتان ببێتەهۆی يارمەتيدانی بۆ گەيشتن بەوئامانج و مەبەستە كەلەمەشدا هێشتا ميللەت بەباشی ناگاتە مەبەستەكانی چونكە لەم

کاتەشدا هەرپابەستی جۆرە وابەستەییەکی بێگانە دەبێت کەنموونەی ئەمە لەزۆرکاتدا بینراوە.

(لێرەدا ئەمین زەکی وەکو ئەحمەدی خانی بۆی نەچوە کەوتوویەتی شیروپێنوس و لام وایە ئەمین زەکی حسابی ئەوەی کردوە ئەو میللەتەی خاوەنی زاناو ڕۆشنبیرو سیاسەتمەداری لێوەشاوەبێت و پارەداربێت دەتوانێت بەپارە لەهەرکاتێکدا بیەوێ چەك پەیدا دەکات).

ئەمین زەکی لەلاپەڕە(٢٤٩)ی کتێبەکەیدا باسی ئەوەی کردوە چۆن هەمیشە بێگانەکان کوردیان بەکارهێناوە بۆ سوودی خۆیان و کورد تەنها هەر خزمەتی حکام و مەلیکە بە انصافەکانی نەکردوە لەوانەی کاروباری کوردستانیان گرتۆتە دەست و بەڕێوەیان بردوە(مەبەستی هی خۆمانەبوە), بەڵکو هی ئەو میللەتانەشی کردوە کە دەستەلأتیان هەبوە بەسەر کوردستانا, لەوانەی مافە ڕەواکانی کوردیان خستۆتە پێش چاوو بەشێوەیەکی بەویژدانانە لەگەڵ کوردا ڕەفتاریانکردوەو ئەو میللەتانە خۆشیان سوودێکی زۆریان لە کارگوزارێتی کوردو لەئازایەتی و پاکی وپاڵەوانێتی کورد دەسگیر بوەو لاپەڕەکانی مێژوو شایەتی ئەوەن کەئەوەی بەپێچەوانەی ئەمە لەگەڵ کوردا ڕەفتاری کردبێت و بەشێوەیەکی ستەمگەرانە لەگەڵ کوردا جووڵابنەوەو لەمافی خۆیان بێبەش کردوە هەمیشە لەتەقەلاکانیان سەرنەکەوتون و تووشی کارەسات و زیانێکی زۆر بوون. بۆنموونە:حاکم و پادشاکانی ئاشووری کە بەوپەڕی دڵڕەقی و خۆبەزل زانین وبێبەزەییانە ڕەفتاریان لەگەڵ کوردا کردوە. هەرلەسەرەتای دروستبوونی حکومەتەکەیانەوە هەتا کاتی لەناو چوونی, زیانێکی زۆرو ماڵوێرانیەکی بێشوماریان بەکوردو کوردوستان

گەیانـدوەو لەئـەنجامی ئـەوڕەفتارو هەڵوێسـتە یانـا تووشــی زیـانێکی کوشـندە بـوون‌و زۆر جـار تێـك شـکاون بێجگـە لـەوەی ئاشـوورییەکان, کوردســـتان ماوەیـــەك بووبـــە گۆڕەپـــانی ئـــەو شـــەڕانەی لـــەنێوان حکومەتـــــەکانی(الـــــبرث-اشـــــفان-اشـــــگان)و ساســـــانیەکان‌و ڕۆمانانـەکاناکرابوو, لـەو شـەڕانەدا کـورد هـۆی هـەرە گـەورەو چـالاکترین بەشـداربوانی شـەڕەکەبوەو هـەرکوردیش بـوە زۆربـەی سـوپای ئێرانـی لێ پێك هاتبوو, کورد هەربەو شێوەیە مایەوە هەتا کاتی هـاتنی ئیسلامەکان بۆناوچـــەکە, هەرچـــەند لەســـــەرەتادا بەربـــەرەکانیی ئەوانیشـــیانکرد بەشێوەیەکی زۆر سەخت, بـەلاّم لەدواییـدا کـورد خـۆی گۆشـەگیر نـەکرد،و هاوکارییـــەکی گـــەرمی کـــرد لـــەکاتی دامەزرانـدنی خلافتـــی عباســیداو چەسپاندنی دەسەلاّتی ئەو خلافەتە لەناوچەکاندا کە نموونـەی ئەمـە لـە ابا موسلمی خوراسانیدا دەردەکەوێت.

ئـەمین زەکـی لێـرە دا ئامـاژەی بـۆ کتێبەکـەی بلـەچ شـیرکۆ کردوەکـە وتوویـــەتی بـــاوکی ابـــا موســـلمی خوراســـانی کـــورد بـــوەو بەڵگـــەش بـــۆ کوردایەتیی باوکی ابا مسلم بریتیە لەو شعرەی(ابی دلامە) کـەدەربارەی ابا مسلمی خوراسانی وتوویەتی:

ابا مجرم ماغیر الله نعمه	علی عبده حتی یغیرها العبد
اف‌ دوله المنصور حاولت غدره	الا ان اهل الغدر اباؤك الكرد

(سەیرئەوەیە نووسەرانی عـەرەب زۆربـەیان بەرپـەرچی ئـەوە ئەدەنـەو، کە ابا مسلمی خوراسـانی کـورد بووبێـت چونکە لایـان وانیـە کـورد شـتی,

وای تیا هەڵکەوتبێت و وەکو مێژووی صلاح الدینی ئەیوبی یان نەخوێندبێتەوە, بەلام هەرکاتێك ویستبێتان کوردو ناوی کورد بزڕێنن یەکێکی وەکو ابا موسلمی خوراسانیان بەتاوانبار لەقەڵەم داوەو لەرێگەی ئەوەوە هێرشیان بردۆتە سەر کوردو ناویان زڕاندوە, مەگەر شاعیرێکی بەویژدانی وەکو(نعیم بسیو)دانیبەم ڕاستیەدا نابێ کە وتوویەتی:

کم اکره من علمني
الدرس الاول من التاريخ
كرد ياكان صلاح الدين
وانتصر واصبح عربيا
ماذا لو هزم صلاح الدين
لاصبح جاسوسا كرديا

ئەمین زەکی بێجگە لە (ابا مەسلمی خوراسانی) ئاماژەی بۆ ئەوەکردوە کە ساتێك(ابو جعفر المنصور) بەرلەوەی ببێت بە خلیفە والیی کوردستان و ئازربایجان بوەو ئەگەر یارمەتی و هاوکاری کردنی کوردی لەگەڵا نەبوایە نەیدەتوانی هێرشی, ڕۆمانەکان بەربەست بکات و ئەگەر(ملکشا)ی سلچوقی بەهاوکاریکردن و یارمەتیدانی کورد نەبوایە نەیدەتوانی(قاورت)لاتەمێ بکات و(سلطان مودود)یش بەبێ یارمەتیدانی کورد نەیدەتوانی موصڵ داگیر بکات و (محمدی کوڕی ملکشا)یش بەبێ کورد نەیدەتوانی(شام)داگیر بکات.

پوختــەو کورتــەی ئــەم باســە ئــەوە ڕوون دەکەنــەوە کــە دانیشــتوانی کوردســتان گــەورەترین خزمــەتی خەلافــەتی ئیســلامیان کــردوەو لــەپێناویا سەروماڵو گیانی خۆیان فیدا کردوە. ئایا(الباز ابو شجاع الکردی)نەبوو کە خلیفــەی بغــدادی پاراســتو خلافەتەکــەی چەســپاندو بــەهێزی کــرد دژی(ال بویه)؟ هەروەها ئەوی لێشاوی هێرش بەرانی ڕاوەستان دژی ئیسلام لەولاَتە ئیسلامیەکانا کوردو عەشایرەکانی کورد بوو کە بەهۆی ئازایــەتیو وریــایی کاربەدەستانی حکومەتی(مروانی)کوردەوە هێرشی داگیرکەران وەستێنرانو کوردەکــانی عەشــایری(حمیدیــە)ی بــەناوبانگ تووشــی زەرەرو زیــانێکی زۆر گــەورەبوون لەئــەنجامی ئــەوەی خۆیــان تــەرخانکردبوو بــۆ پاراســتنی خلیفە(المسترشد باللە)ی عباسی دژی هێرشو پــەلامارەکانی (عمادالــدین)ی زەنکیی ماڵ وێرانکەر.

بێجگــە لەمانــە, کــورد ئەوپــەڕی خزمــەتی پێشکەشــکردوە بــۆ (ســلطان سلیم)ی عوســمانیو بــەو پــەڕی پــاکیو دڵســۆزییەوە شــەڕی بــۆ کــردوە دژی حکومەتی ئێرانو ڕۆڵێکی زۆر گرنگــی هــەبوە لەســەرکەوتنی ئــەو ســوڵتانەدا لەشــەڕی(چــالدیران)دا(مەبەســتی ئــەو شــەڕەیە کەلــەنێوان عوســمــانیو صفوییەکانا لەچالدیران ڕوویدا بوو), هەروەها بەپێچەوانەی ئەوە, ئەوانەی دوای شا ئیسماعیلی صفوی کاروباری ئێرانیان گرتبوە دەست سوودێکی زۆریان لە کوردەکانی(موکریان) وەرگرتبوو, شا عباس کەلەساڵی(١٠٥٤ھ)دا بەرامبــەر(١٦٤٤ی زایــین) ســاتێك کاروبــاری ســوپای ڕێکخســت ژمارەیــەکی زۆری لەکوردەکان خستە ناو سوپاکەی خۆیەوە.

بەلاَم سەیر ئەوەیە کاربەدەستانی عوسمانی هەربەهۆی کوردو لەڕێگــەی کوردەوە بوەتوانیبوویان بەئاسانی ئەمارەتەکانی کورد لەناو ببەن!!

بەوجۆرە، مێژووی ئێران و عوسمانی پڕن لەو نموونانەی کە بێگانەکان سوودیان لە کورد وەرگرتوەو ئەوانەی ئەو چاکەیەی کوردیان لەبەرچاو نەبوە زیانێکی زۆریان بەخۆیان گەیاندوە.

ڕووسەکان لەشەڕی سالّی(١٢١٩)کۆچی بەرامبەر بە(١٨٠٤-١٨٠٥)ی زایین پێوەندیان بەکوردەوە کردو لەو شەڕانەی نێوانی تورك و ڕوسدا لەسالاّنی(١٢٤٤)ی کۆچی بەرامبەر(١٨٢٨)ی زایین، و(١٢٩٤)ی کۆچی بەرامبەر بە(١٨٧٧) زاین و (١٢٩٥)کۆچی بەرامبەر بە(١٨٧٨)ی زاییندا ڕوویدا کورد لەوشەڕانەدا تووشی زیان و مالّوێرانیەکی ئێجگار زۆر بوو، ئەو هاتنەپێشەوەی ڕووس بوو بەهۆی ئەوەی شارەزایی دەربارەی کورد پەیدا بکەن و ساتێك ڕووسەکان لە ئازایەتی و بەتوانایی کورد گەیشتن ئەویش توانی سوودێکی زۆر لە کورد وەربگرێت و لەسالّی(١٢٤٥)یکۆچی بەرامبەر بەسالّی(١٨٢٩)ی زایین هێزێکی تەواویان لەکوردەکان پێکهێنا و هانیان دان بۆ ئەوەی هەندێ لە عەشایرەکانی کورد بچن بۆ قفقاس و لەدوای شەڕی (قرم) لەسالاّنی(١٢٦٩)تا(١٢٧٥)یکۆچی بەرامبەر(١٨٥٣-١٨٥٨)یزایین ڕووسەکان دووهێزی تریان لە کوردەکان پێکهێنا.

حکومەتی عوسمانیش هەتا کۆتایی سەدەی دوازدەهەم سودیان تەنها لە هێزی عەشایرەکانی کورد وەرگرت بەلاّم لەدوای ئەوەی عوسمانیەکان شەرەزاییان پەیداکرد لە ڕێکخستنی هێزی سوپاو لەشکرکێشیدا، ئیتر ئەمانیش هەروەکو ڕووسەکان دەستیانکرد بەوەی هێزی تایبەتی لەکوردەکان ڕێکبخەن، بەتایبەتی لەدوای شەڕی (١٢٩٤)ی کۆچی-(١٨٧٧)ی زایین،وشەڕی سالّی(١٢٩٥)ی کۆچی بەرامبەر

بەساڵی(١٨٧٨)ی زایین کەلەوکاتانەدا ئاسایش لەکوردستاندا تێکچوبوو لەئەنجامی لاواز بوونی حکومەتی مرکزی‌یەوەو لەپەیمانی(برلین)دا لەمادە(٦١)یدا بڕیاری ئەوە درابوو کە پێویستە دەسبەجێ باشکردن‌و گۆڕانکاری بکات لەناو وولآتدا بەبیانووی پاراستنی ژیانی ئەرمەنیەکان لەهێرشی کوردو چرکسەکان.

بەلآم حکومەتی عوسمانی بڕیارەکەی پەیمانی برلین والێکدایەوە کەتەنها بۆ سوودی ئەرمەنیەکان ئەو بڕیارە دەرچوبوو، بەپێچەوانەوە زیانێکی زۆری دەگەیاند بەدەوڵەتی عوسمانی بۆیە ئەو بڕیارەی پشتگوێ خست، لەئەنجامیا ئەرمەنیەکان دووبارە دژی تورك ڕاپەڕین‌و کۆمەلآنی ئەرمەنی لەلندن‌و ڕوسیاو سویسرە دەستیانکرد بەچالاکیی مادی‌و ئەدەبی‌و ئالۆزی کەوتە نێوان ئەرمەنی‌و کوردە وەو ئەو ئاشتی‌و برایەتیەی لە نێوانیانا هەبوو هەمووی تێکچوو، ڕق‌و قین پەرەی سەندو ژمارەیەکی زۆر لە ئەرمەنیەکان پەنایان بردەبەر دەسڕۆیوە بەهێزەکانی کورد بۆ ئەوەی بیان پارێزن.

پاش ئەوە لەزەمانی سوڵتان عبدالحمیدی دووهەمدا لەساڵی(١٣٠٢)ی‌کۆچی بەرامبەر(١٨٨٥)ی زایین هێزی ئێسترسوار لەکوردەکان دروستکرا(مەبەستی سوارەی حمیدیە)لە وێنەی(قۆزاق)ەکانی ڕوس بۆ ئەوەی بەهۆی ئەو ئێستر سۆرانەوە بتوانێت ئاسایش لەناو کوردستانا بپارێزێت کەنەخشەکێشی ئەو هێزی ئێستر سوارە(موشیر شاکر پاشا)بوو.

عوسمانیەکان ویستیان بەهۆی ئەوەوە دۆستایەتی‌و لایەنگرێتی، عەشایەرەکانی کورد بۆ خۆیان موسوەگەر بکەن‌و ئیبراهیم پاشای سەرۆکی،

عەشايرى ميللى كە كوڕەزاى تەيموور پاشا بوو هەموو عەشيرەتەكەى خۆى خستەناو ئەو هێزەوە وعوسمانيەكان سووديان لەو هێزە وەرگرت هەتا كاتى اعلانىچاكردنى دەستوور(مشروطية) ئەوسا سوارەى حميديە ناوەكەى گۆڕراو كرايە (خفيف سوارى ئالايلرى).

پاش باسى ئەم هەموو بەسەرهاتو كوێرەوەريانە ئەمين زەكى چۆتە سەرباسى بارودۆخى كوردستانو باكوورى كوردستانو سەرەتاى شۆڕشى پيران لەسالّى(١٩٢٥)داو داخو خەفەتى خۆى هەڵڕشتوە بەرامبەر بەوناكۆكىو ناتەباييەى لەناو كوردا هەبوەو چەن جار لەدواى جار لە زيانو مالّ كاولى بەو لاوە هيچ شۆڕشێكيان سوودێكى دەستگير نەبوە لەگەلّ ئەو هەموو لەخۆ بوردنو فيداكارى يانەى پێشكەش كرابونو لەو ڕوەوە فەرموويەتى:

لەكاتێكدا كە كۆمەڵى گەلان(عصبەالامم)باسى كێشەى موصڵى دەكرد شۆڕشێكى گەورەى كورد لەناوچەى(خربوط-دياربكر) ڕوويدا بەسەرۆكايەتى شێخ سعيدى پيران لەسالّى(١٤٤٣)ىكۆچى بەرامبەر بە(١٩٢٥)ى زايينو هێشتا كاتى ئەوە نەهاتوە پياو بتوانێت حوكمێكى عادلانەى پاك بدا دەربارەى ئەو شۆڕشەو شۆڕشەكانى تر چونكە هێشتا هۆى ڕوودانى ئەو شەڕانە بەتەواوەتى نەزانراوە(مەبەستى ئەمين زەكى تاكاتى سالّى(١٩٣١)بوە لەكتێبەكەى مێژووى كوردو كوردستانى تيادا تەواو كردوەو بلاّوى كردۆتەوە, بێگومان تا ئەو كاتەى ئەو ئاماژەى بۆكردوە, هەرچەندە ئەمين زەكى بەگ ئەفسەرێكى شارەزاو لێهاتوو بوە لەناو سوپاى عوسممانيداو لاشم وايە ئاگادارى جەورو ستەمى توركە كماليەكان بوە كەچۆن بەوپەڕى دڕندەيەتيەوە ويستبويان كورد لەناو ببەنو

ئەوی بمایە ئەوەلەناو بۆتەی تورکدا بیانتوێنێتەوە, بەلأم هێشتا ئەو سەرچاوانەی دەربارەی ئەو شۆڕشانەو ئەو ڕاپەڕینانە دواون هێشتا تائەوسا بلأو نەکرابوونەوە, بەتایبەتی ڕەنگە, ئەوسا دکیومنیتەکانی ئەرشیفی ولأتانی وەکو بریتانیاو ڕوسیاو سۆڤێت شاراوەبون و کاتێك دەرقەتی بلأوکردنەوەیان هات ئەوسا بەباشی زانرا چ کارەسات و بەسەرهاتێك بەسەر کوردا هاتبوو)

ئەمین زەکی لەسەر باسەکەی ئەڕواو دەڵێت:

هەرچۆنێك بێت ئەو شۆڕشانە ئەنجامەکانی زۆر کاریگەرو زیان بەخش و دڵتەزێن بون و ویژدانی مرۆڤ خۆی پێناگیرێت و ناتوانێت بێدەنگ بێت بەرامبەر بە ئەنجامەکانیان و جێگەی داخ و نیگەرانیە ئەو هەموو کارەسات و ماڵ کاولیەی ڕویدابوو نەتوانرابوو بەشێوەیەکی ئاشتی و برایانە چارەسەر بکرێن وەکو چۆن جاران پەیوەندییەکی تاڕادەیەك دۆستایەتی و خۆشەویستی هەبوو کە بێگومان هۆی سەرنەگرتنی ئەوە ئەکەوێتە ئۆباڵی حکومەتی تورکیا چونکە لەجیاتی ئەوەی پاداشی چاکەکانی ڕابردووی کوردی بدایەتەوەو دەبوایە تورك بەجۆرێك سەیری کوردی بکردایەو دانی بەمافی سروشتی ڕەوای کوردا بنایەو ڕێگەی بدایە بزوتنەوەیەکی زانیارییانەو شارستانییتی هەموولایەکی بگرتایەتەوەو دەبوایە تورکەکان بیان زانیایە کەدانی ئەو مافە لەدەستەلأتداریتی و حاکمیەتی حکومەتی تورکی کەم نەدەکردەوە, بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەوەندەی تر حکومەتی تورکیای پێ بەهێزترو بەسامانتر دەبوو, کوردیش بەچاوێکی ترەوە دەیڕوانیە ئەو حکومەتەی بێبەشی نەکردبوو لەمافی خۆی و ئەبوایە ئەوەی لەبیرنەچوایەتەوە کە کورد هەمیشە هۆیەکی گەورەبوە بۆ باری پێشکەوتنی

تورکیاو بۆ تێروتەسەلکردنی چ لەکاتی شەڕداو چ لەکاتی ئاشتیداو هەمیشە پاڵ پشتێکی بەهێز بوە بۆ تورك لەهەر کاتێکدا دەسدرێژی بکرایەتەسەر تورکیا.

لەگەڵ ئەو هەموو ڕەفتارانەی تورك لەگەڵ کوردا کردی، دەری دەخات کەناتوانرێت هەتا سەر ڕێگە لەمیللەتان بگیرێت کە تەقەلای ئەوە بدات خواست و ئارەزوەکانی بۆ سەربەخۆیی و سەربەستی و ئازادی موسوەگەر بکات و کاربەدەستانی حکومەتان و لێپرسراوەکانیان، بەتایبەتی ڕۆشنبیرەکانیان پێویستە حساب بۆ ئەوە بکەن-سەربەخۆیی و ئازادی مەبەست و ئامانجی هەموو لایەك بێت بەبێ ئەوەی‌لە ڕێبازی بەکارهێنانی عەقل دووربکەونەوەو بیر لەوە بکەنەوە کە هەتا کاتی خۆی نەیەت بیر لەوە نەکرێتەوە موجازەفە بکرێت و پێویستە بەر لەهەموو شتێك لەگەڵ هاو وڵاتیاندا بەشێوەیەکی گشتی و جەماوەری کاربکرێت لە ڕێگەی پێشکەوتنی بیروباوەڕو ئابوورییەوە بنەمایەکی بەهێزو پتەو سازبکەن بۆ گەیشتن بەو قۆناغەی کە دەتوانرێت شۆڕشی تیادا بەرپا بکرێت و دەبێ بزانرێ تەنها بەمانە دەتوانرێت میللەت بگات بە هیواو سەرگرتنی مەبەستەکانی.

ئەمین زەکی ئەڵێ: لەڕاستیدا لەم سەدەیەدا لەتوانادا نیە سەربەخۆیی دەسگیر ببێت ئەگەر برسێتی و نەخوێندەواری زاڵ بێت بەسەر کۆمەڵایەتی ئەو میللەتەداو بەپێچەوانەوە ئەو میللەتانەی دەبنە ئامێری گەمە پێکردن و دەبن بەداردەستی بێگانەو تەنها چاو دەبڕنە سوودی تایبەتی خۆیان و میللەتەکەیان بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی خۆیان بەکار دەهێنن لەماڵوێرانی و زیان بەولاوە هیچ ئەنجامێکی تری نابێت پێویستە دەستەڵاتداران و کاربەدەستان وەکو باوکێك چۆن دەڕوانێتە منداڵەکانی بەوشێوەیەش

سەیری هاولاّتیانی خۆی بکاتو ئەوی بەوجۆرە نەجولێتەوە هەرچەند بشتوانێت درێژە بەماوەی دەسەلاّتداریّتی خۆی بدات, بەلاّم لەئەنجامدا هەرسەرکەوتوو نابێنو ڕۆژێک دێ لەو بۆچوونو هەلّویّستەی خۆی پەشیمان دەبێتەوە بەتایبەتی لەکاتی تەنگانەدا کە ئەوسا هەست بەوەدەکات چەند پێویستی بەلایەنگریّتی جەماوەر دەبێت.

مێژوو نووسی گەورەی کورد ماموّستا محمد امین زکی
(بەرگی یەکەمی کتێبەکەی مێژووی کوردوکوردستان)

باسی سێهەم

هەڵویستی تورک بەرامبەر کوردو ئەویاسانەی حکومەت دژی کورد دەری کردبو

١- بـارودۆخ لەناوچـەی کوردنشـینەکانی بـاکووری کوردسـتانداو هەڵویستی حکومەتی تورك لەدوای شۆڕشی درسیم:

حکومـەتی تورکیا کەلەسـەر بناغەیـەکی فاشسـتی پێکهاتبوو, لـەدوای دامرکاندنەوەی شۆڕشی درسیمو لـەناوبردنی سـەرکردەکانیو ئاوارەکردنی کوردو تالأنکردنی موڵكو ماڵیـان, ئیتر وەنـەبێ بەمانـە کۆتاییان بـەرەفتارە درندەکانی خۆیـان هێنـا بێت, بـەڵکو ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ پـتر لـەجاران هـەوڵی تواندنـەوەو لـەناوبردنی کوردیـان ئـەداو بۆسـەرگرتنی ئـەم مەبەسـتەیان بەشـێکی زۆری بۆجـەی سـالأنەیان لـەجیاتی ئـەوەی بـۆ ئاوەدانکردنـەوەی ولأت تـەرخان بکـەن, چـەکێکی زۆریـان پـێکڕیو ئەگەرچـی تـورك لەشـەڕی جیهانی دوهەمدا بەشداریی نەکردبوو, بەلأم دەی ویست سوپایەکی گـەورەو بەهێزو پڕچەکی هەمیشەیی هەبێت بۆ ئەوەی لەکاتی پێویستدا ئاواتـەکانی بهێنێتـەدی کـەبریتی بـوو لـە بوژانـەوەی بـیری طـورانیزمو دەسـەلأتدارێتی

تورك بەسەر ئەو ناوچانەی دەكەوتنە نێوان توركستانو توركیاوەو لایان وابوو دەتوانن بەو سوپاو چەكە زۆرە ئیمپراتوریەتێكی تری وەكو ئەوەی جارانی عوسمانی دروست بكەنەوە, بەڵام بارودۆخی جهانیو ڕێبازی ئەو شەڕەی لەنێوان دەوڵەتە شەڕكەرەكانی شەڕی جیهانیدا ڕوویدا بەشێوەیەك نەبوو بتوانێت سوود لە هەڵوێست وەربگرێتو ئەگەرچی توانیبووی لەنگەرێك ڕابگرێت لەنێوان بەرەی ئەڵمانیای نازیو ئیتاڵیای فاشتی لەلایەكو لەولاشەوە ئەمریكاو بریتانیاو سۆڤێتو هاوكارەكانیانو لام وایە ئەگەر بەرەی یەكەم سەربكەوتایەو بەرەی دوهەم نوشوستی بهێنایە هەوڵی ئەوەی ئەدابێت بەپارسەنگی بەرەی یەكەم كەلەشەڕی جهانیی یەكەمدا هاوكاری بوو, بۆ ئەوەی تۆڵەی هەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆریەتەكەی عوسمانی بكاتەوەو دەست بگرێت بەسەر زۆربەی ئەو ناوچانەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا كەمرخی لێیان خۆشكردبوو...

وەكو لاوێكی سەردەمی شەڕی جهانی دوهەم لەبیرم دێ ئەگەرچی توركیشم نەدەزانی بەلام زمانزانەكانی ئەو ڕۆژانە باسەكانی حسێن جاهدیالچینو هەندێكی تریان بۆ دەكردین بەكوردی كە لەنیستگەی ئەنقەرەوە بەسەر گەرمیەكی توندو تیژەوە بەزمانی توركی باسی شەڕەكەیان لێك ئەدایەوەو بەئاشكرا قسەكانیان بۆنی ئەوەی لێ دەهات ئاواتە خوازی سەركەوتنی نازیو فاشیستەكان بوون كە بناغەی دەوڵەتەكەی خۆیان لەسەربناغەی ئەوانە دامەزرێنرابوو, بەڵام نەیانتوانی خۆیان بەسەر هیچ لایەكدا ساغ بكەنەوە و كە شەڕ بڕایەوەو دەوڵەتە سوێند خوارەكان سەركەوتن ئیتر حكومەتی تورك چاری نەماو بایدایەوە بەلای ڕۆژئاوا دا كە قۆناغێكی تازە هاتبوە پێشەوەو لەدوای ڕوخانی ڕژێمەكانی

ئەڵمانیا و ئیتاڵیا دووبەرەی تازە هاتە کایەوە کە بریتی بوون لەبەرەی وڵاتانی سۆشیالستی بەسەرکردایەتی سۆڤیێت و بەرەی سەرمایەداران بەسەرکردایەتی ئەمریکا و تورکیای ئەو ڕۆژانە کە لەکوردی هەردوو جەژنە بوبوو، بە ئومێدی ئەوەی لە سەرڕێگەی وڵاتە سەرمایەدارەکانەوە بتوانیت چارەسەری کێشەی ئابووریی خۆی بکات کەلەو ڕۆژانەدا هاووڵاتیانی تورکیا لەگەڵ ئەوەشدا وەکو شەڕی یەکەمی جهانی تووشی ماڵ کاوڵی و کوشتار نەبوبون، بەڵام باری ئابووری یان ئێجگار قورس و لاسەنگ بوو، کەچی ئالەوبارە ئاڵۆزەشدا هێشتا لەدەمی میللەتەکەی خۆیان دەگێڕایەوە و لەجیاتی ئەوەی پرۆژەی ئاوەدانی و پیشەسازیی لێ بهێننە بەرهەم کەوتنەوە سەر کەڵکەڵە و خەیاڵەخاوەکەی جارانیان بۆ ئەوەی بەیەکێك لەدەوڵەتە گەورەکان بژمێرین و میللەتی کورد لەباکوری کوردستانا کەوتە ژێر بارودۆخێکی ئێجگار نالەبارەوە و بەئاشکرا کاربەدەستانی تورك دەستیان نابوە بینەقاقای بۆ ئەوەی بۆ ئێجگاری لەناوی ببەن.

لەوڕووەوە هەروەکو سەریابدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٧٩)لەلاپەڕە(٥٩)دا ئامارەی بۆ کردوە، هەواڵنێری کۆمەڵی(BROOKLYN EAGLE)لە ئەستەمبوڵەوە ڕاپۆرتێکی دەربارەی ئەو ڕۆژانە ناردوە بۆ کۆمەڵە کە تیایا وتوویەتی:

((حکومەتی تورکیا سەرڕای ئاڵۆزبوونی باری ئابووری ناوخۆ و دانیشتوەکانی، باجی لەسەر هەموو شتێك داناوە کە ئەمە کارێکی زۆر خراپی کردۆتە سەر باری ژیانی هاوڵاتیانی و حکومەت بەرامبەر بەمە ناچاربوە قەرزێکی زۆر لەوڵاتان وەربگرێت و هەتا بێت ژمارەیەکی زۆر

لەهونەرمەنـدان و بازرگـان و پیشەسـازان ولآت بـەجیّ دەهـیّلّن و ڕوودەکـەن ولآتانی دەرەوە.

ئەگەر تورکیا بۆ ماوەیـەکی کـاتیش بتوانیـت چارەسـەری ئـەم کیّشـەیە بکات بەلآم نابیّ بەتەمای ئەوە بیّت بتوانیّت ئەو نەخشەیەی بۆ دانیشتوانی کوردی کیّشاوە بەجیّ‌ی بیّنیّت و ئەگەر مصطفی کمال تاسەر بەتەمایی ئەوە بیّت کە دەتوانیّت کیّشـەی خۆی لەگـەڵ کوردا بـەزۆرە ملیّ چارەسـەر بکـات ئەوا بەهەڵەدا چوەو ئەگەر واز لە کوردستان نەهیّنیّت بەتـەمای ئـەوە نـەبیّت باری ئابوریی ولآتەکەی چارەسەربکات.

دوکتـــۆر عزیـــز شمزینـــی لەلاپـــەڕە(١٦٢-٥)ی کتیّبەکەیـــدا سەرچاوە(٤١)باسـی هەڵویستی دڕندانـەی تـورکی کـردوە بەرامبـەر بـەکوردو وتوویەتی:

((لـەدوای دامرکانـەوەی شۆڕشـی درسـیم حکومـەتی تورکیـا ڕیّگـەی نـەدابوو بـەهیچ ڕۆژنامـەنووس و پـەیامنیّریّکی بیّگانـە سەرلەناوچـە کـورد نشینەکان بدەن و لەگەڵ ئەمەشـدا دەنگـی نارەزایی و بیّزاریـی کوردیـان پـیّ کپ نەکراوەو دروستکردنی ئەو کۆسپ و بەرهەڵستی‌یانەی تورك کردویـەتی بۆ لیّکترازانی کورد لەیەکتری و بۆ دابڕینیان لـەولآتانی جهـان بیّ‌سـوود بـوەو کوردەکـانی بـاکوور زۆر بـاش ئاگـاداری بـارودۆخی کوردسـتانی عـراق و ئیّرانن.

لـەو ڕووەوە کـاتبیّکی تـورکی بـەناو بـانگ(ئوسـتونگیل)لەلاپـەڕە(٥٢)ی یاداشتەکانیا کەلـەکاتی خۆیـدا لەزینـدانی فاشستەکانا نوسیویّتی، سـەری ڕیّزو نەوازش بۆ خەباتی گەلی کورد دا ئەنەویّنین و نوسیویّتی:

((بەشێوەیەکی گشتی گریك(یۆنان), کورد, ئەرمەنی, لەزگی هەموویان بەجۆرێك تووشی ئازارو ئەشکنجەی ژاندرمەکانی تورك بون و کە پیاو ئەو باسە دەخوێنێتەوە مووچرکە بەلەشیدا دێت.

شاری ماردین کە کەوتۆتە سەرچیایەك و ئەم شوێنە دوورە وای لێکراوە لەقەفەزێکی ئاسنین دەچێت کە ئاوی بەژێردا بڕوات و بەبەرچاوی خۆمانەوە لەم شوێنەدا لاوانی کوردو عەرەب لەناو قەفەزە ئاسنینەدا گیانیان دەردەچێت و دەمرن.

کوردەکانی تورکیا لەو گۆڕانکاریانەی بەسەر کوردی ئێران و عراقدا هاتوە ئاگادارن و گروپە پێشکەوتنخوازەکانی تورکیاش هەمیشە پەیوەندیان لەگەڵ ڕابەرانی بزوتنەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستانی عراق و ئێراندا هەیە, بێگومان بزوتنەوەی چەکدارانەی کوردەکانی عراق و دامەزراندنی کۆماری ئۆتۆنۆمی ساڵی(١٩٤٥)لەکوردستانی ئێراندا لەناو تورکیادا دەنگی دابوەوە, بەڵام کوردەکانی تورکیا نەیانتوانیوە خەباتی خۆیان لەگەڵ خەباتی براکانی ئێران و عراق یەکبخەن و ئەم دیاردەیە هۆی تایبەتی خۆی هەیە:

١- لەساڵانی دەوروبەری جەنگی جیهانی دوهەمدا, لەدوای هێرش بردن بۆسەر ستالینگرادو بەرەو پێشەوەچوونی سوپای ئەڵمانیا, ئەڵمانەکان مرخیان لەداگیر کردنی قفقاس و ئاسیای ناوەڕاست خۆشکردبوو, تورکەکانیش دەیان ویست ئەو ناوچانە بکەن بەبەشێکی جیانەکراوە لەتورکیا و بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجەش دەوڵەتی تورکیا پتر لە نیو ملیۆن سەربازی خۆی لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیادا, واتە لەناوچە کوردنشینەکانا مۆڵدابوو, بێگومان بوونی ئەو ژمارە زۆرەی

سوپای تورکیا کە بە تازەترین چەك‌و کەرەسەی شەڕ پڕ چەك کرابوون، ڕێگە لەبەرپا بوونی هەموو جۆرە چولأنەوەیەکی چەکدارانەی کوردی ئێران‌و عراق گرتبوو بۆ ئەوەی هیچ جۆرە یارمەتیەکی کوردی تورکیا نەدەن‌و بەو شێوەیە ناوچە کورد نشینەکانی تورکیاش هەروا بەقەدەغە کراوی مانەوەو لەوناوچانەدا هەموو کاروباری بەڕێوەبردنی ڕۆژانەی ناوچەکەو دادگاکان‌و دەزگاکانی دەولەت هەمووی لەژێر دەسەلأتیی میلیتاریستەکانی تورکدا بوون.

٢- دەولەتە ئیمپریالسیتە گەورەکانی وەکو بریتانیا و ئەمەریکا بەهەموو جۆرێك ڕژێمی تورکیان دەپاراست دژی هەرجولأنەوەیەکی کورد گەر ڕووی بدایە.

لەگەلْ ئەوەشدا ئەم هەموو کردارو هەلوێستانە هێشتا هەر نەیانتوانیبوو خەباتی گەلی کورد کپ‌وخامۆش بکەن‌و بەپێی بلأوکراوەکانی ناو ڕۆژنامەی جمهوریتی تورکی دەردەکەوێ لەئۆکتۆبەری(١٩٤٧)دا ڕاپەڕینێکی چەکدارانە بەسەرکردایەتی(مصطفی شاهێن) لەناوچەی جزیرەدا هەلگیرساوە(مصطفی شاهێن بەگی بەرازی یەکێك بوە لە ئەندامانی دامەزرێنەری خۆیبون).

مستەف شاهێن بەگ

هەروەکو(ئوستونگیل)باسیکردوە, هەرچەندە ڕۆژنامەکانی ئەورووپا ئاماژەیان بۆ بەرپابوونی ئەو ڕاپەڕینە کردوە, بەلأم هیچ شتێك دەربارەی ئەو ڕاپەڕینە بەشێوەیەکی تێرو تەسەل بلأونەکراوەتەوەو بێگومان دەوڵەتی تورکیا لەکاتی خۆیدا ڕێگەی نەداوە هیچ شتێك دەربارەی بلأوبکرێتەوە, بەلأم هەروەکو(ن.ئە.ئۆفۆسلیۆف) لەپەرتووکەکەیدا بەزمانی ڕوسی لەژێر ناوی (تورکیا)چاپی مۆسکۆ ساڵی(١٩٥١)لەلاپەرە(٣٩)دا باسیکردوە تورکەکان لەدواییدا ناچاربوون شتێك دەربارەی ئەو ڕاپەڕینە بلأوبکەنەوەو لەو ڕووەوە(ئۆفۆسلۆف) نووسیویتی:

((لەساڵی(١٩٤٩)د ابەپێی ئەوباسانەی لەڕۆژنامەکانا بلأوکراونەتەوە(کە بێگومان مەبەستی ڕۆژنامەکانی تورکیا بوە) لەئەنجامی ڕووبەڕووبوونەوەی چەکدارانەی نێوان جووتیارەکان لەلایەك و پۆلیس و جندرمە لەلایەکی ترەوە بەهاوکاریی هێزە چەکدارەکانی تری حکومەت ڕوویداو لەم پێکانەدا جوتیاران دەزگا دەوڵەتی و فیودالەکانیان سووتاندو دەستیانگرت بەسەر کۆگاو ئاژەڵ و کێڵگەکانی دەوڵەتداو زەوی و زارێکی زۆریان داگیر کردو لەناو خۆیانا بەشیانکرد)).

هەروەکو دوکتۆر عزیز شمزینی ئاماژەی بۆ لاپەرە(٩٢)ی کتێبەکەی (ڕامبۆ) کردوە کە لەساڵی(١٩٤٧)دا لەپاریس چاپکراوە, لەساڵی(١٩٤٨)دا لەکاتی هەڵبژاردنی ئەندامانی پارلماندا حکومەتی تورکیا ڕێگەیان لە دانیشتوانی(٦٠)گوندی کورد لەویلایتی ئەرزڕومدا

گـرت بەشـداری بکـەن لـەو هەڵبژاردنـە گشـتیەداو لەئـەنجای ئەمـەدا هەموویان مانیان گرتو بێجگە لەدەم ڕاستی دێ کەسی تر دەنگیان نەدا.

ڕەفتـارو کـردەوەی کاربەدەسـتانی تـورك بەرامبـەر کـورد لەشـێوەی ڕەفتارو پێوەندیی نێوان کۆیلەو کۆیلەدار وابوو, لەلایەکەوە ڕقی لـەکورد بـوو لەلایـەکی تریشـەوە لەهـەموو بزووتنەوەیـەکی کـورد دەترسـاو بـەو پەڕی دڕندەیەتیەوە لەناوی دەبرد.

هەروەکو ڕامبۆ ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەگەریی تورك(ئۆزاقلی گێل)ی ژمـارەی ڕۆژی (١١/٠٤/١٩٤٦) کـــردوە کـــە وتوویـــەتی ڕۆژنامـــەی(ســـون پۆست)نوسیویێتی:

((لامان ڕوونو ئاشکرایە لە ئێرانو عراقدا کە سانێکی هوشیاری ئـەوتۆ لـە ئـارادانین, بـەلأم ئـەوەی ئێمـە لێـرەدا مەبەسـتمانە ئەوەیـە کەلـەتورکیادا کوردنیە)).

هەمان ڕۆژنامە خوێندەوارەکانی دڵنیادەکاتودەڵێت((لـە تورکیـا تورکـی کێوی, یاخود تورکی دڕندە هەیە بۆیـە پێویستە لەسەرمان بەزووترین کـات بیانکەینــەوە بــە تــوركو ئەگــەر دراوسـێکانمان نایانــەوێ بــڕوخێن, ئــەوا پێویستە هەمیشە وریاو بەئاگاداربن)).

شمزینی ئەڵێ: سەیر ئەوەیە ئەو تورانیە شۆڤێنیستە نازانێت تەنها سـێ ڕۆژ بەرلەوەی ئەو ووتارەی بلأوبکاتـەوە(سـەراج ئۆغلـۆ)ی سـەرەك وەزیرانـی تورکیـای ئـەو ڕۆژانـە بەناچاری دانـی بـەبوونی کوردەکـانی تورکیا دانـابوو, لــە)٠٨/٠٤/١٩٤٦)دا ســەراج ئۆغلــۆ لەپرســیارەکانی چــەند پــەیامنێرێکی ئەمریکیدا وتبووی: ((لەتورکیادا تەنها یەك کەمەنەتەوە هەیە ئەویش کـوردە

بەلاّم هەموو ڕاپەڕینەكانیان زادەی چەند هۆیەكی ئاینیەو مۆركی سیاسی بەخۆیەوە گرتوە.

دەربـــارەی هەڵویّســـتی تـــورك بەرامبـــەر بـــەكورد(PhilipRobins) سەرچاوە(٤٦)وتوویەتی: داڤید هونام كەلەكتیّبەكەیدا(The Kurds)چاپی لندن ساڵی(١٩٤٧)لەلاپەڕە(١٧٨)نوسیویّتی:

((توركـە نەتـەوە پەرسـتەكان لەترسـی دروستبونی حكومـەتی كـوردو ئەرمـەنی, لـەكاتی حۆیدا ناكۆكیـەكانی خۆیـان خستبوە لاوە, بـەلاّم لەگـەڵ ئەوشدا شتیّكی ئاسان نەبوو ئەو دوونەتەوەیە بەهەویەی تورك قایل بن و لەساڵی(١٩٦١)دالـە دەستووریّكی تـازەدا هەوڵـدرا ئەوكیّشـەیە بـەوە سووك بكریّت كە بوتریّ: هەموو دانیشتوویەكی توركیا بەتورك حساب دەكریّت و هەنـدیّ ووشـەی هیّـواش كـەرەش هیّنرایـە ئـاراوە وەكـو ئـەوترا توركـە شاخاوییەكان یا دانیشتوانی ناوچەكانی ڕۆژهەلاّت(كەمەبەستی كورد بوە).

سەرچـــاوە(٤٦)ئامـــاژەی بۆكتیّبەكـــەی(ئەنـــدرۆ مـــانگۆ)ی چـاپی(١٩٧٥)كـردوە كەلەلاپـەڕە(٥٢)یـدا كەنسـبەتی دانیشـتوانی كـوردی بەگـەلیّك جـۆر باسـكردوە وەكـو:٧,١٪,١٧٪,١٨٪ كـە ئەمانـە دوایـی تۆزیّـك لەژمارەیەكی نزیك بەڕاستو ڕیّكوپیّك دەژمیّریّن و بـەپیّی ئـەو سـەرژمیّریەی ساڵی(١٩٩٠)داكراوە ژمـارەی توركیـای بـە(٧٥)ملیّـۆن داناوەو بـەپیّ‌ی ئەمـە دەبـیّ ژمـارەی كـورد(١٣,٢)ملیـۆن بیّـت بـەلاّم بـەهیچ شیّوەیەك لـە(١٠)ملیـۆن كەمتر نیە.

هەمان سەرچاوە ئامـاژەی بۆ كتیّبەكەی(جیفری لویس) چاپی ئۆكسفۆرد سـاڵی(١٩٦٨) لەلاپـەڕە (٣٣٣)یـدا كەباسـی علویـەكانی كـردوە لـەتوركیادا كەوتوویەتی ژمارەیان نزیكی لە(٤٠٪)ی دانیشتوانە بەلاّم ئەوانەی شارەزای

ئەو باسەن ئەم ژمارەیە ئێجگار زیادە ڕۆیی تێدایەو علویەکان لە(١٥٪-٢٠٪)ی تورکیا تێپەڕناکەن کە بەوپێ یە دەبێ ژمارەیان نزیکی(١١,٧)ملیۆن بێت(لەتورکیادا علوی لەناوترکو کوردا هەیە بەلاَم هیچ سەرچاوەیەك باسی ژمارەی هەردوولای بەجیا نەکردوە).

نوسەر ئەڵێ لەبەر ئەوەی سونی مەزهەبەکانی تورکیا ڕقیان لە علویەکانە, بۆیە ئەمانە دوایی ئەو هەستەی سونی وای لێکردوون بەرەو چەپ ڕەوی بڕۆن کە تاقمێك لەمانەی زۆر سەر بزێون پیێیان دەڵێن(قزل یۆڵ) کەبنکەکەیان ئێستە لە ئەڵمانیایەو داوای دروستکردنی حکومەتێکی جیاوازی علوی ئەکەن هەروەکو چۆن کوردەکان داوای جیابوونەوەو حکومەتێکی سەربەخۆ ئەکەن.

(سەرچاوەی ئەم بۆچوونەی(Philip Robins)بریتیە لەکتێبەکەی(ڕۆث ماندل) لەژێر ناوی (تورکیاو ئەڵمانیا), لاپەڕە(١٦٦)چاپی لندن ساڵی(١٩٩٠).

لەکۆتایی ئەو باسەدا(فلیپ ڕۆبنسن)ئەڵێ: لەڕاستیدا پێکهاتنی حکومەتێکی علوی لەتورکیادا شتێکی نەگونجاوە چونکە وەکو چێشتی سواڵکەر وانو بریتین لە چەند ڕەگەزێکی پێکەوە نەلکاو کەهەر لایەیان بەشێوەیەك ئەو ڕێبازی مەزهەبیەیان گرتوتەبەر.

هەمان نوسەر لەلاپەڕە(٣٩)دا لەباسێکی کوردا وتوویەتی: بەپێی سەر ژمێری ساڵی (١٩٨٥), لەناوچە کوردییەکانا لە(٢٪)ی خاوەن زەویو زارەکان نزیکەی لە(٣٠٪)ئەو زەویو زارانەیان بەدەستەوەیە کەبەکەڵکی کشتوکاڵ بێنو لەم ساڵانەی دواییدا خاوەن زەویو زارو ئاغای گەورەکانی کورد توانیویانە خۆیان دەوڵەمەند بکەنو نەك هەرئێستا بەڵکو هەرلە

زەمانی عوسمانیەکانەوە ئەو ئاغاو دەرەبەگانە زۆربەیان سەربە حکومەت بونو حکومەت پاڵپشتیان بوەو بایەخی پێداونو حکومەت لەڕێی ئەوانەوە توانیویێتی دەسەلآتی خۆی بەسەر ناوچە کوردیەکانا بسەپێنێت.

حکومەت لەکۆنەوە پێشکەوتنوپێشخستنی باری ئابوریو کۆمەلآیەتیی لەناو کوردەکانا پشتگوێ خستوەو هەروەکو غرفەی بازرگانیی ئەستمبول لەرۆژنامەی(Turkish daily news) لەژمارەی (٢٠)ی ئایاری(١٩٩٠)دا بلآوی کردۆتەوە نسبەتی دەرامەدی سالآنەی کوردی ناوچە کوردییەکان لە(٤٠٪)ی دەرامەدی شوێنەکانی ترەو لەمەدا جیاوازییەکی ڕوونو ئاشکرا دەبینرێت لەنێوان هەردوولادا. دەربارەی پشتگوێ خستنی ناوچە کورد نشینەکانی تورکیا، ڕۆژنامەی گاردیانی لندنی لەژمارەی ڕۆژی(٣)یئایاری(١٩٩٠)دا باسێکی تیایە دەربارەی بارودۆخ لەکوردستاناو وتوویەتی لەشوێنێکی وەکو دیاربەکردا پیشەسازی لەریزی نەبوان دەژمێرێتو بێجگە لەئاغاکان لەناو کوردەکانا ئەوەی تۆزێك باری ئابوریی باشتر بێت لەکوردەکانی تر تەنها بریتیین لەوانەی گوندەکانی خۆیان بەجێ هێشتوەو ڕووەیانکردۆتە شارەکانو لەوێ نیشتەجێ بونو ئەوی لەو ڕوەوە زۆر سەرنج ڕاکێشە ئەوەیە ئیمڕۆ شاری ئەستەمبولْ گەورەترین شوێنە کە ژمارەیەکی زۆری کوردی تیادا کۆبۆتەوەو نیشتەجێ بوە.

دەربارەی بارودۆخی ناوچە کوردنشینەکان لەتورکیاداو هەلوێستو سیاسەتی حکومەتی تورکیا لەپشتگوێ خستنی باری ژیانی کوردەکان بەپێی کتێبەکەی (ولیم هایل)

(Political and economic development Of modern Turkey) چاپی لندن سالّی (١٩٨١) لەلاپەڕە(٢٢٤)یدا وتوویەتی:

((ناوچە دیهاتیەکانی کورد لەڕووی کۆمەڵایەتی و خوێندەوارییەوە لەڕۆژهەلات و خواروی ڕۆژهەلاتی ئەنا دۆڵدا نزمترین و دواکەوتووترین پلەی خوێندەواری و کۆمەڵایەتیی تیادا بەدی دەکرێت کە هۆی سەرەکی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ هەژاری و دەستکورتی و کەم دەرامەتی دانیشتوان و نەبوونی قوتابخانەو نەبوونی مامۆستا بۆ ئەو قوتابخانە کەمانەی کەهەن و لەئەنجامی ئەمەدا مامۆستایان خۆیان دوور دەخەنەوە لەوناوچە پڕ هەژارو دواکەوتوە کەم ژمارانەی لەوناوچانەدا دەژین.

لەلایەکی ترەوە لووت بەرزیی تورکەکان و خۆبەزل زانین بەرامبەر کورد لەوناوچانەدا بۆتە کۆسپێکی تری زۆر گەورەو ڕێگەی لەوە گرتوە هیچ پرۆژەیەك لەناوچە کورد نشینەکانا بکرێتەوەو دەسەڵاتدارێتی دەرەبەگەکانی کوردیش بەپاڵ پشتێتی حکومەت بوە بەسەرباری ئەو دواکەوتنانەو ئەو حزبە سیاسی یانەش کەلەو ناوچانەدا چالاك بن تەنها هەر اعتماد ئەکەنە سەر ئەو ئاغاو دەرەبەگە دەسەڵاتدارانە بۆ ئەوەی دەنگیان بۆ کۆبکەنەوە لەکاتی دەنگداندا و لەڕاستیدا ئەو حزبانە هیچیان تەقەلای ئەوەنادەن کاروباری ئەو ناوچانە باش بکرێت و ئەو تەقەلایەی لەسالّی(١٩٧٨)دا درابوو ئەویش سەری نەگرت چونکە ڕێگەی سەرگرتنی لێگیرا.

دەربارەی هەمان شت ڕۆژنامەی(Independent)ی ڕۆژی(٠٧/٠٤/١٩٩٠) کەلە لندن دەردەچێت وتوویەتی:

((کۆچکردنی کورد لەناوچە دێهاتیە هەژارەکانەوە, لەبەر کەم دەرامەدی ڕوویانکردۆتە شارەکان و ئەم کۆچکردنەیان لەکۆچ پێکردنی پێست ڕەشەکانی ئەمریکا دەچێت کەلەناوچەکانی خوارووەوە ڕوویانکردە ناوچە پڕ پیشە سازییەکانی باکوور لەدوای شەڕی جیهانی دوهەم)).

لەڕاستیدا تورکەکان وەنەبێ تەنها هەر دژی کوردبوونبن لەباکوری کوردستانا, بەڵکو هەمیشە چاویان بڕیبوە کوردی ڕۆژهەڵات و باشوریش و لەهەرلا یەکیانا بزوتنەوەیەکی نەتەوایتی کورد ڕووی بدایە تورك ئامادەبوو لەگەڵ شەیتانیشدا هاوکاری بکات بەمەرجێ ئەوەی ئەو هاوکاریکردنە ببیتە هۆی لەناو چوونی ئەو بزووتنەوەی کورد, بۆنمونەی ئەمە:

لەباشوری کوردستاندا, هەرلەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی بەدواوە, یەکەم کێشەی تورك کەلەگەڵ حکومەتی بریتانیا دا پەیدابوو لەسەر ئەوەبوو لەسەرەتادا حکومەتی بریتانیا ڕێگەی دابوو بەشێخ مەحمود بۆماوەیەکی کاتی ئەو ئیدارەیەی لەناوچەی سلێمانیدا پێکی هێنابوو جۆرە دەسەلأتدارییەکی کوردی تیا بەدی بکرێت... بۆلەناو بردن و ڕووخاندنی ئەو ئیدارەیە لەگەڵ ئەوەشدا سوودێکی ئێجگار زۆری لە سۆڤێت دەسگیر بوبوو, بەلأم ساتێك ئینگلیزەکان لەتورکە کەمالیەکان گەیاند ئامادەن باسی کوردو مافی کورد لەپەیمانی سیڤەردا پشتگوێ بخەن بەمەرجێك تورکیش واز لە دۆستایەتی سۆڤێت بهێنێت و دەمودەست تورکیا بایدایەوە بەلای هاوکاریکردن لەگەڵ ڕۆژئاوا داو ئەوەبوو لەدواییدا بوو بەئەندامی پەیمانی(سعداباد)لەساڵی(١٩٣٧)دا کەیەکێك لەمبادئەکانی ئەو پەیمانە ڕێگرتن بوو لەهەر بزوتنەوەیەك لەلایەن کوردەوە بکرایە.

لەرۆژھەلاتی کوردستانیشدا لەدوای شەڕی جیھانیی دوھەم، ساتێك کۆماری کوردستان لەمھاباد پێکھات تورکەکان ئارامیان لێ بڕاو کەوتنە پەلەقاژەو ھاندانی دۆستەکانیان بۆ لەناو بردنی ئەو کۆمارە بەزووترین کات کەنەخشەی ئەو لەناوبردنەی کۆماری مھاباد لەلایەن حکومەتی ئەمریکاوە کێشرابوو.

لێرەدا بۆبەڵگە ئاماژە بۆناوەڕۆکی دوکیومتیکی ناو ئەرشیفی سۆڤێت دەکەین کەچۆن تورکەکان پەلەقاژەی لەناوبردنی کۆماری مھابادیان کردبوو

دوکیومنتی یەکەم-دوکیومینتی سۆڤێت ژمارە(ف094-ئو٤-د-١٨٨پ١٨.لەلاپەڕە(١٠ھەتا١٤)-کەلەگۆڤاری گزنگ لەسوید لەژمارە(١١)ی(١٩٩٦)دا بلاوکراوەتەوە دەربارەی دەربڕینی نیگەرانێتی حکومەتی تورکیا بەرامبەر ڕووداوەکانی کوردستانی ئێران لەنێوان ساڵانی(١٩٣٥-١٩٣٨و١٩٤٠-١٩٤٥):

ڕاپۆرتەکە دەڵێت:

((ڕۆژی پێنجەمی سبتمبر سکرتێری گشتی وزارەتی دەرەوەی تورکیا سەبارەت بەو مەسەلەیە، ڕای گەیاند کەلەوانەیە حکومەتی تورکیا سوپای خۆی بنێرێت بۆسەر سنوور.

سیربۆلارد(کەدیارە لێپرسراوی حکومەتی بریتانیا بوە لەو ڕۆژانەدا) وتوویەتی:

لەگەڵ ھاوتای خۆیدا لەحکومەتی شوورەوی قسەی کردوەو ئەویش لەوەرامدا ڕای گەیاندوە کە ھاوتای تورك لەو ڕووەوە خاتر جەم بکات--مەبەست دڵنیا بکات).

لای سیربۆلارد وایە تورکەکان لەچوونی سەرۆك عەشیرەتەکانی کورد بۆ (باکۆ) نیگەرانن و بەرامبەر بەمە باڵیوزی شوورەوی ڕایگەیاند کە ئەوچاوپێکەوتنانە تەنها لایەنی فەرهەنگی یان هەبوە.

لە(١٥)ی سبتمبردا دەوڵەتی تورکیا دوهەم نامەی خۆی نارد دەربارەی چالاکیی کوردەکان و حکومەتی تورکیا دەری بڕی هێزە داگیر کەرەکانی شوورەوی پشتیوانی لەکورد دەکەن و لەم ڕوەوە پێوەندیی تورکیاو ئێران تێکچوەو بارودۆخێکی نائارامی پڕ لەمەترسیی پێکهێناوە.

هەرچەندە ڕاپۆرتەکانی تورکیا زۆر زیادە ڕۆیی تێدایە بەڵام لەوانەیە ئەمە ببێتە هۆی تێکچوونی پێوەندیی نێوان ڕوسیاو تورکیا))

هەروەکو گۆڤاری گزنگ بڵاوی کردۆتەوە، لەبەشی دوهەمی هەمان دوکیومنیتدا وتراوە:

لەهاوڕێ(مولوتۆف)ەوە بۆ(کریس-کەباڵیوزی حکومەتی بریتانیا بوە لەسۆڤێت لەنێوان ساڵانی (١٩٤٠-١٩٤٢) نامەیەك لەڕۆژی(١٩٤١/١٢/٢٨)دا نێرراوە سەبارەت بەونامە نیگەرانیەی تورکیا کەلە(٢٠)ی دیسمبری(١٩٤١)دا نێراوە بۆ ئیدن کە وەرامەکەی مۆلۆتۆف وتوویەتی:

((حکومەتی ئێران بەهیچ جۆرێك گلەیی دەرنەبڕیوە بەرامبەر بە هەڵویستی سۆڤێت دەربارەی کوردو لەکۆبونەوەیەکی ئاغای(فروغی)ی سەرەك وەزیرانی ئێران لەگەڵ باڵیۆزی شوورەوی وای ڕاگەیان کە ئینگلیزەکان پشتیوانی یان لەکوردەکان کردوەو لەهەندێ ناوچەدا کوردەکانیشیان دژی ئێران هانداوە، کەواتە تورکیا هیچ بەڵگەیەکی ئەوتۆی بەدەستەوە نیە کە بڵێت شوورەوی کوردەکانی ئازربایجان هان ئەدەن و ئەوپیوەندییەش کەکراوە بەبینینی چەند شەخسیەتێکی کورد،

سـەفەری ئەوانـە تـەنها بـۆ مەبەسـتی فەرهـەنگی بـوەو بـۆ هـیچ جـۆرە مەبەستێکی تر نەبوە.

ئـەو بـۆ چـوونەش کـە(بۆلارد)بـۆی چـوە کـە پێـی وایـە لـەو ناوچـانەی هێـزی شوورەوی تیادایە تەئسیرێکی کـەمیان هەیـە لەسـەر دانیشـتوان و ئەمە بەڵگەیە بۆ دڵنیابوونی تورکەکان)).

تـائێرە بریتـی بـوو لـە باسـی بـارودۆخی بـاکوری کوردسـتان و هەڵوێستی حکومەتی تورکیا بەرامبەر بەکوردو پاش ئەمە دەچینە سەر باسی ئەو بڕیارو یاسایانەی حکومەتی تورك دژی کورد دەریانکردبوو.

٢-بڕیارو یاساکانی حکومەتی تورکیا:

بۆ ئـەم باسـە ئامـاژە بـۆ دوو سەرچـاوە دەکـەین, یەکـەمیان کتێبەکـەی پرۆفیسـۆر حسـرتیان سەرچـاوە(٤٥)دوهەمـەم-ئـەو کوراسـەیەی لـە فرنسـیەوە لەلایـەن انتتیـۆنی کـوردی لەپاریسـەوە کـراوە بـە ئینگلیـزی لـەژێر نـاوی(The Boning Of Kurdish Culture) ئەگەرچـی لەباسـی شۆڕشـەکانی پـیران-ئاگریـداغ-درسـیم دا باسـی گـەلێك لەویاسـایانە کراون, بەڵام لەپاشکۆی ئەم بەرگە دا بەپێویستم زانی ئاماژە بۆ ئەم دوو سەرچاوەیە بکەمەوە.

پرۆفیسـۆر حسـرتیان لەلاپـەڕە(٧٤)ی کتێبەکەیـدا باسـی هەنـدێ لەوبڕیارانەی کردوە کە تورکەکان دەریانکردبوو بۆ بەربەستکردو ڕێگەگرتن لەهـەموو جـۆرە جموجـوڵ و چـالاکیی سیاسـی و ئـابووری لەلایـەن ئەوانـەوە کەتورك نەبون کەوتوویەتی:

١- ((لەبـــەهاری(١٩٢٤)دا پرۆژەیـــەك لەلایـــەن کاربەدەســـتە کۆنەپەرسـتەکانەوە ئامـادەکرا(مەبەسـتی پێشـنیازەکانی عابـدین ئۆزمانـە

کەلەباسی شۆڕشی ئاگریداغدا بەدوورودرێژی باس کراوە) بەپێی ئەوە دەسنیشانی ئەو هێلانەکرا کەبۆ نیشتەجێ بوونی کەمەنەتەوایەتیەکان ئامادەکرابوو وەبڕیاردرا ژمارەی ئەوکەمە نەتەواییانە لەهیچ شارێکدا لە(١٠٪)ی دانیشتوانی ئەوشارە تێپەڕنەکەن و بەپێی ئەوبڕیارە بڕیاردرا(٢٠٠)هەزارکەس بگوێزرێنەوە لەشوێنەکانی خۆیانەوە بۆ ئەوشوێنانەی بۆیان تەرخانکرابو(سەرچاوەی حسرتیان بۆئەمە بڕیتین لەبڵاوکراوەی ڕۆژهەڵاتی تازە ژمارە(١)لاپەڕە(١٢٨)چاپی ساڵی(١٩٢٥)).

٢- لەحزیرانی (١٩٢٧)دا ئەنجومەنی میللی تورکی یاسای ژمارە(١٠٩٧)ی دەرکرد بۆ گواستنەوەی کورد لەویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا بەتایبەتی ئەو کوردانەی حکومەت لێیان ڕازی نەبوو, لەئەنجامی ئەمەدا بەهەزاران خێزانی کورد ئاوارەکران و زەوی و زارەکانیان لەکیس چوو.

٣- لەو وتارەدا ئەمینی گشتیی حزبی شعبی جمهوری تورکی لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی(١٩٣١)دا خوێندبویەوە کە(رجب بکر)بوو, دەربارەی لێکدانەوەی ووشەی نەتەوە وتبووی:

((ئێمە هەموو دانیشتوانی تورکیا بەیەك نەتەوە دەژمێرین چ لەڕووی سیاسیەوە بێت چ لەڕوی کۆمەڵایەتیەوە و ئەمە ئەوکەسانەش دەگرێتەوە کەبەخۆیان ئەڵێن نەتەوەی کورد, یاچەرکس, یا(الـلان), یا(ئەلبوماکیە)و پێویستە لەسەر کمالیەکان ئەو عبارەتانەی بەهەڵە بەوناوانەوە ماونەوە هەموویان ڕاست بکرێنەوە کەلەمیراتی کۆنی مێژووەوە بۆمان ماوەتەوە(مەبەستی ماوەی خلافتی عوسمانیە). ئێمە ئەوانە بەنەتەوە ناژمێرین کە ژمارەیان (٥)هەزار, دەهەزار, یاسەدهەزار, یاملیۆنێکیش بێت).

٤- لەحزیرانی(١٩٣٤)دا ئەنجومەنی میللی تورك یاسای ژمارە(٢٥١٠)ی دەرکـرد وبـەپێی ئـەو یاسـایە حکومـەت پرۆگرامێکـی ئامـادەکرد بـۆ ئاوارەکردنو دابەشکردنی کەمەنەتەوەکانو نەخشەی تازە کێشرا بۆ تورکیا بەپیێی ئەوە تورکیا کرا بەسێ بەش:

یەکەم: ئەو ناوچانەی پێویستە تەنها تورکی تیادا نیشتەجێ بێت.

دوهـەم: ئەوناوچـانەی بـۆ ئاوارەبوەکـان تـەرخانکرا بەمـەرجێك والـەو داانیشتوانە بکرێت کەتەنها بەتورکی فێری زانستیو ڕۆشنبیری بن.

سـێهەم: ئەوناوچـانەی پێویسـتە لەبـەر هـۆی ئابووریو تەندروسـتیو ڕۆشنبیریوسیاسـیو سـوپاییو بەمەبەسـتی دابین کردنـی ئاسـایش چـۆڵ بکـرێنو ڕێگەنـەدرێت کـەس تیایانـا نیشـتەجێ بێـت کەئەمـەش تـەنها بـۆ ئـەوەکرابوو کـە کوردەکـان بگرێتـەوەو بکرێـت بـەبیانوو بـۆ دەرکردنیـان لەشـوێنەکانی خۆیـانو جێگـەکانیان چـۆڵ بکرێـت(بێگومـان مەبەسـت لـەو چۆڵکردنەش ئەوەبوە حکومەت بەئارەزووی خۆی بیدات بەتورك).

٥- لەساڵی(١٩٣٤)دا گەلێك مادەی تـر خرایـە سـەر ئەویاسایەی بەرلەمـە باسـیکراوەو بـەپیێی ئـەو مـادە تازانـە دەسـەڵات درابـوو بـەکار بەدەسـتانی حکومەت بەئارەزووی خۆیان دانیشتوانی کورد بەکۆمەڵ بگوێزنەوە.

حسـرتیان ئـەڵێ: دوای ئـەوەی ئەوانـەی بڕیـاری گواسـتنەوەیان درابـوو گوێزرانـەوە, بەهیچ شـێوەیەك ڕێگـەیان پێنـەدرا پێوەنـدیان بـەماڵو موڵكو زەویو زارەکانیانەوە بمێنێت.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەباسەکەیدا لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

((تورکـە ڕەگـەز پەرسـتەکان ژەهـری ناکۆکیو دووبـەرەکیو دوژمنایـەتی یـان بـڵاو کـردەوە بەمەبەسـتی لـەناو بردنـی کەمەنەتـەوەکانو توانـەوەیان

لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا. (نهال ئادسن) کەیەکێك بوو لەتوندڕەوە ڕەگەز پەرستەکانی تورك لەوتارێکیدا بڵاوی کردەوە کە پێویستە ڕگەزی تورك هەموو دانیشتوان بگرێتەوەو ئەوی لەم ڕەگەزە نەبێت پێویستە لەووڵات دەربکرێن‌و بەهیچ شێوەیەك نابێ ڕێگە بدرێت تاقە کەسێك لەکەمە نەتەوەکان لەناو دەزگاکانی دەوڵەت‌و ئەفسەرانی ناو سوپا دابمێننەوە (سەرچاوەی حسرتیان بۆ ئەمە بریتیەلە: پەیامنێری ئەکادیمی علومی سۆڤیاتی ژمارە(٨)لاپەڕە(١٠١)ساڵی(١٩٤٩)).

بەوپێیە تورکەکان کوردەکانی ڕۆژهەڵاتیان ئاوارە کرد بۆ ڕۆژئاوایی تورکیاو سەرۆکەکانیان نارد بۆ ئەو سەربازگانەی بۆ ئیش تەرخانکرابون بۆ ئەوەی لەوێ قورسترین‌و گرانترین ئیشیان پێ بکرێت‌و, حکومەت بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو باجێکی تایبەتی دانرا لەسەر کەمە نەتەوەکان بۆ ئەوەی باری ژیان‌و گوزەرانیان گرانتر بکرێت.

حسرتیان لەلاپەڕە(٨١)ی کتێبەکەیدا باسی بارودۆخی ناوچە کورد نشینەکانی کردوە کە چۆن حکومەت سیاسەتێکی وایان بەکارهێنابوو دانیشتوانی ئەو ناوچانە لەڕووی کشت‌وکاڵ‌و تەندروستی‌و خوێندەواری‌و ڕۆشنبیریەوە بەدواکەوتووترین ناوچەکانی تورکیا بژمێرێن. ڕۆژنامەی (یەنی صباح)ی تورکی لەژمارەکانی کانونی یەکەمی(١٩٦٠)دا چەند باسێکی بڵاوکردەوە کە لەلایەن(تیزگین)ی هەواڵنێریەوە بۆی نێرابوو کەبەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتدا گەڕابوو, لەوباسانەدا لەباری ژیان‌و هەژاری‌و بێ دەرامەدی‌و بێ بەش بوونی دانیشتوانی کورد لەمافی مرۆڤایەتی دوابوو, ئاماژەی بۆ ئەوە کردبوو چۆن حکومەت هەڵوێستێکی ئەوتۆی هەبوە بوەبە هۆی ئەوەی کوردەکان لەویلایتی(ئورفە)دا خۆیان‌و وڵاغەکانیان لەتاقە

ژووریکی بیٚ پەنجەرەدا دەژیان و لەهاویندا ناچاردەبون لەژیر دەوارا بژین و لەیەکیک لەقەزاکانیا کەژمارەیان (١٠)هەزار کەسە تەنها(٦)قوتابخانەی تیادایەو سیٚ قوتابخانە لەوشەشە داخرابوون و حکومەت ڕیگەی دابوو بەئاغاو دەرەبەگەکان زەوی و زاریکی زۆریان بەدەستەوە بیت و هی وایان هەبوە دەیان گوندی هەبوە لەکاتیکدا جووتیارو فەلاحەکان بیٚبەشکرابوون لەزەوی وزار.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەڕە(٨٢)دا دەربارەی چۆنیتی نەهیشتنی ناوی کوردو ناونەبردنی ئەو ووشەیە چەند مەلبەندیکی تورکی کردبوەوەو لەباسیکدا ساتیك باسی کوردو تورك هاتبوە پیشەوە(فخرالدین کینین)کە مامۆستای میژوو بوو, داوای ئەوەی کردبوو ئەوانەی خۆیان بەتورك نازانن پیویستە لەڕەگ و ڕیشە دەربهینرین.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەسەری ئەڕواو دەلیت:

لەڕۆژی(٢٤)ی تشرینی دوهەمی سالی(١٩٦٠)دا(جمال کورسیل)ی سەرۆك کۆماری تورکیا لەشاری دیاربکر ختبەیەکی دا لەوەدا بە سەروبالای بیرو باوەڕی شۆڤینیتی تورك هەلی دابوو,(ضیاء کوك ئالب) کەبەتورکیکی شۆڤینی ناسراوبوو لەلایەن جمال کورسیلەوە کرا بەنموونەی تورکیکی ڕۆشنبیرو زاناو ساتیٚ باسی کورد هاتە ئاراوە ووتی: لای ئیمە کوردنیەو کوردو تورك هەردوولایان بەڕەگەز دەچنەوە سەریەك و لەویلایەتەکانی ڕۆژهەلاتدا لەتورك بەولاوە کەسیکی تری تیادا نیەو بەدەستەوەیە یاسایەکی تازە دەرچیت هەرکەسیك لەویلایەتەکانی ڕۆژهەلاتدا خۆی بەکورد دابنیت بەرامبەر بەمە سزا بدریت...

ڕۆژنامەکانی تورکیش دەستیانکرد بەبلاوکردنەوەی هەمان بەیت و بالۆرەو ڕۆژنامەی(یەنیگون) لەڕۆژی(٢٨/١٠/١٩٦٠)دا باسێکی بلاوکردەوەو بەئاشکرا لەوباسەدا وترابوو: ئێمە کەس ناناسین کەپێی بوترێ کورد,دانیشتوانی تورکیا هەمویان تورکن و هەندێ لەڕێکخراوەکانی لاوانی ڕەگەز پەرستی تورك لەشوێنە گشتیەکانا بەزۆر خەڵکیان ناچار دەکرد تەنها هەربەزمانی تورکی بدوێن و گەنجە شۆڤێنیە ڕەگەز پەرست و قوتابیەکانیان بەسەر دوکانەکانا ئەگەڕان و نوسینیان بەدیوارەکانا هەڵدەواسی کە بەزمانی تورکی لێی نوسرابوو پێویستە لەسەر هەموو کەسێك تەنها هەر بەزمانی تورکی قسە بکەن و ئەوانەی سواری پاص و ئوتۆمبیلی حکومەت بوایە ئەگەر بەتورکی قسەی نەکردایە ماوەی سواربونیان نەئەدان کاربەدەستانی سوپای حکومەت بەتایبەتی لەئەستەمبوڵ لایەنگری ئەم نەخشەیە بون و متصرفی ئەستەمبوڵی کە(ڕفیق تولخا)بوو لەگفتوگۆیەکی ڕۆژنامەوانیدا بەئاشکرا وتبووی:

((داوامان لەوانە کردوە کە بەتورکی قسەناکەن نابێ کارێکی وابکەن بەقسەکردن بەزمانێکیتری جگە لە تورکی سەری خەڵك بیەشێنن لەبەر ئەوە پێویستە لەسەریان تەنها بەزمانی تورکی قسەبکەن))

حسرتیان لەکتێبەکەیدا ئەڵێ: بەلآم ئەم هەڵوێست و نەخشەیەی حکومەت بوویە هۆی ڕیسواکردنی حکومەتی تورك و زڕاندنی ناوبانگی لەدەرەوەی ولآتدا, بۆیە حاکمی هێزی سوپا لە ئەستەمبوڵ ناردبوی بەشوێن سەرۆکی یەکێتی قوتابیانداو داوای لێکرد دەسبەرداری ئەو کردەوانە بن و وازی لێ بێنن.

حسرتيان لەلاپەڕە(٨٥)ی هەمان سەرچاوەدا باسی نەخشەی توركی كردوە چۆن بەپێی ئەوە لەسەر چەوسانەوەی كورد دەڕۆیشتن و لە(٨)ی ئایاری(١٩٦٠)دا لەدوای دوو ڕۆژ بەسەر هەڵگەڕانەوەی عسكریدا(مەبەستی حسرتیان ئەو هەڵگەڕانەوەی سوپایە كەبەسركردایەتی جمال كورسيل لەساڵی(١٩٦٠)دا ڕوویدابوو)، كاربەدەستانی سوپا ژمارەیەكی زۆریان لەكورد گرت لەناوچەكانی باشووری ڕۆژهەڵاتدا كە(١٥٠)كەس لەتاقەمانگێكدا گیراو لەكۆتایی مانگی ئەیلولدا ژمارەی گیراوەكان گەیشتە(٢٢١٨)كەس جگەلەگرتنی(٢٨)پیاوی ئاینی لەكوردەكان كەلەناو ئەمانەدا(شێخ علی رضا، شێخ صلاح الدین)بون كە هەردوكیان لەنەوەی شێخ سعیدی پیرانی سەركردەی شۆڕشی ساڵی_١٩٢٥)بون.

لەڕۆژی(١٩/١٠/١٩٦٠)دا(لیژنەی یەكێتی نەتەوایەتی)شان بەشانی ژمارە(٢٥١٠)كەبەرلەمە دەرچووبوو یاسایەكی تری دەركرد ژمارە(١٠٥)بەپێی ئەم یاسا تازەیە دەسەڵات درا بەكاربەدەستانی حكومەت هەرخێزانێكی كورد كە جێگەی متمانەی حكومەت نەبێت لەشوێنی خۆیان دووربخرێنەوەو بگوێزرێنەوە بۆناوچەكانی ڕۆژئاوای توركیا و بۆ ئەو مەبەستە نامەبۆ(١٩) ویلایەت نووسرا كە بریتی بوون لە(هاتای، موش، سیرت، دیاربكر، ئورفە، ماردین، ئاگری، بدلیس، وان، ئەرزڕوم، قزل تەپە، ماراش(مرعش)، ئادیمان،ملاطیە، العزیز، تونجلی(درسیم)، بنگول، هەكاری، ئەرزنجان)و داوا لەكاربەدەستانی ئەو ویلایەتانە كرا ناوی ئەوانە دەسنیشان بكەن كەئەم یاسایە دەیانگرێتەوە.

لەسەرەتای كانونی دوهەمی(١٩٦١)دا(٤٩)كورد گیراو دران بەدادگای سوپایی لە ئەنقەرە لەزەمانی (مندریس)داو دادگاكردنی ئەوانە بەنەهێنی،

کراو تاوانی ئەوە درایە پاڵیان کە دەیانەوێ حکومەتێکی کوردییی سەربەخۆ دامەزرێنن و یەکێتی وڵاتی تورکیا تێك بدەن و ئەمانە لە(٨-١٥)ساڵ حەپس کران کەلەناویانا محامی و دکتۆرو قوتابی‌یان تیادا بوو.

لە(٦)ئایاری(١٩٦١)دا(٨)کورد لەشاری(بورصە)کەلەمانگی حزیرانی(١٩٦٠)دا گیرابوون بەپێی یاسای(قانون استیطان-یاسای نیشتەجێ‌کردن) بەرِوخێنەر تاوانبارکران. بەرلەمە لەساڵی (١٩٦٠)دا (٢٧٥) کەسایەتیی ناسراوو سیاسەتمەداری کورد کەلەناویانا ئەندامی پەرلەمان و فرمانبەرو مامۆستاو پیاوی ئاینیی و سەرۆك عەشیرەت هەبوو, لەپاش دادگاکردن(٢٢٠)کەس لەو گیراوانە بڕیاری ئەوەیان بەسەرا درا کەپێویستە لەشوێنێکی تایبەتیدا بەزۆرە ملێ نیشتەجێ بکرێن و (٥٥) کەسیان هەریەکەیان بۆچەند ساڵێك بڕیاری زیندانیکردنیان دەرچوو.

لەپایزی ساڵی(١٩٦١)دا حکومەتی تورك بەسەدان خێزانیان لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتەوە گواستەوە بۆ ڕۆژئاوا بەبیانووی ئەوەی حکومەت ویستبووی ئەو خێزانە کوردانە لەچەوساندنەوەی دەرەبەگەکان ڕزگار بکرێن (وەکو حکومەت خۆی دەستی نەبوو بێت لەوچەوساندنەوەی ئەوخێزانانە) کە سەرچاوەی پڕۆفیسۆر حسرتیان بۆ ئەمە بریتیە لە:

کتێبەکەی (ئا.م.شمس الدینوف-الجمهوریە الترکیە,چاپی مۆسکۆ ساڵی(١٩٦٢) لاپەڕەکانی (٧٨-٧٩).

پڕۆفیسۆر حسرتیان لەکۆتایی باسەکەیدا, لەلاپەڕە(٨٦)دا وتوویەتی:

((ئا ئەمەیە ڕەفتارو سیاسەتی شۆڤێنی و کۆنە پەرستانەی حکومەتی تورك و تاقمی کاربەدەستە دکتاتۆرە کۆنە پەرستەکانی ئەم حکومەتە بەرامبەر نەتەوەکانی کوردو ئەرمەن و یۆنانیەکان... بەڵام ئەم سیاسەتەی

تابێت لەنرخی ئەو حکومەتە کەم دەکاتەوە, لەلایەکی ترەوە مەعنەویاتی ئەو میللەتە چەوسێنراوانە هەتا بێت ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بەرزتر دەبێتەوەو کۆڵنادەن بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی دەیانگەیەنێتە سەربەستی و ئازادیو ڕزگاربوون لەقین و ڕقی طورانیەکان کەئەم طورانیانە دەیانەوێ بەو سیاسەتە ڕەگەز پەرستانەیان ئەو میللەتانە لەناو بۆتەی خۆیانا بتوێننەوە)).

تائێرە بریتی بوو لەوباسە بەنرخەی پرۆفیسۆر حسرتیان دەربارەی ئەویاسایانەی حکومەتی تورك بەرامبەر کوردی باکوور دەریان کردبوو, پاش ئەم باسە دەچینە سەر ئەو باسەی (ئەنیستیتۆی کوردی لەپاریس) لەفرنسیەوە باسەکەی کردوە بەئینگلیزی لەژێر ناوی (The Boning Of Kurdish Culturo) بەڵام بەرلەوەی بچینە سەر ئەو باسە ئەنستیتۆتی کوردی بەپێویستم زانی لێرەدا جارێکیتر کورتە باسێکی ئەو مادانەی لەپەیمانی(لۆزان)دا کردبوویان بەمەرج بەسەر حکومەتی تورکیاوە کە دەبوایە بەپێی ئەو مەرجانە حکومەت پێویست بوو ناوەڕۆکی ئەو مادانە بەجێ بهێنێت کەلەو پەیمانەدا بڕیاری لەسەر درابوو وە حکومەتی تورکیاش مۆری کردبوو.

لەبەرگی دوهەمی ئەم کتێبەدا لەباسی دووهەمی بەشی حەوتەمدا کەبۆ ئەوپەیمانە تەرخانکراوە دەربارەی ئەو مادانەی لەوپەیمانەدا دانیشتوانی کوردی گرتبووەوە لەباکووری کوردستاندا ئاماژەمان بۆ مادەکانی(٣٧,٣٨,٣٩,٤٤)کردبوو کەلەو مادانەدا کوردی دەگرتەوە وەکو لەخوارەوە باسکراون:

ماده:٣٧-حكومەتی توركیا بەڵێن ئەدا هیچ بڕیارو یاسایەك دەرنەكات كە بەپێچەوانەی ناوەڕۆكی مادەكانی ئەم پەیمانەی(لۆزان)بێت.

ماده:٣٨-حكومەتی توركیا بەڵێن ئەدات هەموو دانیشتوانی وڵاتەكەی سەربەستییەكی تەواویان دەبێت بێ جیاوازی لەڕووی نەتەوایەتیو زمانو ڕەگەزو ئاینی ئەو دانیشتوانەوە.

كاده:٣٩-هیچ جۆرە فشارو بەرهەڵستیەك ناخرێتە سەر هیچ هاوڵاتیەكی توركیاو ڕێگەی لێ ناگیرێت لەبەكارهێنانی هەر زمانێك كە بیەوێ بەكاری بێنێت لەكاروباری خۆیدا وەكو كاروباری بازرگانیو ڕاگەیاندنو نووسینو بڵاوكردنەوەی چاپەمەنی لەشوێنە گشتیەكانا.

مادە:٤٤-بەڵێنەكانی حكومەتی توركیا لەبەجێهێنانی مادەكانی ئەم پەیمانە بریتین لەبەجێهێنانی بڕیارەكانی نێو دەوڵەتی كە بەهیچ شێوەیەك حكومەتی توركیا بۆی نیە لێ یان پاشگەز بێتەوەو ئەو وڵاتانەی كۆمەڵی نەتەوەكانیان لێ پێك دێت(مەبەست عصبە الامم)ە مافی سەرپەرشتیكردنی بەجێهێنانی ئەو مادانەیان هەیە بۆ دڵنیابوون لەوەی ئایا توركیا بەجێیان دەهێنێت یانا؟ وەمافی ئەوشیان هەیە دەست لەكاروباری توركیا وەربدەن تا ئەوكاتەی ناچاری دەكەن بەڵێنەكانی بەجێ دەهێنێت.

ئەوەی شایانی باسە ئەو پەیمانەلە (٢٤)ی تموزی(١٩٢٣)دا لەلایەن حكومەتەكانی: بریتانیا, فرنسە, ئیتاڵیا, ژاپۆن, یۆنان, ڕۆمانیا, صرب, كرواتیا, سلۆڤیناو توركیاوە مۆركراو نوێنەری تورك لەكاتی مۆركردنی پەیمانەكەدا وتبووی:حكومەتی توركیا بەناوی حكومەتی توركو (٧٥)

ئەندامی کورد کە لەئەنجومەنی میللیی تورکدان لە ئەنقەرە ئەوپەیمانە مۆر دەکات...

بەلاّم هەمووی چەند مانگێک تێپەڕی نەکرد بەسەر ئەو پەیمانەدا, مصطفی کمال ئەنجومەنی میللیی تورکی هەڵوەشانەوەو لەڕۆژی(٠٣/٠٣/١٩٢٤)دا زمانی کوردیو قوتابخانە کوردییەکانی قەدەغەکردو ئیتر هەربڕیارو یاسای تازە بوو لەلایەن حکومەتەوە دەرئەچوو کە هەموویان پێچەوانەی بڕیارەکانی لۆزان بونو ئەو حکومەتانەش کە بەرپرسیاربوون لە بەجێهێنانی مادەکانی لۆزانو سەرپەرشتیکردنیان هیچیان وتەیان لێوە نەهاتو ئەو(٧٥)ئەندامە کوردەش کەلەو ئەنجومەنە هەڵوەشێنراوە دابوون هیچ حسابێکیان بۆ نەکراو حکومەت بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە سەرکوتی کردن.

بەپێیی وەرگێڕانەی ئەنیستیتۆتی پاریس لە فرنسیەوە بۆ ئینگلیزی حکومەتی تورکیا زنجیرەیەك بڕیارو یاسای دەرکرد هەروەکو لەخوارەوە باسیکراوە:

١) لەساڵی(١٩٢٤)دا یاسایەکی تازە بلاّوکرایەوە دەربارەی ڕێبازی نەتەوایەتیی ڕژێمی تورکیا کەبەو ئایدیۆلۆجیانە دەوترا(کمالیزم-Kamalism)و پاراستنی ئەو کمالیستە خرایە ئەستۆی سوپاو دەسەلاّتێکی تەواوی پیٚدرا بۆ سەرگرتنو ئەو ئەرکەی پێی سپێرابوو, وەلە هەمان ساڵدا یاسایەك دەرچوو بەپێی ئەو یاسایە هەموو جۆرە ڕەخنە گرتنێك لە مصطفی کمال یالە ئایدیولۆجیەتی تورکیا لەڕووی ڕەگەزەوە دەبیٚ بەتورك بژمێرێنو بەوجۆرە ناوهێنانی کوردو کوردستانو باسکردنیان بەتاوان دەژمێرێت.

ئـەو یاسـایانەی لەلایـەن حکومەتـەوە دەرکـران کـە پێچـەوانەی بڕیارەکانی لۆزان بوون بریتی بوون لە:

٢) لەسـالّی(١٩٢٦)دا بـەپێی مادەکـانی(١٤١)و(١٤٢)ئەویاسـایەی بەرچو بوو بڕیـاردرا کـورد بـۆی نیـە هەریـەی کوردایـەتی خـۆی بـاس بکـاتو دەستنیشـانی بکـاتو بـۆی نیـە هـیچ کۆمـەلّو ڕێکخراوێکـی تایبەتیی خۆی هەبێت.

٣) لەیاسـای ژمـارە(٢٨٢٠)دا وتـراوە: نـابێ هـیچ پـارتێکی سیاسـی لەتورکیادا دان بـەبوونی کـوردا بنێـت یـا پارێزگـاری لـەبوونو بلاّوبوونەوەی ڕۆشنبیریی کورد بکات.

لـە(١٩٢٦/٠٣/٠٣)دا یاسـای ژمـارە(٧٦٥)بلاّوکرایـەوە کـە پێیـی وتراوە(قانونی عقوباتی تورکی) لەمادە(١٤١)دا فقرە(٤)یدا ووتراوە:

((ئەوانـەی بـەناوی ڕەگەزایەتیـەوە هەولّبدەن بەشـێك یاهـەموو ئـەو مافانـەی لەیاسـادا دەستنیشـانکراون لاواز بکـەن یـا تێکیـان بـدەن (٥-١٢)سـالّ زینـدانی دەکـرێن (مەبەسـت لـەماف-مـافی دەسـەلاّتدارێتی یەسەلاّتدارانی حکومەتە).

٤) بـەپێی فقـرە(٥)ی مـادە(١٤١)یهـەمان یاسـا(مەبەسـت یاسـای ژمـارە(٧٦٥) ئەوانـەی دەبـن بەلایـەنگری ئەوانـەی لـەفقرە(٤)داباسـکراوە بەپێی ئەویاسایە(٥-١٢)سالّ زیندانی دەکرێن.

٥) بـەپێی فقـرە(٦)یمـادە(١٤١)ی هـەمان یاسـای پێشـوو, دەتـوانرێ ئەگەر ئەو کردارەی لەمـەدا باسـکراوە پێوەنـدیی بەیـەکێك لـەدەزگا کـانی بەڕێوەبردنی حکومەتـەوە هـەبێت وەیـا ئـەوکارە لـەناو هـۆلّو خـانووی دەزگاکـانی حکومەتـدا ڕوویـدات کـەنرخی ئـەو هـۆلّو خـانوو شـوێنانە

بەپارەی حکومەت کرابن ئەوا دەتوانرێ سێیەکی ئەو سزایەی دراوە بخرێتە سەر سزاکەی ئەمە خانووی نەقابەی کرێکاران و ئوتاپخانەکان و بەرگا بۆ فێربوونیەکانیش دەگرێتەوە.

٦) بەپێی فقرە(٨)ی مادە(١٤١)هەروەکو بونەوەی ڕێکخراوێک کەلەدووکەس پتر تیایا بەشداربن مادەکەی پێشوو دەیانگرێتەوە(دیارە ئەوانەی بەرەزامەندی حکومەت نەبوبێت).

٧) فقرە(٣)ی مادە(١٤٢)هەرکەسێك بەمەبەستو نیازی ڕەگەز پەرستێتی هەوڵ بدات بەشێك، یاهەموو ئەو دەسەلأتانەی دراون لاواز بکات یا تێکی بدات لەڕێگەی بلأوکردنەوەی پروپاگەندەوە بۆماوەی(٥-١٠)ساڵ زیندانی دەکرێت.

٨) فقرە(٤)ی مادە(١٤٢)هەرکەسێك ڕەفتارو کرداری ئەو تاوانبارانەی ئەو مادانە دەیانگرێتەوە بەڕاستو بەباشیان بزانێت بۆماوەی(٢-٥)ساڵ زیندانی دەکرێت.

٩) فقرە(٥)ی مادە(١٤٢)ئەگەر ڕووداوێك لەوشوێنانەدا ڕوویدا کەبەرلەمە لەفقرە(٦)ی مادە(١٤١)دا باسیکراوە ئەوا دەتوانرێت سێیەکی ئەو مادانەش کەبۆیان دەستنیشانکراوە بخرێتەسەری.

لەم سالأنەی دواییدا گەلێك یاسای تر دەرچوە وەکو:

١- یاسای ژمارە(٢٨٨٠)کەلە(١٩٨٣/٠٤/٢٤)دەربارەی حزبو کۆمەڵو ڕێکخراوەکانی ناو تورکیاو بەپێی ئەم یاسایە گەلێك مەرجی گرانو توندو تیژ دانراوە بۆ ئەو حزبانەی بۆچوونو پرۆگرامەکانیان لەگەڵ بیروباوەڕی کمالیستەکانا یەکی نەدەگرتەوە.

٢- لە(١٠/٠٩/١٩٨٣)دا یاسای ژمارە(٢٣٩٢)دەرچوە کە تایبەت بوە بەچاپەمەنی و بلاوکراوەکان و ڕۆژنامەو گۆڤارو فلیم و گەلێك شتی تر.

- ئەوەی شایانی باسە, جگە لەو دووباسە پرۆفیسۆر حسرتیان و وەرگێڕاوەکەی ئەنیستیتۆتی کوردی لەپاریس دەربارەی ئەو یاسایانەی دژی کورد دەرچوون, هەندێ سەرچاوەی تریش باسی هەندێ لەو یاسایانەیان کردوە وەکو کتێبەکەی عبدالرحمن قاسملۆ سەرچاوە(١٦)کەلە لاپەڕە(٧٨)یدا ئامارەی بۆ کتێبەکەی ڕامبۆ کردوە دەربارەی ڕاگوێزانی کورد لەژێر ناوی (Rambour Les Kurds) کەبەرلەمە دکتۆر عزیز شمزینیش باسیکردوە بێجگە لەوە دکتۆر قاسملۆ ئامارەشی بۆ کتێبەکەی(م.تیکیا لب)کردوە کە بەزمانی چیکی دەربارەی کەمالیەکن لەسالی(١٩٣٨)دا چاپکراوە لەلاپەڕە(٢٢٢)یدا باسی چۆنێتی قەدەغەکردنی زمانی کوردی کردوە.

قاسملۆ ئامارەشی بۆ کتێبی نووسەرێکی تورك کردوە(ئەحمەد رشید) کە مامۆستایەکی ئەکادیمیەو لەلاهای کتێبەکەی چاپکردوە بەناوی(مافی کەمایەتیەکان لە تورکیا لەڕابردوو لە ئێستاداو لەو کتێبەیدا کە بەئارەزووی حکومەت نوسیویتیی, هەندێ شتی بەپێچەوانەی ڕاستیەکان تۆمارکردوە کە وتوویەتی(مێژوو دەری خستوە تورکیا هەمیشە وە بە شێوەیەکی چەسپاو ڕێزی لەمافی کەمەنەتەوەکان گرتوە هەرچەند زۆرجار ڕووداوەکان لەگەل ناوەڕۆکی یاسادا یەکناگرێتەوەو ئەو کێشەیەش کە لەنێوان حکومەتی تورکیا و هەندێ کۆمەل و تاقمدا ڕوویداوە هیچ پێوەندییەکی نەبوە بەمافی کەمەنەتەوەکان)).

قاسملۆ بۆ بەرپەرچدانەوەی قسەکانی ئەو نووسەرەو ئەوانەیتر کە بیستوویانە پێ شێلکردنی مافی کەمەنەتەوەکان بشارنەوەو بیانوو درۆو دەلەسەی بۆ بدۆزنەوە, ئاماژەی بۆ ئەوبەیانو ووتارەی مصطفی کمال کردوە کەسالی(١٩٣٦)دا لەئەنجومەنی میلیدا بەئاشکرا وتبووی:

((گرنگترین کێشەی ناوخۆ بریتییە لەکێشەی درسیم(مەبەستی شۆڕشەکەی درسیمە بەسەرکردایەتی سەید ڕەزا)و بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە پێویستە کاربەدەستانی حکومەت لەوناوچەیەدا ئەوپەڕی دەسەلاتیان پێ بدرێت بۆ کەم کردنەوەو نەهێشتنی ئەو کێشەیە)), سەرچاوەی قاسملۆ بۆ ئەمەی مصطفی کمال بریتیەلە کێشەکەی نوری درسیمی لاپەڕە(١٠٥) لەباسی دەهەمی شۆڕشی ئاگریداغیشدا بەرلەمە ئاماژەمان بۆیاسای ژمارە(١٨٥٠)کردوەکە هەروەکو گۆڤاری(The Kkurds) بلاوی کردۆتەوە دەربارەی لێ نەپرسینەوە لەهەر کوشتارو ڕەفتارێك کەلەلایەن کاربەدەستانی سوپایی و مدنی تورکەوە کرابێت بەنیازی دابینکردنی ئاسایش لەناوچەکانی(Zelan-Ercisو ئاگریداغ و ئورفەو ئەرزنجان یاله هەرشوێنێکیتری ئەناتولیا هەروەکو لەڕۆژنامەی میلیت دا بلاوکراوەتەوە.

تائێرە, لەم بەرگی سێهەمەدا باسی شەڕی جهانی دوهەمو هەندێ لەویاسایانەی دوای شەڕی دوهەمی جهانی دەرچوە خرایە پێش چاوی خوێندەوارانی بەڕێزو هیوادارم لەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی مەزنی کورد لەباکور ئەوانەی لەمن شارەزاتر ئاگاداری ڕووداوەکانن زنجیرەی مێژوی باکوری کوردستان تەواو بکەنو لاشم وایە میللەتێك دوای ئەو هەموو فیداکاری و خۆبەختکردنانەی لاپەڕەکانی مێژوو تۆماریانکردوە, ئەوا

هەربەئامانجی خۆی ئەگات و ڕژێمی فاشستی وورده وورده گەندەڵ ئەبێت و ئازادی و دیموکراتی سەردەکەوێت.

لەکۆتایی ئەم بەرگەدا سوپاسێکی بێ پایانی ئەو بەڕێزانە ئەکەم کە هەندێ سەرچاوەیان بۆناردم بەتایبەتی برای بەڕێزم مامۆستا محمدی ملا کریم کەهەمیشە خەمی هەموو نووسەرێکی خواردوە بۆ دەستگیر بوونی ئەو سەرچاوانەی لەتوانایدا بوە پەیدایان بکات.

سەر چاوەکانی بەرگی دوهەم

زنجیرە	ناوی سەرچاوە	نووسەرو وەرگێر	شوێن و ساڵی لەچاپدانی
١	گۆڤاریThe Kurds	David Macdwell	ژمارە/٢ لندن ١٩٨٢
٢	اعلام الكرد	مير بصري	لندن-قبرص ١٩٩١
٣	مێژووی ڕۆژنامەگەری	دکتۆر جمشید حیدری	گۆڤاری پەیڤ ژمارە/١٦ لندن ١٩٩٢
٤	People With Out Contry	نوسینیChallandوەرگێرانی دکتۆر احمد عوسمان	گۆڤاری نووسەری کورد ژمارە/٤ ساڵی ١٩٨٦
٥	ڕۆژنامەی کوردستان	دەستەی نووسەرانی گۆڤاری چوار چرا	گۆڤاری چوار چرا ژمارە/٢ ساڵی ١٩٨٦
٦	پێوەندیی نێوان کوردو ڕوسیا	دکتۆر کمال علی	گۆڤاری چوار چرا ژمارە/٣ ساڵی ١٩٨٦
٧	شۆڕشی درسیم	وەرگێڕنی لە تورکیەوە بۆ کرمانجی ی ژوورو لەلایەن دکتۆر جبار قادر بەپیتی لاتینیو وەرگێرانی حسن کوخی بۆ پیتی عەرەبی بە کوردی	گۆڤاری پێشەنگ ژمارە/١٥ سوید ساڵی ١٩٨٨و گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە/١٢٦ ساڵی ١٩٩٠
٨	مەسئەلەکانی کورد	د.جی.نیلئنستن. وەرگێری عبدالقادر حشمت بۆ کوردی	لەبڵاو کراوەکانی دەنگی گێتی
٩	کوردستانی تورکیا بەزەمینەی مێژووییەوە	دکتۆر عصمت شریف وانلی	گۆڤاری خوندکاری کورد پاریس ١٩٩٠
١٠	گۆڤاری کوردستان ١٩١٩-١٩٢٠	فەرهاد پیربال	چاپی پاریس ١٩٩٠
١١	چل ساڵ لەبیرەوەریی جلادت بدرخان	کونی ڕەش	گۆڤاری هیوا پاریس ژمارە/٨ ساڵی ١٩٨٦
١٢	البارزاني والحركة التحررية انتفاضة بارزان الاولى ١٩٣١-١٩٣٢	مسعود بارزاني	چاپخانەی خەبات ١٩٨٦
١٣	ملاحظة تاريخية حول نشاة الحركة القومية الكردية	سیامند احمد عوسمان	گۆڤاری دراسات كرديه-پاریس ساڵی ١٩٨٤
١٤	ڕابەری ڕۆژنامە گەری	جمال خەزنەدار	بغداد ١٩٧٣

١٥	ڕۆژنامەکانی بانگی کوردستان و ڕۆژی کوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣	جمال خەزنەدار	١٩٧٣و١٩٧٤ بغداد
١٦	كردستان والاكراد	دکتۆر عبدالرحمن قاسملۆ	بيروت١٩٧٢
١٧	جمهوريه مهاباد	وليم ئيگلتن-وەرگێڕانی جرجس فتح الله بۆ عەرەبی	بيروت ١٩٧٢
١٨	ڕاپەڕینی کوردەکان ساڵی ١٨٨٠	نوسینی دکتۆر جلیلی جلیلی وەرگێڕنی دکتۆر کاوس قەفتان بۆ کوردی	بغداد ١٩٧٨
١٩	کێشەی کورد لەسیڤەرەوە بۆ لۆزان	دکتۆر فواد حمه خورشید	گۆڤاری ڕەنگین ژمارەکانی٧٩,٨٠,٨٩سالانی ١٩٩٥,١٩٩٦-بغداد
٢٠	دەربارەی ڕۆژنامەی کوردستان	محمد ملا کریم	گۆڤاری ڕەنگین ژمارە/٧٩-١٩٩٥
٢١	کوردەکانی ئیمپراتۆریتی عوسمانی	نوسینی دکتۆر جلیلی جلیل وەرگێڕانی دکتۆر کاوس قەفتان بۆ کوردی	بغداد ١٩٨٧
٢٢	کردستان والحركة القومية الكردية	جلال تاڵەبانی	بيروت ١٩٧١
٢٣	کوردو کردستان في الوثائق البريطانية	دکتۆر وليد حمدي الاعظمي	قبرص ١٩٩٢
٢٤	کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی جهانیدا	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٧٥
٢٥	عرب واكراد-رؤوية عربية	منذر الموصلي	بيروت ١٩٨٦
٢٦	ڕۆژی کورد ساڵی ١٩١٣	جمال خەزنەدار	بغداد ١٩٨١
٢٧	یاداشتەکانی میجر نۆئیل	میجر نۆئیل	دوکیومنیتی-Fo.371-13947ئەرشیفی وزارتی دەرەوەی بریتانیا
٢٨	جمهوری اول تورکی	ڕیچارد رالینسۆن و ئیرج ئەمنی کردویەتی بە فارسی	چاپی تاران ١٣٥٦/٠٤/٠٧ کۆچی
٢٩	کوشتاری ئەرمەنیەکان	کاك باجلانKak Bajalan	گۆڤاریKurdish Timeژمارە/٢ ساڵی١٩٩٢ ئەمریکا

٣٠	كمال ئەتاتورك	محمد محمد تۆفیق وسماعیل فراهانی کردویتی بەفارسی	چاپخانەی موسوی-ئەراك ئێران ساڵی ١٣١٨ی كۆچی
٣١	كوردستان و شۆڕشەكەی	نوسینی دكتۆر جمال نەبەزو دكتۆر كوردۆ لە ئەڵمانیەوە كردویتی بە كوردی	چاپی سوید ساڵی ١٩٨٥
٣٢	خلاصة تاريخ كردو كردستان	نوسینی ئەمین زەكی بەگ بەكوردی وەرگێڕانی محمد علی عونی بۆ عەرەبی	چاپی قاهرە ١٩٦١
٣٣	گەشتەكەی(بیور)لەكورد ستاندا	شوكر مصطفى لەتوركیەوە كردویتی بەكوردی	گۆڤاری كۆڕی زانیاری-بغداد ژمارە/٢ ساڵی ١٩٨٣
٣٤	كورد لای گردلیڤسكی	دكتۆر كمال مەزهەر	گۆڤاری كۆڕی زانیاری ژمارە/٢ ساڵی ١٩٨٣
٣٥	عرب واكرام-خصام او وئام	دكتۆر دريه محمد علی عونی	قاهرە چاپی ساڵی ١٩٩٣
٣٦	كوردو مەسەلەكەی	میخائیل سیمۆ نۆفیچ لازاریف وەرگێڕانی دكتۆر كمال علی بۆ كوردی	گۆڤاری(سوكسە)سوید
٣٧	الاكراد شعبا وقضية	صلاح بدرالدين	بیروت ١٩٧٨
٣٨	مێژوو-كوردو مێژوو	دكتۆر كمال مەزهەر	بغداد ١٩٨٣
٣٩	چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی گەلی كورد	دكتۆر كمال مەزهەر	بغداد ١٩٨٣
٤٠	كۆمەڵ و ڕێكخراوو حزبەكوردیەكان لەنیو سەدەدا	دكتۆر عبدالستار طاهر شريف	بەرگی ١٨-١٩ گۆڤاری كۆڕی زانیاری-بغداد ١٩٨٨
٤٠/أ	الجمعيات و المنظمات والاحزاب الكردية في نصف قرن	دكتۆر عبدالستار طاهر شريف	بغداد ساڵی ١٩٨٩
٤١	مێژووی كورد لەسەدەی نۆزدەو بیستدا	كريس كوچرا-وەرگێڕ محمد ریانی	چاپی تاران ١٣٦٩ی كۆچی
٤٢	جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی كورد	نوسینی دكتۆر عزیز شمزین وەرگێڕانی بۆ كوردی(ئەسە سەرد)	چاپخانەی ئیبراهیم عزو ساڵی ١٩٨٥
٤٣	كورد	مینورسكی وەرگێڕانی بۆ عەرەبی دكتۆر مارف خەزنەدار	بغداد ١٩٨٤

٤٤	الرجل الصنم-ئەتاتورك الجزء الاول والثاني	ظابط تركي سابق وترجمه عبدالله عبد بۆ عربی	بیروت ١٩٩٢
٤٥	القومية في توركيا	پرۆفیسۆر حسرتیان وەرگێڕانی بۆ عربی(سیامند سرتی)	شوێن و ساڵی چاپی لەسەر نیە.
٤٦	تركيا والشرق الاوسط	Philip Robins تەرجمەی بۆ عربی-میخائیل نجم خوری	لیما سول-قبرص ١٩٩٣
٤٧	العرب والترك في العهد الدستوري العثماني١٩٠٨-١٩١٤	دکتۆر توفیق برو	دمشق ١٩٩١
٤٨	الدولة العثمانية-قراءة جديدة لعوامل الانحطاط	دکتۆر قیس جواد العزاوی	فلوريدا ١٩٩٤
٤٩	کردستان تورکیا بین الحربین	پرۆفیسۆر حسرتیان و ترجمەی بۆ عربی سعدالدین ملاو باقی نازی	بیروت ١٩٨٧
٥٠	بنەماڵەی شێخی پیران	Robertolson	جامعەی کنتاکی ١٩٨٤
٥١	سیاحەتنامەی ئەولیا چلبی	وەرگێڕی سعید ناکام بۆ کوردی	بغداد ١٩٧٦
٥٢	کورد از بیرون	حسن عرفە-وەرگێڕانی حامد گەوهەر	سوید ١٩٨٥
٥٣	جنبشهای کورد از بیرون تا اکنون	م.کاردوخ	یوتوبوری/سوید ١٩٩٣
٥٤	الاكراد	باسیل نیکهتین وەرگێڕانی صلاح بروارى	١٩٩٣
٥٥	نهضة الاكراد الثقافية	دکتۆر جلیلی جلیل-باقی نازیو(د.ولاتو)کردویانە بەعربی	بیروت١٩٨٦
٥٦	کردستان والحرکه القومیه الکردیه	صلاح بدرالدين	نيقوسيا ١٩٨٣
٥٧	في سبيل كردستان(مذكرات	زنار سلپی(قدری جمیل پاشا)	بیروت ١٩٨٧
٥٨	تاريخ الدولة العلية العثمانية	فريد بكري المحامي	بیروت ١٩٨١
٥٩	جولانەوەی رزگاری خوازیی کورد	رادۆڤان باڤیچ وەرگێڕانی محمود ملا عزت	سوید ١٩٨٥
٦٠	القضية الكردية-ماضي	بله چ شيركۆ(جلادت بدرخان)	بیروت دار کاوه للنشر ١٩٨٦

	الكرد وحاضرهم		
٦١	انتفاضة ئاگری-مذكرات	وەرگێڕانی صلاح برواری بۆ عربی	بیروت ١٩٩٠
٦٢	محازەرەیـــەك دەربـــارەی كوردستان	ژنەكەی میجرسون	ئەگۆڤاری Journal The Royal Centreحزیرانی١٩٣٥
٦٣	الحركة الكردية في الزمن الحديث والمعاصر	تالیف مجموعة من المستشرقین الروس ترجمه بۆ عربی كرم السویدی	مسۆدەیەكی چاپ نەكراوە
٦٤	The Baning Of Kurdog is Culture	نوســینی پرۆفیســۆر حســرتیان ترجمە(ش.خ.محو)	انستیتوتی كوردی لە پاریس
٦٥	یاداشــتەكانی مامۆســتا رفیق حلمی	رفیق حلمی	چاپی دوهەم بغداد ١٩٨٤
٦٦	The Conflict Of Tribes in Iran And Afganistan	مارتن ڤان بروسنون	لندن ١٩٨٣
٦٧	بیرەوەریــــەكانی عزیـــز یامولكی	عبدالعزیز یامولكی	ڤۆگـــــــاری مامۆســــــتای كورد(١٩٦٦)سوید
٦٨	گەشتەكەی (ریچ)	وەرگێڕانی حەمەی حەمە باقی	چاپی تەورێز ١٩٤٢
٦٩	یاداشــتەكانی ئەحمـــەد تقی	ئامادەكردنی جلال تقی	بغداد ١٩٧٠
٧٠	كوردو عجم	صـالح محمـد ئـەمین(نوشـیروان مستەفا)	چاپی سالی(١٩٩٢)
٧١	كورتــــە مێـــژووی بزوتنـەوەی نەتەوایـەتی كورد	صادق شرفكندی	سوید١٩٩٥
٧٢	ذكر الاكراده اصولهم من كتابات المسلمین الاوائل	دكتۆر احمد عوسمان ابوبكر	گۆڤاری كـۆڕی زانیـاری ژمـارە/١٢ سالی ١٩٨٥ بغداد
٧٣	شێخ و ئاغاو دەولەت	مـارتن برومنـوف بـەرگی یەكـەم ترجمەی دكتۆر كوردۆ علی	سوید١٩٩٦
٧٤	الـــــتراث الكــــــردي في المؤلفات الایطالیة	Mirello Galletti وەرگێڕانـی دكتۆر یەنس حبی بۆ عربی	گۆڤـــــاری كـــــۆڕی زانیـــــاری ژمارە/٨سالی١٩٨١
٧٥	شرفنامە	شــــرفخانی بــــدلیس-هـــــەژار لەفارسیەوە كردویێتی بەكوردی	چاپی تاران چاپخانەوی جەوهـەری سالی١٩٨١
٧٦	ڕۆژنامـــەی كوردســـتان لەسالانی١٨٩٨-١٩٠٢	كۆكردنـەوەو لەسەرنوسـینی محمـد ئەمین بۆز ئەرسەلان	دوجلد-سوید
٧٧	گۆڤاری ژین	كۆكردنەوەو لەسەر نوسینی محمـد	چوار جلد-سوید

		ئەمین بۆز ئەرسلان	
٧٨	ژیـانی شـریف پاشـای خەندان		گۆڤاری مامۆستای کورد-سوید ساڵی١٩٩٥
١/٧٨	Dicavkaniye Swedi De Motiven Kurdi	ڕوهات ئالاکۆم	چاپی سوید ١٩٩١
٧٩	The Case Of Kurdistan Against Turkey	سريا بدرخان	فلادلیفیـا سـاڵی١٩٢٨ چـاپی دووەمی سوید١٩٩٥
٨٠	بەرگی یەکەمو دووەمی کتێبەکەی شێخ محمودی قارەمانو دەوڵەتەکەی کوردستان	محمد رسول هاوار	١٩٩٠ لندنو١٩٩١ ستۆکهۆڵم
٨١	گزیدەی اسناد سیاسی ئێرانو عوسمانی در دورەی قاجاریە-جلداول	دفتر مطالعات ساسي، بين الملل ئيران	تاران ١٣٦٩کۆچی
٨٢	الامبراطورية العثمانية	سعيد احمد بر جاوي	بيروت ١٩٩٣
٨٣	الترك في العصور الوسطى وبيزنطة و سلاجقة الروم	دكتوره زبيدة عطا	كويت-دار الفكر العربي مێژووی چاپی لەسەر نیە
٨٤	The Emegenco Of Kurdish Nation alism And Shaikh Said Rebilion 1880-1925	Robert Olson	چاپی امریکا ١٩٨٩
٨٥	Ataturk The Birth Of Nation	Patrick Kinross	لندن١٩٩٥
٨٦	المغول	السيد الباز العريني	بيروت ١٩٨٦
٨٧	ژمارەکـانی گۆڤارەکـانی ڕۆژی نوێ	ئیسماعیل حقی شاویس	١٩٦٠-١٩٦١ سلێمانی
٨٨	مجـلات الهـلال خـلال سنوات	منشاها جرجی زیدان	مطبعة الهلال-فجالة-مصر
٨٩	The Otoman Empire Osoman	Wane.S.Vucinich سـهیل ئازەری کردویتی بەفارسی	چـاپخانەی شـفق/تـەورێز ساڵی١٣٤٦ی کۆچی
٩٠	تـاریخ عوسمـانی از تشکیلات تافتح استمبول	دکتـۆر ئـیرج نوبخـت کردویتـی بەفارسی	١٣٦٨ی کۆچی
٩١	کوردسـتان موکریـان یـا اتروپاتین	حسین حوزنی موکریانی	رواندز ١٩٣٨

٩٢	الاكراد والعرب	ئیبراهیم ئەحمەد	بغداد چاپی یەکەم ساڵی ١٩٣٧
٩٣	تاریخ الامارات الکردیة من الامبراطوریة العثمانیة	پرۆفیسۆر جلیلی جلیل وەرگێڕانی دکتۆر محمد عبدوالسنجاری بۆ عربی	دمشق ١٩٨٧
٩٤	پێوەندارێتی کورد	دکتۆر جمال نەبەز	١٩٨٦ ستۆکهۆڵم
٩٥	معاهدە سیڤەر	م.رسول هاوار	گۆڤاری الثقافة الکردیة ژمارە/٢ چاپی لندن- مەڵبەندی رۆشنبیری ١٩٨٨
٩٦	الاکراد حفید المیدیین	مینورسکی وەرگێڕانی دکتۆر کمال مەزهەر	گۆڤاری کۆڕی زانیاری بغداد
٩٧	ئاوێستاو نامەی مەینەتی ئاینی زەردەشت بەشی یەکەم	ئەنداز حوێزی	سوید ١٩٩٢
٩٨	کوردستان لەچەند گەشتێکی رۆژ ئاواییەکاندا	شوکر مصطفی لەتورکیەوە کردوێتی بەکوردی	گۆڤاری کۆڕی زانیاری ژمارە/٨ ساڵی ١٩٨١ بغداد
٩٩	مێژووی حەسەنوەیلی و عەیاری	محمد جمیل رۆژ بەیانی	بغداد ١٩٨٦
١٠٠	رۆژنامە گەری کورد	مالمیسانژ(مالمیخانژ)	سوید ١٩٨٩
١٠١	دوکیومینتەکانی ئەرشیفی حکومتی بریتانیا	نووسەری راپۆرتەکان	....
١٠٢	خەبات(کێشە)لەرێی کوردستاندا	پرۆفیسۆر خالفین.جلال تقی لەروسیەوە کردوێتی بەکوردی	١٩٨٢
١٠٣	اضواء علی قضایا دولیة	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٧٨
١٠٤	مێژووی مۆسیقای کورد	محمدی حمە باقی	سەقز ١٩٩٦
١٠٥	ئیسلام مردم پەسند، ناسیونالیزمی کورد- سەربزێوی شێخ سعید لەتورکیا ساڵی ١٩٢٥	مارتن ڤان برنسون و Gerard Beneck وەرگێڕنی حسنی قازی بۆ کوردی	Publick Record لندن
١٠٦	بەشی سێهەمی یاداشتەکانی مامۆستا رفیق حلمی	ئامادەکردنی دکتۆرە پاکیزە رفیق حلمی	بغداد

١٠٧	Mesopotamia And Kurdistan Disgiuse	میجرسون	چاپی لندن١٩١٢
١٠٨	کوردستان-یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی	کۆکردنەوەو لەسەر نوسینی د.کمال فوئاد	سلێمانی١٩٩٨
١٠٩	شۆڕشی شێخ سعید	د.عوسمان علی	گۆڤاری ئاڵای ئیسلام ژمارە/١٤ ساڵی١٩٩٨
١١٠	باسی عصبە الامم ومبادئی ولسون	دکتۆر عصمت شریف وانلی	گۆڤاری دراساتی کوردی ژمارە/٢١ بەشی عربی-پاریس
١١١	بدرخانیو جزیرە بۆتان	نوسینی مالمیانژو وەرگێڕانی بۆ عەرەبی شوکر مصطفی	اربیل١٩٩٨

زنجیرەی چاپکراوەکانی ساڵی ٢٠٠٧ی

بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

ز	ناوی کتێب	ناوی نووسەر / وەرگێڕ	بابەت	جۆری چاپ
٤٧٠	بیبلۆگرافیای چاپ و بڵاوکردنەوە	جەبار سابیر	بیبلۆگرافیا	چاپکردن
٤٧١	ئینسایکلۆپیدیای منداڵ/ گەردوون	ئاوات عەبدوڵڵا	منداڵان	چاپکردن
٤٧٢	ئینسایکلۆپیدیای منداڵ/ زەوی	ئاوات عەبدوڵڵا	منداڵان	چاپکردن
٤٧٣	هەرزەکاران با خۆیان بدوێن	گەشاو عەبدولقادر	کۆمەڵایەتی	چاپکردن
٤٧٤	ڕووەکەکان	سۆزان جەمال	زانستی	چاپکردن
٤٧٥	سایکس پیکۆ	ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی	رامیاری	چاپکردن
٤٧٦	سەرنجامی دالیا	عالیە عەبدولکەریم	چیرۆک	چاپکردن
٤٧٧	کەشکۆڵی گەردوون	جەمال محەمەد	زانستی	چاپکردن
٤٧٨	پیاوێك لەبەرامبەردا	ئەسعەد عەزیز	چیرۆک	چاپکردن
٤٧٩	چیرۆکی ئادەمیزاد	ڕەئوف زوهدی	چیرۆک	چاپکردن
٤٨٠	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٢)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨١	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٣)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨٢	ڕەخنەی نوێی کوردی	د. کەمال مەعروف	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٨٣	گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێندن کۆرامانێك لەئەنفال	حەمەکاکە ڕەش	گفتوگۆ	چاپکردن
٤٨٤	ڕەفتار تێکچوونی منداڵ	نوری سەعید قادر	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٨٥	پرنتەر	سەلام مارف	کۆمپیوتەر	چاپکردن
٤٨٦	کاریگەری کەلتوری ئەوان لەسەر کورد	عەتا قەرەداغی	رامیاری	چاپکردن
٤٨٧	ژیان لەپێناو گێڕانەوەدا	جەبار سابیر	لێکۆڵینەوەی ئەدەبی	چاپکردن
٤٨٨	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٤)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨٩	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٥)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٩٠	دیوانی ئاوات حەسەن	ئاوات حەسەن	شیعر	چاپکردن
٤٩١	ئۆقیانوسێك لەئاوان	جەمال وەلی ئیبراهیم	کۆمەڵایەتی	چاپکردن
٤٩٢	دەستوروسی لەقێکان	نەجات نوری	رۆمان	چاپکردن
٤٩٣	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٦)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٩٤	دیوانی غەوسە	ئا: مارف ناسراو	شیعر	چاپکردن
٤٩٥	الثدي	د. نهرین جون عزیز	تەندروستی	چاپکردن

ز	ناوی کتێب	ناوی نووسەر / وەرگێڕ	بابەت	جۆری چاپ
٤٩٦	دیوانی جەمیل ڕەنجبەر	جەمیل ڕەنجبەر	شیعر	چاپکردن
٤٩٧	زنجیرەیەك باس و لێکۆڵینەوە	و. ڕەفعەت مورادی	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٩٨	مافی سروشتی	و. دلێر میرزا	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٩٩	بیرەوەرییەکانی پانزە ساڵی زیندانیم	فوئاد محەمەد تۆفیق	بیرەوەری	چاپکردن
٥٠٠	ئاهەنگی نیو کاتژمێر	شیرین تاهیر	چیرۆك	چاپکردن
٥٠١	ئەزموونی شانۆگەری گەڕۆك	بورهان قەرەداغی	شانۆ	چاپکردن
٥٠٢	ئەفسانەی جەنگەڵ	حەمە ڕەشید ئەحمەد شانە	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٣	هەڵۆ بەرزەکان	جەلال مەحمود عەلی	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٤	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٧)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٥٠٥	بەجیهانیبوون	عومەر ڕەسوڵ شێنکی	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٥٠٦	نیشتمانی من	ئیدریس شەیداهۆ	نووسینی ڕۆژنامەوانی	چاپکردن
٥٠٧	نوح	ئەنوەر قادر محەمەد	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٨	ئارمان و ئازارەکانی ژن	سەروەر کەریم	وتاری ڕۆژنامەوانی	چاپکردن
٥٠٩	ئاشنابوون بەئەرستۆ	و: ڕیاز مستەفا	فەلسەفە	چاپکردن